

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Bütüncül Eğitim Yaklaşımından Hareketle Beden Eğitimi Felsefenin Penceresinden Bakabilmek: Milaslı Gad Franko Örneği

A Philosophical Perspective on Physical Education based on Holistic Education:
Gad Franco of Milas

Seval YİNİLMEZ AKAGÜNDÜZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Felsefe Tarihi Anabilim Dalı, Kırşehir, Türkiye
Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of History of Philosophy, Kırşehir, Türkiye

sevalakagunduz@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-4200-351X>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Ümüt AKAGÜNDÜZ

Prof. | Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Kırşehir, Türkiye
Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Arts and Sciences,
Department of History, Kırşehir, Türkiye

u.akagunduz@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-1785-1122>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 06.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 13.11.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Yinilmez Akagündüz, S., & Akagündüz, Ü. (2025). Bütüncül Eğitim Yaklaşımından Hareketle Beden Eğitimi Felsefenin Penceresinden Bakabilmek: Milaslı Gad Franko Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 1-17.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1479549>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Philosophical Perspective on Physical Education Based on Holistic Education: Gad Franco of Milas

Abstract

Gad Franko of Milas, an intellectual of an advanced period who aimed to integrate Ottoman culture and Turkish culture in the context of its own values, is one of the strong characters of our cultural colourfulness. Franko, one of the witnesses of the transformation from the Empire to the National State, is one of the distinct figures of Turkish Legal History and Turkish Education History. Gad Franko of Milas, who lived between 1880-1954, wrote his work "Muallimlere" in 1326 (1910/1911), which embodies the understanding of education in the Second Constitutional Monarchy Period in general and the understanding of physical education in particular. Between 1908 and 1918, new steps were taken in education, as in many other fields. The Unionists implemented economic, social, and political policies with the significant objective of saving the state. These policies also included education and training policies. The focus on creating healthy and fit generations was evident in these policies, particularly in physical education. As a result, physical education became a topic of discussion within the context of education and training policies. Providing education in the Western style within the framework of the concern to strengthen and invigorate the body of gymnastics education in schools is widespread. This research aims to reveal the effect of the holistic educational approach in physical education on using Franco's work "Muallimlere" as a background. For this purpose, the sentences related to physical education in "Muallimlere" were analyzed in the context of analytic philosophy and meta-analyzed. A document analysis approach using qualitative research methods was used in the study. The first chapter on physical education was analyzed using a targeted sample from the 261-page work "Muallimlere." The study data were analyzed under three sub-headings through content analysis. Findings of the study "Holistic Education: On the Axis of Educational Thinking by Rabelais, Rousseau, Pestalozzi and Frobel" "Who is Gad Franko of Milas?" and "Physical Education in Gad Franko of Milas." The study revealed that Franko's focus on a philosophical dimension to education was crucial in raising healthy and moral individuals with a balanced mind and body. This approach has significantly influenced the history of thought from past to present. According to the research findings, Franco stated that man must be healthy and robust regardless of profession. First, the education and health of the body are necessary to educate the mind or morality. In addition to this, Franco says that teachers have a notable duty in their work. First, teachers teach to know the value of the bodies of the children of the homeland and the nation's future by saying that it is necessary; he also revealed that physical education is indispensable at the point of providing a complete education. On the other hand, Franko mentioned the importance of physical education and health knowledge in schools and wanted to remind his readers of the importance of informal education in the family. Franko emphasized the importance of gymnastics education in schools and added that gymnastics should be transformed into education through games for children who cannot stop playing. For the intellectuals of the Second Constitutional Monarchy period, the patriotic generations of the future should not only be educated mentally, morally, and physically by the conditions of the age. The need for more robust and fitter soldiers, as well as the increasing militaristic tendencies around the world, intensified the narratives of a healthy generation, starting from the mother and extending to the children. To acquire these new healthy generations, it was concluded that health information had to be disseminated, epidemics had to be curbed, and gymnastics had to be made a dense practice. The practices brought by the new opportunities created by the transformation of education-training policies and education-training tools with The Second Constitutional Monarchy Period are healthy in the minds of intellectuals and bureaucrats. He questioned how patriotic generations can be created and made permanent. Education was spoken about by many intellectuals who held pens, read, wrote, and drew. It is one of the core areas where comments are made. In these years, when education was subjected to an advanced evaluation around physical, moral, and physical motives, those who expressed their opinions said that one of the names who wrote works on education was Gad Franco of Milas.

Keywords: Holistic education, holistic approach, second constitutional monarchy period, physical education, philosophy of education

Bütüncül Eğitim Yaklaşımından Hareketle Beden Eğitime Felsefenin Penceresinden Bakabilmek: Milaslı Gad Franko Örneği

Öz

Osmanlı kültürü ile Türk kültürünü kendi değerleri bağlamında bütünleştirmeyi amaçlayan Milaslı Gad Franko, kültürel renkliliğimizin belirgin karakterlerinden birisidir. Franko, İmparatorluktan Ulusal Devlete uzanan sürecin tanıklarından birisi olarak "Türk Hukuk Tarihinin" yanında "Türk Eğitim Tarihine" de katkılar sunmuştur. 1880-1954 yılları arasında yaşayan Milaslı Gad Franko'nun 1326 (1910/1911) yılında kaleme aldığı "Muallimlere" isimli çalışması, genelde II. Meşrutiyet yılları eğitim anlayışının; özelde ise dönemin beden eğitimi anlayışının aydınlatılmasını sağlamaktadır. 1908-1918 yılları arasında pek çok alanda olduğu gibi eğitim alanında da yeni adımlar atılmıştır. İttihatçıların dolaylı ve doğrudan yollarla uyguladıkları ekonomik, toplumsal, siyasi politikalar devleti kurtarabilme kaygısından hareket etmiştir. Bu kaygının etrafında çok yönlü adımların eğitim-öğretim politikaları üzerinde de belirginleştikleri görünmektedir. Sağlıklı, zinde nesiller yaratabilme çabasının eğitim-öğretim politikaları bağlamında tartışıldığı noktalardan birisi ise beden eğitimi ve jimnastiktir. Bedeni güçlendirme ve zinde kılma kaygısı çerçevesinde Batılı tarzda eğitim veren okullarda jimnastik eğitimi yaygınlaşmıştır. Bu araştırmanın amacı, Franko'nun "Muallimlere" adlı eserini bir fon olarak kullanmak koşuluyla bütüncül eğitim yaklaşımının beden eğitimindeki yerini açığa çıkarabilmektir. Bu amaçtan hareketle "Muallimlere" adlı eserde beden eğitimi konusundaki cümleler analitik felsefe bağlamında irdelenerek meta analizler yapılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yaklaşımı kullanılmıştır. 261 sayfalık "Muallimlere" adlı eserden amaçlı örneklem kullanılarak beden eğitimine ayrılan birinci bölüm irdelenmiştir. Çalışmanın verileri içerik analiziyle "Bütüncül Eğitim: Rebelais, Rousseau, Pestalozzi ve Frobel'in Eğitim Düşüncesi", "Milaslı Gad Franko Kimdir?", "Milaslı Gad Franko'da Bedenin Eğitimi" adlı üç alt başlık altında analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda eğitim biliminin felsefi boyutuyla yaygınlaşmasını amaçlayan Franko'nun sağlıklı, ahlaklı, ruhu ve bedeniyle eksiksiz nesiller yetiştirme sürecinde bütüncül eğitimin kaçınılmaz olduğu vurgusunun düşünce tarihinde geçmişten günümüze iz bırakan bir yaklaşım olduğu anlaşılmıştır. Araştırma bulgularına göre Franko, mesleği ne olursa olsun insanın sağlıklı ve güçlü olması gerektiğini belirtmiştir. Bedenin eğitimi ve sağlığı, zihni ve ahlaki eğitimin gelişiminin anahtarı olup öğretmenlere bu noktada dikkate değer görevler düşmekteydi. En başta öğretmenler, vatanın çocuklarına bedenlerini korumanın milletin geleceğini korumakla eşdeğer olduğunu anlatarak eksiksiz, bütüncül bir eğitim noktasında yol göstermeliydiler. Diğer yandan Franko okullarda beden eğitimi ve sağlık eğitimi verilmesinin gerekliliğinin yanında aile içi eğitimde de beden eğitiminin önemsenmesini arzulamıştır. Okullardaki jimnastik eğitiminin değerini vurgulayan Franko, jimnastik ile oyun oynayamayan çocuklar için oyunlarla eğitim ruhunun dönüştürülebileceğini aktarmıştır. Daha sağlam ve zinde askerlere duyulan gereksinimler dünya çapında artan militarist eğilimlerle bütünleşerek anneden çocuklara uzanan sağlıklı nesil anlatımlarını yoğunlaştırmıştır. Bu yeni sağlıklı nesillere ulaşabilmek için sağlık bilgisinin yaygınlaştırılması, salgın hastalıklarla mücadele edilmesi ve jimnastiğin beden eğitimi noktasında yarattığı fırsatlardan yararlanılabilmesi zaruridir. Franko gibi II. Meşrutiyet yılları aydınları için geleceğin yurtsever nesilleri çağın şartlarına göre zihnen, ahlaken ve bedenen bütüncül şekilde yetiştirilmeliydi. II. Meşrutiyet ile eğitim-öğretim politikalarının ve eğitim-öğretim araçlarının farklılaşmasının getirdiği yeni olanaklar ve pratikler, aydın ve bürokratların zihninde yeni kırılmalar yarattı. Vatansever nesillerin nasıl yaratılarak kalıcılaştırılabilecekleri irdelendi. Eğitimin fiziksel, ahlaki ve düşünsel motifler etrafında güçlü bir değerlendirmeye tabi tutulduğu bu dönemde Milaslı Gad Franko gibi isimler belirleyici katkılar sağladılar.

Anahtar Kelimeler: Bütüncül eğitim, holistik yaklaşım, II. meşrutiyet dönemi, beden eğitimi, eğitim felsefesi

Giriş

Meşrutiyet'in 1908'de yeniden ilanıyla birlikte yayın hayatında yaşanan patlama siyasi, fikri, toplumsal tartışmaların yanında eğitim tartışmalarını da yoğunlaştırmıştır (Akyüz, 2016; Akagündüz, 2015). Batılı tarzda eğitim veren okullarda jimnastik yani beden eğitiminin yaygınlaştırılması tartışılan konulardan birisi olmuştur. Avrupa'daki jimnastik alanındaki gelişmelere atıf yapan dönem aydınları ile eğitimcileri sağlıklı beden ile sağlıklı ruh arasındaki doğrudan ilişkiyi sıklıkla gündeme taşımışlardır (Ateş, 2012). Bedeni disiplin ve akıl

bağlamlarında eğiten jimnastik askerî eğitimle de bütünleştirildiğinden iyi evlatlar ve iyi askerler yetiştirebilmek için II. Meşrutiyet döneminde jimnastik cemiyetleri faaliyete geçirilmiştir (Çokak, 2019). Öte yandan İttihatçılar, siyaset kadar toplumu ve bireyi de yeniden tasarlamak istediklerinden sportif, sağlıklı nesiller arzulamışlardır. Avrupa'da spor etkinlikleri fizyoloji, anatomi, psikoloji ve biyolojiye uygun dinamiklerle çağdaş bir görünüme kavuşmuşken Osmanlı bakış açısında spor basit hareketlerden oluşan sıradan bir kompozisyondu (Günay, 2017). Önceki yıllarda dolaylı bir ilgiye sahip olan spor algısı, II. Meşrutiyet yıllarında kitaplardan, makalelerden dergilerden ve gazetelerden destek alan yepyeni bir algıya bürünmüştür. Öyle ki ilk kez sadece sporu, beden eğitimi, jimnastiği belirginleştiren, özellikle İsveç jimnastiğini tanıtan dergilerin bu yıllarda yayımlanması oldukça özgün bir durumdur (Özçakır, 2013). Beden eğitimi için İsveç'e gönderilen Selim Sırrı Tarcan (1874-1957) bu konudaki eksikliklerin giderilerek Avrupa tarzı jimnastiğin tanıtılması ve yaygınlaştırılmasında öncü olmuştur (Tarcan, 1946; Yıldırım, 2012; Çakan, 2022). Öte yandan Alkan'ın (2011, s.31) söylemiyle Selim Sırrı Tarcan sadece jimnastiğin gelişmesi noktasında değil, ilk idman bayramının da mucidi kabul edilmektedir.

Jimnastik, Osmanlı Devleti'nde sistemli bir şekilde ilk kez askerî okullarda belirginleşmiştir. Gençlerle desteklenmiş çağdaş, profesyonel ordulara duyulan gereksinimin artması, insani askerî kaynakların bedeni ve fiziki organizasyonlarını daha sistematik hale getirmiştir. Ateş'in (2012) deyimiyle gençlere militarize edilmiş bir beden terbiyesi, vatanseverlik, disiplin, itaat, askerî talimler ve savaşıncılığın aşılabilmesi okulların ders programlarına jimnastik derslerinin yerleştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Fiziki hareketlere dayanan bu dersler yanında bedensel sağlık ve bireyin bedensel etkinliklerde yetkinliğini gerektiren bedensel yeteneklerle ilişkili bilgiler, "sağlıklı olma" teması içerisinde değerler eğitiminde de ele alınmıştır (Alabaş, 2019).

Antik Yunan şehir devletlerinde bütüncül bir eğitim bakış açısı egemen olduğundan beden ve ruhun birlikteliğinde sağlıklı bedenin sağlıklı ruhun anahtarı olduğuna inanılmış, hatta bu dönemde beden eğitimi ile müzik önemli bir paydaya sahip olmuştur. Kanad'ın (1963, s.116) yorumuyla ilk zamanlarda vücudu kuvvetlendirmek amacıyla ortaya atılan jimnastiğin ruhu da kuvvetlendirdiği anlaşıncı Yunanlılar jimnastiği eğitimlerinin belirgin bir parçası haline getirmişlerdir. Onlara göre jimnastik yalnızca vücudu sertleştirmek, kuvvetlendirmek ve çevikleştirmekle kalmıyor, insani cesareti arttırarak kendine hâkim olmayı, acılara dayanabilmeyi de öğretiyordu. Beden eğitiminin yanı başında gerçekleştirilen ortaklaşa oyunlar ise dostluk ve dayanışma duygularının yanında vatan sevgisini de arttırıyordu. Antik Yunanlılar ruhun kuvvetini, maneviyatın güzelliği ile ahengini bedeni irade ve hareketlerin ahlakla bütünleşmesine bağlıyorlardı. Tüm bunların yanı sıra kalokagati (ruhun ve bedenin ahengi) için mutlaka beden ve ruh, her hususta denge, düzen ve ahenk içinde olmalıydı (Kanad, 1963).

Bu bağlamda paramiliter Antik Yunan şehir devletlerinde koruyucular yani askerler küçük yaşlardan itibaren fiziksel aktivitelerle bedenlerini geliştirmekteydiler. Felsefeyi göklerden evlere indirdiği söylenegelen Sokrates (M.Ö.469-M.Ö.399), maotik (doğurtma yöntemi) yöntemiyle insanların ruhunda potansiyel olarak bulunan gerçeklik ve kanaatleri açığa çıkartmayı amaçlamıştır. Onun için eğitim "karakteri" şekillendirerek kuvvetlendirmektir. Bu noktada "karakter" ise insanın manevi ve ahlaki bakımlardan kendisini tanıyabilmesidir. Maneviyatın ve ruhun kuvveti ise kalokagati ile elde edilebilirdi. Felsefi düşüncenin gelişimi göstermektedir ki "kalokagati" pek çok düşünürün odağında yer alarak bütüncül eğitimin

önemli bir paydası olmuştur. Örneğin, Sokrates'e göre bedenini idmanlarla kuvvetlendirenler dostlarına yardım etmiş, vatanına faydalı olmuş, şeref, şan kazanmış ve sağlıklı bir hayat sürmüşlerdir (Kanad, 1963). Öte yandan Platon (M.Ö.428-M.Ö.348) ise imgesindeki ideal devlet anlayışıyla beden ve ruhun dengeli eğitilmesinin önemine özellikle dikkat çekerek, çocuk eğitimini en ince ayrıntılarıyla ele almıştır (Erhat, 1996). Platon "Devlet" adlı eserinde insan doğasını altın, gümüş ve bakırdan oluştuğunu ve insanların doğalarına uygun eğitimin verilmesi gerektiğini savunarak sınıflar arası hiyerarşiye dikkat çekmiştir (Platon, 2002). Ancak bireyin doğası her ne olursa olsun mutluluk ve erdemli yaşamın anahtarı olarak beden ve ruh arasındaki dengeyi de özellikle vurgulamıştır.

Antik Yunan döneminde mikro ölçekte beden eğitimi özel bir paydaya sahip olmuştur. Dönem düşünürlerine göre insanların sahip olduğu fiziksel güzellik, güç ve sağlık, ahlaksal erdemlerle bir bütünlük oluşturmaktadır (Dürüşken, 1995). Benzer şekilde Aristoteles (M.Ö.384 M.Ö.233) de "Nikomakhosa Etik" adlı çalışmada erdemli yaşamın mutlu bir yaşamla hemhal olduğunu söylemektedir (Aristoteles, 1997). Erdemli, mutlu, ahlâklı yani iyi bir yaşam içinse iyi bir devlete, iyi bir yönetime, iyi yöneticilere ve iyi vatandaşlara gereksinim vardır. Aristoteles'e göre tüm bunların gerçekleştirilebilmesi için öncelikle yurttaşlara doğru eğitim verilebilmeliydi (Ross, 2002). Ona göre, ruhun üstün bir etkinliği olan mutluluk ahlâkla ve özellikle de zihinsel erdemlerle bağlantılıydı (Frankena, 2007). MacIntyre (2001, s.285) ise Aristoteles'in erdemleri kendileri olmaksızın pratiklerinin sürdürülemediği, kişinin kendisini ve ötekilerini tanımak ya da karakterize etmek için gerekli olan araçlar olarak kabul etmiştir. Aristoteles için insanın özü aklıdır ve mutlu yaşamın anahtarı ise insanın aklını özüne uygun kılabilmesidir (Hilav, 2010). Öte yandan ilk pedagoji kitabının yazarı olarak tanınan ünlü Fransız düşünür Rousseau (1712-1778) "Emile" adlı eserinde sağlıklı bedenle sağlıklı ruh arasında doğrudan ilişki kurmuştur. Rousseau, Emile'i negatif eğitimle büyütmeyi amaçlayarak, ona beden ve ruhuna zarar vereceğini düşündüğü her türlü bedensel ve bilimsel aktiviteyi eğitiminin çerçevesi dışında bırakmıştır (Rousseau, 2009). Kısacası Rousseau için erdemli bir yaşam beden ve ruhu eğiten bütüncül bir eğitimle olanaklıydı.

1. Yöntem

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma belgesi ve verilerin analizi başlıkları altında bilgiler sunulmuştur.

1.1. Araştırma Modeli

II. Meşrutiyet yıllarında beden eğitime bütüncül eğitim yaklaşımıyla bakmayı amaçlayan bu çalışma, nitel bir araştırmadır. Şemsiye işlevi gören ve başlıca ölçüm aracı olarak araştırmacının kabul edildiği nitel araştırmalarla yapılan çalışmaların analizinde öznel ve nesnel değerlendirmelere yer verilmektedir (Punch, 2005). Nitel araştırmalarda amaca ulaşmak için detaylı gözlem ve araştırmalardan hareket edilerek tümevarım yönteminden yararlanılmaktadır (Arıkan, 2013). Öte yandan nitel araştırmalarda incelenen konunun tanımları metaforları, sembolleri, anlamları ve betimlemeleri açıklanmaktadır (Berg ve Lune, 2015). Merriam (2018, s.8), nitel araştırmalarda kullanılan yorumlayıcı araştırmanın, gerçeğin sosyal olarak inşa edildiği varsayımından hareket edildiğini ifade ederken; Pattan (2014) ise sosyal araştırmalarda gerçek ya da tek bir olayın farklı şekillerde yorumlanabileceğini söylemektedir.

Bu bağlamda Milaslı Gad Franko tarafından kaleme alınan "Muallimlere" adlı çalışmanın birinci bölümü, bütüncül eğitim yaklaşımı ekseninde felsefi söylemlerden hareketle analiz edilmiştir.

1.2. Çalışma Belgesi

Eserin dijitalleştirilmiş biçimi Marmara Üniversitesi kütüphane kataloğundan elde edilmiştir. 370.15 FRA 1326 R/1910 yer numaralı eserin dijital haline şu linkten¹ ulaşılabilir.

1.3. Verilerin Analizi

"Muallimlere" adlı eserin incelenmesinde doküman analizi kullanılmıştır. Söz konusu yaklaşımda araştırılması planlanan olay ve olgular hakkında bilgi içeren veri setleri oluşturularak, detaylı veri analizi yapılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Çalışmada amaçlı örneklem kullanılarak, "Muallimlere" adlı eserin sadece birinci bölümü araştırmanın konusuna dahil edilmiştir. Eserin araştırmacılar tarafından çeviri yazısı yapılarak içerik analizi gerçekleştirilmiştir. Okumalar sonunda ortaya çıkan veriler karşılaştırılarak yeniden yorumlanmıştır. Elde edilen veriler yer yer okuyucuya doğrudan alıntılarla sunulmuştur. Bulgular her iki araştırmacı tarafından ham verilerle karşılaştırılarak değerlendirilmiştir.

"Muallimlere" adlı eserin beden eğitimi açısından incelenmesinde hareket noktası, söz konusu eserde geçen eğitim kabulleri olmuştur. Eserdeki tüm kavramlar, cümleler düzeyinde incelenmiş, beden eğitimi, bütüncül eğitim ya da holistik eğitim bakış açısıyla doğrudan ya da dolaylı olarak gönderme yapan açıklamalar üzerinde durulmuştur. Elde edilen verilerin çözümlenmesinde içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yıldırım ve Şimşek'e (2006, s.27) göre içerik analizi birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirerek okuyucunun anlayabileceği biçimde düzenlenerek yorumlanmasını hedeflemektedir. İçerik analizi sonucunda "Muallimlere" adlı eserden elde edilen sonuçlar, "beden eğitimi, ailede beden eğitimi, okulda beden eğitimi, okulda sağlık bilgisi ve jimnastik alt başlıklarının bütüncül eğitim ile Milaslı Gad Franko'nun yaklaşımları temel alınarak analiz edilmiştir. Araştırmanın bulguları "Bütüncül Eğitim: Rebelais, Rousseau, Pestalozzi ve Frobel'in Eğitim Düşüncesi Ekseninde", "Milaslı Gad Franko Kimdir?" ve "Milaslı Gad Franko'da Beden Eğitimi" başlıklarında sunulmuştur.

2. Bulgular

2.1.Bütüncül Eğitim: Rebelais, Rousseau, Pestalozzi ve Frobel'in Eğitim Düşüncesi Ekseninde

Eğitim literatüründe farklı kavramsallaştırmalarla adlandırılan "bütüncül eğitim" bilimsel yayınlarda "eksiksiz eğitim" ya da "holistik yaklaşım" olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütüncül, eksiksiz ya da holistik bir yaklaşımla eğitime bakmanın temel bileşenleri arasında çocuğu bedensel ve ruhsal olarak tam eğitime düşüncesi vardır. Söz konusu yaklaşımda çocuğun kendisini gerçekleştirme fırsatları yaratılarak dış dünyayla bütünleşebilmesi amaçlanmıştır. "Holistik" ya da bütüncül eğitimin temel ilkesi "wholeness" (bütünlük) yaklaşımıdır. Bu ilkeye göre evrendeki her şey birbiriyle bağlantılı olup bütün, parçaların toplamından daha fazla bir şeydir (Şahinoğlu, 2022). Dini (2022, s.33) ise bütüncül eğitimi, bir çocuğun gelişiminin fiziksel, duyuşsal, zihinsel ve içsel tüm yönleriyle tutarlı ve incelikli bir şekilde birleştirilmesi olarak ifade etmektedir. Ona göre bütüncül eğitimin amaçları şunlardır: sağlıklı, güçlü, esnek, çevik ve dayanıklı bir beden ve keskin duyular geliştirmek; samimiyet, cesaret, merhamet, ölçülülük, iş birliği ve bilgelik gibi temel insani değerleri güçlendirmek; her çocuğu benzersiz niteliklere sahip eşsiz bir insan kılan özellikleri keşfetmek; dürüstlük ve ahlakın yanı sıra estetik bir algı yaratmak; keskin ve ince bir zekaya kapı aralamak. Moren (2013, s.16) ise, eğitimdeki paradigmatik körleşmeden dolayı insana ait erdem ve yetilerin kaybolduğunu

¹ https://katalog.marmara.edu.tr/yordam/?dil=0&p=1&q=gad+franco&alan=tum_txt&demirbas=F02320
(Erişim Tarihi: 1 Aralık 2023)

hatırlatarak eğitimin insanın özüne dönen bütüncül bir yaklaşıma uzanmasının gerekliliğini savunmuştur.

Açıkçası bütüncül eğitimin temeline, Rousseau'nun insan doğuştan iyidir savı üzerine kurguladığı "doğacı yaklaşımı" yerleştirebiliriz. Rousseau'nun makro ölçekte eğitime yaklaşımını bütüncül bir sistem olarak değerlendirebilmek mümkündür. O, ilk pedagoji ders kitabı kabul edilen "Emile" adlı eserinde doğumdan ergenliğe bir çocuğun eğitiminde izlenilmesi gereken yöntemleri ütöpik bir perspektifte resmetmiştir (Rousseau, 2009). Bütün bunlarla birlikte XIV. yüzyılın önemli pedagoglarından François Rebelais'in (1483-1553) Rousseau'nun düşüncelerini etkilediği de unutulmamalıdır. Skolastik eğitimin kafayı ve ruhu körleştirdiğine inanan Rebelais'a göre ruha işlemeyen, çocuğu beden ve ruhuyla bütünleştiremeyen eğitim yöntemleri anlamsızdır (Kanad, 1963). Ona göre, eğitim aracılığıyla çocuklar hayata hazırlanırken özgür bir ortamın yarattığı fırsatlar bağlamında onlara beceriler kazandırılmalıydı. Kanad'a (1963, s.280) göre Rebelais'in eğitim ve öğretim hakkındaki bu düşüncelerinin Rousseau'da da olması bir rastlantı değildi.

Rousseau da tıpkı Rebelais gibi bireyin eğitimle özgürleştirilmesini savunmuştur. Rousseau'nun doğacı yaklaşımının eğitsel bütüncül karakteri, bir yandan yaşadığı topluma doğan çocuğun kendi öz bilincine varma, keşfetme ya da kendini gerçekleştirme serüvenini açıklarken bir yandan da neden doğayla iç içe olmalıyız sorusunu yanıtlamaya çalışır gibidir (Rousseau, 2019). Hatta bu soru düşünürlerin evrene bakış açısı temelinde irdelenmelidir. Doğa filozoflarıyla felsefe literatürüne eklenen "arkhe" (ilk ilke, ilk neden) kavramı evreni anlayanın ilk adımlarından birisidir. Thales (M.Ö.623-M.Ö.545) evrenin ilk ilkesinin su olduğunu söylerken; her şey değişmektedir kabulünden hareketle değişimin kendisini "arkhe" kabul eden Herakleitos (M.Ö.535?-M.Ö.475) ve devamında tarih sahnesinde sarsılmaz bir yere sahip olan Aristoteles ile töz, öz, cevher kavramlarına farklı anlamlar yüklenmeye başlayacaktır (Shouler, 2016; Russ, 2021; Warburton, 2023). "Evren vardır evet ama bir de bu evrenin merkezinde yer mi güneş mi vardı?" sorusu ve devamında var olmak için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymayan (Aristoteles, 1996) "töz" kavramının ne olduğu da evreni eksiksiz anlayabilmek için sorulan sorular arasında gösterilmiştir. Aristoteles ve destekçileri tarafından uzun yıllar boyunca yer merkezli evren modeli savunulmuştur. "Yer merkezli evren modeli" orta çağ döneminde insanın yaratılanlar arasında en şerefli olduğu ve bu yüzden de Tanrı'nın insanı evrene yerleştirdiği bakış açısının, "insan Tanrı'nın ayak izidir" bakış açısıyla daha da derinleşmesidir (Gilson, 2005; Çotuksöken ve Babür, 2000). Galileo'dan (1564-1642) önce kilisenin yargılayıp cezalandırdığı ilk kişi olan Giordano Bruno (1548-1600), yerin evrenin merkezinde olmadığını yüksek sesle söylemeye cesaret ettiğinden yakılarak öldürülmüştür. Hatta Bloch'ın (2002, s.25) aktardığına göre Bruno, yakılmadan önce şu sözleri söyleyerek kilisenin dönemin düşünsel gelişmeleri karşısındaki acizliğini de dile getirmiştir: "Siz bu kararı verirken, benim dinlerken korktuğumdan daha çok korkuyorsunuz." Pek çok düşünür Aristotelesçi evren anlayışındaki yanlış savları çürütseler de kilisenin otoritesi bilimin önünde yer edinmeye devam etmiştir. Hatta Galileo'nun engizisyon mahkemesinden çıkarken "Eppur si muove" (O, hâlâ dönüyor) dediği aktarılmıştır (Fermi ve Bernardini, 1961). Bruno ve Galileo'nun kiliseyle yaşadıkları sıkıntılardan etkilenen Descartes'in (1596-1650) "Dünyam" adlı çalışmasını yayımlamaktan vazgeçtiği iddia edilmiştir (Descartes, 1984). Galileo geliştirdiği teleskoptaki gözlemlerini "Siderus Nuncius (Yıldız Habercisi)" adlı eserinde toplamıştır. Bu gözlemleri aracılığıyla ayın yüzeyinin pürüzsüz olmadığını, aksine kraterler, dağlar ve vadilerle dolu engebeli bir yapısının olduğunu söylemiştir. Öte yandan o, "Orion

Yıldız Kümesi" gözlemi ile bugüne kadar bütün astronomların bulut olarak kabul ettikleri yıldızların, mükemmel bir şekilde düzenlenmiş çok küçük yıldız grupları olduklarını ortaya çıkarırken Jüpiter çevresinde dolanan dört küçük parlak yıldız da tanımlamıştır (Mauray, 2006; Yinilmez Akagündüz ve Topdemir, 2013). Evrene bakış açısındaki değişim ve dönüşüm insan imgesini de yeniden adlandırma ihtiyacını doğurmuştur. Güneş merkezli evren modeli beraberinde mekanik evren anlayışı ve bütüncül insan bakış açısının bir yansıması olarak eğitimde de holistik yaklaşımı beraberinde getirmiştir. Hatta Kuhn'un deyimiyle paradigmasal bir değişim neden olmuştur (Kuhn, 2003; Kuhn, 2017) Pozitivizm ve beraberinde açığa çıkan nicelleştirme doğada neden-sonuç bağlantısını zorunlu kılarak, mekanik bir tavır alınmasına neden olmuştur. Hatta Einstein'a (1879-1955) göre, bilimin mutlu çocuğu Newton (1643-1727) için doğa, harflerini çaba harcamadan okuyabildiği açık bir kitap olmuştur (Christianson, 2000).

Bu bağlamda Newton'un mekanik dünya görüşü, içinde yaşayan insanı da metalaştırmıştır. Baudrillard'ın (1929-2007) deyimiyle gerçekliğini kaybederek bir "simülasyon evreninde" yaşayan insan hayallerini, ütopyalarını ve kendisini keşfetmekten uzaklaşmaktadır. (Baudrillard, 2004; Baudrillard, 2003). Tam da bu noktada Rousseau'nun doğaya dönüş çağrısına bir anlamda kulak veren Pestalozzi (1746-1827), Frobel (1782-1852) ve takiben insanın doğuştan iyi olduğunu savını destekleyerek her çocuğun eşsiz bir yaratılışa sahip olduğuna inanan Montessori (1870-1952) aracılığıyla bütüncül eğitimin ana hatları oluşmaya başlamıştır. Rousseau'nun pedagoji tarihinde açtığı çığır tüm kalbiyle güçlendirerek sürekli kılan Pestalozzi, Rousseau'nun bireyselliğini bir yana bırakarak sosyal bir pedagog olmayı başarmıştır. Kanad, Pestalozzi'nin sosyal pedagog karakteri hakkında şunları söylemiştir (Kanad, 1963, s.429): "Pestalozzi'nin gerçek büyüklüğü pedagojiyi sosyal bir disiplin telakki etmesi, insanlık eğitimiyle sosyal meseleleri birbirine bağlamaya çalışmasıdır. Pestalozzi, kesin olarak inanıyordu ki, bozulmaya yüz tutan insanlığı büsbütün hayvanlığa düşmekten kurtarmak için gelecek neslin insani yeteneklerini geliştirmek, insanlığı ve halkı iyi bir eğitimle kendi kendine idare edecek, kendi kendini geçindirecek ve yükseltecek bir duruma çıkarmak lazımdır." Öte yandan Rufer'in (1962) aktardığına göre Pestalozzi'yi en çok etkileyen isim "Emile" adlı eseriyle Rousseau olmuştur. Rousseau'nun ütopyasını çocuğunda uygulamak istemiş ancak başarısız olunca çocuklar ve eğitim üzerine kendi düşüncelerini kaleme almıştır. Pestalozzi eğitim düşüncesini üç temele dayandırmıştır: Düşünmek, hissetmek ve yapmak. Ona göre, eğitimin amacı çocuğu daha iyi kılarak onu yoksulluk ve sefaletten kurtarabilmektir. Eğitimin çocuğu bilgilendirmekle sınırlı kalmaması gerektiğine inanan Pestalozzi'ye göre eğitim çocuktaki doğuştan iyi yetenekleri açığa çıkartan bütüncül bir karaktere sahip olmalıydı. Kuru ruhlara eğitim aracılığıyla ilkbahar güneşi gibi doğmak isteyen Pestalozzi için de tıpkı Rousseau'da olduğu gibi doğa en iyi öğretmendi. O, doğayı şu şekilde aktarmaktadır: "kuşlar güzel güzel cıvıldarken ve bir yaprak üzerinde kurt dolaşırken sen dil alıştırmalarına hemen ara ver. Bil ki kuş ve kurt çocuğa daha iyi ve daha çok şey öğretir. Sen sadece sus" (Akt. Kanad, 1963, s.412). Fröbel ise, üç ve dört yaşındaki çocuklar için "Çocuk Bahçesi Okulu" adında yeni bir okul türü tanımlamıştır. Fröbel'e göre küçük çocuklarda eğitimin odağında oyun olmalıdır (Deniz, 2019). Fröbel'in dikkat çeken açıklamalarından biri de pedagojiyi felsefeyle ilişkilendirmesidir. Ona göre, felsefe her bilimin ilkelerini ortaya koymaktadır. Rebelais, Rousseau ve takiben Pestalozzi'de olduğu gibi Fröbel içinde en büyük kitap olan tabiatın varlığı çocuklara öğretilmeliydi (Kanad, 1963).

2.2.Milaslı Gad Franko Kimdir?

Gad Franko 1880'de Milas'ta dünyaya geldi. 1895'te "Rodos Mekteb-i İdadisini" bitirdikten sonra Milas'a dönen Franko, 1900-1901 yılları arasında "Hamidiye Musevi Mektebi'nde" Türkçe ve Fransızca öğretmenliği yaptı. İzmir'de yayımlanan "Hizmet" ve "Ahenk" gazetelerine yazılar gönderen Franko, Osmanlı toplumuyla Yahudi toplumu arasındaki ilişkileri güçlendirmeyi amaçlayan fikirleri nedeniyle Tefik Nevzat, Necip Türkçü gibi kişilerin dikkatini çekti (Bali, 2013, s.13; Kodal, 2020, s.1809). 1902'de İzmir'e gelen Gad Franko İzmir'deki İttihatçılarla belirgin bir iletişim içinde oldu. İzmir'de basın-yayın faaliyetlerine "Çikurel, Franko ve Şürekası Matbaasını" kurarak doğrudan dahil olan Franko, Türkçülük hareketinin gelişimine yaptığı katkılar nedeniyle takibata uğradı. İzmirli Yahudi Komiser Rafael Çikurel aleyhine yapılan ihbar sonrasında matbaada gerçekleştirilen tahkikat sonrasında el konulan Franko'ya ait mektuplarda, İstanbul'daki memurların haksızlıkları ile kötü muamelelerinden bahseden, istibdat rejimini eleştiren fikirlerin bulunması Franko'nun bir süre Mısır'a gitmesiyle sonuçlandı. Mısır'dan döndükten sonra Musevice "Lanour" ile Ladino dilinde "El Commercial" gazetelerini kurarak icraatlarına aynı hızla devam etti. Bu gazetelerde yazarken Türk halıları üreten "Angolo-Eastern Company'de" işçilerin ve kadınların nasıl sömürüldüklerini anlattığından tehdit edildi (Bali, 2013, s.16). Bu arada basın-yayın faaliyetleriyle sınırlı kalmayan Franko, hukuk alanındaki ilgi ve katkılarını geliştirebilmek için 1909'da "Mekteb-i Hukuk-u Şahane'den" "İkinci Dereceden Dava Vekili Ruhsatnamesi" aldı. Ruhsatnamenin alınmasının hemen akabinde bir avukatlık bürosu açan Franko, İngilizce, İspanyolca ve Rumca üzerindeki yetkinliğini de arttırdı (Kodal, 2020, s.1810). İttihat ve Terakki yıllarında dönemin politik ve gündelik koşullarında katkılarını yoğunlaştıran hukukçu, 1909'da "Maarif Meclisi" üyeliğine, "Menteşe Sancağı Vilayet Meclis-i Umumi" üyeliğine, "Mekteb-i Sanayi Heyeti" üyeliğine seçilirken 1910'da İzmir'i temsilen "Aydın Vilayet Meclis-i Umumi" üyeliğine, "Hilal-i Ahmer İzmir Şubesi" üyeliğine, "İttihat ve Terakki Cemiyeti İzmir Şubesi" üyeliğine seçildi (Huyugüznel, 2020, s.161).

Millî Mücadele yıllarında "Ahenk" gazetesinde Yunanlıların İzmir'i işgalini eleştiren Gad Franko sürgün edilen pek çok Osmanlı aydınının ülkelerine geri dönebilmeleri için çabaladı. İşgal şartlarının kötüleşmesi sonrasında 1920'de İstanbul'a taşınan Franko rahatsızlığı nedeniyle gittiği Avrupa'dan ancak 1922'de dönebildi. 1922'de İstanbul'da yeniden avukatlık yapmaya başlayan düşünce adamı, bir süre sonra "Sorbonne Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde" doktora eğitimine başladı. Doktora eğitimi sırasında denk geldiği "Lozan Konferansı" kendi isteği ile katılan Gad Franko iyi derecede Fransızcasını Türkiye'nin tezlerini savunabilmek için kullandı. Lozan Konferansı sürecinde o, özellikle Musul'un Türkiye'de kalmasına yönelik tezleri gündeme taşıdı. 1923'te Türkiye'ye dönen Franko İstanbul'da yeniden bir hukuk bürosu açtı. Bu arada Franko, Sorbonne Üniversitesi'nde 1925'te "Türkiye'de Anayasal Gelişmeler" adlı teziyle doktora eğitimini tamamladı (Bali, 2013, ss.18-20, Kodal, 2020, ss.1811).

1926-1928 yılları arasında "Hukuki Bilgiler Mecmuası'nı" yayımlayan Gad Franko içeriği oldukça gelişkin bu dergide kanunların Kanun-ı Esasî'ye uygunluğu-aykırılığı, eski hukuk-yeni hukuk tartışmaları, yeni kanunların uygulanma biçimleri, usul ve kavramlaştırmadaki yenilikler, yargı mensuplarının hakları gibi konuları derinleştirdi (Dolgun, 2020, s.165). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Franko, Türk milliyetçiliği ile yeni cumhuriyetin ideallerine uygun söylemler geliştirerek Siyonizme mesafeli davrandı. Bu dönem hukuki faaliyetleri ile de dikkat çeken Franko, "Üsküdar ve Kadıköy Su Şirketi", "Ford Motor Company", "İzmir Rıhtım Şirketi" gibi kuruluşlara hukuki danışmanlık sağladı (Bali, 2013, ss.40-50). Aralık 1942 tarihli "Varlık

Vergisi Kanunu" bütün Yahudiler gibi Gad Franko'yu da etkiledi. Kendisi için belirlenen 375.000 liralık vergi borcunu Vaniköy'deki arsasını, Bahçe Han'ı ve Şişli Palas'taki dairesini satmasına rağmen zamanında ödeyemeyen hukukçu Aşkale'ye sürgüne gönderildi (Bali, 2013, ss.58-59). Aşkale deneyimi sonrasında görüşleri ve ideallerinde kırılmalar yaşayan Franko'nun 1943'te Filistin'e yerleşmek için yaptığı vize başvurusu "Varlık Vergisi Kanunu" hakkında olumsuz propagandalar yapabileceği gerekçesiyle kabul edilmedi. 1954'te vefat eden Gad Franko "Arnavutköy Musevi Mezarlığı'na" defnedildi (Bali, 2013, s.80; Kodal, 2020, s.1811). Osman Nuri Ergin'in "Türk mekteplerinde eğitim almış cidden mükemmel bir tahsile malik" Yahudilerden birisi olarak tanımladığı Gad Franko'nun çeşitli dergilerde yayımlanmış pek çok makalelerinin yanında "İrfan ve Terbiye Bahisleri Külliyyatı: Muallimlere (1910)", "Yunan-ı Kadim'de Terbiye Nazariyeleri (1910)", "Tettebbuat: İlm-i Terbiye ve İlm-i Ahval-i Ruh (1911)", "Jean Jacques Rousseau'nun Terbiye Nazariyeleri (1913)", "Développements Constitutionnels en Turquie (1925)", "Kanun-ı Medeni Rehberi (4 Cilt [1926-1928])", "Paranın İstikrarı (1931)", "Merkez Bankası (1931)", "Beş Senelik Plan-Rus Dömpengi (1932)", "Hususi Beynelmilel Hukuk (1932)", "Eski Yunan Terbiye Nazariyeleri (1941)" adlı eserleri bulunmaktadır (Bali, 2013, ss.22-24; Ergin, 1977, s.806; Galanti, 1995, s.160).

2.3.Milaslı Gad Franko'da Bedenin Eğitimi

"Mizanülhukuk Matbaası'nda" 1326'da (1910/1911) basılan Muallimlere adlı çalışmayı yazar, "Evlat ve vatanın mukadderatını yed-i terbiyelerine almış olan mektep muallimleri ile ailelerinde birer muallim olan ebeveynlere" takdim etmiştir. Fihrist dahil 261 sayfalık çalışmada, "ifade-i mahsuse" ve "tarifat" başlıklarından sonra üç bab tasarlanmıştır. Beden eğitime odaklanan birinci bab, beş fasıl bir hülasadan oluşmaktadır. Düşünce eğitimi değerlendiren ikinci bab ise dokuz fasıl bir hülasa içermektedir. Ahlâk eğitimi analiz eden üçüncü bab ise yedi fasıl bir hülasayı kapsamaktadır. Franko eserin beden eğitimi ile ilgili olan bölümünü beş alt başlık altında incelemiştir; "Birinci Fasıl: Terbiye-i Bedeniyye", "İkinci Fasıl: Ailede Terbiye-i Bedeniyye", "Üçüncü Fasıl: Mektepte Terbiye-i Bedeniyye", "Dördüncü Fasıl: Mektepte Tababet" ve "Beşinci Fasıl: Jimnastik". Franko "Birinci Fasıl: Terbiye-i Bedeniyye" başlığı altında çocuğun bedensel gelişiminden hareketle bedenin eğitilmesinde sağlık ve jimnastiğin önemine dikkat çekmiştir. Bu anlamda da Franko, fizyolojik gelişim ile sağlıklı olmayı hedefleyen kuralları içeren "sağlık bilgisi" eğitiminin ebeveyn ve öğretmenler tarafından önemsenmesini istemiştir. İnsanın vücudunu korumakla yükümlü olduğunu vurgulayan Franko, bedenin eğitiminde sağlık bilgisinin yanı sıra jimnastik bilgi ve uygulamalarının da gerekli olduğunu aktarmıştır (Franko, 1326, s.30).

Franko'ya göre, hangi mesleği icra ederse etsin insan öncelikle sağlıklı ve kuvvetli olmalıydı. Yani zihnin ya da ahlakın eğitilebilmesi için ilk olarak bedenin eğitimi ve sağlığı gerekliydi. (1326, s.31). Vücudun sağlıklı kılınmasında ise spor olmazsa olmaz bir unsurdu. Zihin, beden ve ruhun birleşimi olan insanoğlu sporun getirdiği zihni, bedeni ve ruhi sağlıkla mutluluğa ulaşabilirdi. Bu noktada insanın mutluluğu bireyin, toplumun, yurttaşların mutluluğu olacağından güçlü yurttaşlardan oluşan güçlü devletin esası bütüncül değerlerle sağlanabilecekti. Franko, bu düşüncesini Herbert Spencer'in (1820-1903) "hayat mücadelesinde başarının esası öncelikle iyi bir hayvan olmaktır ve milletin gelişmesinin esası sağlam hayvanlardan oluşmaktır" (1326, s.31) sözlerine yer vererek desteklemiştir. Franko, Spencer'in düşüncelerini olumlayan söylemlere yer vermiştir. Spencer'a göre de eğitim çocuğu tam ya da bütünüyle hayata hazırlamalıdır (Spencer, 2013). Bütüncül ya da eksiksiz eğitim kavramının Franko'nun zihninde de önemli bir bileşen olduğu, hatta eğitimin amacı

olduğu düşüncesi özellikle vurgulanmalıdır. Bu bağlamda Spencer (2013, s.64) beden eğitiminin önemini bütüncül eğitimden hareketle şu sözlerle ifade etmiştir:

“Bir hatanın düzeltilmesini çoğunlukla onun zıddı başka bir hatanın yapılması takip eder. İşte bu sebeptir ki, sadece beden eğitimine önem verilen asırlardan sonra, düşünce eğitimin tek amaç edinildiği ve iki üç yaşındaki çocukların ellerine ders kitapları verilerek bunun, bilgi sahibi olmanın tek yolu olduğunun kabul edildiği bir asır gelmiştir. Bununla birlikte ortaya çıkan durumlardaki birbirlerine zıt hataları birleştirmek nasıl mümkün ise, biz de şimdi beden ile düşünceye birlikte dikkat edilmesi gerektiğine ve bütün insan varlığının bir bütün halinde ilerlemesi gerektiği görüşüne varıyoruz.”

Franko’ya (1326, s.32) göre muallimler, milletin geleceği olan vatan çocuklarına bedenlerinin kıymetini bilmelerini öğretmeliydiler. Bu bağlamda dönem alan yazınında farklı disiplinlerde kaleme alınan pek çok eserde göze çarpan temel öğretilerden birisi olan “güçlü birey-güçlü devlet” bütünleştirmesine Franko’nun eserinde de rastlanılmaktadır. Franko’ya göre sağlıklı bireyler ırkın temelini çürüteceklerinden devleti güçsüzleştirmektedirler. Yazar söz konusu düşüncesini şu sözlerle desteklemiştir (Franko, 1326, s.32):

“Tayin etmiş bir hakikattir ki bir memlekette cerâim ve zarûretin tekessürü (artması) esasda bünyeten zayıf ve alil efradın çokluğundan münbaisdir (-den ileri gelen). Bu hakikat bütün çıplaklığıyla memleketimizde âyan oluyor, Memâlik ve Saye-i Osmâniyede mütemekkin (yerleşmiş) mil-i muhtelifenin (çeşit çeşit milletin) cümlesi dinç, kavî, sağlam ırklara mensûb iken bedenlerine ehemmiyet vermediğinden idmânlarla nazar-ı iltifât atf eylemediklerinden cehâletlerinin kurbanı olmakta ve eski uzun boylu, sıkı semenli (şişmanlık), kanı bol, arslan gibi insanlar yerine cılız, zayıf, nahîf (çelimsiz) vücutlar görünmektedir.”

Franko, sağlık bilgisi ile jimnastik eğitiminin birbirlerini tamamladığına inanmıştır. Ona göre sağlıklı bireylerden oluşan güçlü devletler jimnastik eğitiminin hakkıyla uygulanabilmesiyle olasıydı. Diğer yandan Gad Franco Antik Yunanlıların uygarlaşma kapasitelerini kuvvetli, güçlü ve sağlam fizyolojiye sahip adamların, zihnen ve ahlaken kendilerini hakkıyla eğitilebilmelerine dayandırmıştır (Franko, 1326).

Beden eğitimini doğrudan halkla da ilişkilendiren Franko, salgın hastalıklar nedeniyle kırılan Anadolu’da sulfata (kinin, sıtma hâpı) ilacının yeterince bulunamamasına da değinmiştir (1326, s.33). Franko’nun bu yıllarda sıtmanın derin etkileri hakkında hatırlatma yapması raslantı değildir. II. Meşrutiyet yıllarında İttihatçıların sıtma gibi salgın hastalıklara karşı giriştikleri mücadele bürokratik ve enformatik kanallarda hastalığı sıklıkla gündeme taşımıştır (Akagündüz, 2016, ss.119-120). Ona göre salgın hastalıklarla mücadele yöntemleri önemli olmakla beraber vatan evlatlarının mükemmelleşebilmeleri yani kuvvetli, sağlam ve güzel hale gelebilmeleri beden eğitimi ve jimnastikle mümkündü (Franko, 1326). Diğer yandan bedenine, sağlığına dikkat etmeyen bir birey sadece kendisine değil, topluma karşı da suç işlediğinden hem bireysel hem de toplumsal ahlaka zarar vermektedir. Yazar, bu noktada şunları aktarmakta:

“O halde muallim talebelere, hıfzıssıhaya, talimât-ı bedeniyeye, idmânlarla dikkat ve itinâ eylemeleri yalnız kendi menfaat-ı şahsiyeleri noktasından değil cemiyet-i milliyenin menâfi-i nokta-i nazarından bir lüzum ve lüzumdan fazla bir vazife olduğunu öğretmelidir. Milletin sağlam amele, sağlam aile rüesasına (reislerine), sağlam asâkire (askerlere) ve elhâsıl (kısacası) mükemmel efrada (bireylere) ihtiyacı vardır. Terbiye-i bedeniyenin ehemmiyet ve kıymeti böylece tezâhür(ortaya çıkmak) eder. Buna riâyet hem bir lüzûm hem bir fazilettir (Franko, 1326, s.34).”

Franko’ya göre kişiler, bireysel ve toplumsal görevlerini gerçekleştirerek toplumsal mutluluğa katkı sağlamalıydılar. Mill ile anılan pragmatizm (faydacılık ya da yararcılık), en çok sayıda insan için en büyük mutluluğu merkeze almıştır (Mill, 2017). Franko eserinde bireyin bedenini

koruyarak kuvvetlendirmesini toplumsal bileşenlerini koruması ve kuvvetlendirmesiyle eş görmüştür.

Franko aile içi beden eğitiminin önemini de analiz etmiştir. Okul ve aile arasındaki ahenge dikkat çeken yazara göre, okullarda öğretilen sağlık bilgisi ailede sürekliliğe kavuşmalıydı (1326, s.35). Genel olarak eğitimin özel olarak ise beden eğitiminin öncelikle ailede başladığını söyleyen Franko, beden eğitimi sağlık eğitiminin gereklilikleriyle bütünleştirmektedir. Hatta eserinde Spencer'ın "sağlık biliminin kurallarına karşı hareket etmek beden eğitime karşı cinayet işlemektir" (1326, s.36), sözüne de yer vermiştir. Ona göre çocuklara, devletin varlığını ve menfaatlerini korumanın ilk başta kendi sağlıklarını korumaktan geçtiği öğretilmeliydi.

Franko'ya göre çocuk, ailesinin ve kendinden öncekilerin fazlalık ve noksanlıklarının toplamıdır (Franko, 1326, s.36). Franko, eksiklik ve fazlalıklardan ders alarak en iyi şekilde çocuk yetiştirmek için aile ve öğretmenlere eş güdümlü hareket etmelerini önermiştir. Öte yandan yazar çocuklara, attıkları her adımın kendilerinden sonraki nesilleri etkiyeceğinin de öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir (Franko, 1326, s.37). Franko, aile içi beden eğitiminin çocuğu kötü alışkanlıklardan uzak tutmanın yansıra iyi genlere sahip güzel çocuklardan oluşan ailelere de kapı aralayacağını belirtmiştir. Kadının yani annenin eğitiminin bu noktada önemine değinen Franko, Rousseau'yu tekrar hatırlatmıştır (Franko, 1326, s.38). Tıpkı Rousseau'nun Emile'de belirttiği gibi bebeklerin emzirme, kundaklama, banyo vb. temel gereksinimleri karşılayacak olan anne temel sağlık ve beden bilgisine sahip olmalıydı (Franko, 1326, s.39).

Franko aile içi beden eğitiminin yanında okulda beden eğitimi hususuna da değinmiştir. Beden eğitimi sağlık ve jimnastik olmak üzere ikiye ayıran Franko, okullarda verilen sağlık eğitime özellikle dikkat çekmiştir. Ona göre: "Birçok aileler ya cehâletten ya ihmâlden dolayı mektebin gösterdiği kavâid-i hıfzıssıhhaya (sağlık kurallarına) âdem-i riâyette musır (direnme) bulunduklarından ailelerin çocukları günde altı saati mektepte geçirmekle âdetâ bir devre-i tedâvi geçirmiş olurlar. Hayatlarında ba-husûs (özellikle) bir aile teşkil edecekleri esnâda mektebde tatbîk ve tedris olunan kavâid-i hıfzıssıhhayı tahattur (hatırlamak) edecekleri ümit edilebilir" (Franko, 1326, s.41). Okullarda öğrenilen sağlık bilgisi çocuğun bedeni gelişiminde belirgin bir payda olduğundan Franko, okullarda beden eğitiminin üç amacından bahsetmektedir: Zarar vermemek, ıslah etmek ve genişletmek. Bu noktada sağlık merkezli gereksinimleri ön planda tutacak şekilde tasarlanan okullar çocukların basit nedenlerle zarar görmelerini engelleyebilmektir. (Franko, 1326, s.42). Diğer yandan ona göre, beden eğitimi aracılığıyla çocuklar ıslah edilebilmeliydi. Yani kuvvetli çocuklar daha güçlendirilirken zayıf çocuklar kuvvetlendirilmeliydiler. Franko okullarda verilen sağlık eğitimi sayesinde öğretmenlerin zamanla yardımcı doktor niteliklerine kavuşacaklarını da vurgulamaktadır (Franko, 1326, s.42).

Franko'nun üzerinde durduğu bir başka konu ise beden eğitiminin gerçekleştirildiği mekanların geliştirilmesiydi. Franko, okulların kurulduğu bölge, kurulma şekli, sınıfların fiziksel özellikleri hatta sıraların nasıl yerleştirileceği konularındaki açıklamalarıyla sağlıklı mekânda bedeni, ruhu, zihni bütünleştirebilmiş çocuklara işaret etmiştir (Franko, 1326).

Franko'nun okullarda beden eğitimi başlığı altında dikkat çektiği noktaları şöyle sıralayabiliriz: okullar bataklıklardan, fabrika yakınlarından, tozlu yerlerden, pis mahallelerden uzak inşa edilmelidir (Franko, s.42). Ona göre, Amerika'da olduğu gibi okullar çocukların rahatça koşup

oynayabildikleri, şehir dışında yeşilliklerin ortasında, ortamı geniş ve güneşli alanlara kurulmalıdır ki çocuklar rahatça koşsun, oynasın (Franko, 1326, s.43). Öte yandan Franko dershaneler hakkında şunları da aktarmıştır (Franko, 1326, s.44):

“Saf havanın sıhhatin esâsisi olduğunu söylemek adi ve mübtezel (değersiz) bir hakîkati tekrar etmek demektir. O halde pencerelerin geniş ve sühuletle (kolaylıkla) açılabilmesi iyidir. Hava ne kadar çok olursa olsun teneffüs zamanlarında pencereleri açık kalması meşrut (sart olmak) olduktan mâada (başka) hava müsâid olduğu vakitlerde talebeler derste iken bile pencerelerin kapatılmaması mercûhdur (tercih edilen). Hedef ve gayemiz dersler kalb ve zekânın inkişâfına (gelişme) hizmet eylediği esnâda ciyâdet-i (temizlik) hava ciğerleri canlatsın. Hava ile beraber ziyâ (ışık) dahî girmiş olur. Ziyâ selâmet-i vücudu okşar en müessir (etkili) ve en müffid (yararlı) alet güneştir. Güneşin altın ışıkları, sıcak okları mikropları öldürür.”

Güneşin ve temiz havanın çocukların gelişimine her anlamda katkıda bulunacağından bahseden Franko, sınıfın sıcaklığı ve temiz hava alımıyla düşünme kabiliyeti arasındaki ilişkiye de değinmiştir. Ona göre, havasız, çok sıcak ya da soğuk sınıflarda çocukların düşünme kabiliyeti ağırlaşır (Franko, 1326, s.45). Sınıfın her an havalandırılması, yağlı boyayla duvarların boyanması, her gün sıraların silinmesi gerektiğini söyleyen Franko, sağlıklı birey-sağlıklı toplum dengesi için hijyenik okul ve sınıflarda ancak salgın hastalıkların yayılamayacağını belirtmiştir (Franko, 1326, s.46). En basitinden okul sadece çocukların fikirlerinin ve ruhlarının eğitildiği mekânlar değildi. Okul aynı zamanda çocukların kamburlaşmamaları için sıraların uygunca yerleştirildiği yaşam alanlarıdır. (Franko, 1326, s.46). Çocukların temizliğini de oldukça önemseyen Franko, öğretmenlerden öğrencilerin bireysel sağlık kurallarına uyup uymadıklarını takip etmelerini de istemiştir (Franko, 1326, s.48). Bu basit takipler, kontroller sayesinde salgın hastalıklar azaltılabileceğinden sağlıklı toplumlara geçiş kolaylaşabilecekti. (Franko, 1326, s.50). Franko, okulda beden eğitimi bağlamında çocukların teneffüs saatlerinin çok iyi ayarlanmasını da istemiştir. Ona göre teneffüslerdeki oyunlar, hareketler çocukların yemek yemeleri gibi doğal bir faaliyetti (Franko, 1326, s.51). Öte yandan öğretmenlerden çocuklara gereğinden fazla yüklenmemelerini isteyen Franko, çocukların zihinsel aktivitelerinin yedi saati geçmemesi gerektiği noktasında şunları eklemiştir: “Çocuklarımız bazı çeşitli etkilerle camekanların yanı başına konulmuş ısıyla zorla yetiştirilecek bitki değildir. Böyle bitkiler genelde nazik ve nazlı olurlar. Pek küçük iken bütün hayat kuvvetlerini harcamayalım” (Franko, 1326, s.52). Kısacası Franko’ya göre çocuklar bir bitki değildir ki camekanlarda yetiştirilsin. Küçük yaşlardan itibaren zihnin gereksiz bilgilerle doldurulmasına karşı çıkan Franko, çocuk yetiştirmede psiko-sosyal ve biyolojik özelliklere dikkat edilmesini merkeze almıştır.

Franko, beden eğitimi bağlamında hekimlik konusuna da değinmiştir. Eserde yazıldığı dönemin etkilerini yansıtır şekilde salgın hastalıklar, temizlik, hijyen ve sağlık konu başlıklarıyla da doğrudan bağlantılar kurulmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında hâkim olan kolera salgınları okul sağlığı ile hekimlerin çabalarını belirgin kılmıştır. Bu bağlamda öğretmenlerin yaptıkları sağlık kontrolleri tek başlarına yeterli olmayacağından vatanın müdafaası ile gelişiminde kilit role sahip olan nesillerin en azından ayda bir kere doktorlar tarafından kontrol edilmelerinin önemli kırılma noktaları yaratabileceği savunulmuştur. Bu düzlemde Franko’ya göre doktorlar özellikle öğrencilerin işitme ve görme yetilerini denetlemeliydiler. (Franko, 1326, ss.53-54). Öte yandan Franko, yeni eğitim sisteminde her öğrenci için “aşı ve muayene” kaydının tutulduğu defterlerin olması gerektiğini de “sıhhi defter içeriği” başlığıyla örneklemiştir (Franko, 1326, ss.55-56). Salgın hastalıklara

da dikkat çeken eğitici, “çiçek, kızıl, kızamık, suçiçeği, kabakulak, kuş palazı ve boğmaca gibi hastalıklar hakkında da hatırlatmalar yapmıştır (Franko, 1326, ss.58-59).

Franko “beden eğitimi” başlığı altında son olarak “jimnastik” üzerinde durmuştur. Sağlık temalı eğitim odaklarının rüşdiye ve idadi programları haricinde ana mektepler ve ilkokul programlarında da yer alması gerektiğini belirten Franko, küçük yaşlardan itibaren çocuklara, eğitim kademeleri ilerledikçe arttırılacak beden ve sağlık eğitimi verilmesini hatırlatmıştır. Sağlıklı bir beden, sağlıklı bir zihin ve ahlakı da beraberinde getireceğine inanan Franko, küçük çocuklara sağlık kurallarının kıssadan hisse şeklinde hikâye ya da masallar aracılığıyla sadece teoride değil, pratik uygulamalarla öğretilebileceğini önermektedir (Franko, 1326, s.60).

Franko’ya göre beden eğitiminde çocuğun en sevdiği kısım jimnastiktir. Ona göre çocuğun doğasındaki hareketlilik jimnastikle bütünleşmesini kolaylaştırmaktadır (Franko, 1326: 61). Oyun oynamaktan kendisini alamayan çocuk doğası için jimnastik, oyunlarla kaynaştırılmış eğitimidir (Franko, 1326, s.62). Çocukta hareketliliği önemseyen Franko’ya göre uslu olarak tabir edilen ama hareket etmekten çekinen ya da hareket etmek istemeyen, sorgulamaksızın her türlü kurala uyan bir çocuğun her zaman iyi olduğunu düşünmek yanlış bir karardır. (Franko, 1326, ss.61-62). Bu noktada Franko, şunları aktarmıştır (Franko, 1326, s.63)

“Jimnastiğin maksadı: bunu iyice anlatmak lazım. Talebeleri pehlivân ve canbaz yapmak değildir. Terbiye-i hazirede pehlivânlık ile cambâzlık bir gaye teşkil edemez. Arzumuz jimnastiğin hizmetiyle ruh ve vücûdu hem-ahenk olarak terbiye etmektir. Kuvvetli erkekler, sağlam vücutlar yetiştirmektir. Tâki kuvâ-yi fikriyeleri kuva-yi bedeniyeleriyle mütenâsib ve hayatın sademât-ı (beklenmedik) müteaddisine (saldırganlık) karşı mukavemete (dayanma) kadir olsun. Bunun içindir ki ırkın letâfet (güzellik) ve selâmetini muhâfaza edecek olan kadınların, kendilerine yarayacak olan jimnastiklerle bedenlen peydâ-i kuvvet etmeleri matluptur (istenilir). Kadınlar için jimnastiğin hiç lüzumu olmadığına dâir şimdiye kadar câri olan fikr-i batıldır ve bundan çok zarar görmüşüz. Erkekler gibi sademât-ı hayatiyeye marûz kalacağını ve ana olmak vazîfe-i müşkile ve mukaddesesini göz önüne getirir isek kadınların güçlü, kuvvetli olmaları için kendilerine has jimnastiklerle talim eylemek lüzumunu anlamış oluruz.”

Franko jimnastiğin patriyarkal (ataerkil) bir karaktere büründürülmesini de eleştirmiştir. Ona göre, jimnastiğin erkeklere özgü olduğunu düşünmek batıl bir inançtır. Aslında çocuğu doğuran anne olduğundan kadının jimnastiğe erkekten çok daha fazla ihtiyacı vardır. (Franko, 1326, s.64). Bu noktada Franko’ya göre düzenli şekilde uygulanan jimnastik hareketleri zihnin dinlenmesine, hayalin gelişmesine, hatırlama gücünün kuvvetlenmesine, yargılama gücünün kesinleşmesine ve özellikle de insanın dengesini sağlamasına ve kaliteli zaman geçirmesine yardımcı olmaktadır (Franko, 1326, ss.64-65).

Sonuç

Osmanlı Devleti’nin son yıllarında karşılaştığı iç ve dış sorunlar ekonomik, düşünsel ve toplumsal gelişmeler II. Meşrutiyet yıllarına uzanan sürecin belirginleşmesinde rol oynayarak Cumhuriyet’e miras kalan birikimi somutlaştırmıştır. Özellikle Meşrutiyet’in yeniden ilanı akabinde yaşananlar çıkış yolları arayan aydın ve bürokratların devleti kurtarabilmek kaygısı etrafında önceki dönemlerden farklı deneyimler yeşertmelerine zemin hazırlamıştır. Açıkçası 1908-1918 yılları arasında İttihatçıların dolaylı ya da doğrudan yöntemlerle izledikleri politikalar savaşların yakıcılığında imparatorluğun yıkılmasıyla sonuçlanmış olsa da toplumsal, ekonomik, eğitsel ve düşünsel anlamlarda yaşanan tartışmaların yarattığı yepyeni bir atmosfere de kapı aralamıştır. II. Meşrutiyet yıllarının politik, ekonomik ve toplumsal düzlemleri kuşkusuz ki detaylandırılabilir zengin birikimleri içerisinde barındırmaya hâlâ

devam etmektedir. Günümüz çalışmalarının yıkılan bir imparatorluğun dinamikleri ile kurulan yeni bir ulusal devletin dinamiklerini içinde barındıran 1908-1918 yılları arasını yeterince analiz edebildiklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Sentezlenmeyi bekleyen pek çok temayı içerisinde barındıran bu yılların zengin tartışma konularından bir tanesi de eğitimidir. Merkezi bürokrasinin devleti kurtarabilmek kaygısıyla yaygınlaştırdığı eğitim kurumlarının yarattığı çeşitlilik, taşradan-merkeze doğru olan yetişmiş insan akışını hızlandırırken basın-yayın faaliyetlerinin yoğunlaştırdığı fırsatlar, düşünsel çeşitliliğe giden süreci yönlendirmiştir. Eğitim-öğretim politikaları ile eğitim-öğretim araçlarında yaşanan dönüşüm ile yaratılan yeni fırsatların getirdiği uygulamalar aydınların ve bürokratların zihninde sağlıklı ve vatanperver nesillerin nasıl var edilerek sürekli kılınabileceklerini gündeme taşımıştır. Dönemin eli kalem tutan, okuyan, yazan, çizen pek çok aydını için eğitim, üzerinde söz söylenen, yorumlar yapılan kapsayıcı temel alanlardan birisidir. Eğitimin fiziki, ahlaki ve bedeni saikler etrafında gelişkin bir değerlendirmeye tabi tutulduğu bu yıllarda fikirlerini beyan eden isimlerden bir tanesi de Milaslı Gad Franko'dur.

1880-1954 yılları arasında yaşayan Gad Franko hukuk alanındaki çalışma ve katkılarıyla dikkat çeken bir isim olmakla beraber eğitim biliminin, felsefi boyutlarda yaygınlaşmasını amaçlayan fikri altyapısıyla da belirginleşmektedir. Osmanlı kültürü ile Türk kültürünü içinde çıktığı değerlerle bütünleştirmeyi amaçlamış gelişkin bir dönem aydını olan Franko, kültürel renkliliğimizin özgün karakterlerinden birisidir. Özellikle II. Meşrutiyet yılları sırasında kaleme aldığı eğitim temalı eserleri Franko'yu eğitim tarihimizin anılması gereken isimlerinden birisi haline getirmiştir. Bu noktada onun 1326 (1910/1911) tarihinde yayımladığı "Muallimlere" adlı çalışması bedeni, zihni ve ahlaki boyutlarda çocuğun hangi çağdaş yöntemlerle eğitilmesi gerektiğini açığa çıkartan güçlü bir çalışmadır. Bu çalışmada Franko'nun "Muallimlere" adlı eserinin beden eğitime yaklaşımı analiz edilmiştir. II. Meşrutiyet dönemi aydınları için geleceğin vatanperver nesilleri sadece zihni ve ahlaki boyutlarda değil bedeni anlamda da çağın koşullarına uygun hale getirilebilmeliydi. Dünya genelinde artan militarist eğilimlerin yanı başında daha güçlü ve zinde askerlere gereksinim duyulması anneden başlayarak çocuklara uzanan sağlıklı nesil anlatımlarını yoğunlaştırmıştır. Söz konusu yeni sağlıklı nesillere kavuşulabilmesi için ise sağlık bilgisinin yaygınlaştırılması, salgın hastalıkların dizginlenmesi ve jimnastiğin yoğun bir pratik haline getirilmesi zaruriydi.

Gad Franko, "Muallimlere" adlı eserinde birey hangi mesleği icra ederse etsin, öncelikle bedenin sağlığına dikkat etmesi gerektiğini her fırsatta vurgulayarak, beden eğitime bütüncül bir bakış açısı geliştirmeyi başarmıştır. Ona göre sağlıklı bir beden aynı zamanda ahlaklı bir ruha da sahip olma potansiyeline sahiptir. Bundan dolayı da çocuklarda zihin ve ahlak gelişimi beden eğitimi zorunlu kılmaktadır. Gad Franko için eğitimde en uygun yaklaşım bütüncül ya da holistik bakış açısını zorunlu kılmaktadır. Çünkü düalist bir bakış açısıyla çocuğa yönelen Gad Franko, beden ve zihni iki ayrı töz olarak kabul ederek, her iki tözün senkronize olarak eğitimi amaçlamıştır. Öte yandan Gad Franko "Maulimlere" adlı eserinde sadece mekteplerde verilen beden eğitimi ve sağlık bilgisinin öneminden bahsetmekle kalmayarak, ailede verilen informel eğitimin önemini de okuyucularına hatırlatmak istemiştir. Özellikle okullarda jimnastik eğitiminin önemine vurgu yapan Gad Franko, oyun oynamaktan kendisini alamayan çocuk için jimnastiğin oyunlarla yapılan bir eğitime dönüştürülmesi gerektiği vurgusuyla çağına öteden bakmayı başarabilen aydın bir eğitimci sima olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akagündüz, Ü. (2015), II. Meşrutiyet döneminde kadın olmak, İstanbul: Yeni İnsan Yayınları.
- Akagündüz, Ü. (2016), II. Meşrutiyet döneminde toplumsal bir sorun olarak sıtma ve sıtmadan korunma çareleri. *Kebikeç*, 10(41), 95-123. Erişim adresi: <https://search.trdizin.gov.tr/en/yayin/detay/211580/ii-mesrutiyet-doneminde-toplumsal-bir-sorun-olarak-sitma-ve-sitmadan-korunma-careleri>
- Akyüz, Y. (2016), Türk eğitim tarihi, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Alabaş, R. (2019). Moral values in school textbooks during the second constitution and early republican periods: The case of the lectures on morality. *International Online Journal of Educational Sciences*, 11(3), 73-86. Erişim adresi: <https://iojes.net/Makaleler/594bf0b3-4e7e-4842-a6e0-9ab43dd4159c.pdf>
- Alkan, M.Ö. (2011). Osmanlı idman bayramından Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramına. *Toplumsal Tarih Dergisi*, 211. 30-40.
- Arıkan, R. (2013). Araştırma yöntem ve teknikleri. Ankara: Nobel Yayınları.
- Aristoteles (1996) Metafizik. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Aristoteles (1997). Nicomakhosa etik. (S. Babür, Çev.). İstanbul: Ayraç Yayınevi.
- Ateş, S.Y. (2012). Asker evlatlar yetiştirmek: II. Meşrutiyet Dönemi'nde beden terbiyesi, askeri talim ve paramiliter gençlik örgütleri. (1. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bali, R.N. (2013). Unutulmuş Bir Fikir Adamı ve Hukuk Alimi: Milaslı Gad Franko, İstanbul: Libra Kitap.
- Baudrillard, J. (2004). Tam ekran. (B. Gülmez, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Baudrillard, J. (2013). Sessiz yığınların gölgesinde. (O. Adanır, Çev.). Ankara: Doğu-Batı Yayınları.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (H. Aydın, Çev.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bloch, E. (2002). Rönesans felsefesi. (H. Portakal, Çev.). İstanbul: Cem Yayınevi.
- Christianson, G. E. (2000), Isaac Newton ve bilimsel devrim. (C. Kaplan, Çev.). İstanbul: Evrim Yayınevi
- Çakan, A. (2022). Selim Sırrı (Tarcan)'ın bakış açısından hareketle olimpiyat oyunları. *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi (UTAD)*, 6(2). 135-162. <https://doi.org/10.47088/utad.1135228>
- Çokak, T. (2019). Osmanlı Devleti'nde jimnastikhaneler ve faaliyetler. (Yayın No:601314)(Yüksek lisans tezi), Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Burdur.
- Çotuksöken, B., & Babür, S. (2000). Ortaçağ'da felsefe. Kabcacı Yayınevi.
- Deniz, Ü. (2019). Batı pedagojisinde eğitim felsefesinde önemli simalar: Platon, Aristo, Rousseau, Pestalozzi, Frobel, Herbart. Eğitim Felsefesi. (E. Terzi, Çev.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Descartes (1984), Metot üzerine konuşma, (K. Sahir Sel, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Dini, F. (2022). Bütüncül eğitim. (S. E. Eyigürebüz, Çev.). İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Dolgun, M. C. (2020). Milaslı Gad Franko'nun Hukuki Bilgiler Mecmuası (Eski Harfli Sayıların Makale Fihristi ve Yazar Dizini, Eylül 1926-Kasım 1928), *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları*, 29, 163-199.
- Dumont, J. P. (2021). Felsefe tarihi, kurucu düşünceler. Presokratikler. (İ. Yerguz, Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dürüşken, Ç. (1995). Eskiçağda spor. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Ergin, O. (1977). İstanbul Mektepleri ve İlim, Terbiye ve Sanat Müesseseleri Dolayısıyla Türkiye Maarif Tarihi Cilt 1-2, İstanbul: Eser Matbaası.
- Erhat A. (1996). İşte İnsan (Ecce Homo). İstanbul: Adam Yayınları.
- Frankena, W. (2007). Etik. (A. Aydın, Çev.) Ankara: İmge Yayınevi.
- Franko, M.G. (1326/1910-1911). İrfan ve terbiye bahisleri külliyyatı: Muallimlere, İstanbul: Mizanül-Hukuk Matbaası.

- Gilson, E. (2005). Ortaçağ felsefesinin ruhu. (Ş. Öcal, Çev.). İstanbul: Pınar Yayınları.
- Günay, N. (2017). Osmanlı Devleti'nde kurulan spor cemiyetleri ve jimnastik derslerinin milliyetçilik hareketlerindeki rolü. *Belleten*, 81(292), 917-946. <https://doi.org/10.37879/belleten.2017.917>
- Hilav, S. (2010). Felsefe el kitabı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Huyugüzel, Ö. F. (2000). İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1959), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kanad, H. F. (1963). Pedagoji tarihi, İstanbul: MEB Yayınları.
- Kodal, T. (2020). Musul Meselesi Sürecinde Milaslı Gad Franko ve Çalışmaları, *Belgi*, 19, 1806-1828. <https://doi.org/10.33431/belgi.654249>
- Kuhn, T. (2003). Bilimsel devrimlerin yapısı. (N. Kuyaş, Çev.). İstanbul: Alan Yayıncılık
- Kuhn, T. (2007). Kopernik devrimi. (D. Bayrak, H. Turan, S. K. Çelik, Çev.). Ankara: İmge Yayınları.
- Laura, F. & Gilberto, G. (1961). Galileo and the scientific revolution. New York.
- MacIntyre, A. (2001). Erdem peşinde. (M. Özcan, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Maury, J. P., Galilei (2006). Yıldızların habercisi. (A. Berktaş, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Merriam, S. B. (2015). Nitel araştırma: desen ve uygulama için bir rehber. (S. Turan Çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık
- Mill, J. S. (2017). Faydacılık. (G. Murteza, Çev.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Morin, E. (2013). Geleceğin eğitimi için gerekli yedi bilgi, (H. Dilli, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özçakır, S. (2013). II. Meşrutiyet dönemi beden eğitiminde çağdaş dönüşümler. (Yayın No: 336097) (Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Patton, M. Q. (2014). Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri. (M. Bütün, S. B. Demir Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Platon. (2002) Devlet. (H. Demirhan, Çev.). Çev. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Punch, K. F. (2005). Sosyal araştırmalara giriş: nicel ve nitel yaklaşımlar. (D. Bayram, Z. Akyüz, H.B. Arslan) Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Ross, D. (2002). Aristoteles. (A. Arslan, İ. O. Anar, Ö. Kavasoğlu, Z. Kurtoğlu, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Rousseau, J.-J. (2009). Emile. (İ. Yerguz, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Ruffer, A. (1962). Pestalozzi ve devrim, (İ. H.Tonguç, F. Gündüzalp, R.İnan, Çev.). İstanbul: İmece Yayınları.
- Shouler, K. (2016). Her yönüyle felsefeyi anlamak. (E. Çakıruylası, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Spencer, D. (2013). Zihin, ahlak ve beden eğitimi, (Mehmet Münir [Ertegün], Çev.). (İ. Balci, S. Kaymakçı, Ö. F. Sönmez, Yay. Haz.). Ankara: Pegem Yayınevi.
- Şahinoğlu, S. (2022). Eğitimde holistik (bütünsel) yaklaşım. Kars: Ertem Kafkars Eğitim Yayınları.
- Tarcan, S. S. (1946). Hatıralarım. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Topdemir, H. & Yınılmez Akagündüz, S. (2013). Galileo: Dünyayı döndüren adam. İstanbul: Say Yayınları.
- Warburton, N. (2023). Felsefenin kısa tarihi. (İ. Taşçioğlu, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Yıldıran, İ. (2012, 31 Mayıs-2 Haziran). Gazi'ye giden yol: Türkiye'de spor yüksek öğretiminin kurumsal ve düşünsel öncelleri. *II. Uluslararası Beden Eğitimi ve Sporda Sosyal Alanlar Kongresi*, Ankara.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2006). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yınılmez Akagündüz, S., & Akagündüz, Ü. (2023). Milaslı Gad Franko'nun "Muallimlere" adlı eserinden hareketle düşünce eğitimi ile ahlâk eğitimine felsefi bir bakış. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19(39), 1367-1405. Erişim adresi: https://ctad.hacettepe.edu.tr/19_39/12.pdf

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Kripto Para Birimleri Arasındaki Volatilité Yayılımının Analizi: Piyasa Değeri Yüksek Kripto Para Birimlerinden Kanıtlar

Analysis of Volatility Spillover Between Cryptocurrencies: Evidence from High-Cap Cryptocurrencies

Murat KAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Finans ve Bankacılık Bölümü, Burdur, Türkiye

Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Finance and Banking, Burdur, Türkiye

mkaya@mehmetakif.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5988-0773>

<https://ror.org/04xk0dc21>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 24.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 14.02.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Kaya, M. (2025). Kripto Para Birimleri Arasındaki Volatilité Yayılımının Analizi: Piyasa Değeri Yüksek Kripto Para Birimlerinden Kanıtlar. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 18-38. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1555090>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler - yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Analysis of Volatility Spillover Between Cryptocurrencies: Evidence from High-Cap Cryptocurrencies

Abstract

Cryptocurrencies are financial assets that have left their mark on the first quarter of the 21st century. After they started to be traded in the financial markets, with the increase in transaction volumes in a short time, many new cryptocurrencies were produced and started to be traded in the market. The features that distinguish cryptocurrencies from traditional financial assets such as their production processes, their lack of physical existence and their decentralized structure have attracted attention. Another important feature that attracts attention is undoubtedly the serious price fluctuations in cryptocurrencies. The serious price fluctuations experienced by cryptocurrencies have highlighted the volatile structure of the market. For this reason, analyzing the volatility spillover between crypto assets has become important for both investors and researchers. In this study, the volatility spillover between the top 4 cryptocurrencies with the highest market value in the cryptocurrency market was analyzed. In the analyzes, daily returns between 13.07.2020 and 05.09.2024 were used for BTC (Bitcoin), ETH (Ethereum), BNB (Binance Coin) and SOL (Solano) and the dynamic connection between cryptocurrencies was examined by creating a TVP-VAR model for the analysis of volatility spillover. From the analysis findings; It has been determined that the total dynamic connection in the volatility of cryptocurrencies was affected by the developments regarding the Covid-19 Pandemic and the approval of Bitcoin ETFs and increased during these periods. In addition, it was found that the strength of the total volatility spillover among cryptocurrencies was not high and that BNB and BTC among the cryptocurrencies were volatility transmitters, while ETH and SOL were volatility receivers during the analysis period. When the variables that are volatility transmitters among cryptocurrencies are ranked in terms of their impact, it was determined that the currency that is the strongest volatility transmitter is BNB, followed by BTC. On the other hand, SOL is the cryptocurrency that receives the most volatility among cryptocurrencies that are volatility receivers, while ETH is in second place. It was determined that the past price shocks of the relevant cryptocurrency are primarily effective in explaining the change in the volatility of cryptocurrencies. The fact that the volatility spillover relationship of the 4 cryptocurrencies included in the analysis is not very high can be evaluated as they can be kept in the same portfolio and their risk-contaminating effects on each other may be limited. In addition, considering BNB's feature as the highest volatility transmitter, creating and monitoring portfolios will be important in terms of investment efficiency. Similarly, the fact that SOL receives strong volatility from other cryptocurrencies can be evaluated as another issue to be considered in investment processes.

Keywords: Cryptocurrency, Bitcoin, Ethereum, Volatility Spillover, TVP-VAR

Kripto Para Birimleri Arasındaki Volatilite Yayılımının Analizi: Piyasa Değeri Yüksek Kripto Para Birimlerinden Kanıtlar

Öz

Kripto paralar 21. yüzyılın ilk çeyreğine damgasını vuran finansal varlıklardır. Finansal piyasalarda işlem görmeye başlamalarının ardından kısa süre içerisinde işlem hacimlerinin artması ile çok sayıda yeni kripto para birimi üretilerek piyasada işlem görmeye başlamıştır. Kripto paraların üretim süreçleri, fiziksel varlığa sahip olmamaları, merkeziyetsiz yapıları gibi geleneksel finansal varlıklardan ayrılan özellikleri dikkat çekmiştir. Dikkat çeken bir diğer önemli özellikleri ise şüphesiz kripto para birimlerinde yaşanan ciddi fiyat dalgalanmaları olmuştur. Kripto para birimlerinin yaşamış oldukları bu fiyat dalgalanmaları piyasanın volatil yapısını ön plana çıkarmıştır. Bu nedenle kripto varlıklar arasındaki volatilite yayılımının analiz edilmesi gerek yatırımcılar gerekse araştırmacılar açısından önem kazanmıştır. Bu çalışmada kripto para piyasasında en yüksek piyasa değerine sahip 4 kripto para birimi arasındaki volatilite yayılımı analiz edilmiştir. Analizlerde BTC (Bitcoin), ETH (Ethereum), BNB (Binance Coin) ve SOL (Solano) için 13.07.2020 ile 05.09.2024 tarihleri arasına ait günlük getiriler kullanılmış ve volatilite yayılımının analizi için TVP-VAR modeli oluşturularak kripto para birimleri arasındaki dinamik bağlantı incelenmiştir. Analiz bulgularından, kripto para birimlerinin volatilitelerindeki toplam dinamik bağlantının Covid-19 Pandemisi ve Bitcoin ETF'lerinin onaylanmasına ilişkin gelişmelerden etkilendiği ve bu dönemlerde artış gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca, kripto para birimleri arasındaki toplam volatilite yayılımının gücünün yüksek olmadığı, kripto para birimlerinden BNB ve BTC'nin analiz dönemi içerisinde volatilite yayıcısı, ETH ve SOL'un ise volatilite alıcısı özellik gösterdiği bulgusu elde

edilmiştir. Kripto para birimleri arasında volatilite yayıcısı olan değişkenler etki güçleri açısından sıralandığında en güçlü volatilite yayıcısı olan para biriminin BNB olduğu ve bunu BTC'nin takip ettiği belirlenmiştir. Diğer yandan SOL, volatilite alıcısı olan kripto para birimleri arasında volatilitayı en çok alan kripto para birimi olurken, ETH ise ikinci sıradadır. Kripto para birimlerinin volatilitelerindeki değişimin açıklanmasında öncelikle ilgili kripto para biriminin kendi geçmiş fiyat şoklarının etkili olduğu belirlenmiştir. Analizlerde dikkat çeken bir diğer husus ise özellikle BNB ve BTC'nin SOL'a güçlü şekilde volatilite yaymasıdır. Analize dahil edilen 4 kripto para biriminin volatilite yayılım ilişkisinin çok yüksek olmaması, aynı portföyde bulundurulabilecekleri ve birbirlerine risk bulaştırıcı etkilerinin sınırlı olabileceği şeklinde değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra BNB'nin en yüksek volatilite yayıcısı olma özelliği dikkate alınarak portföylerin oluşturulması ve takip edilmesi, yatırım verimliliği açısından önem taşıyacaktır. Benzer şekilde SOL'un da diğer kripto para birimlerinden güçlü şekilde volatilite alması, yatırım süreçlerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus olarak değerlendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: Kripto Para, Bitcoin, Ethereum, Volatilite Yayılımı, TVP-VAR

Giriş

Kripto paralar, sürekli yeni finansal araçların eklendiği finansal piyasalara 21. yüzyılın ilk çeyreğinde dahil olan ve geleneksel finansal araçlardan yapısal özellikleri ile ayrılan finansal varlıklardır. Özellikle fiziksel bir yapıya sahip olmamaları, kripto paraların finansal piyasalardaki ezberleri bozan özelliğini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra özellikle ihraç edilme amaçlarının altındaki eleştirel yaklaşım da piyasa aktörlerinin dikkatini çekmiştir. Geleneksel finansal piyasalardaki merkezîyetçi yapıya tepki olarak 2009 yılında Satoshi Nakamoto tarafından başlatılan sürecin ilk çıktısı olan Bitcoin (BTC) finansal piyasalardaki yerini almıştır. Fiziksel varlığa sahip olmamaları nedeniyle başlangıçta tam olarak anlaşılamayan Bitcoin ve akabinde ihraç edilen yeni kripto para birimleri, günümüzde finansal piyasalardaki yerlerini sağlamlaştırmışlardır. Kripto para piyasalarında ortaya çıkan gelişmeler geleneksel finansal sistemdekenden daha hızlı yaşanmış ve kısa süre içerisinde kripto para piyasalarındaki göstergelerde hızlı artışlar yaşanmıştır. Bu bağlamda kripto para birimi sayısı, işlem hacmi ve piyasa değerlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Coinmarketweb verilerine göre 2024 yılı Eylül ayı itibarıyla kripto para piyasasının toplam piyasa değeri yaklaşık 1,92 Trilyon \$ olup ilk kripto para birimi olan BTC'nin (%55,76) piyasada hakimiyeti bulunurken bu para birimini sırasıyla ETH (%14,26), USDT (%6,16), BNB (%3,75), SOL (%3,11) takip etmektedir. Günümüzde ayrıca artan talep ve popüleritelerine bağlı olarak geleneksel finansal sistemdeki varlık türlerine benzer şekilde yeşil kripto para birimleri, İslami kripto para birimleri vb. türdeki kripto paralarda piyasalarda işlem görmektedir.

Kripto paraların, Merkez Bankalarından bağımsız bir yapıya sahip olmaları, üretimlerinin bir Merkez Bankası yerine dijital ortamlarda madenci olarak tanımlanan yapılar tarafından gerçekleştirilmeleri, merkezi otoritelerden bağımsız ve dağıtık bir yapıya sahip olmaları ile üretim miktarına ilişkin sınırları temel özelliklerini oluşturmaktadır (Güven ve Şahinöz, 2021, s.3). Bunların yanı sıra kripto para birimlerinin en dikkat çekici bir diğer özelliği ise para birimlerinin fiyatlarında ortaya çıkan aşırı dalgalanma ve piyasanın volatil yapısıdır. Bu dalgalanma, piyasanın ilk ve piyasaya hâkim durumdaki para birimi olan BTC ölçeğinde örneklendirilecek olursa, BTC'nin piyasalarda işlem görmeye başladığı yıl olan 2009'daki fiyatı yaklaşık 1\$ seviyelerinde iken 2024 Eylül itibarıyla yaklaşık 54.252 \$ seviyelerine yükselmiştir. Bu trende benzer bir değişim, stabil coin olarak değerlendirilen fiyatı nispeten sabit kabul edilen kripto para birimi dışındaki diğer kripto para birimleri için de geçerli olmuştur. Fakat burada önemli olan husus bu değişim trendinin sürekli artış yönlü olmaması diğer bir bakış açısı ile piyasada sert düşüşlerin de yaşanmış olmasıdır. Piyasada işlem görmeye başladıkları dönemden bugüne kadar farklı dönemlerde sert dalgalanmalar gösteren kripto para

piyasaları, özellikle Covid-19 Pandemisinden ciddi ölçüde etkilenmiştir²¹. Bunun yanı sıra her ne kadar merkeziyetsiz yapıları sayesinde siyasi ve makroekonomik gelişmelerden etkilenmeyecekleri iddiası ile piyasalara meydan okusalar da uluslararası finansal gelişmelere tepkisiz kalamamışlardır. Hatta bu yeni finansal araçlardan bazıları günümüzün önemli iletişim kanalları olan sosyal medya paylaşımlarından dahi etkilenecek fiyat değişimleri yaşamışlardır.

Kripto paralara yatırım yapan ekonomik birimler, piyasaların gelişim süreci içerisinde farklılaşmıştır. Piyasaların gelişmeye başladığı ilk dönemlerde piyasada işlemler genellikle bireysel yatırımcılar tarafından gerçekleştirilip domine edilirken, kripto piyasasının artan önemi kurumsal yatırımcıları da cezbetmiştir. Günümüzde kripto parayla ilgili yatırımı düşünen orta düzey bireysel yatırımcı grubuna ek olarak, kurumsal fon yöneticileri de kripto paraları aşırı oynaklıklarına rağmen yüksek getiriler üretebilen, yatırım yapılabilir bir varlık sınıfı olarak görmektedirler (Ji ve diğerleri, 2019, s.257; Smales, 2021, s.1). Değişen bu yatırımcı grubu için şüphesiz yatırım kararı verme sürecinde dikkate alınan faktörler arasında, varlık fiyatlarında meydana gelen dalgalanmalar önemli bir yer almaktadır. Volatilite veya oynaklık, bir varlığın zaman içindeki fiyat değişkenliğini ifade etmekte olup finans teorilerindeki en yaygın risk ölçüsüdür (Woebbecking, 2021, s.274). Finansal piyasalarda oynaklık bir varlığın fiyatındaki sapmayı ifade ederken yatırımcılara kar fırsatları sağlayabilmektedir (Gupta ve Chaudhary, 2022, s.2). Bu yönüyle kripto para yatırımcıları için piyasadaki volatilite son derece önemlidir. Volatilite finansın merkezi bir konusu olup volatiliteyi tahmin etmek ve öngörmek, riski, varlık fiyatlandırmasını, yatırım stratejilerini, piyasa verimliliğini ve portföyleri seçmek için kritik öneme sahiptir (Ahmed ve diğerleri, 2024, ss.1-2).

Volatilite ile ilgili olan bir diğer husus ise varlıklar arasında bu volatilitenin yayılmasıdır. Nitekim finansal piyasaların gerek zaman gerekse mekân olarak bu kadar entegre olduğu bir dönemde, varlık fiyatları arasındaki bağlantı önem kazanmaktadır. Piyasada fazla sayıda kripto para birimi işlem görürken, kripto para birimlerinin her biri farklı niteliğe sahip olup genel olarak coin, token veya stabil coin olarak sınıflandırılmaktadır. Yatırımcılar açısından etkili bir yatırım ve risk yönetim süreci gerçekleştirmek için kripto para birimlerinin birbiriyle bağlantısını ve şokların bir kripto para biriminden diğerine nasıl geçtiğini anlamaları son derece önemlidir (Smales, 2021, s.1).

Kripto paralar, finansal piyasalara yakın bir zaman diliminde giriş yapmalarına rağmen geniş bir piyasa kabulü ile karşılaşmış ve hızlı bir gelişim göstermişlerdir. Bu kapsamda kripto paralar gerek yatırım gerekse akademik çalışmaların vazgeçilmezleri arasına girerek birçok hedge fonu ve varlık yöneticisi tarafından portföylere ve yatırım stratejilerine dahil edilen varlıklar haline gelmiş ve akademik araştırmaların da popüler konuları arasına girmiştir (Fang ve diğerleri, 2022, s.1). Kripto para piyasalarının ve borsalarının son yıllardaki gelişimi, akademik araştırmacılar, politika yapıcılar, düzenleyiciler ve yatırımcılar arasında büyük ilgi uyandırmıştır. Kripto para piyasalarındaki hızlı değer artışları, oldukça spekülative olan dijital varlıkların getirileri ve volatilitelerine olan ilgiyi arttırmıştır (Kyriazis, 2021, s.1). Son yıllarda yatırımcıların, piyasa katılımcılarının ve medyanın dikkatini çekmesiyle birlikte piyasaya yeni kripto para birimleri dahil olmuştur. Bu gelişme ile kripto para piyasasının işlem hacmi ve değerinin önemli ölçüde artması, kripto piyasalarındaki volatiliteyi araştırma motivasyonunu üst düzeye çıkarmıştır (Ahmed ve diğerleri, 2024, ss.1-2). Kripto para birimlerinin volatilite yapısını ve piyasadaki volatilite yayılımını araştırmak, kripto para piyasasındaki bilgi iletim mekanizmasının anlaşılmasına katkı sunarak piyasa katılımcılarına faydalı bilgiler

sağlamaktadır. Literatürde kripto para birimi volatilite yayılımı ve bilgi iletim mekanizmalarına odaklanan teoriler ve ampirik çalışmalar iki gruba ayrılmaktadır. İlk grup, kripto para birimlerinin volatilite yayma mekanizmasını ekonomik temeller ve küresel sermaye tahsisi ile ilişkilendirerek incelemektedir. Diğer grup ise, kripto para piyasasının verimsiz olduğunu ve yatırımcıların diğer kripto paraların performansını değerlendirerek, belirli bir kripto para biriminde spekülasyon veya korunma fırsatı arayacağı ve böylece ilişkili bir bilgi kanalı aracılığıyla kripto para getirilerinin bulaşıcı bir şekilde birlikte hareket etmesine neden olacağı görüşünü savunmaktadır (Liu ve Serletis, 2019, s.780).

Bu çalışmada kripto para piyasasında en yüksek piyasa değerine sahip 4 kripto para birimi arasındaki volatilite yayılımı analiz edilmiştir. Araştırmada kripto para birimlerinin 13.07.2020 ile 05.09.2024 tarihleri arasına ait günlük getirileri kullanılmıştır. Volatilite yayılımının analizi için TVP-VAR modeli oluşturularak kripto para birimleri arasındaki dinamik bağlantı incelenmiştir. Literatürde volatilite yayılımının ağırlıklı olarak GARCH modelleri kullanılarak analiz edilmesine karşılık bu çalışmada kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımının zamana duyarlı şekilde dinamik olarak TVP-VAR modeli kullanılarak analiz edilmesi, çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmasını sağlamaktadır.

1. Literatür Özeti

Kripto para birimlerinin volatilite yayılımını inceleyen araştırmalar temelde iki başlıkta sınıflandırılabilir. Birinci grupta yer alan araştırmalar kripto para birimlerinin kendi aralarındaki volatilite yayılımını incelerken ikinci grup çalışmalar ise kripto para birimleri ile farklı finansal varlıklar arasındaki ilişkiyi incelemektedirler. Bu çalışmada kripto para birimlerinin kendi aralarındaki volatilite yayılımının analiz edilmesi nedeniyle birinci grup kapsamındaki kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımını konu alan çalışmalardan bazılarına ilişkin özet bilgilere aşağıda yer verilmiştir.

Kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımının analiz edildiği çalışmalarda ağırlıklı olarak GARCH Modelleri kullanılmıştır. Koutmos (2018), çalışmasında 18 kripto para biriminin 07.08.2015 ile 17.07.2018 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak değişkenler arasındaki getiri ve volatilite yayılımını analiz etmiş ve GARCH modellerini uyguladığı analizlerde; getiri ve volatilite yayılımında BTC'nin öncü kripto para birimi olduğu ayrıca getiri ve volatilite yayılımının zaman içerisinde istikrarlı olarak arttığı bulgusuna ulaşmıştır. Baur ve Dimpfl (2018), çalışmalarında kripto para piyasasındaki en büyük 20 para birimi için asimetrik volatilite özelliğini GARCH modelleri ile analiz etmişler ve analiz bulguları; kripto para piyasasında asimetrik etkilerin hisse senedi piyasalarına kıyasla daha fazla olduğunu göstermiştir. Liu ve Serletis (2019), çalışmalarında BTC, ETH ve LTC'nin 07.08.2015 ile 27.04.2019 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak kripto para birimleri arasındaki getiri ve volatilite yayılımı ilişkisini analiz etmişlerdir. GARCH modeli bulguları; kripto para birimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir volatilite yayılımı olduğunu göstermiştir. Katsiampa, Corbet ve Lucey (2019), çalışmalarında BTC, ETH ve LTC'ye ait 07.08.2015 ile 10.07.2018 tarihleri arasına ilişkin verileri kullanarak BEKK-GARCH modeli aracılığı ile değişkenler arasındaki volatilite yayılım ilişkisini analiz etmişlerdir. Analiz bulgularına göre; kripto para birimlerinin fiyat oynaklıklarının kendi geçmiş şoklarına ve volatilitelerine bağlı olduğu bunun yanı sıra BTC, ETH ve LTC arasında karşılıklı ayrıca ETH'den LTC'ye tek yönlü volatilite yayılımı olduğu belirlenmiştir. Beneki ve diğerleri, (2019), çalışmalarında 08.08.2015 ile 10.06.2018 tarihleri arasına ait verileri kullanarak BTC ve ETH arasındaki volatilite yayılımını BEKK-GARCH modeli ile analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; ETH'den BTC'ye tek taraflı volatilite yayılımı

olduğu göstermiştir. Kumar ve Anandarao (2019), çalışmalarında BTC, ETH, XRP ve LTC'ye ait 15.08.2015 ile 18.01.2018 tarihleri arasına ilişkin verileri kullanarak, kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımını GARCH modelleri ile analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; analiz edilen dönem boyunca BTC'den ETH ve LTC'ye istatistiksel olarak anlamlı bir volatilité yayılımı olduğunu göstermiştir. Wang ve Ngene (2020), çalışmalarında BTC, XRP, ETH, EOS, LTC, ETC ve ZEC'in 08.01.2019 ile 24.07.2019 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak, kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımını analiz etmişler ve GARCH modeli bulguları; BTC'nin en güçlü volatilité yayan kripto para birimi olduğunu ayrıca BTC'nin diğer para birimleri üzerindeki etkisinin, diğer para birimlerinin BTC üzerindeki etkisinden daha hızlı ve istikrarsızlaştırıcı yönde olduğunu göstermiştir. Yukarıda GARCH Modelleri kullanılarak kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımının analiz edildiği çalışmalarda analize dahil edilen farklı kripto para birimleri arasında volatilité yayılımının tespit edildiği açıkça görülmektedir. Ayrıca söz konusu çalışmalardan farklı olarak Kırhasanoğlu ve Karavardar (2023), BTC, ETH, USDT, BNB ve ADA getirilerine ilişkin serilerin volatilité yapısını analiz ettikleri çalışmalarında 2019-2022 yılları arasına ait verileri kullanmışlar ve getiri serilerinin modellenmesinde ARCH tipi modellerin daha uygun olacağını tespit etmişlerdir.

Literatürde GARCH modellerinin dışında farklı modeller aracılığı ile kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımını analiz eden çalışmalar da bulunmaktadır. Bu çalışmada da kullanılan analiz yöntemi olan TVP-VAR modeli aracılığıyla gerçekleştirilen analizler değerlendirildiğinde; Ali, Musa ve Youssef (2023), çalışmalarında seçili kripto para birimlerinin 01.04.2022 ile 31.03.2023 tarihleri arasındaki verilerini kullanarak değişkenlerin Silikon Vadisi Bankası'nın iflası öncesi ve sonrası dönemdeki getiri ve volatilité yayılımını analiz etmişlerdir. TVP-VAR analizi bulguları; kripto paralar arasındaki getiri ve oynaklık yayılımının Silikon Vadisi Bankası'nın çöküşünden sonra arttığını ayrıca BTC ve ETH'nin volatilité yayıcısı, stabil kripto para birimlerinin ise hem getiri hem de volatilité alıcısı konumunda olduklarını göstermiştir. Ayrıca Polat (2023), çalışmasında BTC, ETH, BNB, XRP, DOGE, LINK, BCH'nin 01.01.2020 ile 11.05.2022 tarihleri arasına ilişkin verilerini kullanarak volatilité ve getiri yayılımını analiz ettiği çalışmasında TVP-VAR analizi bulguları; Covid-19 Pandemisinin değişkenler arasındaki dinamik bağlantıyı önemli ölçüde etkilediğini, toplam bağlantılılığın pandeminin resmi ilanı ile zirveye ulaştığını ayrıca BTC, ETH ve LINK'in en önemli volatilité yayıcıları olduğunu göstermiştir.

Literatürde yer alan çalışmalarda farklı kripto para birimleri analizlere dahil edilmiş olmakla birlikte analiz bulgularının çoğunda volatilité yayma gücü açısından BTC'nin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu kapsamda; Ji ve diğerleri, (2019), çalışmalarında 6 farklı kripto para birimi arasındaki getiri ve volatilité yayılımını 07.08.2015 ile 22.02.2018 tarihleri arasına ait verileri kullanarak analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; hem getiri hem de volatilité yayılımında BTC ve LTC'nin öncü olduğunu göstermiştir. Qiao, Zhu ve Hau (2020), çalışmalarında 13 farklı kripto para biriminin 21.04.2014 ile 12.10.2019 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak kripto para birimlerinin birlikte hareket etme, volatilité yayımlarını analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; BTC ile diğer kripto para birimleri arasında kısa ve uzun vadede pozitif bir korelasyon olduğunu ayrıca BTC'nin hem getiri hem de volatilité yayılımı açısından öncü kripto para birimi olduğunu göstermiştir. Sensoy ve diğerleri, (2021), çalışmalarında 12 farklı kripto para biriminin 01.04.2013 ile 23.08.2018 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak değişkenler arasındaki getiri ve volatilité yayılımını kümeleme analizi ile incelemişlerdir. Analiz bulguları; getiri ve volatilité kümeleme yapılarının farklı kripto para birimleri arasında değişkenlik

gösterdiğini ayrıca BTC, LTC ve ETH'nin getiri ve volatilite yayılımında etkin olduklarını göstermiştir. Mensi ve diğerleri, (2021), çalışmalarında 8 farklı kripto para birimi arasındaki volatilite yayılımını araştırdıkları çalışmalarında analiz bulguları; volatilite yayılımının 2017 yılından sonra arttığını ve analiz edilen dönem içerisinde BTC, ETH ve LTC'nin volatilite yayıcısı, DASH, XMR, XRP, XLM ve XEM'in ise volatilite alıcısı olduğunu göstermiştir. Bouri ve diğerleri (2021) çalışmalarında 15 farklı kripto para biriminin 07.08.2015 ile 11.03.2020 yılları arasına ait verilerini kullanarak, kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımını davranışsal bir faktör olan yatırımcı mutluluğu perspektifinden ele almışlardır. Analiz bulguları; kripto para birimleri arasında volatilite yayılımının var olduğunu, BTC ve DASH'ın en önemli volatilite yayıcı kripto para birimleri olduğunu ve yatırımcıların mutsuzluk düzeyleri yükseldikçe genel piyasa oynaklığının arttığını göstermiştir. Bu çalışmalara ek olarak daha önce özetlenen Koutmos (2018), Wang ve Ngene (2020) ve Polat (2023)'ün çalışmalarında da BTC öncü volatilite yayıcı para birimi olarak tespit edilmiştir.

Yukarıda ifade edilen çalışmalardan farklı olarak literatürde BTC'nin volatilite yayılımında öncü olmadığı bulgusuna ulaşan çalışmalar da bulunmaktadır. Yi ve diğerleri (2018), 8 farklı kripto para biriminin 04.08.2013 ile 01.04.2018 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak değişkenlerin arasındaki statik ve dinamik volatilite yayılımını analiz ettikleri çalışmalarında kripto para birimleri arasındaki volatilitenin dönemsel olarak değişkenlik göstermekle birlikte 2016 yılından sonra arttığını, kripto para birimlerinin volatilite yayma veya alma özelliklerinin kısmen piyasa değerleri ile ilişkili olduğunu ve BTC'nin volatilite yayıcı etkisinin olmakla birlikte öncü olmadığını belirlemişlerdir. Bu çalışmanın yanı sıra Nguyen ve diğerleri, (2023), 34 farklı kripto para biriminin 13.02.2019 ile 06.04.2021 tarihleri arasına ilişkin verilerini kullanarak getiri ve volatilite yayılımını analiz ettikleri çalışmalarında grafik tabanlı yöntemler kullanmışlardır. Analiz bulguları; bazı küçük kripto para birimlerinin beklenmedik şekilde piyasa üzerinde orantısız bir etki uyguladığını, BTC ve ETH gibi büyük kripto para birimlerinin ise daha az etkili olduğunu göstermiştir. Ayrıca Büberkökü (2021), çalışmasında bu çalışmanın analiz sonuçlarından elde edilen bulgulara benzer olarak BNB'nin en güçlü volatilite yayıcı kripto para birimi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Büberkökü çalışmasında BTC, BNB, BCH, XLM ve LINK'e ait 20.09.2017 ile 30.04.2021 tarihleri arasına ilişkin günlük getiri serilerini kullanarak değişkenler arasındaki getiri ve volatilite yayılımını Cheung ve Ng (1996) testi aracılığı ile analiz etmiştir. Analiz bulguları; kripto para birimlerinin hem getiri hem de volatilitelerinde eş zamanlı ve güçlü bir etkileşim olduğunu ayrıca getiri yayılımında XLM'in, volatilite yayılımında ise BNB'nin öncü olduğunu göstermiştir.

Literatürde küresel ölçekli gelişmelerin kripto para piyasalarındaki volatilite yayılımına etkisini inceleyen çalışmalar da bulunmaktadır. Bu kapsamda en önemli küresel gelişmelerden birisi olan Covid-19 Pandemisi araştırmalardaki yerini almıştır. Yousaf ve Ali (2020), çalışmalarında BTC, ETH ve LTC arasındaki getiri ve volatilite yayılımını Covid-19 Pandemisi dönemi ile öncesini karşılaştırarak analiz etmişlerdir. VAR-DCC-GARCH modeli kullandıkları çalışmalarında pandemi öncesi dönemi temsilen 1 Ocak-31 Aralık 2019 tarihleri arasına ait, pandemi dönemini temsilen ise 1 Ocak-22 Nisan 2020 tarihleri arasına ait verileri kullanmışlardır. Analiz bulguları; pandemi öncesi dönemdeki volatilite yayılımlarının istatistiki olarak anlamlı olmamakla birlikte, pandemi döneminde BTC'den ETH'ye tek yönlü, ETH ile LTC arasında ise çift yönlü volatilite yayılımı olduğunu göstermiştir. Polat ve Kabakçı Günay (2021) çalışmalarında piyasa değeri en yüksek 10 kripto para birimi içinden seçilen BTC, ETH, BNB, XRP, USDT, BCH, LTC ve EOS'un 26.07.2017 ile 28.10.2020 tarihleri arasına ilişkin

verilerini kullanarak, değişkenler arasındaki volatilité yayılımını incelemişlerdir. Analiz bulguları; kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımının, özellikle Covid-19 Pandemisinin resmi duyurusuyla aynı zamana denk gelen 11 Mart 2020'den sonra belirgin şekilde yoğunlaştığını ve ETH'nin Covid-19 Pandemisinin resmi duyurusundan önce volatilitéyi yayan en önemli kripto para birimi olduğunu göstermiştir. Ataş (2022), çalışmasında BTC, ETH, BNB ve ADA'ya ait verileri kullanarak değişkenler için asimetrik volatilité bulgularını Covid-19 Pandemisi öncesi ve sonrası dönem için karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir. GJR-GARCH modelinin uygulandığı analiz bulgularından; kripto para birimlerinin tümü için pandemi öncesi dönemde asimetrik volatilité özelliğinin olmadığı pandemi sonrası dönemde ise asimetrik volatilité bulgularına rastlandığı belirlenmiştir. Chen ve Sun (2024), çalışmalarında BTC, ETH, LTC, BNB ve ADA'nın 31.12.2017 ile 10.04.2022 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak, incelenen dönem içerisindeki fiyat balonlarını belirlemeyi ayrıca kripto para birimlerinin risk özelliklerini belirleyerek aralarındaki getiri ve volatilité yayılımını analiz etmeyi amaçlamışlardır. Analiz bulguları; Covid-19 Pandemisi döneminde piyasada uzun süren balon dönemlerinin olduğunu, BNB hariç kripto para birimlerinin volatilitésinin kalıcı özellik gösterdiğini, pandemi döneminde kripto para birimleri arasındaki bağlantının zirveye ulaştığını ayrıca BTC ve ETH arasında getiri ve volatilité yayılımının güçlü olduğunu göstermiştir.

Kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımını piyasa koşulları ile ilişkilendirerek analiz eden çalışmalara da literatürde rastlanmaktadır. Balli ve diğerleri (2020) çalışmalarında BTC, XRP, XLM, LTC, XMR ve DASH'ın 05.08.2014 ile 23.07.2018 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak, kripto para birimleri arasındaki dinamik ilişkileri analiz etmişlerdir. Genelleştirilmiş Tahmin Hatası Varyans Ayrıştırması bulguları; kripto para birimleri arasındaki ilişkilerin kısa vadede, orta ve uzun vadeye kıyasla çok daha güçlü olduğunu ayrıca ekonomik belirsizliğin artmasıyla kripto para birimleri arasındaki bağlantının azaldığını göstermiştir. Aslanidis, Bariviera ve Perez-Lobardo (2021) çalışmalarında kripto para birimlerinin Ağustos 2015 ile Temmuz 2020 dönemleri arasına ait verilerini kullanarak, değişkenler arasında getiri ve volatilité yayılımının arttığı bulgusuna ulaşmışlardır. Kazova ve Büyükyılmaz Ercan (2021) çalışmalarında BTC, ETH, XRP, ADA, LTC, BCH, XLM, LINK, TRX ve DOGE'nin volatilité yapılarını 2017-2021 yılları arasına ait verileri kullanarak değişen varyans modelleri ile analiz etmişlerdir. Analiz bulguları, BTC, ADA ve LINK getirilerinde meydana gelen negatif şokların, diğer kripto para birimlerinde ise pozitif şokların, volatilité üzerinde daha etkili olduğunu göstermiştir. Sila ve diğerleri, (2024), çalışmalarında BTC, ETH, BNB, LTC, ADA, XRP, TRX ve DOGE'nin 05.07.2019 ile 31.05.2024 tarihleri arasına ilişkin verilerini kullanarak değişkenler arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir. Analiz bulguları; kripto para birimleri arasındaki ilişkinin önemli olayları yansıttığını, ilişki düzeyinin düşük veya yüksek olduğu dönemlerin kripto para piyasasındaki belirli olaylarla ve makroekonomik gelişmeler ile bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Bu çalışmaların yanı sıra Gemici ve Polat (2021) kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımına ek olarak nedensellik ilişkilerini, Gubadlı ve Sarıkovanlık (2023) ise volatilité kümelenmesini analiz etmişlerdir. Gemici ve Polat, çalışmalarında BTC, ETH ve LTC'nin 07.08.2015 ile 10.07.2018 tarihleri arasına ait verilerini kullanarak, kripto para birimleri arasındaki volatilité yayılımını yapısal kırılmalar açısından analiz etmişlerdir. Ortalamada ve varyansta nedensellik analizi bulguları; BTC'den LTC ve ETH'ye tek yönlü ortalama nedensellik olduğunu, ancak LTC ve ETH'den BTC'ye ortalama nedensellik olmadığını ayrıca varyans denklemlerine dahil edilen yapısal kırılmalar göz önünde bulundurulduğunda LTC'den BTC'ye

kısa vadeli nedensellik ve BTC'den LTC'ye uzun vadeli nedensellik olduğunu göstermiştir. Gubadlı ve Sarıkovanlık ise, çalışmalarında BTC, XLM, LTC, ETH, USDT ve XRP'nin volatilite yapısı, asimetrik ilişkileri ve kaldıraç etkisini araştırdıkları çalışmalarında 09/11/2017 ile 31/07/2022 tarihleri arasına ait verileri kullanmışlardır. WinBUGs uygulaması gerçekleştirilen çalışmada, kripto para birimlerinin tamamı için yoğun bir volatilite kümelenmesinin var olduğu ayrıca bunun sürekli ve düşük öngörülebilirlikte olduğu tespit edilmiştir.

2. Veri Seti

Kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımının analiz edildiği bu çalışmada, 05.09.2024 tarihi itibarıyla Coinmarketcap verilerine göre en yüksek piyasa değerine sahip 4 kripto para birimi analize dahil edilmiştir. Bu kapsamda analize dahil edilen kripto para birimleri BTC (Bitcoin), ETH (Ethereum), BNB (Binance Coin) ve SOL (Solano) olmuştur. Araştırmancının iki kısıtı bulunmakta olup bunlardan ilki; çalışmada öncelikle en yüksek piyasa değerine sahip ilk 5 kripto para birimi arasındaki ilişkilerin analizi hedeflenmiş olmasına rağmen USDT'nin stabil coin olarak değerlendirilen yapısı gereği volatil özellik göstermemesi nedeniyle analiz sürecinde kapsam dışı bırakılması, ikincisi ise; analize dahil edilen SOL'un piyasalarda 2020 yılında işlem görmeye başlaması nedeniyle analizlerde değişkenlerin 13.07.2020 tarihinden itibaren ulaşılabilen verilerinin kullanılmasıdır. Literatürde volatilite yayılımının ağırlıklı olarak GARCH modelleri ile analiz edilmesine karşılık bu çalışmada kripto para birimleri arasındaki volatilite yayılımının zamana duyarlı olarak dinamik şekilde TVP-VAR modeli kullanılarak analiz edilmesi, çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farklılaşmasına olanak sağlamaktadır. Analizlerde söz konusu kripto para birimlerinin 13.07.2020 ile 05.09.2024 tarihleri arasına ait getiri serileri $(P_t - P_{t-1}) / P_{t-1}$ formülü aracılığı ile hesaplanmış olup volatilite yayılımının analizi için getirilerin karesi alınmıştır. Veriler investing.com adresinden elde edilmiş olup çalışmada kullanılan veri setine ait özet bilgiler aşağıda sunulmuştur.

Tablo 1. Değişkenlere İlişkin Özet Bilgiler

Kripto Para Birimi	Piyasa Değeri (05.09.2024)	Tarih Aralığı	Veri Türü
BTC (Bitcoin)	\$1.127.357.770.164		
ETH (Ethereum)	\$288.776.756.278	13/07/2020	Günlük Getiri Serileri
BNB (Binance Coin)	\$74.058.365.276	-	
SOL (Solano)	\$62.594.591.555	05/09/2024	

3. Yöntem

Çalışmada, analize dahil edilen BTC, ETH, BNB ve SOL arasındaki volatilite yayılımı TVP-VAR modeli kullanılarak incelenmiştir¹.

TVP-VAR(p) modeli aşağıdaki gibi gösterilmektedir (Antonakakis ve diğerleri, 2020, ss.3-7):

$$y_t = A_t z_{t-1} + \epsilon_t \quad \epsilon_t | \Omega_{t-1} \sim N(0, \Sigma_t) \quad (1)$$

¹ Araştırmada uygulanan TVP-VAR analizi, David Gabauer tarafından oluşturulan https://davidgabauer.shinyapps.io/connectedness_approach/ web adresi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

$$\begin{aligned} \text{vec}(\mathbf{A}_t) &= \text{vec}(\mathbf{A}_{t-1}) + \xi_t & \xi_t | \Omega_{t-1} &\sim \mathbf{N}(\mathbf{0}, \Xi_t) \\ \mathbf{z}_{t-1} &= \begin{pmatrix} y_{t-1} \\ y_{t-2} \\ \vdots \\ t_{t-p} \end{pmatrix} & \mathbf{A}'_t &= \begin{pmatrix} A_{1t} \\ A_{2t} \\ \vdots \\ A_{pt} \end{pmatrix} \end{aligned} \quad (2)$$

Yukarıdaki denklemlerde, y_t ve $\mathbf{z}_{t-1}$ sırasıyla $m \times 1$ ve $mp \times 1$ boyutlu matrisleri gösterirken, $\mathbf{A}_t$ ve $\mathbf{A}_{it}$ sırasıyla $m \times mp$ ve $m \times m$ boyutlu matrisleri temsil etmektedir. ϵ_{it} , $m \times 1$ boyutlu ve ξ_t ise $m^2 p \times 1$ boyutlu matrisi ifade etmektedir. Zamanla değişen varyans-kovaryans matrisleri olan Σ_t ve Ξ_t ise sırasıyla $m \times m$ ve $m^2 p \times m^2 p$ boyutlu matrisleri göstermektedir. Ayrıca $\text{vec}(\mathbf{A}_t)$ ise $m^2 p \times 1$ boyutlu bir vektör olarak $\mathbf{A}_t$ 'nin vektörleştirilmiş şeklini sembolize etmektedir.

Zamana göre değişen katsayılar ve varyans kovaryans matrisleri, Diebold ve Yılmaz'ın (2014) geliştirilmiş bağlantılılık prosedürünün tahminine yönelik kullanılmaktadır. Bu kapsamda Koop ve diğerleri, (1996) ile Pesaran ve Shin (1998) tarafından ortaya çıkarılan geliştirilmiş etki-tepki fonksiyonları (GIRF) ve geliştirilmiş öngörü hata varyans ayrıştırması (GFEVD), prosedürün temelinde yer almaktadır. GIRF ve GFEVD'nin hesaplanması için, Wold teoremine dayalı olan TVP-VAR, hareketli ortalamaya (VMA) dönüştürülmektedir.

GIRF'ler i değişkenindeki bir şokun tüm j değişkenlerindeki tepkilerini açıklamaktadır.

$$\text{GIRF}_t(\mathbf{H}, \delta_{j,t}, \Omega_{t-1}) = E(y_t + \mathbf{H}e_j | \delta_{j,t}, \Omega_{t-1}) - E(y_{t+j} | \Omega_{t-1}) \quad (3)$$

$$\Psi_{j,t}(\mathbf{H}) = \frac{\mathbf{B}_{H,t} \Sigma_t e_j}{\sqrt{\Sigma_{jj,t}}} \frac{\delta_{j,t}}{\sqrt{\Sigma_{jj,t}}} \quad \delta_{j,t} = \sqrt{\Sigma_{jj,t}} \quad (4)$$

$$\Psi_{j,t}(\mathbf{H}) = \sum_{j,j,t}^{-\frac{1}{2}} \mathbf{B}_{H,t} \Sigma_t e_j \quad (5)$$

GFEVD aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır.

$$\phi_{ij,t}^g(J) = \frac{S_{ii,t}^{-1} \sum_{t=1}^{J-1} (u_i' A_t S_t u_j)^2}{\sum_{j=1}^N \sum_{t=1}^{J-1} (u_i' A_t S_t A_t' u_i)} \quad \widetilde{\phi}_{ij,t}^g J = \frac{\phi_{ij,t}^g(J)}{\sum_{j=1}^N \phi_{ij,t}^g(J)} \quad (6)$$

Denklem (6)'da u_i , i konumunda sıfır vektörüdür ve $\Sigma_{j=1}^N \widetilde{\phi}_{ijt}^N(J) = \mathbf{1}$ ve $\Sigma_{i,j=1}^N \widetilde{\phi}_{ijt}^N(J) = N'$ dir. Toplam bağlantılılık indeksi (TCI) GFEVD esasına dayalı olarak aşağıdaki biçimde gösterilmektedir.

$$c_t^g(J) = \frac{\sum_{i,j=1, i \neq j}^N \widetilde{\phi}_{ijt}^g(J)}{\sum_{i,j=1}^N \widetilde{\phi}_{ijt}^g(J)} \quad (7)$$

Model, değişkenlerin herhangi birinde ortaya çıkan şokun diğer değişkenlere nasıl yayıldığını ifade etmektedir.

Diğerlerine Toplam Yönlü Bağlantılılık (To Others) "i" değişkeninden diğer tüm "j" değişkenlerine şokun yayılımını göstermekte olup aşağıdaki biçimde gösterilmektedir.

$$c_{i \rightarrow jt}^g(J) = \sum_{j=1, i \neq j}^N \widetilde{\phi}_{ijt}^g(J) \quad (8)$$

Diğerlerinden Toplam Yönlü Bağlantılılık (From Others) ise "i" değişkeninin diğer tüm "j" değişkenlerinden aldığı şoku göstermekte olup aşağıdaki biçimde gösterilmektedir.

$$c_{i \leftarrow jt}^g = \sum_{j=1, i \neq j}^N \tilde{\phi}_{ijt}^g(J) \quad (9)$$

"Diğerlerine toplam yönlü bağlantılılık" tan "Diğerlerinden toplam yönlü bağlantılılığın", çıkartılması ile "Net Toplam Yönlü Bağlantılılık" (Net) elde edilmektedir.

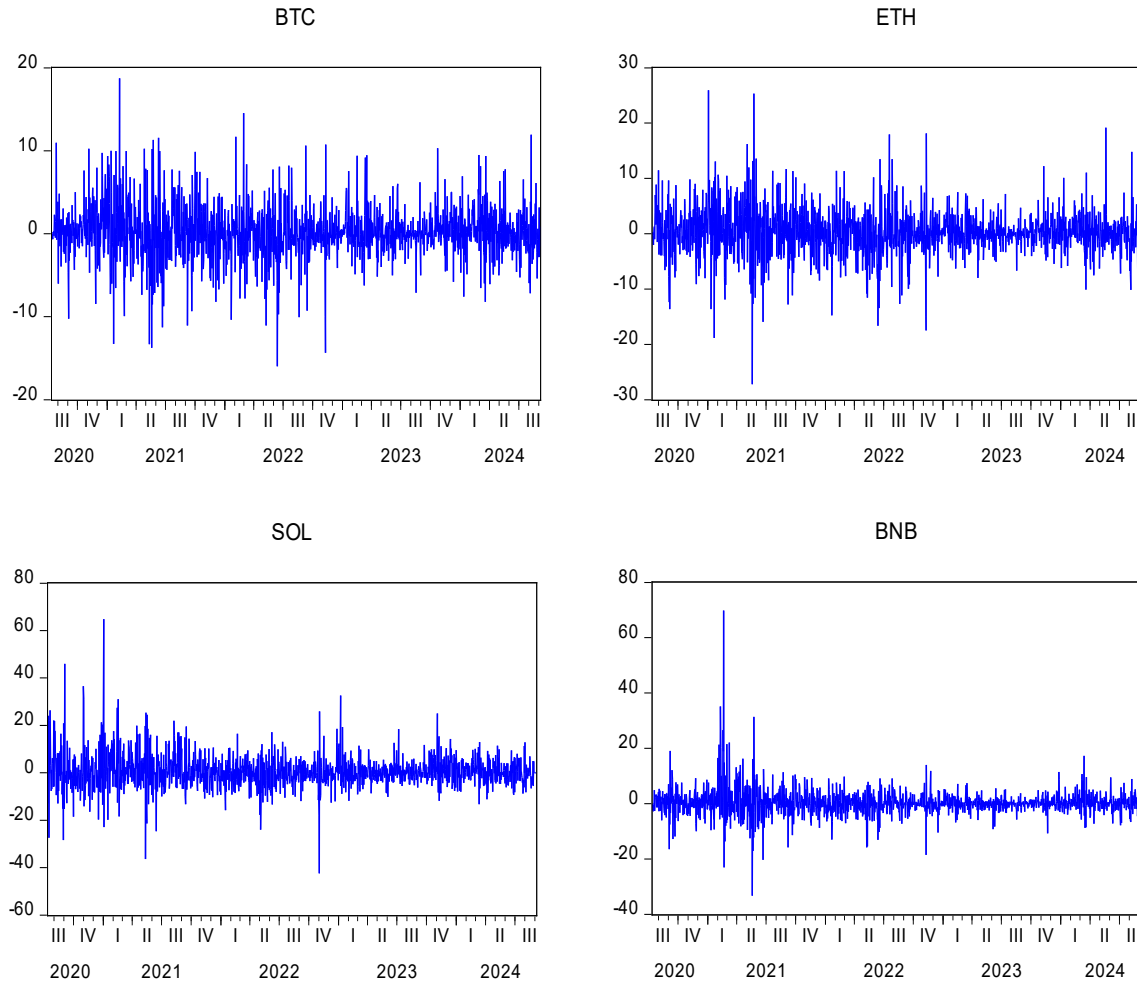
$$c_{it}^g = c_{i \rightarrow jt}^g(J) - c_{i \leftarrow jt}^g(J) \quad (10)$$

C_{it} 'nin pozitif bir değer alması, volatilitiyi yayıcı etki gösterdiğini yani "i" değişkeninin diğer değişkenlerden etkilendiğinden daha çok analize dahil edilen diğer değişkenleri etkilediğini ifade etmektedir. Buna karşılık C_{it} 'nin negatif bir değer alması ise, "i" değişkeninin volatiliti alıcısı olduğunu ifade etmektedir (Antonakakis ve diğerleri, 2019, ss.8-9).

4. Araştırma Bulguları

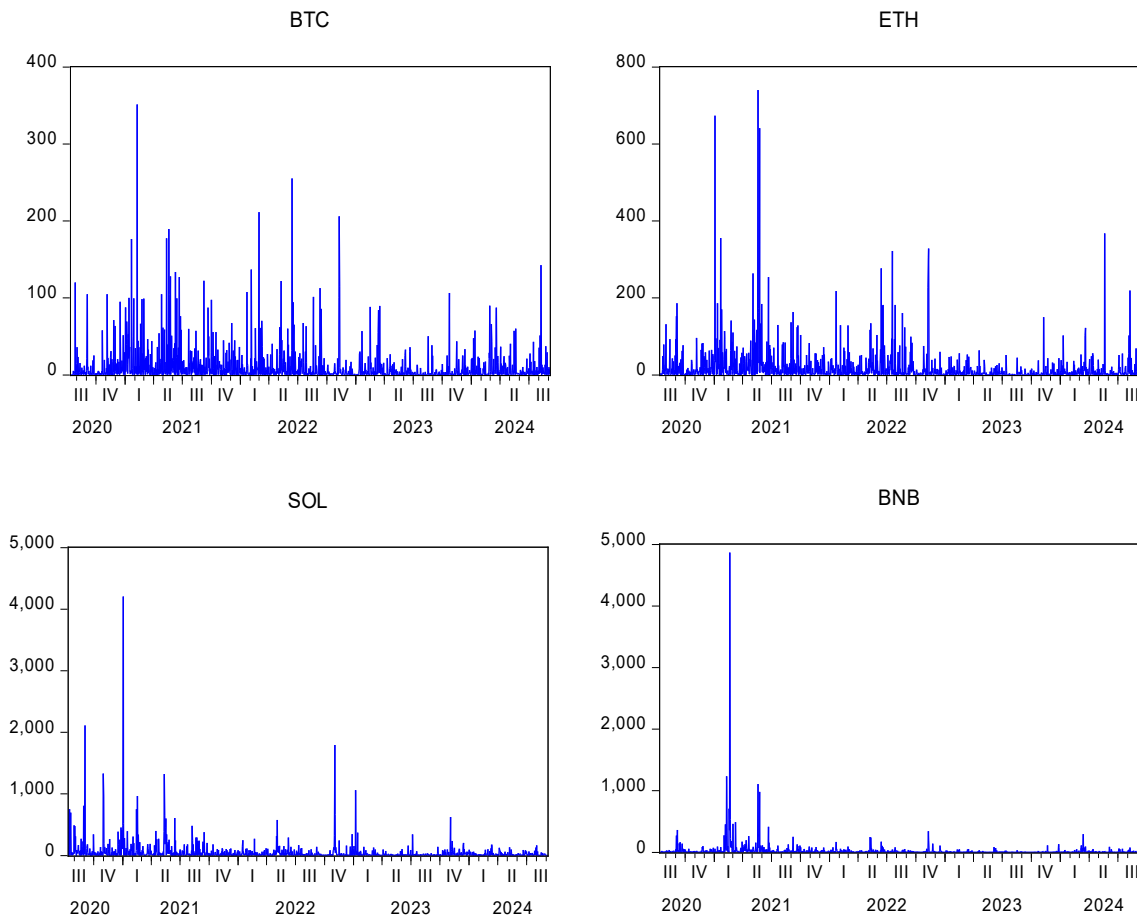
BTC, ETH, BNB ve SOL arasındaki volatiliti yayılımının TVP-VAR modeli ile analiz edildiği çalışmadan elde edilen bulgular, zaman yolu grafikleri, tanımlayıcı istatistikler ve TVP-VAR modeli bulguları sıralamasıyla aşağıda sunulmaktadır.

Şekil 1. Değişkenlerin Getiri Grafikleri

Kripto para birimlerinin getiri grafikleri incelendiğinde; BTC, ETH, BNB ve SOL'un dalgalı bir seyir gösterdiği görülmektedir. BTC ve ETH'nin getiri oynaklığı yüksektir. Kripto para birimi getirilerindeki oynaklığın benzer dönemlerde ortaya çıktığı görülmektedir. Analize dahil edilen kripto para birimlerinin getirileri yaklaşık olarak 2020 yılının son çeyreği ile 2022 yılı ilk yarısı arasında dalgalı bir seyir göstermektedir. Bu dalgalı seyrin ortaya çıkmasındaki en temel faktörün 2020 yılında ortaya çıkan Covid-19 Pandemisinin olduğu söylenebilir. Pandeminin etkisinin azalması ile kısmen durağanlaşan kripto para piyasalarında ikinci dalgalanma döneminin başladığı yıl ise 2024 yılı olmuştur. 2024 yılına Bitcoin ETF'lerine onay verilmesi ile başlayan kripto para piyasaları, bu gelişmelere bağlı olarak dalgalanan seyir göstermeye başlamıştır. Yatırımcıların Bitcoin ETF'lerine olan talepleri spot Bitcoin fiyatlarının dalgalanmasına sebep olarak piyasadaki var olan yapısal hareketliliği daha da arttırmıştır.

Şekil 2. Değişkenlerin Volatilite Grafikleri

Kripto para birimlerinin volatilite grafikleri incelendiğinde, getiri grafiklerine benzer şekilde Covid-19 Pandemisinin etkisi görülmekte ve volatilitenin analiz edilen dönemde iki kez kümелendiği görülmektedir. Volatilitedeki ilk artış döneminin yaklaşık 2021-2022 yılları arası ortaya çıktığı özellikle BTC ve ETH'de ise 2024 yılı başından itibaren ikinci bir artışın meydana geldiği söylenebilir.

Tablo 2. Değişkenlerin Volatilite Serilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

	BTC	ETH	BNB	SOL
Ortalama	10,587	17,933	23,121	50,365
Varyans	597,748	2.144,248	20.267,988	27.732,098
Çarpıklık	5,500*** (0.000)	8,100*** (0.000)	27,164*** (0.000)	13,21*** (0.000)
Aşırı Basıklık	45,515*** (0.000)	95,657*** (0.000)	889,723*** (0.000)	285,300*** (0.000)
Jarque-Bera	138.499*** (0.000)	594.565*** (0.000)	50.189.*** (0.000)	5.189*** (0.000)
ERS	-10,900*** (0.000)	-9,717*** (0.000)	-13,708*** (0.000)	-12,135*** (0.000)
Q(10)	39,263*** (0.000)	131,372*** (0.000)	134,449*** (0.000)	152,739*** (0.000)
Q2(10)	3,825 (0.693)	83,958*** (0.000)	1,927 (0.944)	2,365 (0.901)

Not: (.) olasılık değerlerini, ***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 oranında anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2’de, analizlerde kullanılan kripto para birimlerinin volatilite serilerine ilişkin tanımlayıcı istatistiklerine bakıldığında, serilerin normal dağılmadığı ayrıca tümünün durağan olduğu görülmektedir. Tablodan serilerin çarpıklık ve basıklık katsayılarına bakıldığında ise tüm serilerin sağa çarpık ve sivri dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

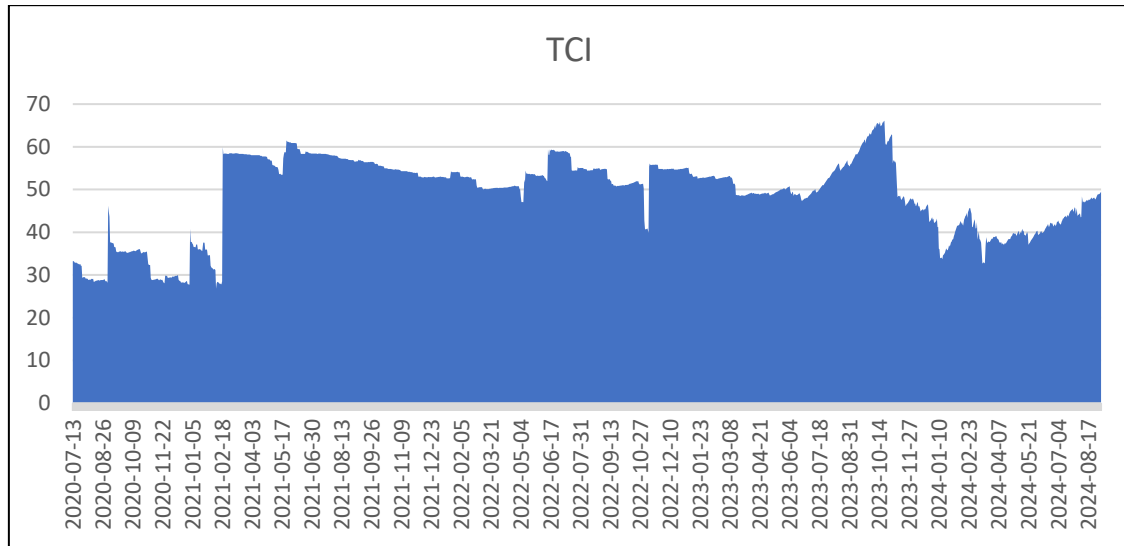
Tablo 3. Ortalama Dinamik Bağlantılılık Tablosu

	BTC	ETH	BNB	SOL	Diğerlerinden (from)
BTC	59,22	23,95	13,27	3,56	40,78
ETH	22,23	51,24	17,88	8,65	48,76
BNB	11,69	14,31	70,34	3,66	29,66
SOL	7,17	6,91	12,83	73,09	26,91
Diğerlerine (to)	41,09	45,17	43,99	15,86	146,11
Kendisi Dahil	100,30	96,41	114,33	88,95	cTCI/TCI
NET	0,30	-3,59	14,33	-11,05	48,70/36,53

Tablo 3’te kripto para birimlerinin volatiliteleri arasındaki ortalama dinamik bağlantılılık ilişkileri yer almaktadır. Tabloda yer alan NET ifadesi, analize dahil edilen bir değişkenin diğer değişkenlere yaymış olduğu volatilite ile diğer değişkenlerden almış olduğu volatilite arasındaki farkı göstermektedir. NET katsayısının pozitif bir değer alması, ilgili değişkenin volatilite yayıcısı, negatif bir değer alması ise volatilite alıcısı olduğu anlamına gelmektedir. Tablodaki NET katsayılarına bakıldığında, analize dahil edilen kripto para birimlerinden BTC ve BNB’nin volatilite yayıcısı, ETH ve SOL’un ise volatilite alıcısı olduğu görülmektedir. Kripto para birimleri arasında volatilite yayıcısı olan değişkenler etki güçleri açısından sıralandığında en güçlü volatilite yayıcısı olan para biriminin BNB olduğu ve bunu BTC’nin takip ettiği görülmektedir. Diğer yandan SOL, volatilite alıcısı olan kripto para birimleri arasında

volatilitiyi en çok alan kripto para birimi olurken, ETH ise ikinci sıradadır. Tablodan her bir değişkenin volatilitesinde meydana gelen değişimin kaynağı hakkında da yorum yapılabilmektedir. Bu bağlamda; BTC'nin volatilitesinde meydana gelen değişimin en büyük oranda kendisinden (%59,22) kaynaklandığı, volatilitisini ikinci sırada etkileyen değişkenin ETH (%23,95) olduğu ve en düşük etkilime gücüne sahip değişkenin ise SOL (%3,56) olduğu söylenebilir. Ayrıca diğer kripto para birimleri açısından da süreç değerlendirildiğinde; ETH'nin volatilitesinde meydana gelen değişimin en büyük oranda kendisinden (%51,24) ikinci sırada BTC'den (%22,23) son sırada ise SOL'dan (%8,65) kaynaklandığı, BNB'nin volatilitesinde meydana gelen değişimin en büyük oranda kendisinden (%70,34) ikinci sırada ETH'den (%14,31) son sırada ise SOL'dan (%3,66) kaynaklandığı, SOL'un volatilitesinde meydana gelen değişimin en büyük oranda kendisinden (%73,09) ikinci sırada BNB'den (%12,83) son sırada ise ETH'den (%6,91) kaynaklandığı görülmektedir. Kripto para birimlerindeki volatilitenin kaynakları genel olarak değerlendirildiğinde, tüm kripto para birimleri için en büyük volatilitate kaynağının kendi geçmiş şokları olduğu ayrıca kripto para birimleri arasındaki volatilitate yayılımının çok yüksek olmadığı (%48,70) söylenebilir. Volatilitate yayılımının çok yüksek olmaması aynı zamanda söz konusu varlıkların aynı portföyde riskin azaltılması amacıyla kullanılabileceğini ifade etmektedir.

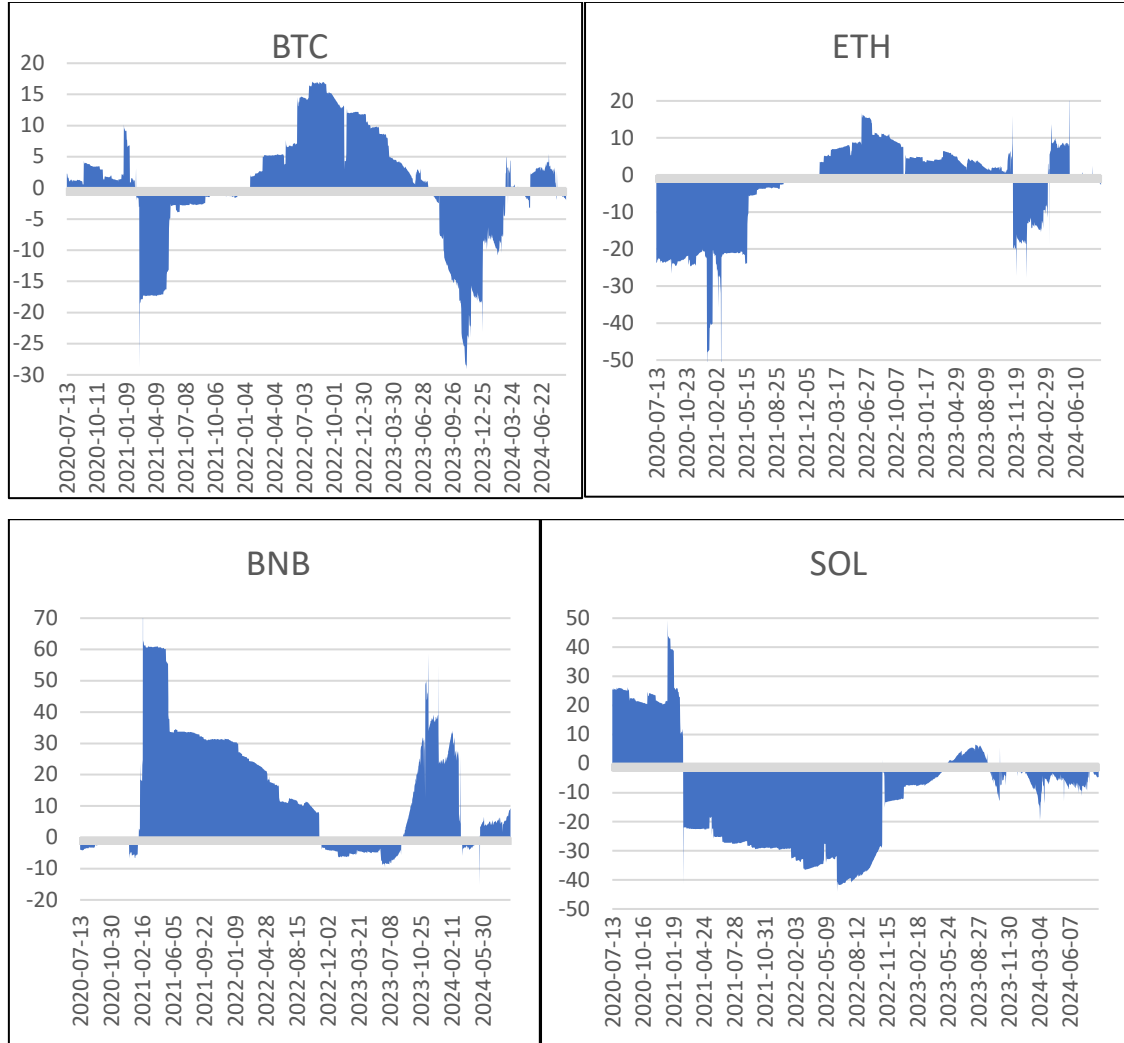
Şekil 3. Toplam Dinamik Bağlantılılık Grafiği

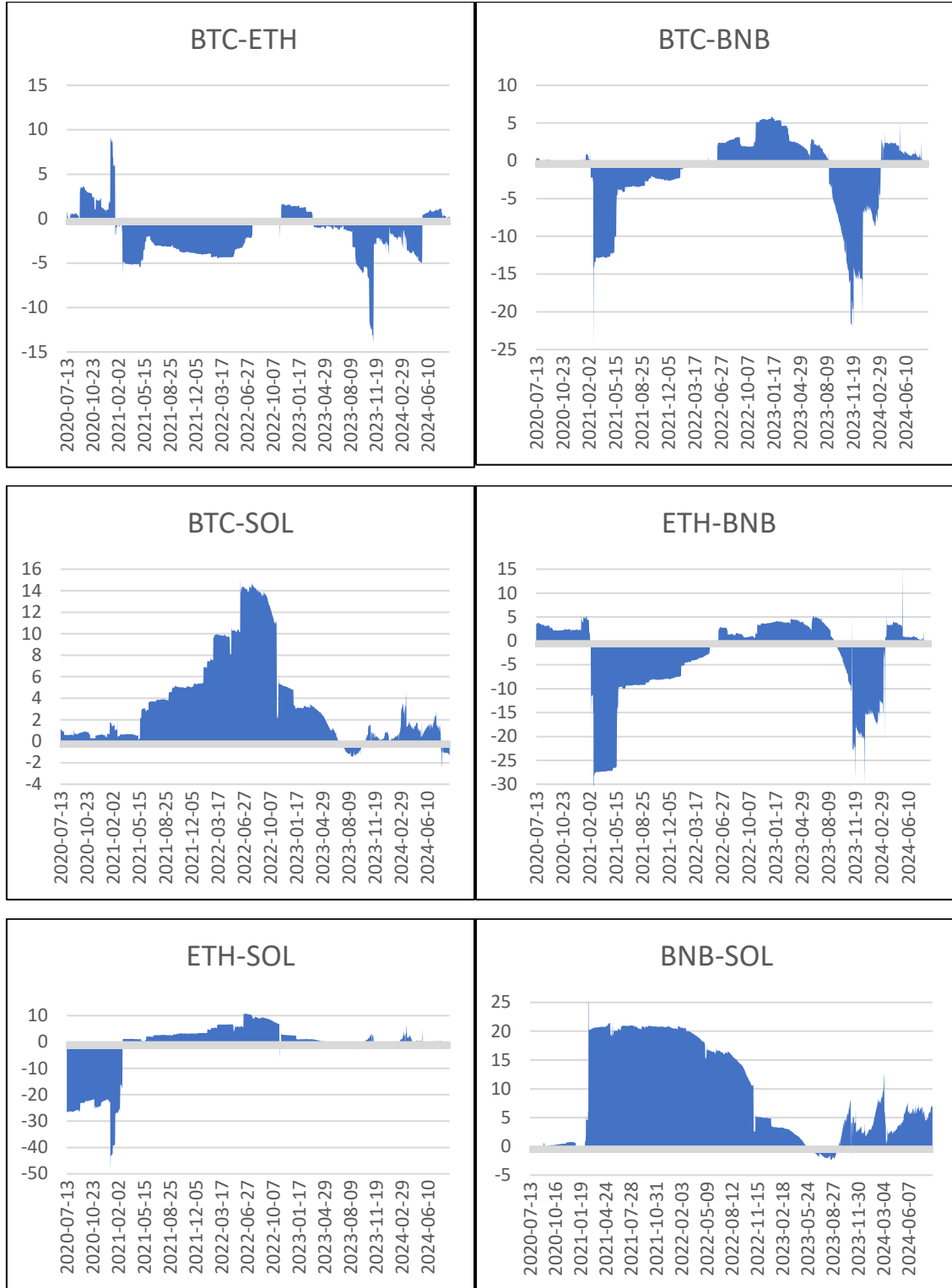
Şekil 3'te analizde kullanılan kripto para birimlerinin volatilitelerindeki toplam dinamik bağlantılılık ilişkisi yer almaktadır. Kripto para birimleri arasındaki toplam bağlantılılık ilişkisi yatay bir seyir izlemekte olup analiz dönemleri içerisinde farklı zaman dilimlerinde artış ve azalış yönlü değişimler meydana gelmiştir. Varlıklar arasındaki dinamik ilişki 2020 yılı sonlarında dalgalı bir yapı göstermekle birlikte 2021 yılının ilk çeyreğinden itibaren artış göstererek analiz edilen dönem içerisindeki birinci zirve noktasına ulaşmıştır. Zirvenin ardından düşüşe geçen toplam bağlantılılık 2022 yılı ortalarında tekrar yükselmeye başlayarak ikinci zirvesini yaşamıştır. İkinci zirveden sonraki süreç incelendiğinde; 2023 yılı son çeyreğine kadar dalgalı seyir dikkat çekerken 2023 yılının sonlarında ise analiz döneminin en yüksek zirvesine ulaştığı görülmektedir. 2020, 2021 ve 2022 yıllarındaki dalgalanma ve yaşanan zirveler için pandeminin etkisinden söz etmek mümkündür. 2023 yılı sonlarında kripto para birimleri volatiliteleri arasındaki ilişkinin en yüksek seviyeye ulaşmasını ise Bitcoin ETF'lerine

ilişkin beklentilerin piyasa üzerindeki etkisi sonucu varlık fiyatlarında dalgalanmalar yaşanmaya başlaması ile açıklamak mümkündür.

Şekil 4. Net Toplam Yönsel Bağlantılılık Grafiği

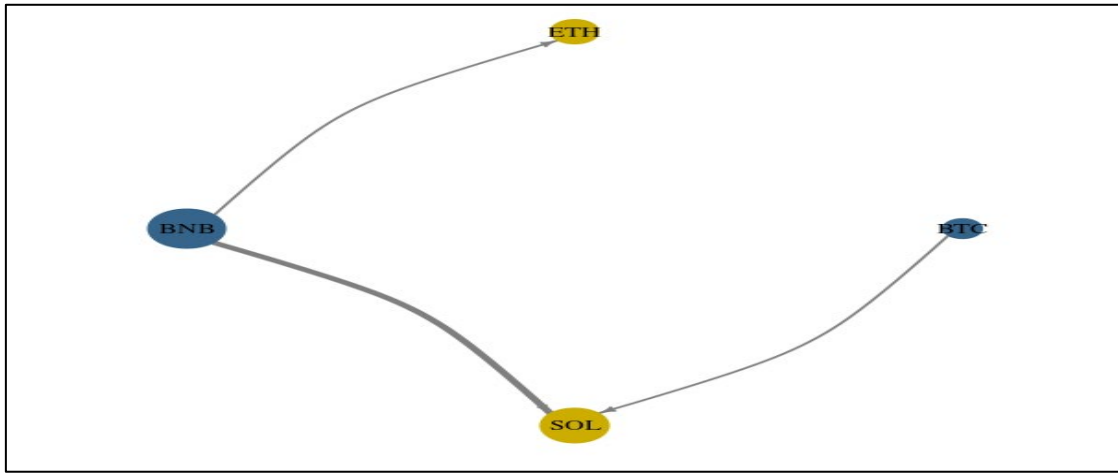
Değişkenler 0 ekseninin üzerindeki pozitif alanda volatilite yayıcısı konumda, 0 ekseninin altındaki negatif alanda ise volatilite alıcısı konumda bulunmaktadır. Bu bağlamda analizde kullanılan kripto para birimlerinin volatilitelerine ilişkin Şekil 4'teki Net Toplam Yönsel Bağlantılılıklarına bakıldığında; BTC'nin 2021 yılı ile 2023 yılının ikinci yarısında volatilite alıcısı konumda olduğu diğer dönemlerde ise volatilite yayıcısı konumuna geçtiği görülmektedir. BNB analiz edilen süre içerisinde genel trend olarak volatilite yayma özelliği gösterirken, ETH 2022 yılının ilk çeyreğine kadar olan dönemler ile 2023 yıl sonu ve 2024 yılının ilk çeyreğinde volatilite alıcısı konumdadır. SOL ise ağırlıklı olarak volatilite alıcısı olmanın yanı sıra 2021 yılının ilk çeyreğine kadar volatilite yayma özelliği göstermektedir.

Şekil 5. Net Çift Yönlü Dinamik Bağlantılılık Grafiği

Şekil 5'teki kripto para birimleri arasındaki Net Çift Yönlü Dinamik Bağlantılılık ilişkileri değerlendirildiğinde; analiz dönemi süresince BTC'nin SOL üzerinde ağırlıklı olarak güçlü şekilde volatilité yayıcı bir etkisinin olduğu görülmektedir. BTC'nin ETH ve BNB ile olan ilişkisine bakıldığında ise kripto para birimlerinin volatilité alıcı ve yayıcı olma özelliklerinin analiz dönemi içerisinde farklılaştığı görülmekle birlikte BTC'nin diğer iki kripto para

biriminden volatilite aldığı dönemlerin daha uzun bir zaman dilimi sergiledikleri söylenebilir. Net Çift Yönlü Dinamik Bağlantılılık ETH açısından incelendiğinde; ETH ile BNB arasındaki volatilite yayılımının değişkenlik göstermekle birlikte analiz dönemi süresince ETH'nin BNB'ye yaymış olduğu volatiliteden daha güçlü şekilde BNB'den volatilite aldığı görülmektedir. Ayrıca ETH'nin SOL üzerinde 2021 yılı ilk çeyreğinden itibaren volatilite yayıcı etki gösterdiği görülürken ETH, SOL'dan 2021 yılı ilk çeyreğine kadar güçlü şekilde volatilite almaktadır. Net Çift Yönlü Dinamik Bağlantılılık ilişkisinin en dikkat çekicilerinden birisi BNB ve SOL arasında meydana gelmiş olup analiz dönemi boyunca BNB, SOL üzerinde volatilite yayıcı etki göstermiş olup bu yayıcı etkinin en güçlü olduğu dönem 2021-2023 yılları arasındaki dönem olmuştur. Bu bilgiler ışığında aralarında volatilite yayılımının düşük düzeyde olduğu kripto para birimlerinin riskin azaltılması amacıyla aynı portföyde çeşitlendirme aracı olarak kullanılabileceği söylenebilir.

Şekil 6. Ağ Planı Grafiği

Şekil 6'da yer alan ağ planı, analize dahil edilen kripto para birimlerinin volatilite ilişkilerini şematik olarak sunmaktadır. Şekil 6'da yer alan ve mavi ile renklendirilmiş kripto para birimleri analiz edilen zaman dilimi içerisinde volatilite yayma özelliği gösteren değişkenleri ifade ederken sarı ile renklendirilmiş olan kripto para birimleri ise volatilite alıcısı durumunda olan değişkenleri göstermektedir. Şekilde, kripto para birimlerini sembolize eden yuvarlakların büyüklükleri değişken yapıda görülmektedir. Bunun sebebi yuvarlakların büyüklüğünün ilgili değişkenin volatilite yayma veya alma özelliği ile orantılı olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca grafikteki okların yönü aynı zamanda volatilitenin transfer yönünü gösterirken, okların kalın olması yayılan veya alınan volatilitenin yüksek olduğunu ifade ederken okların ince olması ise düşük olduğunu ifade etmektedir. Şekil 6'daki ağ planı incelendiğinde, analiz edilen zaman dilimleri içerisinde BNB ve BTC'nin volatilite yayıcısı olduğu görülürken ETH ve SOL'un ise volatilite alıcısı olduğu görülmektedir. BNB en büyük volatilite yayıcısı olan kripto para birimi olurken en fazla volatiliteyi SOL ve ETH'ye yaymaktadır. Diğer taraftan ikinci volatilite yayıcısı olan BTC'nin de SOL'a volatilite yaydığı görülmektedir.

Sonuç

Kripto paralar 21. yüzyılın ilk çeyreğinde finansal piyasalara hızlı giriş yapmış varlıklardır. Merkez Bankalarından bağımsız olarak merkeziyetsiz bir yapıya sahip olmaları bu varlıkların finansal piyasalardaki birçok varlıktan farklılaşmasına sebep olmuştur. Bunun yanı sıra fiziksel forma sahip olmamaları, dijital ortamlarda ve sınırlı sayıda üretilmeleri gibi sıra dışı özellikleri

bu varlıkların gündemde kalmasına imkân sağlamıştır. İlk kripto para birimi olan Bitcoin'in finansal varlık olarak piyasalarda işlem görmesiyle birlikte başlayan süreç, kısa zamanda kripto para birimi sayısının artması ve işlem hacimlerinin yükselmesi ile devam etmiştir. Yatırımcılar tarafından bir yatırım fenomeni olarak görülse de sağladığı kazançlar kripto para birimlerinin popüleritesini arttırmıştır. Süreç içerisinde yaşanan gelişmeler bu piyasaların farklı bir özelliğini daha ortaya çıkarmış olup o özellik varlık fiyatlarında aşırı dalgalanmaların yaşanmasıdır. Yatırımcıların aşırı kar veya zarar elde etmelerine sebep olan kripto paralar bu yönüyle akademik çalışmalardaki popüleritesini de arttırmıştır.

Bu çalışmada coinmarketcap verilerine göre en yüksek piyasa değerine sahip olan 4 kripto para biriminin volatilité ilişkileri TVP-VAR modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde BTH, ETH, BNB ve SOL'un 13.07.2020 ile 05.09.2024 tarihleri arasına ait verileri kullanılmıştır. Analiz bulgularına göre, kripto para birimleri volatiliteleri arasındaki ilişki analiz edilen dönem içerisinde dalgalanan bir seyir göstermiş ve birkaç kez zirve yaşamıştır. Zirve dönemlerinin yaşanmasında kronolojik olarak öncelikle Covid-19 Pandemisinin ikinci olarak ise Bitcoin ETF'lerine ilişkin beklentilerin piyasa üzerinde etkili olarak varlık fiyatlarında dalgalanmalara sebep olduğu söylenebilir. Yapılan analizlerden kripto para birimlerinden BNB ve BTC'nin analiz dönemi içerisinde volatilité yayıcısı konumunda oldukları ETH ve SOL'un ise volatilité alıcısı oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca kripto para birimlerinin volatilitelerindeki değişimin açıklanmasında öncelikle ilgili kripto para biriminin kendi geçmiş şoklarının etkili olduğu bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen analiz sonuçlarından BTC'nin volatilité yayıcısı konumunda olduğu bulgusu literatürdeki BTC'nin volatilité yayıcısı olduğu bulgusuna ulaşan Koutmos (2018), Yi, Xu ve Wang (2018), Ji ve diğerleri, (2019), Wang ve Ngene (2020), Qiao, Zhu ve Hau (2020), Mensi ve diğerleri, (2021), Bouri ve diğerleri, (2021), Nguyen ve diğerleri, (2023), Ali, Musa ve Youssef (2023), Polat (2023)'in çalışmalarıyla örtüşmektedir. Ayrıca çalışmadan elde edilen BNB'nin öncü volatilité yayıcısı olduğu bulgusu ise Büberkökü (2021)'in bulguları ile örtüşmektedir. Buna karşılık bu çalışmanın analiz bulgularından elde edilen ETH'nin volatilité alıcısı olduğu bulgusu, literatürdeki ETH'nin volatilité yayıcısı olduğu bulgusuna ulaşan Katsiampa ve diğerleri, (2019), Beneki ve diğerleri, (2019), Yousaf ve Ali (2020), Sensoy (2021), Mensi ve diğerleri, (2021), Polat ve Kabakçı Günay (2021), Ali, Musa ve Youssef (2023), Polat (2023) ve Chen ve Sun (2024)'in çalışmalarından bu yönüyle farklılaşmaktadır.

Bu çalışmada gerçekleştirilen analizlerden elde edilen bulgular portföy yönetim süreci açısından değerlendirildiğinde, analize dahil edilen 4 kripto para biriminin volatilité yayılım ilişkisinin çok yüksek olmaması, aynı portföyde bulundurulabilecekleri ve birbirlerine risk bulaştırıcı etkilerinin sınırlı olabileceği şeklinde yorumlanabilir. Ayrıca BNB'nin en yüksek volatilité yayıcısı olma özelliği dikkate alınarak portföylerin oluşturulması ve takip edilmesi, yatırım verimliliği açısından önem taşıyacaktır. Benzer şekilde SOL'un volatilité alıcısı olma özelliği yatırım süreçlerinde dikkat edilmesi gereken bir diğer husus olarak değerlendirilebilir. Kripto para birimlerinin popüleritesinin akademik çalışmalarda güncelliğini koruyacağı varsayıldığında, bundan sonraki araştırmalarda veri seti pandemi dönemini içerecek kripto para birimlerinin seçilerek analizlerin yapılması Covid-19 Pandemisinin kripto para piyasaları üzerindeki etkilerini ortaya çıkarabilecektir. Bunun yanı sıra piyasa değeri yerine işlem hacmi vb. kriterler üzerinden belirlenen kripto para birimleri arasındaki getiri ve/veya volatilité yayılımlarının analiz edilmesine ek olarak kripto para birimleri arasındaki nedensellik ilişkilerinin de incelenmesi yatırımcıların portföy oluşturma süreçlerine katkı sağlayabilecektir.

Kaynakça

- Ahmed, M. S., El-Masry, A. A., Al-Maghyreh, A. I., & Kumar, S. (2024). Cryptocurrency volatility: A review, synthesis and research agenda. *Research in International Business and Finance*, 102472. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2024.102472>
- Ali, S., Moussa, F., & Youssef, M. (2023). Connectedness between cryptocurrencies using high-frequency data: A novel insight from the silicon valley banks collapse. *Finance Research Letters*, 58, 104352. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104352>
- Antonakakis, N., Cuñado, J., Filis, G., Gabauer, D., & de Gracia, F., P. (2019). Oil and asset classes implied volatilities: Dynamic connectedness and investment strategies (June 6, 2019). Available at SSRN: <https://ssrn.com/abstract=3399996> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3399996>
- Antonakakis, N., Chatziantoniou, I., & Gabauer, D. (2020). Refined measures of dynamic connectedness based on time-varying parameter vector autoregressions. *Journal of Risk and Financial Management*, 13(4), 84. <https://doi.org/10.3390/jrfm13040084>
- Aslanidis, N., Bariviera, A. F. & Perez-Laborda, A. (2021). Are cryptocurrencies becoming more interconnected? *Economics Letters*, 199, 109725. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2021.109725>
- Ataş, B. (2022). Kripto para piyasalarının Covid-19 pandemisinde asimetrik volatilite karakteristiği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(1), 121-136. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1095129>
- Balli, F., de Bruin, A., Chowdhury, M. I. H. & Naeem, M. A. (2020). Connectedness of cryptocurrencies and prevailing uncertainties. *Applied Economics Letters*, 27(16), 1316-1322. <https://doi.org/10.1080/13504851.2019.1678724>
- Baur, D. G., & Dimpfl, T. (2018). Asymmetric volatility in cryptocurrencies. *Economics Letters*, 173, 148-151. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.10.008>
- Beneki, C., Koulis, A., Kyriazis, N. A., & Papadamou, S. (2019). Investigating volatility transmission and hedging properties between Bitcoin and Ethereum. *Research in International Business and Finance*, 48, 219-227. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2019.01.001>
- Bouri, E., Gabauer, D., Gupta, R., & Tiwari, A. K. (2021). Volatility connectedness of major cryptocurrencies: The role of investor happiness. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 30, 100463. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2021.100463>
- Büberkökü, Ö. (2021). Kripto para kripto para birimleri arasındaki getiri ve volatilite yayılımının incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), 1-16. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1930746>
- Chen, B. X., & Sun, Y. L. (2024). Risk characteristics and connectedness in cryptocurrency markets: New evidence from a non-linear framework. *The North American Journal of Economics and Finance*, 69, 102036. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2023.102036>
- Diebold, F. X., & Yılmaz, K. (2014). On the network topology of variance decompositions: Measuring the connectedness of financial firms. *Journal of Econometrics*, 182, 119-34. <https://doi.org/10.1016/j.jeconom.2014.04.012>
- Fang, F., Ventre, C., Basios, M., Kanthan, L., Martinez-Rego, D., Wu, F. & Li, L. (2022). Cryptocurrency trading: A comprehensive survey. *Financial Innovation*, 8(1), 13. <https://doi.org/10.1186/s40854-021-00321-6>
- Gemici, E. & Polat, M. (2021). Causality-in-mean and sausality-in-variance among Bitcoin, Litecoin and Ethereum. *Studies in Economics and Finance*, 38(4), 861-872. <https://doi.org/10.1108/SEF-07-2020-0251>
- Gubadlı, M., & Sarıkovanlık, V. (2023). Kripto para piyasasında volatil davranışların asimetrik stokastik volatilite modeli ile testi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 19(1), 61-82. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.1175863>
- Gupta, H., & Chaudhary, R. (2022). An empirical study of volatility in cryptocurrency market. *Journal of Risk and Financial Management*, 15(11), 513. <https://doi.org/10.3390/jrfm15110513>
- Güven, V., & Şahinöz E. (2021), Blokzincir, kripto paralar, Bitcoin, Satoshi dünyayı değiştiriyor, İstanbul: Kronik Kitap.

- Ji, Q., Bouri, E., Lau, C.K.M., & Roubaud, D. (2019). Dynamic connectedness and integration in cryptocurrency markets. *International Review of Financial Analysis*, 63, 257-272. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.12.002>
- Katsiampa, P., Corbet, S., & Lucey, B. (2019). Volatility spillover effects in leading cryptocurrencies: A BEKK-MGARCH analysis. *Finance Research Letters*, 29, 68-74. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2019.03.009>
- Kazova, F., & Ercan, A. B. (2021). Kripto para birimlerinin volatilitte yapılarının karşılaştırmalı analizi. *EKOIST Journal of Econometrics and Statistics*, (35), 33-57. <https://doi.org/10.26650/ekoist.2021.36.984568>
- Kırhasanoğlu, Ş., & Karavardar, A. (2023). Kripto para piyasasında işlem gören seçili kripto paraların volatilitte tahmini: GARCH, TGARCH ve EGARCH modelleri ile bir uygulama. *Mali Çözüm Dergisi*, 32, 83-108. Erişim adresi: <https://archive.ismmmo.org.tr/docs/malicozum/175malicozum/06.pdf>
- Koop, G., Pesaran, M. H., & Potter, S. M. (1996). Impulse response analysis in nonlinear multivariate models. *Journal of Econometrics*, 74, 119-147. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(95\)01753-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(95)01753-4)
- Koutmos, D. (2018). Return and volatility spillovers among cryptocurrencies. *Economics Letters*, 173, 122-127. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2018.10.004>
- Kumar, A. S., & Anandarao, S. (2019). Volatility spillover in crypto-currency markets: Some evidences from GARCH and wavelet analysis. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 524, 448-458. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2019.04.154>
- Kyriazis, N. A. (2021). A survey on volatility fluctuations in the decentralized cryptocurrency financial assets. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(7), 293. <https://doi.org/10.3390/jrfm14070293>
- Liu, J., & Serletis, A. (2019). Volatility in the cryptocurrency market. *Open Economies Review*, 30(4), 779-811. <https://doi.org/10.1007/s11079-019-09547-5>
- Mensi, W., Al-Yahyaee, K.H., Al-Jarrah, I M.W., Vo, X. V., & Kang, S. H. (2021). Does volatility connectedness across major cryptocurrencies behave the same at different frequencies? A portfolio risk analysis. *International Review of Economics & Finance*, 76, 96-113. <https://doi.org/10.1016/j.iref.2021.05.009>
- Nguyen, A.P.N., Mai, T.T., Bezbradica, M., & Crane, M. (2023). Volatility and returns connectedness in cryptocurrency markets: Insights from graph-based methods. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 632, 129349. <https://doi.org/10.1016/j.physa.2023.129349>
- Pesaran, M.H., & Shin, Y. (1998). Generalized impulse response analysis in linear multivariate models. *Economics Letters*, 58, 17-29. [https://doi.org/10.1016/S0165-1765\(97\)00214-0](https://doi.org/10.1016/S0165-1765(97)00214-0)
- Polat, O. (2023). Dynamic volatility connectedness among cryptocurrencies: Evidence from time-frequency connectedness networks. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 29-50. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1272534>
- Polat, O., & Kabakçı Günay, E. (2021). Cryptocurrency connectedness nexus the Covid-19 Pandemic: Evidence from time-frequency domains. *Studies in Economics and Finance*, 38(5), 946-963. <http://dx.doi.org/10.1108/SEF-01-2021-0011>
- Qiao, X., Zhu, H., & Hau, L. (2020). Time-frequency co-movement of cryptocurrency return and volatility: Evidence from wavelet coherence analysis. *International Review of Financial Analysis*, 71, 101541. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101541>
- Sensoy, A., Silva, T.C., Corbet, S., & Tabak, B.M. (2021). High-frequency return and volatility spillovers among cryptocurrencies. *Applied Economics*, 53(37), 4310-4328. <https://doi.org/10.1080/00036846.2021.1899119>
- Sila, J., Koçenda, E., Kristoufek, L., & Kukacka, J. (2024). Good vs. bad volatility in major cryptocurrencies: The dichotomy and drivers of connectedness. Available at SSRN 4522873. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2024.102062>
- Smales, L.A. (2021). Volatility spillovers among cryptocurrencies. *Journal of Risk and Financial Management*, 14(10), 493. <https://doi.org/10.3390/jrfm14100493>

- Wang, J., & Ngene, G. M. (2020). Does Bitcoin still own the dominant power? An intraday analysis. *International Review of Financial Analysis*, 71, 101551. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2020.101551>
- Woebbecking, F. (2021). Cryptocurrency volatility markets. *Digital Finance*, 3(3), 273-298. <https://doi.org/10.1007/s42521-021-00037-3>
- Yi, S., Xu, Z., & Wang, G. J. (2018). Volatility connectedness in the cryptocurrency market: Is Bitcoin a dominant cryptocurrency? *International Review of Financial Analysis*, 60, 98-114. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2018.08.012>
- Yousaf, I., & Ali, S. (2020). The Covid-19 outbreak and high frequency information transmission between major cryptocurrencies: Evidence from the VAR-DCC-GARCH approach. *Borsa Istanbul Review*, 20, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.bir.2020.10.003>

The Relationship Between Environmental Performance of Firms and Stock Returns: An Analysis in the Energy Sector

Firmaların Çevresel Performansları ile Pay Senedi Getirileri İlişkisi: Enerji Sektöründe Bir Analiz

Seren AYDINGÜLÜ SAKALSIZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

İşletme Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Business Administration, Kahramanmaraş, Türkiye

saydingulu@ksu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-7452-311X>

<https://ror.org/03gn5cg19>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.08.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Aydingülü Sakalsız, A. (2025). The Relationship between Environmental Performance of Firms and Stock Returns: An Analysis in the Energy Sector. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 39-51. <https://doi.org/10.17218/hitsbd.1436369>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hitsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hitsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Relationship between Environmental Performance of Firms and Stock Returns: An Analysis in the Energy Sector

Abstract

Today, with climate change, firms' reports, environmental disclosures and environmental performances that demonstrate their sensitivity to the environment have begun to be accepted by stakeholders. It is assumed that firms increase their corporate reputation by developing environmental awareness and accordingly, stakeholders have a positive opinion about the firm. When stakeholders have a more positive corporate image of the firm, share prices and firm value can increase. Moreover, environmentally friendly activities of firms can save costs and improve their financial performance. In this context, the role of non-financial activities such as firms' environmental performance on firms' stock returns is discussed in the literature. The study investigates whether the environmental awareness shown by firms in the energy sector in developed and developing country groups is reflected in stock returns. In this study, we examine the causality relationship between firms' activities to prevent environmental pollution and environmental damage and their stock returns. In other words, we ask whether the environmental performance of firms has an impact on investors' investment decisions and whether investors take firms' environmental performance into account when determining stock prices. In line with the objective of the study, the causality relationship between the environmental performance and stock returns of 63 firms operating in the energy sector in developed and developing countries for the period 2009-2020 is analyzed. According to the findings of the study, firms' environmental performance has a statistically significant effect on forecasting. According to the results of Dumitrescu and Hurlin (2012) panel causality test, there is a bidirectional causality relationship between the environmental performance of firms in the energy sector in developed and developing countries and their stock returns. According to the findings of the study, firms' environmental performance has a statistically significant effect on the estimation of stock returns. The finding that there is a bidirectional causal relationship between firms' environmental performance and stock returns suggests that environmental performance can be used as a guiding factor for investors, managers and shareholders in predicting stock returns.

Keywords: Sustainable finance, sustainability, environmental performance, stock returns, causality analysis

Firmaların Çevresel Performansları ile Pay Senedi Getirileri İlişkisi: Enerji Sektöründe Bir Analiz

Öz

Günümüzde yaşanan iklim değişikliği ile birlikte firmaların yayınladıkları raporlar, yapmış oldukları çevresel açıklamalar ve çevreye karşı duyarlılıklarını gösteren çevresel performansları paydaşlar tarafından karşılık bulmaya başlamıştır. Firmaların çevre bilinci geliştirmeleri ile kurumsal itibarlarını artırdıkları ve buna bağlı olarak paydaşların firma hakkında olumlu görüşe sahip olduğu varsayılır. Paydaşların firma hakkında daha olumlu bir kurumsal imaja sahip olması, pay fiyatlarının ve firma değerinin artmasına neden olabilmektedir. Bunun yanında firmaların çevre dostu faaliyetler yürütmeleri firmalara maliyet tasarrufu sağlayabilmekte ve finansal performanslarını artırabilmektedir. Bu kapsamda, firmaların çevre performansları gibi finansal olmayan faaliyetlerinin firmaların pay getirileri üzerindeki rolü literatürde tartışılmaktadır. Çalışmada, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke gruplarında enerji sektöründe yer alan firmaların göstermiş oldukları çevre bilincinin pay getirilerinde karşılık bulup bulmadığı araştırılmıştır. Bu çalışmada, firmaların çevre kirlilikleri ve çevresel tahribatları önleyici faaliyetleri ile söz konusu firmanın pay getirisi arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Diğer bir ifadeyle, yatırımcılar açısından firmaların çevre performanslarının yatırım kararlarında etkili olup olmadığı, pay fiyatlarının belirlenmesinde yatırımcıların, firmaların çevre performanslarını dikkate alıp almadığı sorularına cevap aranmıştır. Çalışmanın amacı doğrultusunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enerji sektöründe faaliyet gösteren 63 firmanın 2009-2020 dönemleri arasındaki çevresel performansları ile pay getirileri arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada yapılan Dumitrescu ve Hurlin (2012) panel nedensellik test sonuçlarına göre gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki enerji sektöründeki firmaların çevresel performansları ile pay getirileri arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre firmaların çevre performanslarının pay getirilerinin tahmininde istatistiksel olarak anlamlı etkisi bulunmaktadır. Firmaların çevresel performansları ile hisse senedi getirileri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulgusu, çevresel performansın hisse senedi getirilerinin öngörülebilirliğinde yatırımcılar, yöneticiler ve hissedarlar için yol gösterici bir unsur olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir finans, sürdürülebilirlik, çevre performansı, pay getirileri, nedensellik analizi

Introduction

With the phenomenon of globalization, the rapid development of many countries' industries and the growth of economies, the increase in the world population and the corresponding increase in the use of motor vehicles, an increase in environmental degradation has also been observed (Ming et al., 2022). With the global climate crises experienced due to these increasing environmental degradation, the awareness of firms towards the environment, such as their statements on environmental activities, renewable energy use, and activities to reduce carbon emissions, has started to be reciprocated by stakeholders (Gavrilakis and Floros, 2023). Especially since the signing of the Kyoto Protocol in 1997, there has been an increase in the number of legislations prepared to reduce environmental degradation in order to prevent environmental degradation. On the other hand, with the increase in environmental awareness of investors and all stakeholders, companies have had to carry out activities in this direction in order to prevent environmental damage and to keep up with the legislation on environmental regulations (Brouwers et al., 2014). As a result of these activities, firms' increased sensitivity to the environment and awareness of their environmental responsibilities mean that they have a good environmental performance. Good environmental performance of firms can increase corporate reputation and trust. This, in turn, may lead investors and customers to have a more favorable corporate image of the firm and accordingly increase stock prices and firm value (Dechant and Altman, 1994; Ye et al., 2022; Ziegler et al., 2007). In addition, firms' environmentally friendly activities can save costs and increase their financial performance (Lewandowski, 2017). Firms acting with environmental awareness may be perceived positively by all stakeholders, especially by investors. For investors, the selection of investment portfolios based on environmental strategies can generate long-term returns and also benefit society and the environment by supporting these environmental activities of firms (Ming Lee et al., 2022).

Accordingly, this study investigates whether there is a causal relationship between firms' environmental performance and their stock prices. In other words, this study seeks to answer the questions of whether the environmental performance of firms is effective for investors in their investment decisions and whether investors take into account the environmental performance of firms in determining stock prices. This study investigates whether companies' environmental sensitivity is reciprocated by their stakeholders. In other words, it was investigated whether it supports the stakeholder theory. It is expected that differences in the development levels of countries may lead to differences in the legal regulations implemented to prevent environmental damage, in the level of importance investors attach to environmental performance and in investment decision processes. To illustrate possible differences, countries are divided into two groups: developed and developing. On the other hand, according to data published by the International Energy Agency (IEA) (2023), firms in the energy sector cause a large portion of carbon emissions. Therefore, firms in the energy sector are focused in the analysis. Unlike other researches, the importance of the study lies in the fact that developed and developing country groups are considered separately and the energy sector is analyzed. The limitation of this study is the limited data of developing countries within the scope of the data set compiled to investigate whether the activities carried out by firms to improve their environmental performance explain the changes in firms' stock returns.

Hypothesis 1: The changes in firms' environmental performance are the cause of the changes in stock returns.

Hypothesis 2: The changes in firms' stock returns are the cause of the changes in their environmental performance.

This study investigates whether the EPs of firms in the energy sector play a role in determining stock prices in developed and developing country groups. The study considered developed and developing country groups separately. In addition, by including firms in the energy sector, which is the biggest cause of carbon emissions, in the scope of the analysis, it investigates whether firms' environmental performance is accepted by stakeholders.

Previous studies on the subject are presented in the first section, which is the literature section. The data set, methodology and findings of the study are explained in the second section. The findings of the study are evaluated in the conclusion section, which is the third section, and recommendations are made based on the findings of the study.

1. Literature Review

A review of the literature reveals that the relationship between corporate environmental performance of firms and their financial performance, firm value or stock returns has been discussed for a long time. According to the shareholder theory, there is a negative relationship between firms' environmental activities and their stock returns, financial performance and firm value. According to this theory, the sole and primary objective of the firm is shareholder wealth maximization (Jensen, 2001). All activities other than this purpose cause additional costs to firms. Therefore, the shareholder theory argues that the activities carried out by firms to improve their environmental performance put them at a competitive disadvantage and thus negatively affect their stock returns and financial performance. This traditional view states that all expenditures made by firms to reduce carbon emissions, develop technologies for the use of renewable energy sources, and improve their environmental performance will lead to an increase in their marginal costs. It argues that firms will receive a limited amount of benefit in return for their increased marginal costs (Friedman, 1970; Walley and Whitehead, 1994). Hart and Ahuja (1996) examined the relationship between firms' carbon emission reduction activities and their financial performance. The study analyzed the data of S&P 500 firms and found that firms with high carbon emissions have high financial performance. Similarly, King and Lenox (2002) investigate how reducing environmental pollution caused by 614 firms in the US manufacturing sector affects firms' profitability. The study did not find any results indicating that activities carried out to reduce environmental pollution increase returns. Brammer et al. (2006) examined the effect of social performance, including environmental performance criteria, on stock returns for firms in the UK energy and manufacturing sectors. The study concluded that corporate environmental performance and stock returns are negatively related. In parallel with the findings of this study, Haan et al. (2012) also examined the relationship between environmental performance and stock returns of the 500 largest publicly traded US firms and found that environmental performance and stock returns are negatively related. Torre et al. (2020) examined the impact of Eurostoxx50 firms' environmental, social and governance performance on their stock returns. According to the results of the study, the performance of firms in environmental, social and governance areas did not have any effect on stock returns. Reshetnikova et al. (2023) compared the returns

of portfolios formed with "carbon-free firms" that care about reducing carbon emissions with "carbon firms" that do not care about reducing carbon emissions in Russia between January 2014 and December 2021. The findings suggest that the expected returns of carbon firms are higher.

According to stakeholder theory, firms benefit stakeholders and society by improving their environmental performance. As a result, the firm's financial performance and stock returns are also positively affected. When firms act with the awareness of their environmental responsibilities and carry out activities to prevent environmental degradation, it means that the interests of not only shareholders but also all stakeholders and society are taken into consideration. By taking care of the welfare of all stakeholders and society, firms are expected to gain corporate reputation and corporate trust, and accordingly gain competitive advantage. With this competitive advantage, firms are expected to increase their stock returns, financial performance and firm value (Derwall et al., 2005; Donaldson and Preston, 1995; Freeman, 1984; Porter, 1991; Porter and Linde, 1995). Feldman et al. (1996), in their study covering the 300 largest firms in the United States of America (USA), concluded that the improvement of firms' environmental performance is perceived by investors as a signal that they will be less exposed to the legislation against environmental degradation and the risks of environmental disasters, thereby reducing their systematic risks. Khan (2019) found that non-financial information such as firms' activities in environmental, social and governance areas is a criterion for predicting firms' stock returns. Ouadghiri et al. (2019) investigated whether public interest in environmental degradation and climate change in the US is reflected in stock returns. The study concluded that public awareness of environmental degradation and climate change positively affected stock returns between the periods 2004-2018. Chang et al. (2020) analyzed the carbon emissions and stock returns of 18 countries with developed financial markets included in the Morgan Stanley Capital International (MSCI) World Index between the periods 1971-2017. According to the causality analysis between carbon emissions and stock returns, there is a unidirectional causality relationship from stock returns to carbon emissions. However, there is no causality relationship from carbon emissions to stock returns. Accordingly, stock returns affect carbon emissions. The development of financial markets may contribute to mitigate environmental degradation. Brunborg and Haldorsen (2021) constructed portfolios of stocks of low and high carbon emitting firms in the US. When the returns of the portfolios are analyzed over the 2007-2018 period, it is found that the returns of the low-carbon emission portfolio are less risky than the returns of the high-carbon emission portfolio. Miao and Li (2022) investigated whether carbon emissions of Chinese firms affect their stock returns. The findings of the study suggest that firms that undertake activities to reduce carbon emissions have higher stock returns compared to others. Accordingly, the corporate reputation of firms that manage their carbon emissions well is expected to increase and be reflected in stock prices. Ye et al. (2022) investigated how the environmental activities of 473 firms in the European Union region affect their stock returns in the long run. In the study, it is found that firms that carry out environmental activities and disclose these activities achieve higher stock returns. Firms with good environmental performance not only have higher stock returns (Chen et al., 2020) but also have the opportunity to obtain lower-cost financing (Giese et al., 2017). Giansante et al. (2023) examined the impact of stock returns on carbon emissions of listed firms in the European Union. In the study, which analyzed the stock returns of firms for the period 2012-

2021, it was found that the expectation of high carbon emissions decreased the stock returns of firms.

2. Data and Methods

Based on the view that the activities carried out by firms to improve their environmental performance, which is one of the non-financial performance criteria, increase their returns in the long run. This study examines the causality relationship between the environmental performance and stock returns of 63 firms operating in the energy sector in developed and developing country groups between 2009 and 2020. These periods are chosen in order to include more firms in the analysis.

The countries included in the analysis are divided into two subgroups: Developed and developing countries. The United Nations classification (United Nations, 2014) was used to classify countries into developed and developing country groups. The developed countries include 54 firms operating in the energy sector in Germany, the USA, the UK, Italy, Japan and Canada. The developing country group includes Brazil, China, India, Turkey and Russia. In the developing country group, there are 9 firms in the energy sector. The reason for choosing the energy sector in the study is that it is one of the sectors that can cause the most environmental degradation (IAC, 2023).

There are many studies that use the environmental performance score of firms taken from the Datastream database as a variable (Lahouel et al., 2022; Gavrilakis and Floros, 2023; Mühr, 2020; Nuber et al., 2020). There are also studies that use stock returns as an indicator of firms' financial performance (Aswani et al., 2015; Berg et al., 2022; Chang et al., 2020; Dinh, 2023; Haan et al., 2012; Machdar, 2017; Ouadghiri et al., 2019; Ye et al., 2022; Yin et al., 2023). The explanations and data sources of the variables used in the models to examine the causality relationship between firms' environmental performance and stock returns are given in Table 1.

Table 1. Variable Descriptions and Data Sources

Variables	Description	Data Source
EP	Environmental Performance	DataStream
R	Stock Returns	https://finance.yahoo.com/

Among the variables presented in Table 1, firms' environmental performance, expressed as EP, is scored between 0 and 100. Rating criteria include resource utilization, emissions and innovation. Stock returns of firms are obtained from their adjusted stock prices¹. Stock returns;

$$R_{it} = \frac{(P_{it} - P_{it-1})}{(P_{it-1})} \quad (1)$$

calculated with the formula. In the formula, R_{it} is the return of stock i at time t , P_{it} is the price of stock i , and P_{it-1} is the price of stock i at time $t-1$. After the data set of the study

¹ The local currency of each country is converted into US dollars.

was created, descriptive summary statistics, correlation matrix, pretests and then the findings of the analysis were presented.

3. Findings

Annual stock returns of firms in the energy sector in developed and developing country groups for the period 2009-2020 are calculated. Descriptive summary statistics of the variables used are presented in Table 2.

Table 2. Descriptive Summary Statistics

	Observation	Mean	Standard Dev.	Min.	Max.
Developed Countries					
EP	648	51.60	23.39	2.43	96.34
R	648	0.01	0.45	-0.90	4.30
Developing Countries					
EP	108	59.68	14.43	25.58	89.36
R	108	0.10	0.40	-0.48	1.76

The summary statistics given in Table 2 show that the minimum value of the environmental scores of firms in developed countries is 2.43 and the maximum value is 96.34. The minimum value of the environmental scores of firms in developing countries is 25.58 and the maximum value is 89.36, and there is a relatively smaller difference between the minimum and maximum values. While the average stock return of firms in developed countries is 0.01, the average stock return of firms in developing countries is much higher at 0.10. The correlation matrix of the environmental scores and stock returns of firms in the energy sector in developed and developing countries is presented in Table 3.

Table 3. Correlation Matrix

Developed Countries		
Variables	EP	R
EP	1.00	
R	-0.04	1.00
Developing Countries		
Variables	EP	R
EP	1.00	
R	-0.08	1.00

The correlation matrix presented in Table 3 shows that there is no high correlation between the variables.

The empirical models to analyze the Dumitrescu and Hurlin (2012) causality relationship between firms' environmental performance and stock returns are presented in Equation (2) and Equation (3).

$$EP_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k EP_i^{(k)} EP_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} R_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (2)$$

$$R_{it} = \alpha_i + \sum_{k=1}^k R_i^{(k)} R_{i,t-k} + \sum_{k=1}^k \beta_i^{(k)} EP_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3)$$

Following this, the study presents the tests conducted to analyze the causality relationship between the environmental performance and stock returns of firms in the energy sector in developed and developing countries for the period 2009-2020.

If there is cross-sectional dependence in the series, second generation tests are recommended (Yerdelen Tatoğlu, 2020). The cross-sectional dependence of the variables is tested with the Pesaran (2004) CD test.

Table 4. Pesaran (2004) CD Test

	Developed Countries	Developing Countries
Variables	CD test	CD test
EP	17.06***	-2.59***
R	49.846***	11.76***

Note: *** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.10.

The probability values of the Pesaran (2004) CD test presented in Table 4 indicate that the null hypothesis H_0 "there is no correlation between units" is rejected. There is cross-sectional dependence and accordingly, Im, Pesaran and Shin (2003) (IPS) test, one of the second generation unit root tests, is preferred (Yerdelen Tatoğlu, 2020).

Table 5. Im, Pesaran and Shin (2003) (IPS) Unit Root Test

	Developed Countries	Developing Countries
Variables	IPS test	IPS test
EP	-2.28**	-1.46*
R	-16.60***	-8.02***

Note: *** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.10.

In the presence of horizontal cross-section dependence, the parameter is considered to be heterogeneous (Yerdelen Tatoğlu, 2020). According to Table 5, where the IPS panel unit root test results, which allow the parameter to be heterogeneous, the H_0 hypothesis "all units contain unit root" is rejected for all series. It is concluded that the series are stationary. Following the preliminary tests, Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test was applied on models with heterogeneous parameters. Dumitrescu and Hurlin (2012) extend the Granger causality test for heterogeneous panels. Dumitrescu and Hurlin (2012) causality test results are presented in Table 6.

Table 6. Dumitrescu and Hurlin (2012) Panel Causality Test

	Optimal Lag Length	R → EP	EP → R
Developed Countries	1		6.40***
	2	3.04***	
Developing Countries	2	1.97**	11.45***

Note: *** p < 0.01, ** p < 0.05, * p < 0.10; ➡ refers to the unidirectional causality relationship.

Optimal lag lengths are selected according to the Akaike information criterion. According to the test results, the main hypotheses stating that there is no causality between the variables are rejected. Accordingly, there is a bidirectional causality relationship between the environmental performance and stock returns of firms in the energy sector in developed and developing countries. While the findings of the study are in line with the results of Khan (2019), Ouadghiri et al. (2019) and Ye et al. (2022), they are contrary to the findings of King and Lenox (2002) and Torre et al. (2020).

Conclusion and Recommendations

With the global climate crises, environmental destruction, and reports published on global warming (IPCC, 2019), the magnitude of the ecological impacts of the activities carried out by economic units such as companies have become better understood. Environmental performance refers to the reduction of carbon emissions, the use of renewable energy sources, and the use of new technologies to prevent environmental degradation as a result of the activities carried out in a certain economic area such as a country, region or firm. This study investigates how investors respond to the environmental performance of firms. In this context, the main objective of the study is to investigate whether the environmental awareness shown by firms in the energy sector in developed and developing country groups is reflected in their stock returns. In the study, Germany, USA, UK, Italy, Japan and Canada are considered as developed countries while Brazil, China, India, Turkey and Russia are considered as developing countries. In order to observe the differences between the practices carried out to prevent environmental degradation in developing countries and the practices carried out in developed countries and the differences in the possible perspectives of the managers of the firms in the investor portfolio of the countries, the countries are analyzed in two subgroups. As a result of the analyses conducted in the study, it was concluded that there is a bidirectional causality relationship between the environmental performance and stock returns of firms in the energy sector in developed and developing countries for the period 2009-2020. According to the results of this study, firms' stock returns can affect their environmental performance and environmental performance can affect their stock returns. Accordingly, firms' activities to prevent environmental degradation cause changes in their stock returns. On the other hand, increases or decreases in firms' stock returns also cause changes in their environmental performance. This is believed to be due to the fact that activities aimed at improving environmental performance require additional financing for firms. Accordingly, the development of countries' financial markets may also reduce environmental degradation. The finding that there is a bidirectional causality relationship between firms' environmental performance and stock returns implies that environmental performance can be used as a guiding factor for predictability of stock returns for investors, managers and shareholders. Firms' compliance with environmental regulations, conducting activities to prevent environmental damages and using renewable energy sources that reduce carbon emissions may lead to an increase in stock returns. Improving firms' environmental performance may increase their resilience to risks due to their enhanced corporate reputation and the resulting competitive advantage. Accordingly, it is recommended that owners and managers of firms carry out activities to improve their environmental performance and share information about these activities with the public and stakeholders.

This result of the study provides extremely important findings not only for investors, managers and shareholders but also for policy makers. In order to support sustainable development and economic growth, firms should be encouraged to improve their environmental performance through various legal regulations, reductions in interest rates and taxes in lending, incentives or penalties. Improving firms' environmental performance may increase risk resilience due to enhanced corporate reputation and the resulting competitive advantage. On the other hand, sustainable development can be supported by policymakers tightening audits and inspections of firms' environmental management activities. Finally, policymakers should encourage firms to transparently disclose information about their activities to improve their environmental performance to the public and encourage firms to ensure the accuracy and reliability of the information provided. This transparent and accurate information provided to stakeholders is expected to contribute to the development of financial markets and thus to the economic and sustainable development of the country.

References

- Aswani, J., Raghunandan, A., & Rajgopal, S. (2024). Are carbon emissions associated with stock returns? *Review of Finance*, 28(1), 75-106. <https://doi.org/10.1093/rof/rfad013>
- BBC. (2015). Volkswagen: The scandal explained. Retrieved from: <https://www.bbc.com/news/business-34324772>
- Lahouel, B. B., Zaied, Y. B., Managi, S., & Taleb, L. (2022). Re-thinking about U: The relevance of regime-switching model in the relationship between environmental corporate social responsibility and financial performance. *Journal of Business Research*, 140, 498-519. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.11.019>
- Berg, F., Koelbel, J. F., Pavlova, A., & Rigobon, R. (2022). ESG Confusion and Stock Returns: Tackling The Problem of Noise (Working Paper 30562). Retrieved from: <http://www.nber.org/papers/w30562>
- Brammer, S., Brooks, C., & Pavelin, S. (2006). Corporate social performance and stock returns: UK evidence from disaggregate measures. *Financial Management*, 35(3), 97-116. <https://doi.org/10.1111/j.1755-053X.2006.tb00149.x>
- Brouwers, R., Schoubben, F., Van Hulle, C., Van Uytbergen, S., & Leuven, K. (2014). The link between corporate environmental performance and corporate value: A literature review. *Review of Business and Economic Literature*, 58(4), 343-374. Retrieved from: <https://lirias.kuleuven.be/1665413&lang=en>
- Brunborg, T.-B., & Haldorsen, P. K. (2021). The Impact of Carbon Emissions on US Stock Returns [Norwegian School of Economics]. Retrieved from: <https://openaccess.nhh.no/nhh-xmlui/bitstream/handle/11250/2982405/masterthesis.PDF?sequence=1>
- Chang, C. L., Ilomäki, J., Laurila, H., & McAleer, M. (2020). Causality between CO2 emissions and stock markets. *Energies*, 13(2893), 1-14. <https://doi.org/10.3390/en13112893>
- Chen, Y., Kumar, A., & Zhang, C. (2020). Dynamic ESG Preferences and Asset Prices. In *SSRN Electronic Journal* (Issue March 2018). <https://doi.org/10.2139/ssrn.3331866>
- Dechant, K., & Altman, B. (1994). Environmental leadership: From compliance to competitive advantage. *Academy of Management Perspectives*, 8(3), 7-20. <https://doi.org/10.5465/ame.1994.9503101163>
- Derwall, J., Guenster, N., Bauer, R., Koedijk, K. (2005). The Eco-Efficiency Premium Puzzle The Eco-Efficiency Premium Puzzle. *Financial Analysts Journal*, 61(2), 51-63.
- Dinh, M. T. H. (2023). Research in international business and finance ESG, time horizons, risks and stock returns. *Research in International Business and Finance*, 65, 101981. <https://doi.org/10.1016/j.ribaf.2023.101981>
- Donaldson, T., & Preston, L. E. (1995). The stakeholder theory of the corporation: Concepts , evidence , and implications. *Academy of Management Review*, 20(1), 65-91. <https://doi.org/https://doi.org/10.2307/258887>
- Dumitrescu, E. I., & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger non-causality in heterogeneous panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2012.02.014>
- Feldman, S. J., Soyka, P. A., Ameer, P., & International, I. C. F. K. (1996). Does improving a firm's environmental management system and environmental performance result in a higher stock price? ICF Kaiser International.
- Freeman, E. (1984). Strategic Management. In Pitman. <https://doi.org/10.4324/9780203982211-18>
- Friedman, M. (1970). The social responsibility of business is to increase its profits. *Corporate Social Responsibility*, 31-35.
- Gavrilakis, N., & Floros, C. (2023). ESG performance, herding behavior and stock market returns: evidence from Europe. *Operational Research*, 23(1), 1-21. <https://doi.org/10.1007/s12351-023-00745-1>
- Giansante, S., Fatouh, M., & Dove, N. (2023). Carbon Emissions Announcements and Market Returns. *Sustainability (Switzerland)*, 15(10385), 1-16. <https://doi.org/10.3390/su151310385>
- Giese, G., Lee, L.-E., Melas, D., Nagy, Z., & Nishikawa, L. (2017). Foundations of ESG Investing (Vol. 1, Issue November).

- Haan, M., Dam, L., & Scholtens, B. (2012). The drivers of the relationship between corporate environmental performance and stock market returns. *Journal of Sustainable Finance and Investment*, 2(3–4), 338–375. <https://doi.org/10.1080/20430795.2012.738601>
- Hart, S. L., & Ahuja, G. (1996). Does it pay to be green? An empirical examination of the relationship between emission reduction and firm performance. *Business Strategy and the Environment*, 5(1), 30–37. [https://doi.org/10.1002/\(sici\)1099-0836\(199603\)5:1<30::aid-bse38>3.0.co;2-q](https://doi.org/10.1002/(sici)1099-0836(199603)5:1<30::aid-bse38>3.0.co;2-q)
- IAC. (2023). CO2 Emissions in 2022. In CO2 Emissions in 2022. <https://doi.org/10.1787/12ad1e1a-en>
- Im, K. S., Pesaran, M. H., & Shin, Y. (2003). Testing for unit roots in heterogeneous panels. *Journal of Econometrics*, 115(1), 53–74. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(03\)00092-7](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(03)00092-7)
- IPCC. (2019). Global Warming of 1.5°C. Retrieved from: https://www.ipcc.ch/site/assets/uploads/sites/2/2019/06/SR15_Full_Report_High_Res.pdf
- Jensen, M. (2001). Value Maximisation, Stakeholder Theory, and the Corporate Objective Function. *European Financial Management*, 7(3), 297–317. <https://doi.org/10.2307/3094840>
- Khan, M. (2019). Corporate Governance, ESG, and Stock Returns around the World. *Financial Analysts Journal*, 75(4), 103–123. <https://doi.org/10.1080/0015198X.2019.1654299>
- King, A., & Lenox, M. (2002). Exploring the locus of profitable pollution reduction. *Management Science*, 48(2), 289–299. <https://doi.org/10.1287/mnsc.48.2.289.258>
- Lewandowski, S. (2017). Corporate Carbon and Financial Performance: The Role of Emission Reductions. *Business Strategy and the Environment*, 26(8), 1196–1211. <https://doi.org/10.1002/bse.1978>
- Machdar, N. M. (2017). Corporate Financial Performance, Corporate Environmental Performance, Corporate Social Performance and Stock Return. *Jurnal Manajemen Dan Kewirausahaan*, 19(2). <https://doi.org/10.9744/jmk.19.2.118-124>
- Miao, X., & Li, N. (2022). How Carbon Emission Affects Stock Returns and Business Management in China. 2022 2nd International Conference on Financial Management and Economic Transition (FMET 2022), 793–802. https://doi.org/10.2991/978-94-6463-054-1_86
- Ming Lee, K. Y., Ling, P. S., & Tan, C. C. (2022). Does environmental issue matter? Effect of air pollution on the stock market performance. *Cogent Economics and Finance*, 10(1), 2117118. <https://doi.org/10.1080/23322039.2022.2117118>
- Müher, P. (2020). ESG performance and Stock Market Returns. In University of Barcelona. <http://hdl.handle.net/2445/169669>
- Nuber, C., Velte, P., & Hörisch, J. (2020). The curvilinear and time-lagging impact of sustainability performance on financial performance: Evidence from Germany. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 27(1), 232–243. <https://doi.org/10.1002/csr.1795>
- Ouadghiri, I. El, Guesmi, K., & Peillex, J. (2019). Public attention to environmental issues and stock market returns (Issue 22).
- Pesaran, M. H. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *SSRN Electronic Journal*, 1240. <https://doi.org/10.2139/ssrn.572504>
- Porter, M. (1991). Green competitiveness. *Scientific American*, 264(4), 168. https://doi.org/10.1007/978-3-642-28036-8_100815
- Porter, M., & Linde, C. Van Der. (1995). Green and competitive: ending the stalemate green and competitive. *Harvard Business Review*, 73(5), 120–134. Retrieved from: <http://hbr.org/product/green-and-competitive-ending-the-stalemate/an/95507-PDF-ENG>
- Reshetnikova, L., Ovechkin, D., Devyatkov, A., Chernova, G., & Boldyreva, N. (2023). Carbon Emissions and Stock Returns: The Case of Russia. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(8), 1–14. <https://doi.org/10.3390/jrfm16080370>
- Torre, M. La, Mango, F., Cafaro, A., & Leo, S. (2020). Does the ESG index affect stock return? Evidence from the Eurostoxx50. *Sustainability (Switzerland)*, 12(16). <https://doi.org/10.3390/SU12166387>
- United Nations. (2014). Country Classifications. In World Economic Situation and Prospects. <https://doi.org/10.1017/cbo9780511615702.009>
- Walley, N., & Whitehead, B. (1994). It's Not Easy Being Green. *Harvard Business Review*, 36(81), 4.

- Ye, C., Song, X., & Liang, Y. (2022). Corporate sustainability performance, stock returns, and ESG indicators: fresh insights from EU member states. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(58), 87680–87691. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-20789-8>
- Yin, X. N., Li, J. P., & Su, C. W. (2023). How does ESG performance affect stock returns? Empirical evidence from listed companies in China. *Heliyon*, 9(5), e16320. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2023.e16320>
- Ziegler, A., Schröder, M., & Rennings, K. (2007). The effect of environmental and social performance on the stock performance of european corporations. *Environmental and Resource Economics*, 37(4), 661–680. <https://doi.org/10.1007/s10640-007-9082-y>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Dönüşümcü Liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracı Etkisi: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama

The Mediating Effect of Innovative Organizational Culture on The Effect of
Transformational Leadership on Innovative Work Behavior: An Application in The
Logistics Industry

Çelebi YAŞAR

Bilim Uzmanı | Master

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International Trade and Logistics,
Çorum, Türkiye

celebiyasarr@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3742-9092>

<https://ror.org/01x8m3269>

Mihriban CİNDİLOĞLU-DEMİRER

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Çorum, Türkiye
Hitit University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of International Trade and Logistics,
Çorum, Türkiye

mihribancindiloglu@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3530-2215>

<https://ror.org/01x8m3269>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 09.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 11.02.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Yaşar, Ç., & Cindiloğlu-Demirer, M. (2025). Dönüşümcü Liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracı Etkisi: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 52-68.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1545944>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Mediating Effect of Innovative Organizational Culture on The Effect of Transformational Leadership on Innovative Work Behavior: An Application in The Logistics Industry¹

Abstract

In this research, the effect of transformational leadership on innovative organizational culture and innovative work behavior was examined. It is also tried to determine whether innovative organizational culture has a mediating role on this effect. For this purpose, the concepts of transformational leadership, innovative organizational culture and innovative work behavior were theoretically examined. As a result of the literature review, it is seen that the mediating role of innovative organizational culture in the effect of transformational leadership on innovative work behavior has not been investigated. The logistics sector is developing as a new sector in our country. Especially, the population of the research reveals the originality of the research. Again, when the literature on innovative work behavior and innovative organizational culture is examined, it is seen that there is no research that directly explains the research model. The data of the research were obtained from the employees of different enterprises that continue their activities in the logistics base in Ankara in order to contribute to the logistics sector. Convenience sampling method was used in the research. After the incomplete and incorrect forms were removed, 407 data were analyzed. According to the results of Anova and T-Test between the demographic variables and the variables of the research, it was seen that the participants' educational status and their positions had an effect on their perceptions of transformational leadership, while there was no effect on their perceptions of innovative organizational culture and innovative work behavior. According to the results of correlation analysis, transformational leadership has a positive and significant relationship with innovative work behavior and innovative organizational culture, and the direction of the relationship is positive in all variables. Again, when the correlation values between the innovative organizational culture variable and innovative work behavior variables were examined, it was determined that there was a positive and significant relationship between the two variables, and the direction of the relationship was positive. In the regression analyses conducted in the research, it was determined that transformational leadership has a significant and positive effect on innovative organizational culture and innovative work behavior. Innovative organizational culture has a significant and positive effect on innovative work behavior. Innovative organizational culture has a full mediating role between transformational leadership and innovative work behavior. As a result, the mediation effect was examined with the idea that it would be better for organizations to adopt innovative organizational culture before expecting innovative work behavior from their employees. As a matter of fact, the result showed the importance of innovative organizational culture before expecting innovative work behavior from employees in organizations.

Keywords: Transformational Leadership, Innovative Work Behavior, Innovative Organizational Culture, Logistics Businesses, Mediating Effect

Dönüşümcü Liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracı Etkisi: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama²

Öz

Bu çalışmada dönüşümcü liderliğin (DL), yenilikçi örgüt kültürü (YÖK) ve yenilikçi iş davranışına (YİD) yönelik etkisi incelenmiştir. Yenilikçi örgüt kültürünün bu etki üzerinde aracılık rolüne sahip olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Belirlenen amaca yönelik olarak dönüşümcü liderlik, yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı kavramları teorik olarak incelenmiştir. Literatür araştırması sonucunda dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde yenilikçi örgüt kültürünün aracı rolünün araştırılmadığı görülmektedir. Lojistik sektörü ülkemizde yeni bir sektör olarak gelişmektedir. Özellikle araştırmanın evreni çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Yine yenilikçi iş davranışı ve yenilikçi örgüt kültürüne yönelik literatür incelendiğinde araştırma modelini doğrudan açıklayan bir çalışmaya rastlanmadığı görülmektedir. Araştırmanın verileri, lojistik sektörüne katkı sağlaması amacıyla Ankara'da lojistik üssünde faaliyetlerine devam eden farklı işletmelerin çalışanlarından elde edilmiştir. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Eksik ve hatalı formlar çıkarıldıktan sonra 407 veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Demografik değişkenler ile araştırmanın değişkenleri arasında yapılan Anova ve T-Testi sonuçlarına göre katılımcıların

¹ Bu çalışma Doç. Dr. Mihriban CİNDİLOĞLU DEMİRER danışmanlığında Çelebi YAŞAR tarafından 2023 tarihinde tamamlanan "Dönüşümcü Liderliğin Yenilikçi İş Davranışı Üzerine Etkisinde Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracı Etkisi: Lojistik Sektöründe Bir Uygulama" başlıklı ve 783892 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² This study is derived from the master's thesis titled "The Mediating Role of Innovative Organizational Culture in the Effect of Transformational Leadership on Innovative Work Behavior: An Application in the Logistics Sector," completed in 2023 by Çelebi YAŞAR under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Mihriban CİNDİLOĞLU DEMİRER, with the thesis number 783892.

eğitim durumları ve bulundukları pozisyonların dönüşümcü liderlik algılarına etki ettiği, yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı algılarına herhangi bir etkinin bulunmadığı görülmüştür. Korelasyon analizi sonucuna göre dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışı ve yenilikçi örgüt kültürü ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde olduğu tespit edilirken, ilişki yönünün tüm değişkenlerde pozitif yönde olduğu görülmüştür. Yine yenilikçi örgüt kültürü değişkeni ile yenilikçi iş davranışı değişkenleri arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde iki değişken arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenirken, ilişki yönünün ise pozitif olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada yapılan regresyon analizlerinde dönüşümcü liderliğin yenilikçi örgüt kültürünü ve yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yenilikçi örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Yenilikçi örgüt kültürünün, dönüşümcü liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasında tam aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak örgütlerin çalışanlarından yenilikçi davranış beklemeden önce acaba yenilikçi örgüt kültürünü mü benimsemeleri daha doğru olur düşüncesi ile aracılık etkisi incelenmiştir. Nitekim çıkan sonuç örgütlerde çalışanlardan yenilikçi davranış beklemeden önce yenilikçi örgüt kültürünün önemini göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Dönüşümcü Liderlik, Yenilikçi İş Davranışı, Yenilikçi Örgüt Kültürü, Lojistik İşletmeleri, Aracı Etki

Giriş

Teknoloji ile birlikte gelişim gösteren işletme yapıları, daha çok gelişebilmek ve büyüebilmek amacıyla farklı yöntemlere başvurmaktadır. İşletmenin örgütsel yapısı, yönetim modeli ve vizyonu, örgütün kültürel yapısını etkileyebildiği gibi bireylerdeki davranışların farklılaşmasına neden olduğu söylenebilir. Özellikle pandemi süreciyle birlikte bireylerin davranışlarında görülebilen farklılıkların işletmeye olan yansıması, işletmelerin bu süreç içerisinde yönetim modellerini tekrar değerlendirmeleri ile evden ve hibrit çalışma modellerinin yaygınlaştırılmasına ve örgüt kültürünün öneminin daha çok anlaşılmasına olanak sağladığı da söylenebilir. Gelişen bu durumlar karşısında işletmenin bütünlüğünü sağlayabilecek, vizyonunu yansıtarak hedeflere ulaşılabilmesinde öncülük edebilecek, bireylerin bulundukları örgüt içerisindeki psikolojik durumlarına etki etmesi beklenen ilk kişinin, örgütün lideri olduğu düşünülmektedir.

Liderlik, örgütte oluşturulan ortak bir vizyona bağlı olarak bireylerin bütünleşebilmesini sağlayan, örgütün hedeflerini gönüllülük esasıyla benimseten ve bu hedeflere ulaşılmasında bireylerin samimiyetle ve bağlılıkla etki edebilmesini sağlayan süreci ifade etmektedir (Cindiloğlu, 2016, s.8). Bu sebeple lider, örgütün gelişimine, değişimine ve aynı zamanda bireylerin davranışlarına farklı şekillerde etki edebilmektedir. İşletmeler gelişen rekabet ve artan yenilik ortamında bir gelişim ve değişim süreci içerisine girmek isteyerek bu etkiyi liderlerden beklemektedir. Dönüşümcü lider, takipçilerinin bakış açılarında ve sergilemiş oldukları davranışlarda bir değişim ve gelişim meydana getirerek, örgütün hedeflediği vizyona ulaşma amacıyla bağlılık sürecini oluşturmaktadır (Çetin ve diğerleri, 2012, s.14). İşletmelerin yenilikçi olma sürecinde lider önemlidir, lider ile birlikte örgütün kültürü ve bu kültür içerisinde yer alan bireyler de aktif rol almaktadır. İşletmeler, kültürlerinde yenilikçi bir yapı isterken yeniliği benimsemeli ayıca iç ve dış çevreden gelen tüm gelişmelere açık olarak hareket etmelidir (Bayhan, 2018, s.36). Bu açıklama doğrultusunda bu araştırmada dönüşümcü liderlik, yenilikçi iş davranışı ve yenilikçi örgüt kültürü kavramları incelenecektir. Çalışmada örgütlerin çalışanlarından yenilikçi davranış beklemeden önce acaba yenilikçi örgüt kültürünü mü benimsemeleri daha doğru olur düşüncesi ile aracılık etkisi incelenmiştir. İşletmeler için yenilikçiliğin, önemli olduğu günümüzde kültürü gözden kaçırmamaları gerektiği söylenebilir. Elde edilen sonuçların örgütlere, lojistik sektörüne ve yöneticilere faydalı sonuçlar sağlayacağı düşünülmektedir.

1.Kavramsal Çerçeve

1.1.Dönüşümcü Liderlik

Burns'e (1978) göre dönüşümcü liderlik, liderin takipçileriyle yüksek motivasyon ve ahlak seviyesinde kurmuş olduğu iletişimle birlikte, takipçilerinin farkındalıklarını arttırarak bilinç ve ahlak seviyesini yükselttiği liderlik modelidir (Burns, 1978, Aktaran. Mulla ve Krishnan, 2009, s.1). Yukl (1989) dönüşümcü liderliği, takipçilerin tutum ve varsayımlarındaki büyük değişiklikleri etkileme ve örgütün misyonu, amaçları ve stratejileri için bağlılık oluşturma sürecidir, şeklinde tanımlamıştır (Yukl, 1989, s.269). Bass ve Avolio'ya (1993) göre örgüt içerisinde liderin takipçilerinin dönüştürüldüğü bir süreçtir. İdealize edilmiş etki, ilham verici motivasyon, entelektüel teşvik, bireysel ilgi gibi değerlerin oluştuğu, takipçilerin kendilerini geliştirmesini destekleyen ve motivasyonlarını en yüksek seviyeye çıkarmasını bekleyen davranış biçimidir (Bass ve Avolio, 1993, s.112). Koçel (2010) dönüşümcü liderliği örgütün değişim sürecini ve yenilenmesini sağlayarak örgüt performansını en üst noktaya ulaştıran bireydir, şeklinde ifade etmiştir (Koçel, 2010, s.92).

Avolio ve arkadaşları (1991, s.9) yaptığı çalışmada, çalışma koşulları ve artan rekabet ortamıyla birlikte beklenen rekabet ortamında istenilen performansı sağlamak için değişimin gerekliliğini ifade etmişler ve eski alışkanlıklarla örgütün hedefe ulaşamayacağı ön görüşüyle değişim ve yenilik ile bu değişimin hızlı bir şekilde gerçekleşmesinin önemini vurgulamışlardır. Yapılan çalışmaları göz önüne alınarak şunlar ifade edilebilir: Günümüz işletmelerinin hızlı değişen koşullarda bu değişimi ve yeniliği sağlayacak liderlere ihtiyaçları vardır. Elbette yöneticilerin ve çalışanların da bu yenilik gerekliliğinin farkında olması gerekir. Nitekim dönüşümcü lider yenilikçi bir yaklaşımı teşvik eder. Çalışanların liderleri olmadan sorunlar karşısında yenilikçi bakış açısı ile sorunları çözebilmelerini sağlar, her koşulda yenilikçi bakış açısını önerir ya da bu potansiyele gelinmesi için çabalar. Değişime ve yeniliğe olumlu bakış açısı biraz öncede ifade edildiği gibi sadece yönetici ile değil çalışanlarla paralel bir şekilde geliştiği zaman anlamlı olacaktır. Bu da yenilikçi örgüt kültürü ile mümkündür. Yenilikçilik, örgüt içinde bir kültür haline gelirse yani herkes tarafından benimsenir ise yenilikçi iş davranışı zaten ortaya çıkacaktır. Bu da dönüşümcü liderlik ile gerçekleştirilebilir. Dönüşümcü liderlik, modern liderlik yaklaşımları arasında yer almaktadır. Önemli bir liderlik anlayışı olması ve örgütlere sağlayabileceği avantajlar sebebiyle literatürde birçok çalışmaya konu olmuştur.

Acar (2013) çalışmasında, lojistik işletmelerinde liderlik tarzları ve farklı örgüt kültürü tiplerinin örgütsel bağlılığına yönelik ilişkisini ele alınmıştır. Lojistik sektöründe faaliyet gösteren 39 işletmenin evren olarak alındığı araştırmada, anket yoluyla çalışanlardan 448 veri elde edilmiştir. Araştırma sonucunda dönüşümcü liderliğin entelektüel teşvik boyutunun herhangi bir örgüt kültürü tiplerine (Adhokrasi, Klan, Hiyerarşi, Pazar) yönelik etkisinin bulunmadığı, karizma boyutunun ise bütün örgüt kültürü tiplerinde etkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar ışığında liderlik tarzları ve bazı örgüt kültürü tiplerinin, örgütsel bağlılığa pozitif etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır. Dalgıç (2019) yapmış olduğu çalışmada lojistik sektöründe çalışan bireylerin algı düzeylerindeki liderlik tarzını araştırmış ve çalışanların işten ayrılma niyetleriyle ilişkisini araştırmıştır. Türkiye'de kombine taşımacılık yaparak yüksek ciroya ulaşan dört lojistik işletmenin araştırmada evren olarak ele alındığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre bireylerde dönüşümcü liderlik algısının yer aldığı görülerek, üniversite ve üniversite dengi eğitim seviyesi gruplarının lise eğitim grubuna göre dönüşümcü liderlik tarzı algılarının anlamlı ve daha düşük seviyede olduğu gözlenmiştir. İşten ayrılma niyetleriyle ilişkisine yönelik ise dönüşümcü liderliğin işten ayrılmaya etki ettiği

sonucuna ulaşılmıştır. Çiçek ve Kılınç (2021) tarafından yapılan çalışmada dönüşümcü liderliğin lojistik sektörde teknostrese yönelik etkisi araştırılmıştır. Araştırmada Malatya ilinde faaliyet gösteren lojistik işletmeleri evren olarak alınarak anket yöntemiyle toplam 334 kişiye ulaşılarak veriler elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre dönüşümcü liderlik tarzıyla yönetilen bireylerde teknostres oranlarının daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Literatür araştırması sonucunda dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisinde yenilikçi örgüt kültürünün aracı rolünün araştırılmadığı görülmektedir. Lojistik sektörü ülkemizde yeni bir sektör olarak gelişmektedir. Özellikle araştırmanın evreni çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Araştırmanın bir diğer değişkeni yenilikçi iş davranışı kavramıdır.

1.2.Yenilikçi İş Davranışı

Scott ve Bruce (1994, s.581), bireysel yeniliğin, problemin tanınması ve yeni veya benimsenmiş fikirlerin veya çözümlerin üretilmesiyle başlayacağını ifade etmişlerdir. Jansenn (2000, s.288), yenilikçi iş davranışını rol performansına, gruba veya işletmeye fayda sağlamak için bir iş rolü, grup veya işletme içinde yeni fikirlerin kasıtlı olarak yaratılması, tanıtılması ve uygulanması olarak tanımlamaktadır. Yuan ve Woodman (2010, s.324) çalışmalarında yenilikçi iş davranışına yer vererek, yenilikçi iş davranışını yalnızca yeni fikirler üretmeyi değil, aynı zamanda başkalarının kendi örgütünü veya iş birimi için yeni olan fikirleri benimsemesi olarak tanımlamaktadır.

Yenilik kavramı örgüt ortamlarında, çalışanlardan beklenen bir davranış biçimi şeklinde ifade edilebilir. Çalışanların bu konuda teşvik edilmesi örgütün en temel görevlerinden birisidir. Çalışanın fikirlerini rahatlıkla ifade edebileceği bir ortamın hazırlanması, çalışanın işini sevmesi, örgütüne bağlanması gibi örgüt için değerli konular yenilikçi davranışın ortaya çıkmasında bir etken olabilir (Cindiloğlu Demirel, 2020, s.170). Yenilikçi iş davranışı, örgüt kültürü içerisinde geliştiği sürece örgütteki süreçlerde işletmenin başarıya ulaşmasına pozitif bir etki edip rekabet avantajını sağlayabilir (Çevik Tekin ve Akgemci, 2021, s.1678). Nitekim örgütsel kültür çalışanların yenilikçi iş davranışını etkileyen önemli bir faktördür. Örgütsel kültürün dışında yenilikçi iş davranışını etkileyen diğer örgütsel faktörler ise "örgütler arası gelişim isteği, örgütsel kültür, yenilikçi kültür, psikolojik kültür, bilgiyi paylaşım isteği, planlı hareket etme isteği, mantıklı hedeflerin olması, farklı işlerin yer alması, bireylerin gelişimini güçlendirmek" şeklinde sıralanmaktadır (Knol ve Linge 2009, s.359). Yenilikçi iş davranışını etkileyen bireysel faktörler ise, öncülük, liderlik, yaratıcılık ve etkileycilik, ücret ve ikramiyeler, kıdem, iyimserlik, demografik özellikler, cinsiyet, eğitim, kariyer, tecrübe, kişilik özellikleri ve motivasyonel faktörler olarak sıralanmaktadır (Scott ve Bruce, 1994, ss.580-607; Carmelive Spreitzer 2009, s.169).

Scott ve Bruce (1994) yenilikçi iş davranışının faktörlerini incelemişlerdir. Araştırma kapsamında, ABD’de yer alan büyük bir sanayi şirketinin AR-GE departmanında çalışan mühendis, bilim insanları ve teknisyenlerin yer aldığı 172 kişiden elde edilen veriler ile analizler yapılmıştır. Araştırmada yenilikçiliğin psikolojik iklim algıları yenilikçi davranışla pozitif ilişkili olmasına rağmen, kaynak arzı ve yenilikçi iş davranışı arasında ilişki bulunmadığına, yeniliğe verilen desteğin yenilikçi davranışla pozitif olarak ilişkide olduğuna, ekip-üye değişiminin, yenilikçi iş davranışı veya iklim algıları ile ilgisi olmadığına yer verilmiştir (Scott ve Bruce, 1994). Ramamoorthy ve arkadaşlarının (2005) İrlanda’da yer alan üretim işletmelerinde çalışan 204 çalışanın oluşturduğu çalışmada, algılanan yenilik yapma zorunluluğu, iş özerkliği ve ücret, psikolojik sözleşme değişkeninin, yenilikçi iş davranışı üzerinde pozitif etki gösterdiği ifade edilmiştir. Kim ve Park (2015), yenilikçi iş davranışı ve

bireysel faktörler arasındaki ilişkiyi araştırarak, öz liderliğin, yaratıcı öz yeterliğin, bireyler arası bilgi paylaşımı ve bireylerin örgüt içerisindeki yaratıcılıklarının yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Canbek ve İpek'in (2021) Türkiye genelinde 412 katılımcıya ulaşarak yapmış oldukları çalışmada, psikolojik güçlendirmenin, işle bütünleşmenin yenilikçi iş davranışında aracı bir rol oynadığı gözlenmiştir. Aslan'ın (2019), Gaziantep'te faaliyet gösteren gıda üretim işletmesinde 206 çalışan üzerinden elde ettiği verilere göre işe adanmışlık ve yenilikçi iş davranışına yönelik kapsayıcı liderliğin pozitif bir etki ederek aracı bir rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır. Yenilikçi iş davranışı literatürde pek çok çalışmaya değişkenlik yapmıştır. Literatür incelendiğinde araştırma modelini doğrudan açıklayan bir çalışmaya rastlanmadığı görülmektedir.

1.3.Yenilikçi Örgüt Kültürü

Yenilikçi örgüt kültürü, heyecan verici ve dinamik yapısıyla birlikte çalışmak için yaratıcı ortam barındırarak girişimci ve hırslı bireylerin gelişebildiği bir ortam sağlamaktadır (Wallach, 1983, s.33). Yenilikçi örgüt kültürü sürekli gelişime, hedeflere yönelik risk almaya ve yeni fikirlere açık olmaya odaklanarak, rekabet ortamında adaptasyonu sağlayıp gelişimleri destekleyen değerlerden oluşmaktadır (Williams ve diğerleri, 1993, s.35). Yenilikçi örgüt kültürü, işletme içinde değerler ve tutumlar yaratan, geliştiren ve tesis eden, bu tür değişiklikler olsa bile, firmanın işleyişinde ve verimliliğinde iyileşme sağlayan, fikirleri ve değişiklikleri ortaya çıkaran, önerileri kabul eden ve destekleyen düşünme ve davranış biçimidir (Claver ve diğerleri, 1998, s.10).

Yapılan literatür taramasında, yenilikçi örgüt kültürüne yönelik farklı sınıflandırmaların olduğu görülmektedir. Wallach (1983, s.32) yapmış olduğu çalışmada yenilikçi örgüt kültürü içerisinde 8 farklı unsura yer vermiştir. Bunlar, "risk almak, sonuç odaklı, yaratıcı, baskıcı, uyarıcı, zorlayıcı, girişimci ve harekete geçirici olmak" şeklindedir. Ayrıca Wallach (1983) örgüt kültürünü tanımlarken bürokratik, yenilikçi ve destekleyici örgüt kültürü sınıflandırması yapmaktadır. Bürokratik kültür, bireylerin almış oldukları sorumlulukların net bir şekilde belirtildiği otokratik bir kültürü ifade etmektedir. Destekleyici kültür, bireyler arasındaki ilişkiye vurgu yaparak, yardımlaşma, iyi niyet, iletişim kanallarının açık olması gibi kavramları ifade etmektedir. Yenilikçi kültür ise heyecan verici ve dinamik yapısıyla birlikte yaratıcı ortamın olduğu risk alan, girişimci ve hırslı bireylerin gelişebildiği bir ortam sağlar (ss.32-33). Dopni (2008, ss.540-544) yenilikçi kültürde yer alan boyutları "yenilikçilik isteği, yenilik için altyapı, yeniliğe yönelik pazar etkisi, inovasyona uygun ortam' olarak ifade etmiştir. Sonuç olarak bunlar performansı etkilemektedir. Bireylerin göstermiş olduğu davranışlar, örgüt kültüründen etkilenebilmektedir ve yenilikçi örgüt kültürünün boyutlarına sahip olan işletmelerin, bireylere takım çalışması, yenilikçilik, güven ve saygı gibi değerleri kazandırarak yenilikçilikteki engellerin kaldırılmasında yardımcı olabilir. Leron ve Baconguis (2021, s.42) yenilikçi örgüt kültürünü örgütsel, insani ve davranışsal ile ağ ve ortaklık olmak üzere 3 değişken üzerinde tanımlamıştır.

Şekil 1. Leron & Bacongus Yenilikçi Örgüt Kültürü Modeli

Kaynak: Leron & Bacongus, 2021, s.42.

Şekil 1’de görüldüğü üzere örgütsel boyut; örgütsel iklim, tasarım, değerler, iletişim kanalları, çatışma yönetimi, süreçler ve yeniliğe uygun örgüt kültürünü destekleyen ödül ve teşviklerden oluşmaktadır. İnsani ve davranışsal boyut; örgütü oluşturan bireylerin, ekiplerin, grupların ve liderlerin yenilikçi özelliklerini sergilemelerine olanak sağlamaktadır. Ağ ve ortaklık boyutu ise yenilikçi örgütün iş birliğini, pazar ve müşteri odaklılık faaliyetlerini simgelediği boyutu temsil etmektedir.

Yenilikçi örgüt kültürü kavramına yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde, Bayhan (2018) lojistik işletmelerinden elde ettiği verilere göre yenilikçi yönetim model ile yenilikçi örgüt kültür modeli arasında ve yeniliğin alt boyutları ile (yenilik performansı, desteği, isteği) yenilikçi örgüt kültürü arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit edilmiştir. Örgütte yeniliğe olan yetenek, örgüt yapısı ve yeniliğe katılım boyutları ile yine yenilikçi örgüt kültürü arasındaki ilişki, pozitif olarak tespit edilmiştir. Çalışmada, yönetim modelinin yenilikçilik yaklaşımıyla sergilenme ve bu yenilikçiliğin kültür haline getirilerek örgütte benimsenmesinin önemi vurgulanmıştır. Göksel (2019) mobilya sektörü çalışanları üzerine yapmış olduğu çalışmada, hem yenilikçi örgüt kültürü hem de iş tatmininin yönetim ilkeleriyle arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Yine çalışma arkadaşlarının haksızlığa uğramasına sessiz kalmadıkları, örgüt içi prosedürler ve politikalar konusunda bilgilendirdikleri görülmüş, karar mekanizması içerisinde yer alan bireylerin iş tatminleri yenilikçi örgüt kültürü ile tanımlandığı ifade edilmiştir. Bu sonuçla birlikte yenilikçi örgüt kültürünün aracı modelde aracı bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Kenek (2021) Ankara’da 559 sağlık çalışanı üzerinden veri toplamıştır. Elde ettiği verilere göre dönüşümcü liderliğin iş tatmini ve işle bütünleşme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu ve yenilikçi kültürün çalışanlarda işle bütünleşmede anlamlı ve pozitif bir etki oluşturduğunu tespit etmiştir. Yine var olan iş özelliklerinin işle bütünleşmeye yönelik anlamlı ve pozitif ve iş tatmininin işle bütünleşme arasındaki ilişkinin anlamlı ve pozitif bir etki oluşturduğunu ifade etmiştir. Sonuçlara göre iş tatmini, yenilikçi örgüt kültürü ile işle bütünleşme ilişkisi içerisinde kısmi aracılık etkisi oluşturmaktadır.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Araştırmada, lojistik işletmelerinde dönüşümcü liderlik, yenilikçi iş davranışı üzerine etki ederken yenilikçi örgüt kültürünün bu etkide aracı rolü üstlenip üstlenmediği incelenmektedir. Araştırmanın evrenini Ankara ilinde yer alan, Ankara Lojistik Üssü’nde lojistik sektöründe

faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. Anket formlarını uygulamak için Ankara Lojistik Üssü İşletme Müdürü ile yüz yüze bir görüşme gerçekleştirilerek ilgili izinler alınmıştır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Ankara Lojistik Üssü Yönetim Kurulu Başkanı'nın, Ankara Lojistik Üssü'ne ait Logitrend dergisindeki yazısında belirttiği üzere, Üs içerisinde 400 işletme ve 2000'den fazla çalışan vardır (Gündüz, 2019, s.8). Literatürde 2000 evren büyüklüğü için %95 güven aralığında 322 örneklem büyüklüğünün temsil yeteneğine sahip olduğu ifade edilmiştir (Gürbüz ve Şahin, 2014, s.126). Araştırma kapsamında anket formları, işletmelerin yöneticileri ve araştırmacı tarafından, lojistik sektöründe çalışanların bir kısmının mobil çalışması bir kısmının ise ofis ortamlarından çalışmalarından dolayı hem e-posta yöntemiyle, hem de yüz yüze formların dağıtılmasıyla gerçekleştirilmiştir ve 419 katılımcıya ulaşılmıştır. Eksik ve hatalı formlar çıkarıldıktan sonra 407 veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın amacı çerçevesinde kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir;

H1: Dönüşümcü liderlik yenilikçi örgüt kültürünü anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

H2: Dönüşümcü liderlik yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

H3: Yenilikçi örgüt kültürü, yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif etkilemektedir.

H4: Dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde yenilikçi örgüt kültürü aracılık rolü üstlenmektedir.

3.2. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada verilerin toplanması için anket formu tercih edilmiştir. Anket formu demografik sorular, Çok faktörlü Liderlik Ölçeği, Yenilikçi İş Davranışı ve Yenilikçi Örgüt Kültürü Ölçeği'nden meydana gelmektedir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin tamamında 5'li Likert tipi dereceleme kullanılmıştır. Bu dereceleme "kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kararsızım (3), katılıyorum ve (4) kesinlikle katılıyorum (5)" şeklinde yapılmıştır.

Dönüşümcü liderlik için Avolio & Bass (2004) tarafından geliştirilen "Çok Faktörlü Liderlik" ölçeğinin alt ölçeği olan Dönüşümcü Liderlik Ölçeği kullanılmıştır. Ölçek 20 ifadeden oluşmaktadır. Yenilikçi iş davranışı için Scott & Bruce'un (1994) 6 ifadeli ölçeği kullanılmıştır. Yenilikçi örgüt kültürü için Wallach'ın (1983) bürokratik, yenilikçi ve destekleyici örgüt kültüründen oluşan 8 ifadeden oluşan üç boyutlu "Örgüt Kültürü İndeksi" kullanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Bulguları

Uç değer ve normallik analizleri yapılarak veriler kullanılmak üzere hazır hale getirilmiştir. Değişkenlerin yapısını tespit edebilmek için çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtois) ile dağılım biçimleri incelenmiştir. Elde edilen bu bilgiler ışığında verilere yönelik yapılan normallik analizi sonucunda dönüşümcü liderlik, yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı değişkenlerinin çarpıklık değeri 0,121, basıklık değeri ise 0,241 olarak tespit edilmiştir. Bu hesaplama sonuçlarına göre verilerin normal bir dağılım gösterdiği ifade edilebilmektedir. İlgili değişkenlerin ölçekleri aracılığıyla elde edilen veriler, SPSS 23.0 ve AMOS 23 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında ölçeklerin yapısal geçerliliğinin tespiti için SPSS programında Açıklayıcı Faktör Analizi ve AMOS 23 programında Doğrulayıcı Faktör Analizi, iç tutarlılık değerinin tespiti için güvenilirlik analizi, değişkenler arasındaki ilişki yönü ve şiddeti için korelasyon analizi, değişkenler arasında oluşabilecek potansiyel ilişkiyi gözlemek için çoklu regresyon analizi, değişkenler arası farklılıkları gözleyebilmek için Independent Sample T Testi ve One-Way ANOVA testi, aracılık rolünü tespit edebilmek için ek olarak Bootstrap yöntemi (process makrosu) ve Sobel testi tercih edilmiştir. Hem açıklayıcı

faktör analizi hem de doğrulayıcı faktör analizinin gerçekleştirilmesinde 'maksimum likelihood' yöntemi kullanılmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerine yönelik elde edilen bilgilere Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcı Demografik Özellikleri

Değişkenler	N	%
Cinsiyet		
Kadın	95	24,1
Erkek	309	75,9
Yaş		
18-25	19	4,7
26-35	186	45,7
36-45	165	40,5
46 yaş ve üzeri	37	9,1
Eğitim Durumu		
Lise	150	36,9
Ön Lisans	88	21,6
Lisans	152	37,3
Yüksek Lisans/Doktora	4	1,0
Diğer	13	3,2
Mevcut Kıdem		
0-1	82	4,7
1-5	240	45,7
5-10	76	40,5
10 Yıl ve üzeri	9	2,2
Mevcut Pozisyonunuz		
İdari Personel-Yönetici	150	36,9
İdari Personel-Çalışan	88	21,6
İşçi Personel-Yönetici	152	37,3
İşçi Personel-Çalışan	4	1,0
Liderlik Eğitimi Aldınız mı?		
Evet	46	11,3
Hayır	361	88,7
Yenilik İçerikli Eğitim Aldınız mı?		
Evet	20	4,9
Hayır	387	95,1
Kendinizi Lider Olarak Görüyor musunuz?		
Evet	316	77,6
Hayır	91	22,4
Liderliğin Pandemi Sürecinde Öne Çıkma Durumu Oldu mu?		
Evet	373	91,6
Hayır	34	8,4

Demografik değişkenler ile araştırmanın değişkenleri arasında yapılan Anova ve T-Testi sonuçlarına göre katılımcıların eğitim durumları ve bulundukları pozisyonların dönüşümcü liderlik algılarına etki ettiği, yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı algılarına ise herhangi bir demografik değişkenin etki etmediği görülmüştür.

Katılımcıların dönüşümcü liderlik açısından yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek amacıyla değişkenlere yönelik açılımlı faktör analizi yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda yenilikçi örgüt kültürü dışında tüm faktör analiz sonuçlarının faktör yüklerinin 0,50'nin üzerinde olduğu görülmüştür. Yenilikçi örgüt kültüründen iki ifade (YÖK4=-0.490 ve YÖK6=-0.428) ölçekten çıkarılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin AMOS programında yapılan doğrulayıcı faktör analizleri (DFA) Tablo 2'de gösterilmektedir (İyi uyum: $\chi^2/df \leq 5$, RMSEA ≤ 0.08 , GFI ≥ 0.85 , RFI ≥ 0.85 , NFI ≥ 0.90 , IFI ≥ 0.90 , CFI ≥ 0.90 (Meydan ve Şeşen, 2011, s.37).

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

DFA	χ^2	df	χ^2 / df	RMSEA	GFI	RFI	NFI	IFI	CFI
DL	464.063	158	2.937	0.069	0.892	0.901	0.918	0.944	0.944
YİD	8.302	7	1.186	0.021	0.993	0.983	0.992	0.999	0.999
YÖK	13.854	7	1.979	0.049	0.989	0.967	0.985	0.992	0.992

Tablo 3'te dönüşümcü liderliğin tüm değişkenlerle pozitif ve anlamlı bir ilişki içerisinde ve ilişki yönünün tüm değişkenlerde pozitif yönde olduğu görülmektedir. Yenilikçi örgüt kültürü ile yenilikçi iş davranışı arasındaki korelasyon değerleri incelendiğinde iki değişken arasında pozitif ve anlamlı ($r=0.558$) bir ilişki olduğu ve ilişki yönünün pozitif olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi Sonuçları

	1	2	3
1.DL	(0.89)		
2.YÖK	0.542**	(0.81)	
3.YİD	0.394**	0.558**	(0.85)

Not: * korelasyon $p<0.05$ derecesinde anlamlı ** korelasyon $p<0.01$ derecesinde anlamlı, N: 407, Sig.: 0.000

Tablo 4'te dönüşümcü liderliğin yenilikçi örgüt kültürüne yönelik regresyon analiz sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F= 168.057$, $p<0.001$). Bu sonuçlar ışığında dönüşümcü liderlik, yenilikçi örgüt kültürünün %29 oranındaki varyansını bağımsız değişken olarak açıklayabilmekte ve Beta katsayısı incelendiğinde dönüşümcü liderlik algısının yenilikçi örgüt kültürünü pozitif yönde etkileyerek ($\beta= 0.542$) dönüşümcü liderlik algısının arttıkça, yenilikçi örgüt kültürünün artacağı ifade edilebilmektedir. Bu sonuca göre H1 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 4. Dönüşümcü Liderlik ve Dönüşümcü Liderliğin Alt Boyutlarının Yenilikçi Örgüt Kültürü Üzerindeki Etkileri (Bağımlı Değişken: YÖK)

Bağımsız Değişken	Beta Katsayısı (β)	R ²	Düzeltilmiş R ²	F-ist.	P-değeri
DL	0.542	0.293	0.292	168.057	0.000

Tablo 5'te dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına yönelik regresyon analiz sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F= 74.257$, $p<0.001$). Yenilikçi iş davranışının %15 oranındaki varyansı bağımsız değişken olarak açıklayabilen dönüşümcü liderliğin Beta katsayısı değerine göre yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği gözlenmektedir ($\beta= 0.394$). Bu sonuca göre dönüşümcü liderlik algısı arttıkça, yenilikçi iş davranışı algısı artmakta ve dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediğine yönelik H2 hipotezi kabul edilmektedir.

Tablo 5. Dönüşümcü Liderlik ve Dönüşümcü Liderliğin Alt Boyutlarının Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkileri (Bağımlı Değişken: YİD)

Bağımsız Değişken	Beta Katsayısı (β)	R ²	Düzeltilmiş R ²	F-ist.	P-değeri
DL	0.394	0.155	0.153	74.257	0.000

Tablo 6'ya göre yenilikçi örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışına yönelik regresyon analiz sonuçlarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($F= 183.407$, $p<0.001$). Yenilikçi iş davranışının %31 oranındaki varyansını bağımsız değişken olarak açıklayabilen yenilikçi örgüt kültürünün Beta katsayısı değerine göre yenilikçi örgüt kültürü, yenilikçi iş davranışını pozitif yönde etkilediği gözlenmektedir ($\beta= 0.558$). Bu sonuca göre yenilikçi örgüt kültürü algısı arttıkça, yenilikçi iş davranışı algısı artmakta yenilikçi örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışını pozitif yönde ve anlamlı olarak etkilediğine yönelik H3 hipotezi kabul

edilmektedir. Değişkenlerin birbirlerine yönelik etkisinde yenilikçi örgüt kültürünün, dönüşümcü liderlik ile yenilikçi iş davranışı arasındaki ilişkide aracı bir etkiye sahip olup olmadığına yönelik regresyon analizi yapılmıştır.

Tablo 6. Yenilikçi Örgüt Kültürünün Yenilikçi İş Davranışı Üzerindeki Etkileri (Bağımlı Değişken: YİD)

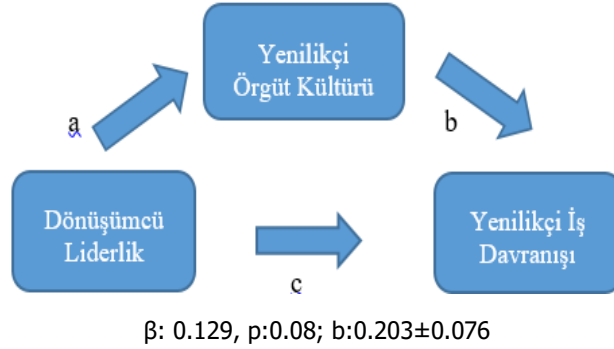
Bağımsız Değişken	Beta Katsayısı (β)	R ²	Düzeltilmiş R ²	F-ist.	P-değeri
YÖK	0.558	0.312	0.310	183.407	0.000

Tablo 7. Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracılık Etkisi Regresyon Analizi (Bağımlı Değişken: YİD)

Bağımsız Değişken	Beta Katsayısı (β)	R ²	Düzeltilmiş R ²	F-ist.	P-değeri
DL	0.129				0.008
YÖK	0.488				0.000
Genel		0.323	0.320	96.592	

Elde edilen analiz sonuçlarına göre, dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına yönelik anlamlılık düzeyinin 0,08 olduğu görülmektedir. Anlamlılık düzeyi 0.05'in üzerinde olması sebebiyle modelin anlamlı olmadığı gözlenmektedir. Yenilikçi örgüt kültürü üzerinden yenilikçi iş davranışına olan etkinin anlamlılık düzeyinin ise $0.00 < 0.05$ olduğu tespit edilmiştir. Literatürde incelendiğinde, regresyon analizi kapsamında aracı değişkenin modele dahil olmasıyla birlikte bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasında anlamlı olmayan bir ilişki gözlemlendiğinde tam aracılık etkisinin, bağımsız değişkenle bağımlı değişken arasındaki ilişkide azalma veya istatistiki açıdan anlamsız bir değer gözlemlendiğinde kısmi aracılık etkisinin olduğu ifade edilmektedir (Burmaoğlu ve diğerleri, 2013, s.17; Yılmaz ve Dalbudak, 2018, s.520). Elde edilen sonuçlarda modelin aracı değişkeni yenilikçi örgüt kültürü modele eklendiğinde, dönüşümcü liderlik değişkeninin p-değeri 0.008 olarak anlamlılık değerinin altında kaldığı görülmektedir. Yenilikçi örgüt kültürünün ise anlamlı olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre yenilikçi örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışına yönelik etkisinde aracı bir rol oynadığı gözlenirken, bu aracı rolün ise tam aracı değişken olduğu tespit edilmiştir.

Regresyon analizine ek olarak aracı değişkenlerin analizi için gelişmiş ve güvenilir sonuçlar verebilen Bootsrap yöntemi de kullanılmaktadır (Gürbüz ve Bayık, 2021, s.2). Preacher ve Hayes (2004) tarafından geliştirilerek literatüre kazandırılan Bootsrap yöntemi, Process makrosu (versiyon 4.1) eklentisi ile SPSS (Versiyon 23) üzerinden analizlerin çözülmesi sağlanmıştır. Araştırma modelinin hipotezlerinde yer alan aracılık rolü için Process makrosu içerisinde yer verilen modele Şekil 2'de yer verilmiştir.

Şekil 2. Aracı Model

Not: Dönüşümcü Liderlik: Bağımsız Değişken, Yenilikçi İş Davranışı: Bağımlı Değişken, Yenilikçi Örgüt Kültürü: Aracı Değişken

Şekil 2’de a ve b’nin çarpımları dolaylı etkiyi vermektedir. Bu dolaylı etkinin hesaplanmış hali tablo 8’de belirtilmiş ve bu etki değerinin 0.415 olduğu tespit edilmiştir. Tabloda direkt etki değerinin ise (c) 0.203 olduğu gözlenmiştir.

Tablo 8. Dönüşümcü Liderlik Yenilikçi İş Davranışına Etki Ederken Yenilikçi Örgüt Kültürünün Aracı Rolü

	Bootstrap Tahminleri		%95 Güven Aralığı		P-değeri	St.Regresyon Katsayısı
	Etki	Std.Hata	Alt	Üst		
Toplam Etki	0.618	0.72	0.477	0.759	0.000*	0.394
DL-YİD						
Direkt Etki	0.203	0.76	0.53	0.353	0.008	0.129
DL- YİD						
Dolaylı Etki (YÖK)	0.415	0.057	0.305	0.524		
DL-YİD						
Standardize						
Dolaylı Etki (YÖK)	0.264	0.039	0.191	0.341		
DL-YİD						

Not: *p<0.05 anlamlı etki var; p>0.05 anlamlı etki yok

Tablo 8’e göre dolaylı etki (0.415+ 0.203= 0.618) ve doğrudan etki toplam 0.618 olarak hesaplanmış ve tabloda gösterilmiştir. Dolaylı etki sonuçlarına göre, regresyon katsayılarına yönelik gözlenen %95 güven aralığının alt ve üst aralık değerlerinde 0 değeri bulunmadığı için (0.305-0.524; 0.191-0.341) buradaki değişken, tam aracı değişken olduğu tespit edilmiştir.

Aracı değişkenle birlikte bağımlı ve bağımsız değişkenlerin arasındaki ilişkide aracı değişkenin rolü, Sobel testi yapılarak da bulunabilmektedir (Yılmaz ve Dalbudak, 2018, s.521). Veriler, SPSS programında linear regression aracılığıyla elde edilmiş, interaktif ortamda (<http://quantpsy.org/sobel/sobel.htm>) hesaplanması yapılarak Sobel test sonucu elde edilmiştir. Aracılık etkisi, 0.05 düzeyinde (p<0.05) istatistiksel olarak anlamlı olarak ifade edilmektedir (Örs Özdiil ve Kutlu, 2019, s.33). Verilerin interaktif ortamda analizi sonucunda, dönüşümcü liderliğin yenilikçi örgüt kültürü üzerindeki etkisi hesaplandığında B değeri 0.745, standart hatası ise 0.057 olarak bulunmuştur. Dönüşümcü liderlik ve yenilikçi örgüt kültürünün, yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisi hesaplandığında yenilikçi örgüt kültürünün B değeri 0.557 ve standart hatası 0,056 olarak bulunmuştur. Yapılan Sobel testi sonucunda elde edilen p değerinin referans değer aralığında olduğu gözlenerek (0<0.05), model

içerisinde yenilikçi örgüt kültürünün aracılık etkisinin bulunduğu tespit edilmiştir. Dönüşümcü liderlik yenilikçi iş davranışına etki ederken yenilikçi örgüt kültürünün aracılık rolünü ve etkilerini araştırmak için yapılan regresyon, Bootstrap ve Sobel test analizi sonuçlarına göre araştırmanın son hipotezini oluşturan H4 hipotezi (yenilikçi örgüt kültürü aracılık rolü) kabul edilmektedir.

Sonuç

Liderliğin etkisi, örgüt içerisinde kimi zaman hızlı, kimi zaman yavaş bir şekilde kendini göstermektedir. Buradaki en önemli husus örgüt kültürü ve bireylerin çalışma yapılarındaki özellikleri oluşturmaktadır. Örgüt kültürü, liderlerin ve çalışan bireylerin davranışlarına uygun zemin hazırlamak için önem verilen bir yapıyı oluşturmaktadır. Yenilikçi bir kültürün benimsenmesiyle yeniliklerin oluşum sürecinin hızlandırılabilceği düşünülmektedir. Bireylerin yenilikçi olma eğilimi gerek bu süreç içerisinde gerekse liderden ve örgüt kültüründen etkilenecek performanslarında bir farklılık olma ihtimali söz konusudur. Bu doğrultuda araştırmada lojistik işletmelerinde dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışına etkisi ve bu iki değişken arasındaki ilişkide yenilikçi örgüt kültürünün aracı etkisi araştırılmıştır.

Dönüşümcü liderlik boyutuyla, yenilikçi örgüt kültürü arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre dönüşümcü liderin, bulunduğu örgütün yenilikçi bir yapıya sahip olmasında etkili olduğu ifade edilebilir. Yenilikçi örgüt kültürüne sahip olmak isteyen işletmeler, yönetim anlayışındaki dönüşümcü liderlik yaklaşımıyla işletmelerindeki bireylerin yenilikçi dönüşümlerine ve bu dönüşüm sürecini en iyi şekilde geçirmelerine yardımcı olacaktır. Buradan elde edilecek sonuçla birlikte, bir örgütte dönüşümcü liderlik algısının artmasıyla yenilikçi örgüt kültürünün de artacağı söylenebilir.

Dönüşümcü lider, örgüt kültürüne etki ettiği gibi, bireylerdeki davranışlar üzerinde de olumlu yönde etki edebileceği ifade edilebilir. Liderin bireylerdeki yenilikçilik arzusunu, cesaretini ve üretkenliğini arttırabilecek potansiyele sahip olması, bireylerde bu eylemleri yapabilme kapasitesini ve uygulayabilme güvenlerini arttırabilir. Bu sayede işletmenin yenilikçiliği artarak hem bireysel hem de örgütsel yenilikçi başarı oranının yükselebileceği düşünülmektedir. Elde edilen sonuçlar incelendiğinde bu önerileri destekleyecek bir şekilde dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışını olumlu ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu sonuca göre bireylerdeki yenilikçi iş davranışı algılarının artmasını isteyen bir işletme, yönetim tarzında dönüşümcü liderlik yaklaşımını benimsemesi faydalı olacaktır. Buradan elde edilecek sonuçla, bir örgütte dönüşümcü liderlik algısının artmasıyla birlikte bireylerdeki yenilikçi iş davranışı algılarının da artacağı bulgusu elde edilmiştir. İlgili sonuçla birlikte, bir örgütte yenilikçi örgüt kültürünün artmasıyla birlikte bireylerdeki yenilikçi iş davranışı algılarının artacağı sonucuna erişilmiştir.

Liderliğin yenilikçi örgüt kültürüne ve yenilikçi iş davranışına pozitif yönde etkisi olduğu gibi, örgütte yenilikçi bir davranış beklentisi olması halinde örgüt yapısının bu isteğe cevap verip veremeyeceği büyük önem arz etmektedir. Bireyler çevresel faktörlerden etkilenecek günlük veya belirli periyotlarda yenilikçi davranışlar sergileyebilmektedir. Örgüt içerisinde yenilikçi bir kültürün var olması, bireylerin zorunlu bir yenilik yapma gereksinimi taşımaları yerine örgüt içerisinde doğal olarak yenilikçi güdülerinin canlanmasına ve bu sayede örgüt içerisinde üretkenliklerinin ve yenilikçi davranışlarının artmasına olanak sağlayacaktır. Bu öneriler

doğrultusunda yapılan analiz sonucunda, yenilikçi örgüt kültürünün yenilikçi iş davranışını anlamlı ve pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Dönüşümcü liderlik yaklaşımıyla birlikte bireylerdeki yenilikçi iş davranış algısının artması, performans açısından işletmeye ilk zamanlarda umut vaat eden bir yapı gibi görünebilmektedir. Daha sonra bireylerdeki yenilikçilik performansının düşmeye başlaması, bu yapının liderler tarafından tekrar sorgulanmasına sebep olmaktadır. Dönüşümcü liderlik yaklaşımının örgüt içerisinde yer alması, liderin bireylerdeki yenilikçi davranışlara pozitif yönde etki sağladığı görülmektedir. Örgüt, dönüşümcü liderlik yaklaşımıyla yenilikçi davranışlarda sürekli artış gösterebilmesini sağlayabilmesi için yenilikçi bir örgüt kültürüne ihtiyaç duyar. Yenilikçi örgüt kültürü hem liderlerin hem de çalışan bireylerin ortak menfaatler doğrultusunda isteklerini ve beklentilerini yerine getirmede kolaylık sağlayan aracı bir yapı olarak düşünülmektedir. Liderler, yenilikçi örgüt kültürü sayesinde bu süreci her seferinde tekrar başlatmak yerine süreci geliştirmeye odaklanırken, çalışan bireyler ise bu örgüt kültürü yapısıyla yeniliği gereksinim ve talep doğrultusunda değil, bireysel farkındalık ve üretkenlikleriyle doğal bir güdü olarak yapma eğilimi göstereceklerdir. İfade edilen bu öneriler doğrultusunda yapılan analizlerin sonucu, bu ifade ve görüşleri destekler niteliktedir. Dönüşümcü liderliğin yenilikçi iş davranışını etkilemesinde yenilikçi örgüt kültürünün bu model içerisinde tam aracı bir rol üstlendiği tespit edilmiştir. Tüm bu bilgiler kapsamında bir örgütte dönüşümcü liderlik algısının artmasıyla bireylerdeki yenilikçi iş davranış algılarının artacağı, yenilikçi örgüt kültürünün ise bu pozitif etkiyi arttıracak aracı bir rol üstlendiği ifade edilebilmektedir.

Özetle bu çalışma dönüşümcü liderliğin yenilikçilik üzerindeki önemini ortaya koymak amacıyla ele alınmıştır. Yenilikçilik anlayışı için, yenilikçi örgüt kültürü ve yenilikçi iş davranış araştırmaya konu edilmiştir. Örgütlerin çalışanlarından yenilikçi davranış beklemeden önce acaba yenilikçi örgüt kültürünü mü benimsemeleri daha doğru ya da iyi olur düşüncesi ile aracılık etkisi incelenmiştir. Nitekim çıkan sonuç örgütlerde çalışanlardan yenilikçi davranış beklemeden önce yenilikçi örgüt kültürünün önemini göstermiştir. Dönüşümcü liderlik anlayışının yenilikçi davranış üzerinde elbette önemli olduğu ancak kültürün bu ilişkide tam aracı olduğu tespit edilmiştir. Uygulayıcıların yenilikçiliğin, önemli olduğu günümüzde kültürü gözden kaçırmamaları gerektiği söylenebilir. Analizler sonucunda araştırma kapsamında oluşturulan tüm hipotezlerin doğrulandığı görülürken, elde edilen sonuçların hem literatüre hem de lojistik sektörüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Acar, A. Z. (2013). Farklı örgüt kültürü tipleri ve liderlik tarzları ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: Lojistik işletmelerinde bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 5-31. <https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/108/105>
- Aslan, H. (2019). İşe adanmışlığın yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde kapsayıcı liderliğin aracılık rolü. *OPUS International Journal of Society Research*, 14(20), 1055-1069. <https://doi.org/10.26466/opus.625785>
- Avolio, B.J., Waldman, D.A., & Yammarino, F.J. (1991). Leading in the 1990's: The FourI's of transformational leadership. *Journal European Industrial Training*, 15(4), 9-16. <https://doi.org/10.1108/03090599110143366>
- Bass, B. M., & B. J. Avolio. (1993). Transformational leadership: A response to critiques. leadership theory and research, Ed. Martin M. Chemers, (pp.49-80), New York: Academic Press. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/1992-98503-003>
- Bayhan, B. Ç. (2018). Lojistik İşletmelerinde yenilik yönetimi ile yenilikçi örgüt kültürü ilişkisi, (Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin.
- Burmaoğlu, S., Polat, M., & Meydan, C. H. (2013). Örgütsel davranış alanında ilişkisel analiz yöntemleri ve Türkçe yazında aracılık modeli kullanımı üzerine bir inceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 13. Erişim adresi: <https://hdl.handle.net/11421/119>
- Canbek, M., & İpek, M. A. (2021). Psikolojik güçlendirmenin yenilikçi iş davranışı üzerindeki etkisinde işle bütünleşmenin aracı etkisi: Öğretmenler üzerinde ampirik bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(4), 3417-3427. <https://doi.org/10.20491/isarder.2021.1331>
- Carmeli, A., & Spreitzer, G. M. (2009). Trust, connectivity, and thriving: implications for innovative behaviors at work. *The Journal of Creative Behavior*, 43(3), 169-191. <https://doi.org/10.1002/j.2162-6057.2009.tb01313.x>
- Cindiloğlu, M. (2016). Liderliğin iş ve yaşam tatmini üzerindeki etkisinde bağlılık odaklarının rolü, (Doktora Tezi), Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cindiloğlu-Demirer, M. (2020). Yapısal ve psikolojik güçlendirmenin kariyer tatmini ve yenilikçi iş davranışı üzerine etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 165-184. <https://doi.org/10.17153/oquibf.573761>
- Claver, E., Llopis, J., García, D., & Molina, H. (1998). Organizational culture for innovation and new technological behavior. *Journal of High Technology Management Research*, 9(1), 55-63. [https://doi.org/10.1016/1047-8310\(88\)90005-3](https://doi.org/10.1016/1047-8310(88)90005-3)
- Çetin, Ş., Korkmaz, M., & Çakmakçı, C. (2012). Dönüşümsel ve etkileşimsel liderlik ile lider-üye etkileşiminin öğretmenlerin örgütsel vatandaşlık davranışı üzerindeki etkisi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 1(1), 7-36. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10325/126590>
- Çevik Tekin, İ. (2019). Psikolojik güçlendirmenin yenilikçi iş davranışına etkisinde örgütsel bağlılığın aracılık rolü: Türkiye otomotiv üreticileri araştırması, (Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çevik-Tekin, İ., & Akgemci, T. (2021). Psikolojik güçlendirmenin yenilikçi iş davranışına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 1674-1692. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.698>
- Çiçek, B., & Kılınç, E. (2021). Can transformational leadership eliminate the negativity of technostress? Insights from the logistic industry, *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(1), 372-384. <https://doi.org/10.15295/bmij.v9i1.1770>
- Dalgıç, Y. (2019). Lojistik sektörü çalışanlarının algısındaki liderlik tarzları ile çalışanların işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik bir araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Altınbaş Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Dobni, C. B. (2008). Measuring innovation culture in organizations: The development of a generalized innovation culture construct using exploratory factor analysis. *European Journal of Innovation Management*, 11(4), 539-559. <https://doi.org/10.1108/14601060810911156>
- Göksel, G. (2019). Çalışanların kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin algılarının yenilikçi örgüt kültürü ve iş tatminine etkisi: Mobilya sektörü üzerine bir araştırma, (Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

- Gündüz, E. (2019). Logitrend Dergisi, 23, 8. Erişim adresi: <https://www.alu.com.tr/dergiler/sayi-23/mobile/index.html>
- Gürbüz, S., & Bayık, M, E. (2021). Aracılık modellerinin analizinde yeni yaklaşım: baron ve kenny'nin yöntemi hâlâ geçerli mi?. *Türk Psikoloji Dergisi*, 36(88), 1-14. <https://doi.org/10.31828/tpd1300443320191125m000031>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2017). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Janssen, O. (2000). Job demands, perceptions of effort-reward fairness and innovative work behaviour. *Journal of Occupational and Organisational Psychology*, 73(3), 287-302. <https://doi.org/10.1348/096317900167038>
- Kenek, G. (2021). Dönüştürücü liderlik, yenilikçi örgüt kültürü, iş özellikleri ve işle bütünleşme ilişkisi: İş tatmininin ve deneyime açıklık kişilik özelliğinin rolü, (Doktora Tezi), Ankara: Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kim, S. J., & Park, M. (2015). Leadership, knowledge sharing, and creativity: the key factors in nurses' innovative behaviors. *Journal of Nursing Administration*, 45(12), 615-621. <https://doi.org/10.1097/NNA.0000000000000274>
- Knol, J., & Van Linge, R. (2009). Innovative behavior: The effect of structural and psychological empowerment on nurses. *Journal in Advance Nursing*, 65(2), 359-370. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.2008.04876.x>
- Koçel, T. (2010). İşletme yöneticiliği: Yönetim ve organizasyon, organizasyonlarda davranış, klasik, modern, çağdaş ve güncel yaklaşımlar. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Leron, P. J., & Baconguis, R. (2021). Exploring the dimensions of innovation culture in the public higher education institutions: Towards improved organizational performance in research and development. *Journal of Research Management and Administration*, 1(1), 36-57. <https://doi.org/10.18552/jorma.v1i1.759>
- Meydan, C. H., & Şeşen, H. (2011). Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mulla, Z. R., & Krishnan, V. R. (2009). Do transformational leaders raise followers to higher levels of morality? Validating James Macgregor Burns' hypothesis in the Indian context using karma-yoga. Proceedings of the annual conference of the administrative sciences association of Canada. Niagara Falls, Canada.
- Örs Özdiş, S., & Kutlu, Ö. (2019). Investigation of the mediator variable effect using bk, sobel and bootstrap methods (Mathematical Literacy Case). *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 30-43. <https://doi.org/10.29329/ijpe.2019.189.3>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2004). SPSS and SAS procedures for estimating indirect effects in simple mediation models. *Behavior Research Methods, Instruments, and Computers*, 36, 717-731. <https://doi.org/10.3758/BF03206553>
- Ramamoorthy, N., Flood, P. C., Slattery, T., & Sardesai, R. (2005). Determinants of innovative work behaviour: Development and test of an integrated model. *Creativity and Innovation Management*, 14(2), 142-150. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8691.2005.00334.x>
- Scott, S. G., & Bruce, R. A. (1994). Determinants of innovative behavior: A path model of individual innovation in the workplace. *Academy of Management Journal*, 37(3), 580-607. <https://doi.org/10.2307/256701>
- Yılmaz, V., & Dalbudak, Z. İ. (2018). Aracı değişken etkisinin incelenmesi: Yüksek hızlı tren işletmeciliği üzerine bir uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 517-534. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018239946>
- Yuan, F., & Woodman, R. W. (2010). Innovative behavior in the workplace the role of performance and image outcome expectations. *Academy of Management Journal*, 53(2), 323-342. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2010.49388995>
- Yukl, G. (1989). Managerial leadership: A review of theory and research. *Journal of Management*, 15(2), 251-289. <https://doi.org/10.1177/014920638901500207>

- Wallach, E. J. (1983). Individuals and organizations: The cultural match. *Training and Development Journal*, 37(2), 28-37. Erişim adresi: <https://psycnet.apa.org/record/1983-22213-001>
- West, M. A., & Farr, J. L. (1990). Innovation at work. innovation and creativity at work: psychological and organizational strategies, Ed. M. A. West ve J. L. Farr, (pp. 3-13). Chichester: Wiley.
- Williams, A., Dobson, P., & Walters, M. (1993). Changing culture: new organizational approaches. 2nd Edition, London: UK: Institute of Personnel Management.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Maliye Bölümü Öğrencilerinin Yeşil Muhasebe ve Çevre Bilinci Algıları ve Farkındalıkları

Green Accounting and Environmental Consciousness Perceptions and Awareness of Public Finance Department Students

Hatice Pinar KAYA

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Kırşehir, Türkiye
Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Public Finance,
Kırşehir, Türkiye

pkaya@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8736-088X>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Bediha Sultan Zıvalı

Arş. Gör. | Res. Asst.

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Kırşehir, Türkiye
Kırşehir Ahi Evran University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Public Finance,
Kırşehir, Türkiye

bediha.zivali@ahievran.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-0464-4992>

<https://ror.org/05rrfpt58>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 23.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 03.10.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Kaya, H.P., & Zıvalı, B.S. (2025). Maliye Bölümü Öğrencilerinin Yeşil Muhasebe ve Çevre Bilinci Algıları ve Farkındalıkları. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 69-89. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1489002>

Yazar Katkıları: %60-%40

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 60%-40%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Green Accounting and Environmental Consciousness Perceptions and Awareness of Public Finance Department Students¹

Abstract

The increasing risk of depletion of natural resources every passing day is a great threat to all living things. As a result of the increasing damage caused to society and the environment by countries, businesses and people, an awareness of sustainability has begun to emerge all over the world. In this context, higher education institutions and university students also have important responsibilities. The undergraduate program in Public Finance is one of the departments that has critical importance in terms of both educating the accountants of the future and preparing students who will fulfill strategic professions that shape the country's policies for business life. Students' perceptions and awareness of environmental awareness and their perspectives on green accounting practices play a decisive role in ensuring sustainable development. Green accounting is an accounting approach that contributes to the sustainability of environmental resources and emphasizes the concept of social responsibility in accounting, and is based on the principle that businesses operate in a way that considers not only their own interests but also the interests of the entire society. The ultimate goal of green accounting is to ensure sustainable development. In line with these explanations, the main purpose of the study is to investigate the perceptions and awareness of Public Finance students on green accounting and environmental awareness. In order to obtain the data of the study, a survey was applied to students registered in the Department of Public Finance of Kırşehir Ahi Evran University Faculty of Economics and Administrative Sciences. In this study where the quantitative research method was used, the data obtained from the surveys were analyzed using the SPSS program. Whether there were significant differences between the sub-dimensions of the green accounting and environmental awareness scale in terms of the variables of students' gender, age, class, academic average, and work/internship experience was tested with the hypotheses within the scope of the analysis. Although the findings obtained from the study indicate that the students have theoretical environmental awareness, they revealed that the students have some deficiencies in implementing the issues that need to be done to protect the environment and society. It was determined that the students are aware that everyone should do their part to protect the environment as a matter of social responsibility and that they are ready to make some sacrifices for this. Investigating the green accounting and environmental awareness awareness levels of the students and determining the variables that have a significant effect on them is important in terms of raising students with very high levels of awareness about green accounting and the environment. Thus, it is expected that students graduating from universities with sustainability awareness will contribute to the sustainable development of both our country and the world.

Keywords: Green Accounting, Environmental Consciousness, Sustainable Development, Social Responsibility, Department of Public Finance

Maliye Bölümü Öğrencilerinin Yeşil Muhasebe ve Çevre Bilinci Algıları ve Farkındalıkları²

Öz

Doğal kaynakların her geçen gün daha fazla tükenme riski ile karşı karşıya kalması tüm canlılar için çok büyük bir tehdittir. Ülkeler, işletmeler ve insanlar tarafından topluma ve çevreye verilen zararın artması sonucunda tüm dünyada sürdürülebilirlik konusunda bir farkındalık oluşmaya başlamıştır. Bu kapsamda yükseköğretim kurumlarına ve üniversite öğrencilerine de önemli sorumluluklar düşmektedir. Maliye lisans programı hem geleceğin muhasebecilerini yetiştirmesi hem de ülke politikalarına yön veren stratejik meslekleri yerine getirecek öğrencileri çalışma hayatına hazırlaması açısından kritik öneme sahip bölümlerden biridir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında öğrencilerin çevre bilinci algıları ve farkındalıkları ile yeşil muhasebe uygulamalarına bakış açıları belirleyici rol oynamaktadır. Yeşil muhasebe; çevresel kaynakların

¹ The ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee for Scientific Research and Publication in Social and Human Sciences of Kırşehir Ahi Evran University, dated April 25, 2024, with decision number 2024/04/05.

² Bu çalışma için etik onay, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu'ndan 25.4.2024 tarih ve 2024/04/05 sayılı olarak alınmıştır.

sürdürülebilirliğine katkıda bulunan ve muhasebenin sosyal sorumluluk kavramını ön plana çıkararak işletmelerin sadece kendi çıkarlarını değil tüm toplumun çıkarını gözeterek şekilde faaliyet göstermeleri esasına dayanan bir muhasebe yaklaşımıdır. Yeşil muhasebenin nihai amacı, sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır. Yapılan bu açıklamalar doğrultusunda Maliye bölümü öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci konusundaki algılarını ve farkındalıklarını araştırmak çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Araştırmanın verilerini elde edebilmek için Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Maliye bölümünde kayıtlı olan öğrencilere anket uygulanmıştır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada anketlerden elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, akademik ortalama, iş/staj deneyimine sahip olma değişkenleri açısından yeşil muhasebe ve çevre bilinci ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığı analiz kapsamındaki hipotezler ile test edilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular öğrencilerde teorik olarak çevre bilincinin oluştuğuna işaret etmesine rağmen, öğrencilerin çevreyi ve toplumu korumak için yapılması gereken hususların uygulanması konusunda bazı eksiklikleri olduğunu ortaya çıkarmıştır. Öğrencilerin sosyal sorumluluk gereği çevrenin korunması için herkesin üzerine düşeni yapması gerektiğinin farkında oldukları ve bunun için kendilerinin de bazı özverilerde bulunmaya hazır oldukları tespit edilmiştir. Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci farkındalık düzeylerinin araştırılması ve bunlar üzerinde önemli etkisi olan değişkenlerin tespit edilmesi, yeşil muhasebe ve çevre konusunda farkındalık düzeyi çok yüksek öğrencilerin yetiştirilmesi açısından önemlidir. Böylece üniversitelerden sürdürülebilirlik bilincine sahip olarak mezun edilen öğrencilerin hem ülkemizin hem de dünyanın sürdürülebilir kalkınmasına katkı sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Muhasebe, Çevre Bilinci, Sürdürülebilir Kalkınma, Sosyal Sorumluluk, Maliye Bölümü

Giriş

Son yıllarda sadece dünya üzerinde yaşayan insanların değil, gelecek nesillerin de ihtiyaçlarını karşılamasına imkan sağlayacak şekilde hareket edilmesini öngören sürdürülebilir kalkınma modeli gündemdedir. Birleşmiş Milletler üyesi ülkeler tarafından kabul edilen ve 2030 yılına kadar ulaşılması amaçlanan hedefler doğrultusunda çevresel, ekonomik ve sosyal alanlarda gelişimin sağlanması ve sonuç olarak bugünün ve geleceğin güvence altına alınması için yoğun çaba gösterilmektedir. Küresel ısınma, doğal kaynakların kirliliği, enerji kaynaklarının tükenmesi, iklim değişikliği gibi çevre kaynaklı problemlere çözüm sağlamak için küresel ölçekte faaliyetler yürütülmekte ve çeşitli anlaşmalar yapılmaktadır. Bunun yanı sıra çevre konusunda ulusal ölçekte de yasal düzenlemeler yapılmakta ve bu konuda toplumsal bir bilinç oluşturulmaya çalışılmaktadır (Öztürk Yöndemli, 2022, s.745).

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında yükseköğretim kurumlarına ve üniversite öğrencilerine de önemli sorumluluklar düşmektedir. Yükseköğretim sadece öğrencilerin üniversitede öğrenim gördükleri sınırlı zaman dilimi içinde yaşanan gelişmelerle değil, gelecekte vatandaşların, liderlerin ve politika yapıcılarının görüşlerini şekillendirmeye yardımcı olacak şekilde öğrenciler arasında bilginin, anlayışın ve farkındalığın geliştirilmesiyle de ilgilenmelidir. Üniversitelerden, sürdürülebilir kalkınma konularını müfredata dahil ederek toplumda uzun vadeli sürdürülebilirliğe etki yapmaları beklenmektedir (Ebaid, 2022, s.1388).

Muhasebe bilimi çevresel, sosyal ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak değişime açık alanlardan biridir. Muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı işletmelerin sadece kendi çıkarlarını değil, tüm toplumun çıkarını gözeterek şekilde faaliyet göstermeleri esasına dayanır. Ancak işletmelerin faaliyetleri sebebiyle çevre ile sürekli etkileşimde oldukları ve zaman zaman çevreye zarar verdikleri bilinmektedir (Süklüm, 2020, s.160). İşletmeler tarafından gerçekleştirilen faaliyetlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerinin tespit edilmesinde, ölçülmesinde ve giderilmesinde yeşil muhasebe kilit role sahiptir (Kestane ve Çelik, 2023, s.356).

Geleneksel muhasebe, işletmelerin parayla ölçülebilen nitelikteki işlemleri ile ilgilenir ve finansal tablo kullanıcılarına işletmelerin finansal sonuçlarını ortaya koyan bilgiler açıklar. Yeşil muhasebe ise çevresel maliyetleri bir işletmenin finansal sonuçlarına dahil etmeye çalışan muhasebe yöntemidir. Yeşil muhasebenin amacı işletmelerin hem geleneksel ekonomik hedefleri hem de çevresel hedefleri anlamalarına ve yönetmelerine yardımcı olmak, böylece sürdürülebilir kalkınmayı sağlamaktır (Dang ve Doan, 2023, s.1491). Doğal çevrenin giderek artan sorunlarının çözülmesinde işletmeler tarafından alınan çevre politikasına ilişkin kararların etkili olması ve finansal tablo kullanıcılarının işletmelerin çevre üzerindeki etkisine ilişkin endişelerinin artması sonucu sürdürülebilir kalkınmanın işletmeler tarafından gerçekleştirilmesinin önemi anlaşılmış ve yeşil muhasebe ortaya çıkmıştır (Vasile ve diğerleri, 2008, s.1387).

Hem işletmeler tarafından alınan yeşil muhasebe uygulamalarına yönelik kararların hem de ülkelerin işletmeler nezdinde belirleyeceği çevre politikalarının (yeşil vergi indirimi, yeşil istisna, yeşil envanter, yeşil bilanço vb.) başarı ile uygulanmasında hiç şüphesiz ki muhasebecilere önemli sorumluluklar düşmektedir. Muhasebeciler tarafından uygulanacak yeşil muhasebe politikalarının başarıya ulaşması yeşil muhasebe eğitimi ile mümkündür. Bu sebeple üniversitelerin önlisans ve/veya lisans düzeyinde vereceği yeşil muhasebe eğitimleri, yeşil muhasebe politikalarının belirlenmesi, uygulanması ve sürdürülebilirliği açısından kritik öneme sahiptir (Bezirci ve diğerleri, 2011, ss.86-87).

Üniversitelerden mezun olan gençlerin sadece bilim ve teknoloji alanında yetkin olması değil aynı zamanda çevre bilincine sahip, yaptıkları işin olumsuz çevresel etkilerini her zaman en aza indirebilme kapasitesine sahip olmaları gerekmektedir (Putri, 2016, ss.220-221). Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından genç nesillerin çevresel, sosyal ve ekonomik konularda bilgi ve farkındalık düzeylerinin yüksek olması büyük önem taşımaktadır. Özellikle çevreye duyarlı, işletme faaliyetlerinin çevresel etkilerinin farkında, çevre maliyetleri konusunda bilinçli ve bir bütün olarak yeşil muhasebe alanında bilgi seviyesi yüksek bireylerin yetiştirilmesinde üniversitelere önemli sorumluluklar düşmektedir.

Yeşil muhasebe konusunda beceri ve yeterliliklere sahip yeni nesil muhasebecilerin mezun edilmesi amacıyla sürdürülebilir kalkınma konularının eğitime, özellikle de muhasebe eğitiminin içine entegre edilmesi yönünde son dönemde yükselen bir eğilim bulunmaktadır (Ebaid, 2022, s.1389). Yapılan bu çalışmanın amacı Maliye bölümü lisans öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci konusundaki algılarını ve farkındalıklarını araştırmaktır. Maliye bölümü öğrencilerine lisans eğitimi kapsamında verilen derslerin öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci konusundaki bilgi ve farkındalık düzeyleri üzerindeki etkisinin tespit edilmesi, konu ile ilgili müfredatta gerekli değişikliklerin yapılması açısından önem taşımaktadır. Çalışma kapsamında öncelikle yeşil muhasebe kavramsal açıdan ele alınmış ve yeşil muhasebe ile ilgili literatürde yer alan çalışmalar özetlenmiştir. Sonrasında Maliye bölümü öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algıları ve farkındalıkları anket yöntemi ile araştırılmıştır. Elde edilen veriler analiz edilerek çeşitli bulgulara ulaşılmış ve sonuç bölümü ile çalışma tamamlanmıştır.

Yapılan bu çalışmanın Maliye bölümü öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algılarını tespit etmeye yönelik literatürdeki sınırlı sayıdaki araştırmadan biri olması ve ülke genelindeki öğrencilerin sürdürülebilir kalkınma bilincine sahip olarak üniversitelerden mezun olmalarına yönelik derslerin müfredatta dahil edilmesi açısından katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Yeşil Muhasebe Kavramı

Bir ekonomide işletmelerin çevrenin güvenliği ve vatandaşların refahına yönelik rollerinin anlaşılmasında önemli bir araç olarak görülen yeşil muhasebe, işletmelerin ekonomik refaha katkısına ve kirlilik veya kaynak tükenmesi şeklinde ortaya çıkan maliyetlere yönelik veriler sağlar (Maama ve Appiah, 2019, s.457). Yeşil muhasebe, çevresel faydaları ve maliyetleri ekonomik kararların alınmasına veya ticari finansal sonuçlara dahil etmeye yönelik çabaları tanımlayan bir muhasebe türüdür (Prasetyo ve diğerleri, 2020, s.185). Yeşil muhasebe "*insanlar tarafından, insanlar için*" hedefini amaç edinen ve toplumsal kalkınma için çevresel kaynakların istikrarına ve sürdürülebilirliğine katkıda bulunan yeşil büyümenin bir parçası olarak nitelendirilmektedir (Dang ve Doan, 2023, s.1491).

Yeşil muhasebe, işletmelerin çevresel kaynakları kullanma şeklini inceleyen, bu kaynakları kullanması sonucu kaynaklardaki artış veya azalışların ölçülmesini ve çevreye verilen zararın tespit edilmesini sağlayan, işletmelerin çevre ile olan etkileşimleri konularında bilgi üreten ve bu bilgiyi açıklayan bir sistemdir (Yılmaz ve Şahin, 2017, s.110). Literatürde "çevresel muhasebe", "çevre muhasebesi", "kaynak muhasebesi", "ekolojik muhasebe" veya "entegre muhasebe" terimlerinin "yeşil muhasebe" ile benzer anlama sahip olarak birbirlerinin yerine kullanılmakta olduğu görülmektedir. Yeşil muhasebenin iki amacı vardır; bunlardan biri işletmenin çevresel performansını iyileştirmek, diğeri ise işletme faaliyetlerinin çevre üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğunu kontrol etmektir. Yeşil muhasebe bir araç olarak kullanılarak, çevresel maliyetlerin çoğu doğru karar verme ve daha yeşil teknolojilerin uygulanmasıyla azaltılabilir (Agarwal ve Kalpaja, 2018, s.206).

Yeşil muhasebe, muhasebenin ticari faaliyetlerin neden olduğu çevre tahribatı sorunlarına yönelik bir cevabıdır (Hanifa ve Kahar, 2015, s.156). Ancak halihazırda kullanılmakta olan muhasebe sistemleri işletmelerin yeşil muhasebeyi uygulayabilmesi için yeterli donanımına sahip değildir. Maliyet ve/veya gelir unsuru olan çevrenin muhasebeleştirilmesinde kullanılan ayrı bir hesap veya belirli bir hesap sınıfı bulunmamaktadır. Bu sebeple çevresel bilgilerin muhasebe sistemine aktarılması mümkün değildir (Dang ve Doan, 2023, s.1492). Muhasebe sistemine aktarılamıyor olsa da, işletmeler muhasebenin sosyal sorumluluk kavramı gereği çevreye ve topluma yönelik gerçekleştirdikleri faaliyetleri finansal raporlar dışındaki diğer raporlarda (sürdürülebilirlik raporları, entegre raporlar, kurumsal sosyal sorumluluk raporları vb.) finansal tablo kullanıcıları ile paylaşmaktadırlar.

Gezegen, kâr ve insanlar (triple bottom line 3P - planet, profit, people) arasındaki uyumu ve karşılıklı ilişkiyi ifade eden "yeşil" kavramının; karşılıklı ilişkinin doğasını temel alan, doğaya en ufak bir zarar vermeme duygusunu aşlamaya çalışan uyum anlamının, muhasebe eğitiminin temelini oluşturması ve çevre bilincine sahip muhasebeciler yetiştirebilmesi beklenmektedir (Khairin ve diğerleri, 2019, s.13). Böylece işletmelerin çevreye ve topluma zarar vermeyen faaliyetler gerçekleştirmesi ve ülkeler tarafından belirlenen yeşil muhasebe politikalarının başarı ile uygulanması mümkün hale gelebilir.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde; muhasebe meslek mensuplarının, işletme çalışanlarının, öğrencilerin ve öğretim elemanlarının yeşil muhasebe konusundaki algı ve farkındalıklarını tespit etmeye yönelik araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Muhasebe eğitimi almış öğrencilere ve muhasebe alanında uzman öğretim elemanlarına yönelik yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler aşağıdaki gibi özetlenebilir.

Hanifa ve Kahar (2015), üniversitede muhasebe eğitimi almış öğrencilerin yeşil muhasebe konusundaki görüşlerini tespit etmek amacıyla dört öğrenciden elde ettikleri verileri analiz etmişlerdir. Analiz sonuçları muhasebe öğrencilerinin, yeşil muhasebe öğrenmeyi önemli bulduğunu ve çevre bilinci olan bir muhasebecinin işletmeyi yeşil muhasebe uygulamaya teşvik edebileceğini düşündüklerini ortaya koymuştur. Çalışma sonucunda ahlaki ve etik açıdan da bir muhasebecinin çevre bilincine sahip olması gerektiği ileri sürülmüştür.

Yılmaz ve Şahin (2017), Ordu Üniversitesi Ünye İİBF ve Karadeniz Teknik Üniversitesi Vakıfkebir MYO'da farklı bölümlerde öğrenim gören muhasebe dersi almış 348 öğrenciye yapmış oldukları anket sonucunda; muhasebe alanında iş/staj tecrübesi olan öğrencilerin yeşil muhasebe farkındalıklarının diğerlerine göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Bunun yanı sıra Bankacılık ve Sigortacılık bölümünde öğrenim gören öğrencilerin çevre bilinci algılarının Maliye, Muhasebe ve İşletme bölümlerindeki öğrencilere kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir.

Ertaş ve Özkan (2017), Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi İİBF İşletme, İktisat, Kamu Yönetimi ve Maliye bölümlerinin 3. ve 4. sınıflarında öğrenim gören 888 öğrenciye anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda çevre muhasebesi eğitimi alan üçüncü sınıf öğrencilerinin çevre muhasebesi eğitimi almayan dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha fazla çevre bilincine sahip oldukları tespit edilmiştir.

Hamed (2018), Libya'nın doğu bölgesinde yer alan üniversitelerdeki öğretim üyelerinin muhasebe eğitiminde geleneksel yaklaşımdan farklı olarak öğrencilere çevreye ve topluma karşı sorumlulukları ile ilgili farkındalık ve bilgi sağlamaya yönelik bir yaklaşımın benimsenmesi hakkındaki görüşlerini araştırmıştır. Bu kapsamda Benghazi, Omar Al-Mukhtar ve Ajdabia Üniversitelerinin muhasebe bölümlerinde görev yapan 32 öğretim elemanına anket uygulamıştır. Çalışma sonuçları Libya'daki mevcut muhasebe eğitiminin öğrencilerin çevre sorunlarına yönelik farkındalığını artırma konusunda yetersiz olduğunu ve muhasebe müfredatının çevre muhasebesi ile ilgili konuları kapsayacak şekilde geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Agarwal ve Kalpaja (2018), Hindistan'ın Bangalore şehrinde öğrencilerden ve çalışanlardan oluşan 54 kişiye anket uygulayarak, yeşil muhasebenin önemi üzerine bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonuçları yeşil muhasebenin tüm işletmelerde uygulanmasının ve hükümet tarafından bu konuda sıkı önlemler alınmasının gerekli olduğunu, yeşil muhasebe konusunda daha fazla farkındalık yaratılması gerektiğini, işletmelerin çevreden ne aldığını ve karşılığında çevreye ne verdiğini takip etmesine yardımcı olması açısından yeşil muhasebenin tüm işletmelerin sistemlerine entegre edilmesine ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymuştur.

Apalı ve Acun (2019), Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak Hikmet Tolunay MYO ve Sosyal Bilimler MYO'daki 138 öğrencinin yeşili koruma bilincinin yeşil muhasebe üzerindeki etkisini anket tekniği ile araştırmışlardır. Araştırma sonuçlarına göre, muhasebe eğitimi alan öğrencilerin yeşili/doğayı koruma bilincinin yeşil muhasebe kavramına olan yaklaşımları üzerinde olumlu etkisi olduğu saptanmıştır.

Süklüm (2019), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulunda muhasebe dersi almış öğrencilerin yeşil muhasebe farkındalıklarını belirlemek amacıyla 487 öğrenciye anket uygulamıştır. Elde edilen bulgulara göre; öğrencilerin yeşil muhasebe farkındalıkları cinsiyete göre farklılık göstermiş ve erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre yeşil

muhasabe farkındalıklarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çevre bilinci akademik ortalaması 3,00 ve üzeri olan ve bir iş deneyimi bulunan öğrencilerde daha yüksek saptanmıştır. Çalışma sonuçları genel olarak öğrencilerin büyük çoğunluğunun yeşil muhasabe konusunda yeterli düzeyde bilgiye sahip olmadıklarını ve farkındalık düzeylerinin de düşük olduğunu göstermiştir.

Silva ve diğerleri (2020), Brezilyanın Rio de Janeiro kentinde bulunan sekiz yükseköğretim kurumunda öğrenim gören 361 lisans ve yüksek lisans muhasabe öğrencisine anket uygulayarak öğrencilerin yeşil muhasabe uygulamalarına ilişkin algılarını değerlendirmek amacıyla bir çalışma yapmışlardır. Çalışma sonuçları muhasabe öğrencilerinin yeşil muhasabe uygulamalarına ilişkin yüksek bir önem algısı olduğunu ve kız öğrencilerin yeşil muhasabe uygulamalarında muhasabecinin rolüne erkek öğrencilerden çok daha fazla önem verdiğini ortaya koymuştur.

Çil Koçyiğit ve Tarsuslu (2020), Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İİBF İşletme ve Sağlık Yönetimi bölümlerinde öğrenim gören 297 öğrenciye anket uygulamışlardır. Çalışma sonuçları, İşletme bölümünde kayıtlı olan öğrencilerin yeşil muhasabe konusundaki algı ve farkındalıklarının Sağlık Yönetimi bölümü öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu göstermiştir. Not ortalaması yüksek olan, muhasabe alanında staj yapan veya çalışan ve mezun olduktan sonra muhasabecilik mesleğini yapmak istediğini belirten öğrencilerin yeşil muhasabe algı ve farkındalıkları diğerlerine kıyasla daha yüksek tespit edilmiştir.

Prasetyo ve diğerleri (2020), Endonezya'nın Pontianak şehrinde bulunan dört üniversiteyi çevresel aidiyet, çevresel katılım, çevresel raporlama ve çevresel denetim değişkenlerini kullanarak yeşil muhasabe uygulamaları açısından karşılaştırmalı olarak incelemişlerdir. Çalışmada üniversitelerin akademik ve idari kadrolarında görev yapan 93 kişiye anket uygulanmıştır. Çalışma sonucunda Tanjungpura Üniversitesi ile Pontianak şehrindeki diğer üniversiteler arasında çevresel katılım, çevresel raporlama ve çevresel denetim konularında önemli farklılıklar olduğu, çevresel aidiyet açısından ise hiçbir fark olmadığı tespit edilmiştir.

Iskandar ve diğerleri (2021), Endonezya'da bulunan dört farklı yükseköğretim kurumundan toplam 18 öğrencinin katılımı ile gerçekleştirdikleri nitel çalışmada muhasabe öğrencilerinin yeşil muhasabe okuryazarlıklarını tespit etmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonuçları muhasabe öğrencilerinin yeşil muhasabe konusundaki okuryazarlığını üç boyutta ortaya koymuştur. Öğrencilerin üretilen bilginin niteliksel özelliklerine yönelik yüksek, yeşil muhasabenin temelini oluşturan ilkeleri tanımlama konusunda düşük ve yeşil muhasabe raporunun bileşenlerine yönelik çok düşük okuryazarlık düzeyleri olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada muhasabe lisans programının çeşitli müfredat değişiklikleri yapılarak geliştirilmesi öneri olarak sunmuştur.

Saygın Yücel ve Öztürk (2021), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesine bağlı Biga UBF, Çan Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Çan MYO ve Çanakkale Sosyal Bilimler MYO akademik birimlerinde farklı bölüm/programlarda öğrenim gören muhasabe dersi almış 603 öğrenciye anket uygulamışlardır. Çalışma sonucunda öğrencilerin genel olarak yeşil muhasabe algı ve farkındalıklarının yüksek olduğu, kız öğrencilerin erkeklerden daha yüksek algıya ve farkındalığa sahip olduğu, yeşil muhasabe konusunda yeterli seviyede eğitim verilmediği, lisans ya da ön lisans öğrencilerinin yeşil muhasabe konusundaki algı ve farkındalıkları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Kestane ve Çelik (2023), Kilis 7 Aralık Üniversitesi İİBF öğrencilerinin yeşil muhasebeye yönelik algı düzeylerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmada muhasebe eğitimi alan 355 öğrenciye anket uygulamışlardır. Çalışma sonuçları öğrencilerin aldıkları muhasebe derslerinin yeşil muhasebeye yönelik algıları üzerinde olumlu yönde etkili olduğunu ve bölümlere göre öğrencilerin yeşil muhasebe algılarının anlamlı farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca çalışmada öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf ve akademik ortalama özelliklerinin yeşil muhasebe algıları üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Yukarıda özetlendiği gibi literatürde üniversite öğrencilerinin yeşil muhasebe okuryazarlıklarını, algılarını ve farkındalıklarını farklı örneklem üzerinde araştıran sınırlı sayıda ulusal çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmanın literatürdeki diğer çalışmalardan farkı Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Maliye bölümünde kayıtlı olan öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algılarını tespit etmeye yönelik olmasıdır.

3. Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Yapılan bu araştırmanın amacı, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Maliye bölümü öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalık düzeylerini tespit etmektir. Bu bağlamda 2023-2024 Eğitim-Öğretim dönemi bahar yarıyılında öğrenci bilgi sistemine kayıtlı maliye bölümü lisans öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci hakkındaki bilgi düzeylerini, farkındalıklarını ve bakış açılarını araştırmak amaçlanmıştır. Yapılan çalışmadan elde edilen bulguların Maliye bölümü öğrencilerinin mevcut müfredat kapsamında almış oldukları muhasebe derslerinin yeşil muhasebe uygulamaları ve sürdürülebilir kalkınma bilinci açısından yeterliliği değerlendirilerek, sonuçlara göre müfredat değişikliği gerekip gerekmediği hususunda yol göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, 2023-2024 Eğitim-Öğretim yılı bahar dönemi itibarıyla Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İİBF Maliye bölümü 1., 2., 3. ve 4. sınıflarına kayıtlı olan toplam 361 öğrenciden oluşmaktadır. Evren sayısına göre örneklem yeterli olup olmadığını tespit etmek için örneklem büyüklüğü hesaplanmıştır. Hesaplama sonucu asgari örneklem büyüklüğünün %95 güven ve %5 hata payı ile en az 186 öğrenci olduğu tespit edilmiş ve çalışmada 200 geçerli anket sayısına ulaşılmıştır.

3.3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmada maliye bölümü lisans öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci hakkındaki algılarının ve farkındalıklarının tespit edilmesine yönelik veri toplamak amacıyla anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formu Süklüm (2019) tarafından yapılan çalışmadan uyarlanarak hazırlanmıştır. Araştırma için 02.04.2024 tarihinde etik kurul izni başvurusu yapılmış ve araştırma Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu tarafından değerlendirilerek 25.04.2024 tarih ve 2024/04/05 karar numarası ile yayın etiği açısından uygun bulunmuştur.

Anket, öğrencilerin demografik özelliklerinin ve yeşil muhasebe ile çevre bilinci farkındalıklarının ve algılarının belirlenmesine yönelik olmak üzere iki bölüm olarak tasarlanmıştır. Anket formunun birinci bölümü öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, akademik ortalama ve deneyim bilgileri olmak üzere toplam beş sorudan, ikinci bölümü ise toplam 21 maddeden oluşmuştur. Anketin ikinci bölümündeki sorular beşli likert ölçeğine (1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum, 5= Kesinlikle Katılıyorum) göre

hazırlanmıştır. Elde edilen verilerin analizi SPSS 22.0 istatistiksel paket programı kullanılarak yapılmıştır. Öğrencilerin cinsiyet, yaş, sınıf, akademik ortalama, iş/staj deneyimine sahip olma değişkenleri açısından yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalık ölçeğinin alt boyutları arasında anlamlı farklılıklar olup olmadığı analiz kapsamında hipotezler ile test edilmiştir.

Araştırma kapsamında kullanılan ölçeğin güvenirlik analizi Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanarak gerçekleştirilmiştir. Verilerin normallik varsayımının testi için Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri kullanılmıştır. Kurtosis ve Skewness katsayıları da incelenmiştir. Hipotezler independent t test ve ANOVA kullanılarak analiz edilmiştir. Ayrıca araştırmanın faktör analizine uygun olup olmadığının tespit edilmesi amacıyla Barlett testi yapılmış ve faktör analizi gerçekleştirilmiştir. Faktör analizi daha önce kullanılmış olan bir ölçeğin güncel olan araştırmada kullanıldığında orijinal faktör yapısına uyup uymadığını, uyuyor ise ne derece uygun olduğunu denetlemeye yardımcı olmaktadır.

3.4. Araştırmanın Bulguları

Anket verilerinin istatistiksel analizleri sonucu ulaşılan bulgulara alt başlıklar halinde aşağıda yer verilmiştir.

3.4.1. Güvenilirlik Analizi

Güvenilirlik analizi kapsamında tespit edilen güvenilirlik katsayısı değeri 0 ile 1 aralığında yer almakta ve 1'e yaklaştıkça araştırmanın güvenilirliğinin arttığını göstermektedir (Uzgören, 2012, s.54). Gerçekleştirilen analizler sonucunda Cronbach's Alpha değerinin; 0,80-1,00 aralığında olması verilerin oldukça yüksek güvenilirliğe sahip olduğu anlamını taşımaktadır (Alpar, 2013, ss.848-850).

Tablo 1. Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha Katsayısı	Madde Sayısı
0,852	21

Analizi sonucunda Maliye bölümü lisans öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci hakkındaki algılarının ve farkındalıklarının tespitine yönelik ölçeğin genel Cronbach's Alpha katsayısı 0,852 bulunmuş olup, ölçeğin güvenilir olduğu saptanmıştır.

3.4.2. Frekans ve Yüzde Dağılımları

Öğrencilerin demografik özelliklerinin tespitine yönelik yapılan frekans ve yüzde analizi sonuçları Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Öğrencilerin Demografik Özelliklerine İlişkin İstatistikler

Demografik Özellikler	Frekans	Yüzde
Cinsiyet	Kız	103
	Erkek	97
Yaş	18 ve altı	7
	19-20	80
	21-22	61
	23-24	51
	25 ve üzeri	1
		0,5
Sınıf	Birinci sınıf	44
	İkinci sınıf	76
	Üçüncü sınıf	16
	Dördüncü sınıf	64
Akademik Ortalama	1,99 ve altı	33
	2,00-2,49	82
	2,50-2,99	76
	3,00-3,49	9
Deneyim (iş/staj)	Var	63
	Yok	137
		68,5

Ankete katılım gösteren öğrencilerin %51,5'i kızlardan oluşurken %48,5'i erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcılar yaş kriterine göre değerlendirildiğinde %40'ının 19-20 yaş aralığında oldukları tespit edilmiştir. Ankete katılan öğrencilerin %22'si birinci sınıfta, %38'i ikinci sınıfta, %8'i üçüncü sınıfta, %32'si ise dördüncü sınıfta öğrenim görmektedir. Öğrencilerin akademik ortalamaları incelendiğinde; ankete katılım sağlayan öğrencilerin büyük çoğunluğunun ortalamasının 2,00-2,99 arasında olduğu görülmektedir. Staj ya da herhangi bir iş deneyimi olan öğrenciler, hiç çalışmamış olan öğrencilere göre azınlıktadır.

Tablo 3. Öğrencilerin Yeşil Muhasebe ve Çevre Bilinci Algılarına ve Farkındalıklarına İlişkin İstatistikler

Sosyal sorumluluk gereği çevreyi korumak için herkes üzerine düşeni yapmalıdır.						
Ortalama: 4,68	F	2	0	2	53	143
	%	1,0	0	1,0	26,5	71,5
Çevreyi korumak için elektrik, su ve yakıt tüketimini azaltmaya dikkat ederim.						
Ortalama: 4,30	F	4	4	19	74	99
	%	2,0	2,0	9,5	37,0	49,5
Etrafımdaki insanları çevreye zarar vermemeleri konusunda uyarırım.						
Ortalama: 3,87	F	5	12	50	70	63
	%	2,5	6,0	25,0	35,0	31,5
Ürünler arasında seçim yaparken çevreye en az zarar veren ürünü satın almayı tercih ederim.						
Ortalama: 3,59	F	3	19	75	63	40
	%	1,5	9,5	37,5	31,5	20,0
Çevreye duyarlı ürünler üretme konusunda işletmeler finansal olarak desteklenmelidir.						
Ortalama: 4,30	F	1	0	26	85	88
	%	0,5	0	13,0	42,5	44,0
İşletmeler sosyal sorumluluk gereği çevre ile ilgili faaliyetlerini raporlamalıdır.						
Ortalama: 4,19	F	2	0	32	93	73
	%	1,0	0	16,0	46,5	36,5
Yeşil muhasebe uygulamalarının temiz ve güvenli üretimi arttıracığına inanıyorum.						
Ortalama: 4,18	F	3	0	31	94	72
	%	1,5	0	15,5	47,0	36,0
Çevresel problemlerin çözümü için işletmelerin yeşil muhasebe uygulamalarını yürütmeleri gereklidir.						
Ortalama: 4,02	F	1	5	45	87	62
	%	0,5	2,5	22,5	43,5	31,0
Çevresel problemlerle ilgili yenilik ve gelişmeleri güncel olarak takip ederim.						
Ortalama: 3,35	F	8	31	76	53	32
	%	4,0	15,5	38,0	26,5	16,0
Yeşil muhasebe uygulamalarının doğal kaynakların gereksiz tüketiminin sınırlandırılmasında yararlı olacağına inanıyorum.						
Ortalama: 4,14	F	0	4	32	96	68
	%	0	2,0	16,0	48,0	34,0
İşletmelerin yeşil muhasebe uygulamalarına katılmaları sosyal sorumluluk gereği devlet tarafından zorunlu hale getirilmelidir.						
Ortalama: 4,02	F	1	7	39	94	59
	%	0,5	3,5	19,5	47,0	29,5

Tablo 3. Öğrencilerin Yeşil Muhasebe ve Çevre Bilinci Algılarına ve Farkındalıklarına İlişkin İstatistikler (devamı)

İşletme ve çevre arasındaki ilişki yeşil muhasebe uygulamaları ile raporlanır.						
Ortalama: 3,68	F	1	4	90	67	38
	%	0,5	2,0	45,0	33,5	19,0
Yeşil muhasebe uygulamalarının ekosistemi koruyacağına inanıyorum.						
Ortalama: 4,15	F	0	3	34	93	70
	%	0	1,5	17,0	46,5	35,0
İşletmeler yeşil muhasebe uygulamalarının bir parçası olarak çevre politikalarını belirlemelidir.						
Ortalama: 4,07	F	1	4	28	115	52
	%	0,5	2,0	14,0	57,5	26,0
Yeşil muhasebe uygulamaları dolaylı olarak işletmelerin maliyetlerinin düşmesini sağlar.						
Ortalama: 3,81	F	3	3	69	80	45
	%	1,5	1,5	34,5	40,0	22,5
Geri dönüşümlü ürünleri pahalı olsa da alırım.						
Ortalama: 2,91	F	17	45	84	47	7
	%	8,5	22,5	42,0	23,5	3,5
Yeşil muhasebe uygulamalarının üretim sırasında ortaya çıkan atıkların yönetiminde yararlı olacağına inanıyorum.						
Ortalama: 4,06	F	0	4	37	102	57
	%	0	2,0	18,5	51,0	28,5
Yeşil muhasebe uygulamalarının su kullanımı ve yönetiminde yararlı olacağına inanıyorum.						
Ortalama: 4,14	F	2	3	29	97	69
	%	1,0	1,5	14,5	48,5	34,5
Yeşil muhasebe uygulamalarının sera gazı salınımını yönetmekte yararlı olacağına inanıyorum.						
Ortalama: 4,11	F	3	4	32	90	71
	%	1,5	2,0	16,0	45,0	35,5
Yeşil muhasebe uygulamalarının enerji tasarrufunu artıracığına inanıyorum.						
Ortalama: 4,18	F	1	3	30	91	75
	%	0,5	1,5	15,0	45,5	37,5
Yeşil muhasebe, ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.						
Ortalama: 3,03	F	18	29	100	35	18
	%	9,0	14,5	50,0	17,5	9,0

Maliye bölümü öğrencilerinin yeşil muhasebe ve çevre bilinci ile ilgili toplam 21 ifadeye verdikleri yanıtların frekans ve yüzde dağılımları yukarıdaki Tablo 3'te sunulmuştur. Ankette yer alan ifadelere verilen cevaplar incelendiğinde, öğrencilerin genellikle "kesinlikle katılıyorum" ve "katılıyorum" seçeneklerini tercih ettikleri görülmektedir. Öğrenciler en fazla "*sosyal sorumluluk gereği çevreyi korumak için herkes üzerine düşeni yapmalıdır*" ifadesine katılmışlar ve çevreyi koruma konusundaki sorumluluklarının bilincinde olduklarını göstermişlerdir. Öğrencilerin bu ifadeden sonra sırasıyla yüksek oranda katılım gösterdikleri diğer iki ifade çevreyi korumak için elektrik, su ve yakıt tüketimini azaltmaya dikkat etmeye ve çevreye duyarlı ürünler üretme konusunda işletmelerin finansal olarak desteklenmesi gerektiğine yöneliktir. Öğrencilerin en düşük oranda katıldıkları ölçek maddesi ise "*geri dönüşümlü ürünleri pahalı olsa da alırım*" olmuştur. Bunun yanı sıra öğrenciler yeşil

muhasebenin ayrı bir ders olarak müfredatta yer alması konusunda da kararsız olduklarını gösteren yanıtlar vermişlerdir.

Öğrencilerden elde edilen veriler çerçevesinde hem bireysel hem de toplumun her kesiminde teorik olarak çevre bilincinin oluşmasının gerekliliği görüşünün hakim olmasına rağmen, çevreyi ve toplumu korumak için yapılması gereken hususların uygulanması konusunda bazı eksiklikler olduğu göze çarpmaktadır. Öğrenciler sosyal sorumluluk gereği çevrenin korunması için herkesin üzerine düşeni yapması gerektiğinin farkındadır ve bunun için kendileri de tam olmasa da bazı özverilerde bulunmaya hazırdır. Öğrencilerin yeşil muhasebe uygulamalarının çevrenin korunması üzerindeki olumlu etkilerini bildiği dikkat çekmiştir. Öğrenciler yeşil muhasebe uygulamalarının temiz ve güvenli üretimi artıracığının, ekosistemi koruyacağını, işletmelerin maliyetlerinin düşmesini sağlayacağını, doğal kaynakların gereksiz tüketimini sınırlandıracığının, enerji tasarrufunu artıracığının, sera gazı salınımının ve su kullanımının yönetiminde fayda sağlayacağını bilincindedir.

3.4.3. Faktör Analizi

Faktör analizi, çok sayıda değişkeni bir araya getirerek kavramsal olarak anlamlı az sayıda yeni değişkenler bulmayı ve anlaşılabilirliği artırmayı amaç edinen istatistiksel işlemler bütünüdür (Büyüköztürk, 2002, s.472). Faktör analizi, sosyal bilimler alanında ölçümün kalitesini ve geçerliliğini ortaya koymak için kullanılan en önemli analizlerdendir. Araştırmacının elinde birbiri ile ilişkili birden fazla değişkenin olması durumunda bir faktör veya genel bir değişkenin değişik biçimlerdeki ölçümleri olan bir faktörler seti şeklinde ele alınması ölçülmeye çalışılan yapısal gerçekliği önemli biçimde etkilemektedir. Özünde faktör analizinin amacı veri setini küçülterek aynı amaca hizmet eden yöneylemleri daha net görebilmek ve açıklanabilir hale getirmektir (Brown, 2009, s.20).

Bir çalışmanın faktör analizine uygun olup olmadığının tespit edilmesinde kullanılan adımlardan birisi Barlett testidir. Bartlett testi daha önceki korelasyon matrisini genel olarak incelemekte ve bu korelasyon matrisinin istatistiki olarak anlamlılığına bakmaktadır. İstenen durum bu testin anlamlı çıkmasıdır ve uygun bir modelde $p < 0,05$ olması durumunda verilerin faktör analizine uygun olduğu kabul edilmektedir (Barrett, 2007, s.815). Çalışmada faktör analiziyle ilgili son olarak KMO Kaiser Meyer Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçütü değerine bakılmıştır. KMO testi, değişkenler arasındaki korelasyonları ve faktör analizinin uygunluğunu ölçen testtir. Bu çalışmada anket ölçeğinin yapı geçerliliğini test edebilmek için uygulanan faktör analizi sonucunda Barlett testi p değeri 0,000 ve KMO değeri 0,792 olarak hesaplanmıştır. Buradan elde edilen sonuç ile ankette yer alan ifadelerin faktör analizine uygun olduğu belirlenmiş ve faktör elde etmek amacıyla rotasyon tekniklerinden Varimax rotasyonlu faktör analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen ölçekteki her bir faktöre ait faktör yükleri, açıklanan varyans oranı, özdeğer katsayıları ve madde-test korelasyon katsayıları aşağıdaki Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 4. Faktör Analizi Sonuçları

Faktörler	F1	F2	F3	F4	Özdeğer (>1)	Açıklanan Varyans (%)	Kümülatif
Faktör 1: Yeşil Muhasebe Algısı							
7. Yeşil muhasebe uygulamalarının temiz ve güvenli üretimi arttıracağına inanıyorum.	0,662						
8. Çevresel problemlerin çözümü için işletmelerin yeşil muhasebe uygulamalarını yürütmeleri gereklidir.	0,608						
10. Yeşil muhasebe uygulamalarının doğal kaynakların gereksiz tüketiminin sınırlandırılmasında yararlı olacağına inanıyorum.	0,486				5,659	26,946	26,946
11. İşletmelerin yeşil muhasebe uygulamalarına katılmaları sosyal sorumluluk gereği devlet tarafından zorunlu hale getirilmelidir.	0,614						
12. İşletme ve çevre arasındaki ilişki yeşil muhasebe uygulamaları ile raporlanır.	0,675						
13. Yeşil muhasebe uygulamalarının ekosistemi koruyacağına inanıyorum.	0,682						
Faktör 2: Yeşil Muhasebe Farkındalığı							
14. İşletmeler yeşil muhasebe uygulamalarının bir parçası olarak çevre politikalarını belirlemelidir.	0,522						
15. Yeşil muhasebe uygulamaları dolaylı olarak işletmelerin maliyetlerinin düşmesini sağlar.	0,546						
17. Yeşil muhasebe uygulamalarının üretim sırasında ortaya çıkan atıkların yönetiminde yararlı olacağına inanıyorum.	0,599				2,319	11,994	38,940
18. Yeşil muhasebe uygulamalarının su kullanımı ve yönetiminde yararlı olacağına inanıyorum.	0,779						
19. Yeşil muhasebe uygulamalarının sera gazı salınımını (CO2) yönetmekte yararlı olacağına inanıyorum.	0,843						
20. Yeşil muhasebe uygulamalarının enerji tasarrufunu arttıracağına inanıyorum.	0,782						
21. Yeşil muhasebe, ayrı bir ders olarak müfredatta yer almalıdır.	0,346						

Tablo 4. Faktör Analizi Sonuçları (devamı)

Faktörler	F1	F2	F3	F4	Özdeğer (>1)	Açıklanan Varyans (%)	Kümülatif
Faktör 3: Çevre Bilinci Farkındalığı							
4. Ürünler arasında seçim yaparken çevreye en az zarar veren ürünü satın almayı tercih ederim.	0,772						
9. Çevresel problemlerle ilgili yenilik ve gelişmeleri güncel olarak takip ederim.	0,716				1,671	7,955	46,895
16. Geri dönüşümlü ürünleri pahalı olsa da alırım.	0,499						
Faktör 4: Çevre Bilinci Algısı							
1. Sosyal sorumluluk gereği çevreyi korumak için herkes üzerine düşeni yapmalıdır.	0,596						
2. Çevreyi korumak için elektrik, su ve yakıt tüketimini azaltmaya dikkat ederim.	0,760						
3. Etrafımdaki insanları çevreye zarar vermemeleri konusunda uyarırım.	0,711				1,294	6,161	53,096
5. Çevreye duyarlı ürünler üretme konusunda işletmeler finansal olarak desteklenmelidir.	0,595						
6. İşletmeler sosyal sorumluluk gereği çevre ile ilgili faaliyetlerini raporlamalıdır.	0,539						

Yukarıdaki tabloda F1, F2, F3 ve F4 şeklinde yer alan faktör yükleri, her maddenin ilgili faktör ile arasındaki ilişkiyi açıklamakta kullanılan katsayıdır. Bu katsayının yüksek olması beklenmektedir. Faktör yüklerinin 0,60 ve üzerinde bir değere sahip olması yüksek ilişki düzeyinde kabul edilirken, 0,30-0,59 arasındaki yük değeri orta düzeyli ilişki olarak kabul edilmektedir (Büyüköztürk, 2002, s.473).

Tablo 4'te görülebileceği gibi Varimax rotasyonlu faktör analizi sonucunda dört faktör elde edilmiştir. Bu faktörler; (i) yeşil muhasebe algısı, (ii) yeşil muhasebe farkındalığı, (iii) çevre bilinci farkındalığı ve (iv) çevre bilinci algısı olarak adlandırılmıştır. Bundan sonraki hipotez tezleri bu dört faktör açısından değerlendirilecektir. Araştırma ölçeği maddelerinde yer alan ifadeler dört faktör altında toplanmış olup bu dört faktör toplam varyansın %53,096'sını açıklamaktadır. Böylece faktör yapılarının toplam değişken varyansının yarısından fazlasını açıkladığı ve bu sebeple temsil yeteneği olduğu sonucuna varılabilmektedir.

3.4.4. Hipotez Testleri

Bir çalışmada istatistiksel testlerin uygulanabilirliği için bazı varsayımların gerçekleşmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çalışmada ilgilenilen dağılımın normal dağılım sergilemesi önemli bir değer olarak kabul edilmektedir. Bir çalışmada parametrik analizlerin yapılabilmesi için verilerin aralıklı ya da oransal olması, verilerin normal dağılıma uyması ve grup varyanslarının

eşit olması gerekmektedir (Kalaycı, 2018, s.76). Verilerin normal dağıldığı varsayımının geçerliliği için hem Skewness (çarpıklık) hem de Kurtosis (basıklık) katsayılarının sıfır olması gerekmektedir. Ancak Skewness ve Kurtosis değerleri özellikle sosyal bilimler gibi nicel alanlarda çoğunlukla sıfırdan farklı değerlerde seyrettiğinden bu değerler için kabul edilebilir alanlar çizilmiştir (Demir, 2022, s.399). Bu aralıklar [-1, +1] olarak önerilmektedir (Bulmer, 1979, s.129). Bu çalışmada da hipotez testlerinin yapılabilmesi amacıyla ilk olarak anket yoluyla ulaşılan verilerin normal dağılım sergileyip sergilemedikleri test edilmiştir.

Tablo 5. Normallik Dağılımı Testi

Skewness	Kurtosis
-0,594	0,545

Çarpıklık ve basıklık katsayılarının -1 ile +1 arasında değerlere sahip olması sosyal bilimler alanındaki bir çalışmada verilerin normal dağılım sergilediği yönünde yorumlanmakta olup bu çalışma için analizlerdeki verilerin normal dağılım gösterdiği ve çoklu bağlantı sorununun giderilmiş olduğu yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Öğrencilerin demografik özelliklerine göre yeşil muhasebe ve çevre bilinci algıları ve farkındalıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olup olmadığını tespit edebilmek için parametrik testlerden bağımsız örneklem T-testi ve One-Way ANOVA testi kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir.

Araştırmanın hipotezleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir.

H₁: Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında cinsiyete göre anlamlı bir farklılık vardır.

H₂: Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında iş/staj deneyimine göre anlamlı bir farklılık vardır.

H₃: Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında yaşa göre anlamlı bir farklılık vardır.

H₄: Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında sınıflara göre anlamlı bir farklılık vardır.

H₅: Öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında akademik ortalamaya göre anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 6. Cinsiyete Göre T-Testi Sonuçları

Faktörler	Kız/Erkek	N	Ortalama	t-ist.	p-değeri
Faktör 1	Kız	103	4,07	1,167	0,038
	Erkek	97	3,93	1,163	
Faktör 2	Kız	103	3,94	0,871	0,013
	Erkek	97	3,87	0,866	
Faktör 3	Kız	103	3,29	0,158	0,012
	Erkek	97	3,27	0,157	
Faktör 4	Kız	103	4,27	0,286	0,043
	Erkek	97	4,25	0,285	

H₁ hipotezini test edebilmek amacıyla yapılan t-testi analiz sonuçları Tablo 6'da yer almaktadır. Test sonuçları öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıkları arasında cinsiyete göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$). Bu kapsamda H₁ hipotezi kabul edilmiştir. Kız öğrencilerin tüm faktörler açısından

yeşil muhasebe ve çevre bilinci algı ve farkındalıklarının erkek öğrencilere oranla daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 7. İş/Staj Deneyimine Göre T-Testi Sonuçları

Faktörler	Var/Yok	N	Ortalama	t-ist.	p-değeri
Faktör 1	Var	63	4,05	-1,102	0,000
	Yok	137	3,96	-1,105	
Faktör 2	Var	63	3,93	0,427	0,248
	Yok	137	3,90	0,432	
Faktör 3	Var	63	3,33	0,656	0,438
	Yok	137	3,26	0,676	
Faktör 4	Var	63	4,27	-0,360	0,713
	Yok	137	4,24	-0,372	

Tablo 7’de yer alan t-testi sonuçları; öğrencilerin yeşil muhasebe algıları arasında (faktör 1) iş/staj deneyimlerine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğunu ortaya koymuştur ($p < 0,05$). İş/staj deneyiminin öğrencilerin yeşil muhasebe farkındalıkları (faktör 2) ile çevre bilinci algıları ve farkındalıkları (faktör 3 ve 4) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir ($p > 0,05$). Bu kapsamda H_2 hipotezi sadece ilk faktör için kabul edilmiş, ikinci, üçüncü ve dördüncü faktörler için reddedilmiştir. Anlamlı farklılıkların hangi gruplar arasında gerçekleştiğini tespit edebilmek için ortalama değerlere bakılmış ve iş/staj deneyimi olan öğrencilerin herhangi bir yerde iş/staj deneyimi yaşamayan öğrencilere göre yeşil muhasebe algılarının daha fazla olduğu ortaya çıkmıştır.

Araştırma kapsamında demografik nitelik arz eden ve ikiden fazla değişkeni bulunan yaş, sınıf ve akademik ortalama özellikleri One-Way ANOVA testi yapılarak analiz edilmiştir. Bu karşılaştırmadaki istatistiksel anlamlılık sig. (2-tailed) değeriyle tespit edilmiştir. Analizler sonucunda gruplar arasında gözlemlenen farkın hangi iki grup arasında gerçekleştiğinin analiz edilebilmesi için Post-Hoc testlerinden faydalanılmıştır. Post-Hoc testleri arasından Tukey HSD testi tercih edilmiştir.

Tablo 8. Yaşa Göre One-Way ANOVA Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kareler	F-ist.	p-değeri
Faktör 1 Yeşil Muhasebe Algısı	Gruplararası	0,446	4	0,111	0,371	0,829
	Gruplarıçi	58,614	195	0,301		
	Toplam	59,060	199			
Faktör 2 Yeşil Muhasebe Farkındalığı	Gruplararası	2,375	4	0,594	2,166	0,074
	Gruplarıçi	53,453	195	0,274		
	Toplam	55,828	199			
Faktör 3 Çevre Bilinci Farkındalığı	Gruplararası	2,233	4	0,558	1,049	0,383
	Gruplarıçi	103,712	195	0,532		
	Toplam	105,944	199			
Faktör 4 Çevre Bilinci Algısı	Gruplararası	0,986	4	0,246	0,824	0,511
	Gruplarıçi	58,289	195	0,299		
	Toplam	59,275	199			

Tablo 8’de yer alan One-Way ANOVA testi için hesaplanan p değerleri incelendiğinde yaş değişkeni için $p > 0,05$ olduğundan yaş değişkeni ile faktörler arasında anlamlı farklılıklar olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. H_3 hipotezi tüm faktörler için reddedilmiştir.

Tablo 9. Sınıflara Göre One-Way ANOVA Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kareler	F-ist.	p-değeri
Faktör 1 Yeşil Muhasebe Algısı	Gruplararası	2,162	3	0,721		
	Gruplarıçi	56,898	196	0,290	2,483	0,062
	Toplam	59,060	199			
Faktör 2 Yeşil Muhasebe Farkındalığı	Gruplararası	3,383	3	1,128		
	Gruplarıçi	52,445	196	0,268	4,214	0,060
	Toplam	55,828	199			
Faktör 3 Çevre Bilinci Farkındalığı	Gruplararası	7,097	3	2,366		
	Gruplarıçi	98,847	196	0,504	4,691	0,003
	Toplam	105,944	199			
Faktör 4 Çevre Bilinci Algısı	Gruplararası	5,459	3	1,820		
	Gruplarıçi	53,816	196	0,275	6,628	0,060
	Toplam	59,275	199			

Tablo 9’da yer alan sonuçlar doğrultusunda öğrencilerin sadece çevre bilinci farkındalıkları arasında sınıflara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar olduğu tespit edilmiştir ($p<0,05$). Yapılan Tukey HSD testine göre farklılığın ikinci ve dördüncü sınıflar arasında ortaya çıktığı ve dördüncü sınıf öğrencilerinin çevre bilinci farkındalıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır. Bu kapsamda H_4 hipotezi üçüncü faktör olan çevre bilinci farkındalığı için kabul, diğer faktörler için reddedilmiştir.

Tablo 10. Akademik Ortalamalara Göre One-Way ANOVA Analizi Sonuçları

		Kareler Toplamı	df	Ortalama Kareler	F-ist.	p-değeri
Faktör 1 Yeşil Muhasebe Algısı	Gruplararası	0,167	3	0,056		
	Gruplarıçi	58,893	196	0,300	0,185	0,906
	Toplam	59,060	199			
Faktör 2 Yeşil Muhasebe Farkındalığı	Gruplararası	1,179	3	0,393		
	Gruplarıçi	54,649	196	0,279	1,409	0,241
	Toplam	55,828	199			
Faktör 3 Çevre Bilinci Farkındalığı	Gruplararası	4,658	3	1,553		
	Gruplarıçi	101,287	196	0,517	3,004	0,032
	Toplam	105,944	199			
Faktör 4 Çevre Bilinci Algısı	Gruplararası	0,755	3	0,252		
	Gruplarıçi	58,520	196	0,299	0,843	0,472
	Toplam	59,275	199			

Tablo 10’da yer alan analiz sonuçları öğrencilerin akademik not ortalamalarına göre çevre bilinci farkındalıkları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğuna işaret etmektedir ($p<0,05$). Bu doğrultuda H_5 hipotezi üçüncü faktör olan çevre bilinci farkındalığı için kabul, diğer faktörler için reddedilmiştir. Yapılan Tukey HSD testi sonuçlarına göre anlamlı farklılık akademik not ortalaması 1,99 ve altı olan öğrenciler ile 3,00-3,49 olanlar arasında tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular 3,00-3,49 arasında ortalamaya sahip olan öğrencilerin düşük ortalama sayılabilecek 1,99 ve altındakilere göre daha fazla çevre bilinci farkındalığına sahip olduğunu göstermiştir.

Sonuç

Kaynakların kıt olmasına rağmen ihtiyaçların sınırsızlığı, kıt kaynakların en etkin ve verimli şekilde kullanılmasının gerekliliğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Son yıllarda Türkiye’nin de içinde yer aldığı Birleşmiş Milletler üyesi olan ülkeler tarafından kabul edilen ve 2030 yılının sonuna kadar ulaşılması amaçlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin özünde hem günümüzün hem de geleceğin doğal işleyişini devam ettirmek vardır. Doğal işleyişin sürdürülebilmesi için tüm dünyada ekonomik, sosyal ve çevresel dengenin sağlanması gerekmektedir. Ancak günümüz şartları açısından değerlendirildiğinde dünyanın

yaşanabilir ve gelecek nesillere miras bırakılabilir bir yer olmaktan gitgide uzaklaştığını ifade etmek mümkündür.

Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında ve hem bugün yaşayan hem de gelecekte yaşayacak olan insanların yaşam kalitesinin artırılmasında tüm dünya ülkelerinin yöneticilerine, işletmelerine ve vatandaşlarına önemli sorumluluklar düşmektedir. Çevreye ve topluma duyarlı, sadece kendi çıkarına değil, tüm canlıların çıkarına uygun hareket eden insanlara her zamankinden daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu açıdan genç nesillerin yetiştirilmesinde kilit rol oynayan üniversiteler tarafından verilen eğitim hizmetinin kapsamı büyük öneme sahiptir. Son yıllarda üniversitelerden sadece belirli bir bilim alanında yeterli teknik bilgiye sahip öğrenciler yetiştirme değil, toplumda uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkı sağlama potansiyeline sahip öğrencileri çalışma hayatına hazırlama beklentisi oluşmuştur.

Muhasebe bilimi, sosyal sorumluluk kavramını esas alan ve işletme faaliyetlerinin yürütülmesinde sadece kar değil aynı zamanda toplum yararı odaklı bir yaklaşım benimseyen alanlardan biridir. İşletme faaliyetlerinin çevre ve toplum üzerindeki olumsuz etkilerinin tespit edilmesinde, ölçülmesinde ve olumsuz etkilerin giderilmesinde yeşil muhasebe uygulamaları ve işletme yönetimi tarafından benimsenen yeşil muhasebe politikalarının önemi büyüktür. Maliye lisans programı hem muhasebecilerin hem de ülke ve işletme politikalarına yön veren öğrencilerin yetiştirildiği bir alan olması sebebiyle Maliye bölümü öğrencilerinin çevre bilinci ve yeşil muhasebe algıları ve farkındalıkları sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması açısından araştırılmaya değerdir.

Yapılan bu çalışma kapsamında elde edilen bulgular değerlendirildiğinde Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye bölümü öğrencilerinin hem çevre bilinci hem de yeşil muhasebe algılarının ve farkındalıklarının iyi seviyede olduğu ifade edilebilir. Bu sonuçta öğrencilere müfredat kapsamında verilen derslerde sürdürülebilir kalkınma, sosyal sorumluluk, çevre bilinci, çevre politikaları, yeşil muhasebe uygulamaları, kaynak kullanımı gibi konulara içerik olarak yer verilmesinin etkili olduğu düşünülmektedir. Özellikle öğrencilerin sosyal sorumluluk gereği çevreyi ve kıt kaynakları korumaya, çevreye duyarlı olmaları konusunda işletmelerin finansal açıdan desteklenmesine ve yeşil muhasebe uygulamalarının ekosistemi korumak için gerekli olduğuna yönelik görüşleri teorik olarak çevre bilinci ve yeşil muhasebe algısına ve farkındalığına sahip olduklarını göstermektedir. Öğrencilerin yeşil muhasebe konusunda müfredata ayrı bir ders konulmasına yönelik ölçek maddesine kararsız yönde görüş bildirmeleri teorik açıdan konu ile ilgili bilgi sahibi olduklarının bir göstergesidir. Ancak çevrenin korunması ve yeşil muhasebe politikalarının uygulanması konusunda öğrencilerin iyi seviyede olmadıkları dikkat çeken bir bulgu olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin etrafındaki insanları çevreye zarar verme konusunda uyarma, ihtiyaçları olan ürünleri seçerken çevreye en az zarar veren ürünü satın almayı tercih etme, çevresel problemlerle ilgili gelişmeleri takip etme ve geri dönüşümlü ürünleri pahalı olsa da satın alma konusunda eksiklikleri olduğu tespit edilmiştir.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgular, yaş değişkeninin öğrencilerin çevre bilinci ve yeşil muhasebe algısı ve farkındalığı üzerinde bir etki oluşturmadığını göstermiştir. Öğrencilerin akademik not ortalaması ve sınıfları sadece çevre bilinci algıları üzerinde anlamlı farklılık göstermiştir. Analiz sonuçları kız öğrencilerin yeşil muhasebe ve çevre bilinci algılarının ve farkındalıklarının erkek öğrencilere göre daha fazla olduğuna işaret etmiştir. Bu sonuç literatürde yer alan ve farklı üniversite öğrencilerine yapılan çalışmaların bazıları ile uyumlu

bazıları ile de uyumsuzdur. Hem bu çalışma hem de literatürdeki diğer benzer çalışmaların özellikle öğrencilerin cinsiyetlerine ve iş/staj deneyimlerine göre yeşil muhasebe farkındalıklarının değiştiğini göstermiştir. Yapılan bu çalışmanın en temel kısıtı bulguların Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Maliye bölümü öğrencilerinin anket sorularına vermiş oldukları cevaplara dayalı olmasıdır.

Çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin teorik olarak iyi seviyede olduğu tespit edilen çevre bilinci ve yeşil muhasebe algılarının ve farkındalıklarının daha yüksek seviyeye çıkarılabilmesi ve öğrencilere çevreyi korumak için yapılması gerekenler hususunda uygulamaya dönük bilgiler aktarılabilmesi için Maliye bölümü müfredatına “Sürdürülebilir Kalkınma” dersi ilave edilmesi önerilebilir. Sadece Maliye bölümü değil, üniversitelerin tüm bölümlerine söz konusu dersin eklenmesinin toplumda sürdürülebilirlik bilincinin oluşturulması açısından faydalı olacağı düşünülmektedir. Üniversite yönetimleri tarafından tüm öğrencilerin çevre koruma bilincini artırmaya yönelik düzenlenecek toplu etkinliklerin de sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayacağı ifade edilebilir. Bunun yanısıra öğrencilerin iş ve staj imkanları da genişletilerek, çevre ve yeşil muhasebe konusundaki farkındalıkları artırılabilir. Gelecek çalışmalarda üniversitelerin sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlamaya yönelik yaptıkları ya da yapmayı planladıkları faaliyetler araştırılabilir.

Kaynakça

- Agarwal, V. & Kalpaja, L. (2018). A Study on the Importance of Green Accounting. *International Journal of Advance Research, Ideas and Innovations in Technology*, 4(5), 206-210. Erişim adresi: <https://www.ijariit.com/manuscripts/v4i5/V4I5-1234.pdf>
- Alpar, R. (2013). Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Yöntemler. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Apalı, A., & Acun, Ö. (2019). Muhasebe Eğitimi Alan Öğrencilerde Yeşili Koruma Bilincinin Yeşil Muhasebe Üzerindeki Etkisinin Araştırılması. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 18-36. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oguzhan/issue/46602/571476>
- Barrett, P. (2007). Structural equation modelling: Adjudging model fit. *Personality and Individual Differences*, 42(5), 815-824. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2006.09.018>
- Bezirci, M., Özpeynirci, R. & Duman, H. (2011). Sosyal Sorumluluk Kavramı Bağlamında Yeşil Muhasebe Eğitimi: Bir Alan Araştırması. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(3), 61-89. Erişim adresim: <https://earsiv.kmu.edu.tr/server/api/core/bitstreams/c0a9c44a-5fc3-4298-960d-40eab8a7ec9e/content>
- Brown, J. D. (2009). Statistics Corner Questions and answers about language testing statistics: Principal components analysis and exploratory factor analysis, definitions, differences, and choices. *Shiken: JALT Testing & Evaluation SIG Newsletter*, 13(2), 19-23.
- Bulmer, M. G. (1979). *Principles of Statistics*. Dover.
- Büyükköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kuramlar ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, (32), 470-483. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kuey/issue/10365/126871>
- Çil Koçyiğit, S. & Tarsuslu, S. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Yeşil Muhasebe Konusundaki Algıları ve Farkındalıkları: Bir Üniversite Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23(1), 326-340. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.643299>
- Dang, T. M. L. & Doan, T. T. (2023). Green Accounting with Sustainable Development in Vietnam. *International Journal of Advanced Multidisciplinary Research and Studies*, 3(6), 1491-1494. Erişim adresi: <https://www.multiresearchjournal.com/admin/uploads/archives/archive-1703742004.pdf>
- Demir, S. (2022). Comparison of Normality Tests in Terms of Sample Sizes under Different Skewness and Kurtosis Coefficients. *International Journal of Assessment Tools in Education*, 9(2), 397-409. <https://doi.org/10.21449/ijate.1101295>
- Ebaid, I. E. (2022). Sustainability and Accounting Education: Perspectives of Undergraduate Accounting Students in Saudi Arabia. *Journal of Applied Research in Higher Education*, 14(4), 1371-1393. <https://doi.org/10.1108/JARHE-05-2021-0183>
- Ertas, F. C. & Özkan, O. (2017). The Effects of Environmental Accounting Education on Students' Environmental Consciousness. IV. International Symposium on Accounting and Finance, 3-5 July 2017, Ohrid-Macedonia.
- Hamed, S. B. M. (2018). The Role of Environmental Accounting Education to achieve Sustainability: Reality and Expectation. The fifth Scientific Conference of Environment and Sustainable Development in the Arid and Semi- Arid Regions (ICESD), 23-25 July 2018, Ajjdabiyya-Libya.
- Hanifa, S. & Kahar, A. (2015). Green Accounting: Understanding of Accounting Students. First International Conference on Economics and Banking (ICEB-15), 26-27 May 2015, Jawa Barat-Indonesia.
- Iskandar, R., Setiawati, L., Diyanti, F. & Sari, D. M. (2021). Student's Literacy on Green Accounting Concept and its Challenges Ahead. *Journal of Educational and Social Research*, 11(6), 269-276. <https://doi.org/10.36941/jesr-2021-0146>
- Kalaycı, Ş. (2018). SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri. Ankara: Asil Yayın Dağıtım, 9. Baskı.
- Kestane, A. & Çelik, N. (2023). Yeşil Muhasebenin Muhasebe Eğitimindeki Rolü: Kilis 7 Aralık Üniversitesinde Araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(1), 356-369. <https://doi.org/10.36362/gumus.1205131>
- Khairin, F. N., Sukoharsono, E. G., Roekhudin & Hariadi, B. (2019). The "Green" Term and Accounting Education. *The International Journal of Accounting and Business Society*, 28(2), 1-16.

- Maama, H. & Appiah, K. O. (2019). Green Accounting Practices: Lesson From An Emerging Economy. *Qualitative Research in Financial Markets*, 11(4), 456-478. <https://doi.org/10.1108/QRFM-02-2017-0013>
- Öztürk Yöndemli, S. (2022). Türkiye’de Çevre Muhasebesi Konusunda Yayınlanmış Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(26), 743-767. <https://doi.org/10.36543/kauibfd.2022.031>
- Prasetyo, H., Indriani, I. K. & Widodo, A. (2020). Comparative Study on the Application of Green Accounting Based on University Social Responsibility at Universities in Pontianak. *Journal of Islamic Accounting and Finance Research*, 2(2), 185-208. <https://doi.org/10.21580/jiafr.2020.2.2.6316>
- Putri, D. P. (2016). Green Accounting as a Part of University Social Responsibility: A Literature Review. International Conference on Education, November 22-24 2016, Malang City-Endonezya.
- Saygın Yücel, T. & Öztürk, S. (2021). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Yeşil Muhasebe Algı ve Farkındalık Düzeylerinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma. *İktisadi ve İdari Bilimler Alanında Uluslararası Araştırmalar IV* içinde (s. 82-102), Konya: Eğitim Yayınevi.
- Silva, R. J., Tommasetti, R., Gomes, M. Z. & Silva Macedo, M. Á. (2020). How Green Is Accounting? Brazilian Students’ Perception. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 21(2), 228-243. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2019-0232>
- Süklüm, N. (2019). Yeşil Muhasebe Farkındalığının Sosyal Sorumluluk Çerçevesinde Analizi: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (84), 95-112. <https://doi.org/10.25095/mufad.625745>
- Süklüm, N. (2020). Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Yeşil Muhasebe ve Yeşil Denetim İlişisine Kavramsal Bir Bakış. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, TBMM 100. Yıl Özel Sayısı, 151-163. <https://doi.org/10.33905/bseusbed.752576>
- Uzgören, N. (2012). Bilimsel Araştırmalarda Kullanılan Temel İstatistiksel Yöntemler ve SPSS Uygulamaları. Bursa: Ekin Yayınevi
- Vasile, P., Andrica Cristina, C. & Mihaela, L. (2008). Green Accounting – A Challenge For The Accountant Specialist. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 17(3), 1387-1391. Erişim adresi: <https://anale.steconomieuoradea.ro/volume/2008/v3-finances-banks-accountancy/252.pdf>
- Yılmaz, Z. & Şahin, Z. (2017). Muhasebe Dersi Alan Öğrencilerin Yeşil Muhasebe Konusundaki Algıları ve Farkındalıkları. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 03(01), 110-122. Erişim adresi: https://ibaness.org/bnejss/2017_03_01/013_yilmaz_and_sahin.pdf

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Üniversite Öğrencilerinin Dijital Eşitsizlik Deneyimleri

University Students' Experiences of Digital Inequality

Mine YENİÇERİ-ALEMDAR

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve

Tanıtım Bölümü, İzmir, Türkiye

Ege University, Faculty of Communication, Department of

Public Relations and Publicity, İzmir, Türkiye

mine.alemdar@ege.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3270-8655>

<https://ror.org/02eaafc18>

Nahit Erdem KÖKER

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve

Tanıtım Bölümü, İzmir, Türkiye

Ege University, Faculty of Communication, Department of

Public Relations and Publicity, İzmir, Türkiye

nahit.koker@ege.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-8622-865X>

<https://ror.org/02eaafc18>

Miray BEŞBUDAK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ege Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve

Tanıtım Bölümü, İzmir, Türkiye

Ege University, Faculty of Communication, Department of

Public Relations and Publicity, İzmir, Türkiye

miraybesbudak@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-7610-6368>

<https://ror.org/02eaafc18>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 21.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 07.12.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Yeniçeri-Alemdar, M., Köker, N. E., & Beşbudak, M. (2025). Üniversite Öğrencilerinin Dijital Eşitsizlik Deneyimleri. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 90-115. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1487600>

Yazar Katkıları: %35-%35-%30

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler- yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 35%-35%-30%

Review: Single anonymized - Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC

University Students' Experiences of Digital Inequality¹

Abstract

In history, only different segments of society have been able to speak of welfare. Welfare is related to economic provision. The economic offer has changed over the centuries about agricultural products, goods, products, services and experiences. In this age where information is transformed into an economic good based on fiber optic cable and microchip technology. There is now a class that takes an active role in the production of knowledge, which is an economic value, and different class structures consisting of individuals who do not have the competence to produce knowledge. While progress is being made by both groups with and without ownership and access constraints, the high rate of progress of the first group leads to inequality in the possession. While digital inequality is expected to be eliminated in many parts of the world, unfortunately, the problem of digital inequality among students continues to be experienced in the field of education. This study focuses on identifying the dimensions of digital inequality and experiences from the perspective of university students who put digital technologies at the center of their lives. Understanding the experiences of disadvantaged students can improve peer empathy and the educational institution's ability to understand its students. In the research part which designed to describe the areas and experiences of digital inequality of Ege University students, explains the possible losses of disadvantaged students, strategies to overcome losses, and emotional states caused by ownership-access barriers. Data were collected from students representing the two extremes of inequality through in-depth interviews using extreme or deviant case sampling, and the data set was subjected to thematic content analysis and descriptive analysis using computer-aided qualitative analysis programs. Disadvantaged students could not follow the courses synchronously due to both not having a digital technological tool and problems arising from access to the internet infrastructure, and this situation could lead to not being able to establish the necessary dialogue with the faculty member, a decrease in course grades, or failure in the course. Advantageous students were able to follow the courses synchronously, prepare their homework and projects quickly and easily, and easily adapt to the distance/hybrid education process thanks to digital hardware ownership and access.

Keywords: Digital inequality, University Students, Disadvantage, New Communication Technologies, Distance Learning

Üniversite Öğrencilerinin Dijital Eşitsizlik Deneyimleri**

Öz

İnsanlık tarihi boyunca toplumun yalnızca farklı kesimleri için "refah"tan bahsedilebilmiştir. Refah ekonomik sunu ile ilişkilidir. Ekonomik sunu, yüzyıllar boyunca tarımsal ürünler, mallar, ürünler, hizmetler ve deneyimler olarak değişime uğramıştır. Ekonomik sununun niteliğinde yaşanan değişimde ise teknolojik buluşlar etkili olmuştur. Bilginin fiber optik kablo ve mikroçip teknolojisine dayalı olarak ekonomik sunuya dönüştüğü bu çağda, farklı meslek ve uzmanlıklar ortaya çıkmaktadır. Artık ekonomik bir değer olan bilginin üretiminde aktif rol alan bir sınıf ve bilgi üretme yeterliliğine sahip olamayan bireylerden oluşan farklı sınıf yapıları bulunmaktadır. Bilgi toplumunda refahın koşulu bilgi üretebilme yeteneğidir. Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, bireylerin yeni iletişim teknolojilerine erişim ve kullanma becerilerindeki eşitsizlikleri de derinleştirmektedir. Sahiplik ve erişim kısıtlamaları olan ve olmayan grupların her ikisinde de ilerleme sağlanırken, birinci grubun yüksek ilerleme hızı, gruplar arasında bilgiye sahip olma ve kullanma konusunda eşitsizliğe neden olmaktadır. Dünyanın birçok yerinde dijital eşitsizliğe ilişkin dengesizliğin giderilmesi beklenirken, maalesef eğitim alanında öğrenciler arasında dijital eşitsizlik sorunu yaşanmaya devam etmektedir. Bu çalışma, dijital teknolojileri hayatının merkezine koyan üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla dijital eşitsizlik boyutlarının ve öğrenci deneyimlerinin belirlenmesine odaklanmaktadır. Dezavantajlı öğrencilerin deneyimlerinin anlaşılması, ekranlar arası empatiyi ve eğitim kurumunun öğrencisine yönelik

¹ This study was produced based on the results of the Ege University Scientific Research Project No. 23656 and was compiled from the paper presented at the Media and Culture International Symposium held on 5-6 December 2022. Ethics committee approval was received with the decision of EGEBAZEK at the meeting numbered 16/26 dated 29.12.2021 and protocol number 1242.

** Bu çalışma, Ege Üniversitesi 23656 no.lu Bilimsel Araştırma Projesi sonuçlarına dayalı olarak üretilmiş, ayrıca araştırmaya ilişkin ilk bulgular 5-6 Aralık 2022 tarihinde gerçekleşen Medya ve Kültür Uluslararası Sempozyumu'nda sözlü olarak sunulmuştur. EGEBAZEK'in 29.12.2021 tarih 16/26 sayılı toplantı ve 1242 protokol nolu kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

anlayış yeteneğini geliştirebilir. Ege Üniversitesi öğrencilerinin dijital eşitsizlik alanlarını ve deneyimlerini betimleme amacıyla tasarlanan bu araştırmada, dezavantajlı öğrencilerin olası kayıpları, kayıpların üstünden gelme stratejileri ve sahiplik-erişim engelinin neden olduğu duygu durumları açıklanmıştır. Aşırı veya aykırı durum örneklemesi ile eşitsizliğin iki uç kısmını temsil eden öğrencilerden derinlemesine görüşme yolu ile veri toplanmış, veri seti bilgisayar destekli nitel analiz programları kullanılarak tematik içerik analizi ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Dezavantajlı öğrenciler, hem dijital teknolojik bir araca sahip olamama hem de internet alt yapısına erişimden kaynaklanan sorunlar nedeniyle dersleri senkron takip edememiş, bu durum öğretim üyesi ile gereken diyalogu kuramama, ders notunda düşüş ya da dersten başarısız olmaya neden olabilmektedir. Avantajlı öğrenciler, dersleri senkron olarak takip edebilmiş, ödev ve projelerini hızlı ve kolay bir şekilde hazırlayabilmiş, dijital donanım sahipliği ve erişim sayesinde uzaktan/hibrit eğitim sürecinde kolayca adapte olabilmışlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Eşitsizlik, Üniversite Öğrencileri, Dezavantaj, Yeni İletişim Teknolojileri, Uzaktan Eğitim

Giriş

Refahın paylaşımı konusundaki dengesizlikler tarih boyunca var olagelmıştır. İçinde yaşadığımız dünyada ise refah ve teknolojik gelişim yakından ilişkilidir. Teknolojik ilerlemeler, aynı zamanda bireylerin yeni iletişim teknolojilerine erişim ve bu teknolojileri kullanım becerileri açısından eşitsizlikleri derinleştirmektedir. Hayatın her alanında birçok şey temelden değişmekte ve bu değişime karşı koymak mümkün olamamaktadır. Ekonomi, çalışma hayatı, sosyal hayat ve eğitim arasında bulunan karşılıklı ilişkilerin daha açık ve samimi hale gelmesiyle, yeni nesil ya da diğer bir ifade ile ağ kuşağı benzeri görülmemiş oranlarda bir paradigma değişikliği gerçekleştirmesini hızlandırmaktadır. Oysa, bu teknolojilere sahip olamamaya bağlı mağduriyet ve olası kayıplar görece daha az ilgi çekmektedir. Özellikle pandemi koşullarında eğitim-öğretim sürecinin varlığını mümkün hale getiren bu teknolojileri; sahiplik/ erişim/ kullanım becerisi açısından değerlendiremeyen öğrenciler özelinde tartışmak ileride daha eşitlikçi yapılar için umut verici olabilir. Teknolojik gelişmelerin eğitim programlarına entegrasyonu ile eğitimde dijital ve yenilikçi bir dönüşüm yaşanmaktadır. Öğrenciler internet ve bilgi teknolojileri sayesinde çevrim içi ortamda öğrenebilir, çalışabilir, araştırma yapabilir, iş birliği kurabilir ve bağımsız olarak bilgi geliştirebilir hale gelmişlerdir. Ancak teknoloji pek çok fayda sunsa da beraberinde bazı sorunları getirmektedir. Toplumun farklı kesimlerinde teknolojiye erişimde dengesizlik yaşanması eğitimde dijital eşitsizlik olgusunu açığa çıkarmıştır. Bu çalışma açısından dijital eşitsizlik, öğrenme sürecinde herkesin teknolojiye eşit erişime sahip olmasını ifade etmektedir. Bu teknoloji mobil cihaz, giyilebilir teknolojiler, kişisel bilgisayar, tablet gibi donanımların yanı sıra internet bağlantılarını da içermektedir. Sahip olunan akıllı teknolojiler, bugünün eğitim, kimlik ve kariyer inşası, vatandaşlık haklarına katılım, sosyal hayatta temsil kısaca var olma unsurlarına dönüşmüştür.

Bu çalışmada, dijital teknolojileri yaşamın merkezine almış üniversite öğrencileri perspektifinden özellikle kendi yaş grupları içinde yaşanan dijital eşitsizlik boyutlarını belirlemeye ve dezavantajlı öğrencilerin deneyimlerine odaklanılmaktadır. Öğrenci perspektifinden deneyimleri keşfetmek ve betimlemek dezavantajlı grup ile ilgili empati yeteneğini geliştirebilir. Uzaktan eğitim araçlarına erişim ile ilgili öğrencinin ihtiyaç-beklenti ve duygularına hitap edecek bir anlayışla hareket edilmesine yardımcı olabilir.

1. Dijital Eşitsizlik Kavramı ve Eğitim

Bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim /kullanım açısından farklı sosyo-ekonomik düzeylerdeki bireyler, haneler, işletmeler ve coğrafi alanlar arasındaki eşitsizliği ifade etmede; "dijital bölünme, dijital uçurum, dijital eşitsizlik, dijital ayırım, dijital kırılma, dijital boşluk" gibi

kavramlar kullanılmaktadır. Dijital uçurum, toplumda bilgi ve iletişim teknolojilerine ve gerekli becerilerin kazanılmasına dengesiz erişim konusunda sosyal etkileri açıklamak amacıyla kullanılan bir terimdir (Cronin, 2002). Sosyal eşitsizlik temelinden yola çıkarak, internet erişiminde kısıtlılıklar yaşamının, olumsuz sonuçları olacağı fikrine dayanmaktadır (Van Deursen ve diğerleri, 2017, s.452). Van Deursen ve diğerlerine göre (2017, ss.452-453), dijital bölünme düşüncesinin ardında yatan ilk fikir "internet altyapısına erişim" konusunda yaşanan kısıtlardır, (birinci düzey bölünme) günümüzde ise "beceri ve kullanım kalıpları" (ikinci düzey bölünme) ile "internet kullanımından elde edilen somut sonuçlardaki eşitsizlikler" (üçüncü düzeyde bölünme) üzerinde durulmaktadır. DiMaggio ve Hargittai (2001) ise dijital eşitsizliği beş boyutta ele almıştır. Bunlar; teknik araçlar, bağımsız kullanım, beceri, sosyal destek ve teknoloji kullanım amaçlarındaki eşitsizliklerdir.

Bu çalışmada eğitim alanında yaşanan dijital eşitsizliklere odaklanılmıştır. Çağdaş toplumun iş, yönetim, iletişim, ulaşım ve eğlence gibi diğer yönleri gibi, bilgi iletişim teknolojileri de eğitimin temel bir parçası haline gelmiştir. Özellikle, öğretme-öğrenme süreçleri üzerindeki olumlu etkisi yaygın olarak kabul edilmektedir (Mahmood, 2009). Dijital imkanlara sahip olmak okullar, yöneticiler, politikacılar, eğitimciler ve ebeveynler tarafından sosyal sorunlar için çözüm yolu olarak görülmüştür (Perkinson, 1968; Cuban, 2002). Günümüzde de okulların dijital eşitsizliği giderecek kurumlar olarak görülmesi normaldir. Pek çok insan, okulların ve okullarda öğrencilere sunulan imkanların dijital eşitsizliği ortadan kaldırmaya yardımcı olabileceğini düşünmektedir (Cohen, 2002; Cuban, 2002; Bolt ve Crawford, 2000). Ancak önemli bir noktayı gözden kaçırmamak gerekmektedir: Kentsel ve kırsal, özel ve kamu ya da büyük ve küçük gibi sıfatlarla nitelenen eğitim kurumları bu uçurumun üstesinden gelmeye nasıl yardımcı olabilir?

Teknolojik gelişmelerin yansıması olarak, son yıllarda okullarda, öğretme ve öğrenme yöntemlerini geliştirmek, çeşitli açık ve uzaktan eğitim programları sunabilmek adına gelişmeler yaşanmaktadır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için çok önemlidir ve zorlukları da beraberinde getirir. Az gelişmiş ülkelerde, sosyal eşitsizlikler, özellikle demografik, ekonomik ve kültürel faktörlere dayanan temel bir sorundur. Daha adil bir toplumsal gelişme olanağı sağlamak için, bu ülkelerin eğitim fırsatlarında eşitliği teşvik etmeleri zorunludur. Mevcut eşitsizliklerin dijital bölünme ya da uçurum nedeniyle olduğundan daha kötü hale gelmesi ihtimaline karşı, bilgi iletişim teknolojileri politikalarında eşitlik sorunu ele alınmalıdır (Salinas, 2000). Eğitim üzerinde etkili olan eşitsizlik konuları olarak aile geliri, kırsal veya kentsel çevre, ebeveynlerin eğitim düzeyi, beslenme ve sağlık, çocukların okula erişimi sadece birkaçıdır. Günümüzde dijital gelişmeler bunun yanı sıra pandemi, doğal afet gibi yüz yüze eğitimi zorlayıcı olaylar, eğitim-öğretim faaliyetlerinin büyük bir kısmını çevrimiçi ortama taşımaya gerektirmiştir. Buna rağmen bazı öğrenciler için eğitimin eşit oranda dijitalleştiği söylenemez. Bunun nedeni öğrencilerin teknolojiye sahiplik, ağa erişim ve kullanım becerisi konusunda yaşadığı kısıtlardır.

Bilgisayar aracılı test ve deney yapma, konu anlatımları-deney simülasyonu, çevrim içi sınavlar, sertifika eğitimleri, e-kitaplar ve eğitici eğlence araçları, günümüzde eğitimde dijitalleşmenin yalnızca bazı örnekleridir. Teknolojinin eğitim ve öğretimin ayrılmaz bir parçası olduğunu düşünen bazı eğitimciler yapay zekâ ve sanal gerçeklikle güçlendirilmiş tamamen

dijital bir öğrenme sürecinin tüm öğrencilerin erişimine açılacağına inanmaktadır. Tüm bu gelişmelerle birlikte ancak tüm öğrencilerin dijital öğrenme alanı eşitlenebildiği takdirde gruplar arasındaki farkın açılmasının önüne geçilebilir. Aksi halde öğrenim süreçleri dijital eşitsizliği derinleştirecektir. Özellikle 14-25 arası yaş grubundaki kişilerin, öğrenim süreçlerinde dijital araçları kullanması beklenmektedir. Bu durum içinde bulunulan coğrafyaya ve sosyo-ekonomik duruma göre değişmektedir. Öğrencilerin yalnızca dijital içeriğin tüketicileri olarak değil, aynı zamanda üretim sürecine de dahil olarak dinamik hikaye anlatımı, veri görselleştirme ve içerik düzenleme yoluyla yeterliliklerini sergileyen ve fikirlerini ileten, etkileşimli ve işbirlikçi bireyler olmaları gerekmektedir (TopHat, 2021). 2020'li yılların sonuna kadar dünya çapında birçok mezunun yeni dijitalleştirilmiş iş olanaklarına yöneleceği, işe giriş sürecinin tamamen dijital ortamlar üzerinden yürütüleceği tahmin edilmektedir. Bir taraftan dijitalleşme yaşamın tüm alanlarını kuşatırken, diğer taraftan dijital beceri geliştirmede ve dijitalleşmenin olanaklarından yararlanabilme konusunda yeni eşitsizlikler doğmaktadır. ABD'deki geleneksel okul yapıları ve eğitim süreçlerine bakıldığında, kentsel/kırsal, erkek/kadın ve beyaz Amerikalı/ diğer azınlık grupları arasında dijital bölünme yaşanması, eğitim kurumlarını önlem almaya itmiştir (Spring, 2000). Örneğin, ülkenin ilk ve ortaokullarında teknolojinin etkin kullanımını artırmayı amaçlayan teknoloji projesi geliştirilmiş (Mack, 2001), Teknoloji Okuryazarlığı Mücadelesi Fonu oluşturulmuş (Cuban, 2002) ve eğitime teknolojinin entegre edilmesi adına ulusal teknoloji hedefleri belirlenmiştir (Tarman, 2003, s.6). Eğitimdeki dijital uçurum, sadece Türkiye'de değil dünya çapında daralma belirtisi göstermeyen, büyüyen bir olguyu temsil etmektedir.

2. Yükseköğretim ve Dijital Eşitsizlik

Covid 19 pandemi sürecinde Türkiye'deki üniversitelerin uzaktan-çevrim içi eğitime geçişiyle dijital platformda eğitimi sağlamanın zorluğu ama aynı zamanda fırsatları keşfedilmiştir. Sürec, kişisel bilgisayar sahipliği ve internet erişim olanağına bağlı olarak bazı öğrenciler için avantaja, bazıları için ise dezavantaja dönüşmüştür. Dijital teknolojilere yeterli erişim, öğrencilerin sosyal konumlarını ve sermayelerini iyileştirmeleri için etkili olabilmektedir. Buna karşılık, teknolojiye erişimin kısıtlılığı, zaten dışlanmış olan birey sınıfını daha da zorlayabilmektedir (Rogers, 2016). Üniversite öğrencileri arasındaki dijital eşitsizlik sorununa dünyanın farklı bölgelerinde yapılmış araştırmalarda dikkat çekilmiştir. Araştırmalar üniversite öğrencilerinin işlevsel bir teknolojik donanıma ve yüksek hızlı internet erişimine sahip olamamaktan kaynaklanan birinci ve ikinci düzey dijital bölünme sorununa işaret etmektedir. Resta ve Laferriere'e (2015) göre, dijital bölünme sonucu yaşanan dışlanma sınıflar arasında yalnızca bir bilgi uçurumuna yol açmakla kalmaz, aynı zamanda kültürlerarası ağlar, iletişim ve anlayışlar için açılımları ve paylaşımı da sınırlamaktadır. Örneğin ABD'de 30 üniversiteyi içine alan araştırma sonuçlarına göre pandemi döneminde uzaktan eğitimdeki öğrenme problemi, öğrencilerin yaşadığı 1. ve 2. düzey bölünme sorunu (sahiplik ve internet erişimi) ile ilişkilidir. Öğretim üyesi ile gerekli iletişimi kuramama, soru sormama, yardım alamama da pandemi döneminde öğrenmeyi olumsuz etkilemiştir (Katz ve diğerleri, 2021). Üniversite öğrencileri arasındaki dijital eşitsizlik sorununun temeli üniversiteye gelmeden önceki eğitim-öğretim ve imkanlarla ilgilidir. Doğal olarak ailelerin sosyo-ekonomik göstergeleri belirleyicidir. Sosyal eşitsizliklerin yükünü taşıyanların, yüksek oranda yoksulluk çeken, daha az erişime sahip ailelerden geldiğine değinen Oydemi (2012), Afrika'da yürüttüğü araştırmada üniversite öğrencilerinin kampüs dışında internet erişim olanaklarındaki farkın, dijital dengesizliklerin şiddetini artırdığından bahsetmektedir. Kampüs dışında internete erişemeyen

öğrenciler, internetin sunduğu gelişim alanlarından faydalanamadığı için kullanım becerisi geliştirememektedir. Ailelerin sosyo-ekonomik durumuyla bağlantılı olarak öğrencinin teknolojiye sahip olması, bu olanağı akademik amaçlarla kullanmasını sağlamaktadır. Torres-Diaz ve Duarte (2015), Ekvator'da gerçekleştirdikleri araştırmada ailenin gelir düzeyi yükseldikçe, öğrencinin akademik faaliyetler için teknoloji kullanımının iyileştiğinden bahsetmektedir. Benzer yönde Tien ve Fu (2008) ailenin sosyo-ekonomik geçmişi ve öğrencinin bilgisayar teknolojilerini öğrenme eğilimi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit etmiştir.

Çocukluk yıllarından itibaren teknolojik araca ve internet erişimine sahip olan öğrenciler kişisel merak ve çaba ile dijital teknolojileri kullanma konusunda beceri geliştirebilmektedir. Üniversitelerin, kayıt yılında iken öğrencinin dijital yetkinliğini ölçümlemesi ve ilerleyen yıllarda öğrenciler arasında dijital eşitsizlik farkını kapatmaya yönelik ders/kurs/seminer gibi eğitimlerle öğrencilerini desteklemesi gerekmektedir. O'Hanlon (2002), Ohio Eyalet Üniversitesi'ne yeni kayıt olan öğrencilerin yalnızca %9'unun, dijital yeterlilik testinden başarılı olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, üniversite öğrencileri sistematik olarak değerlendirilmeli ve ihtiyaçlarına uygun eğitim içeriği planlanmalıdır. Üniversite öğrencileri arasındaki dijital eşitsizlikte başlangıç noktası olarak görülen birinci sınıfın kritik önemini gösteren bir diğer çalışmaya göre (Welser ve diğerleri, 2019), öğrenciler üniversiteye farklı düzeyde dijital becerilerle gelmekte, kırsal bölgelerden gelen öğrenciler daha fazla zorluk yaşayabilmekte, bu duruma müdahale edilmediğinde ise eşitsizlik, eğitim dezavantajına dönüşmektedir.

3. Araştırma Konusu ve Amacı

Üniversitenin ilk yılında dijital eşitsizliği giderecek önlemlerin alınması ilerleyen yıllarda gruplar arasındaki dijital yetkinlik farkının açılmasındaki hızda düşüş sağlayabilecektir. Bu nedenle eğitimde dijital eşitsizlik konusunda daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç bulunmaktadır. Üniversite öğrencileri arasında en son teknolojilere erişimi olanlar ve olmayanların yeterlilik konusunda farklı düzeylere sahip olabileceği (Compaine, 2001), bu durumun gelir düzeyi ile doğrudan ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Bu nedenle Ege Üniversitesi öğrencileri özelinde dijital eşitsizlik alanlarının neler olduğuna ve eşitsizliğin dezavantajlı tarafını oluşturan öğrencilerin deneyimlerini anlamaya yönelik bir araştırma süreci planlanmıştır.

Temel Araştırma Problemi: Dijital bölünme kuramı doğrultusunda Ege Üniversitesi öğrencilerinin kendi içinde yaşadığı dijital eşitsizlik alanları nelerdir ve eşitsizlik öğrencilerin yaşamında ne anlama gelmektedir?

Alt Problem 1: Yeni iletişim teknolojilerine ve yeterli erişime (internet kotası-hız) sahip olamayan öğrencilerin diğer öğrencilere göre olası kayıpları nelerdir? Öğrencilerin bu kayıpları giderme stratejileri nelerdir?

Alt Problem 2: Dijital eşitsizlikte dezavantajlı öğrencilerin uzaktan eğitim sürecinde yaşadıkları deneyimler nelerdir?

Alt Problem 3: Öğrenci perspektifinden yeni iletişim teknolojilerine dayalı araştırma ve ödev hazırlık süreçleri nasıl yönetilmektedir?

Alt Problem 4: Öğrencilere yönelik olası destek konuları ve kaynakları neler olabilir?

4. Araştırma Yöntem ve Deseni

Çalışmada odaklanılan temel araştırma problemine yanıt bulmak amacıyla nitel yönetime başvurulmuştur. Hemen hemen her nitel araştırma desenin temelini oluşturan olgu bilim deseni ile insanların kendi yaşamlarında ve gündelik eylemlerinde deneyimledikleri olguları anlamak, tanımlamak, bu olgular ile ilgili derinlemesine, detaylı tasvirler yapmak istenir (Merriam ve Tisdell, 2015). Bu doğrultuda, Ege Üniversitesi öğrencilerinin kendi yaş grupları içinde yaşadığı dijital eşitsizlik alanlarını anlamak eşitsizliğin öğrencilerin yaşamında ne anlama geldiğinin saptamak amacıyla olgu bilim deseni ile çalışılmıştır. Araştırmaya başlamadan önce etik kurul onayı alınmıştır.

5. Araştırmanın Örneklemi ve Veri Analizi

Amaçlı örnekleme yöntemine başvurulmuş, "aşırı veya aykırı durum örnekleme" tercih edilmiştir. Dijital eşitsizlik alanlarını saptama noktasında (a) en son teknolojilere erişimi olan öğrenciler (b) en son teknolojilere erişimi olmayan öğrenciler, örnekleme oluşturmıştır.

Dijital sahiplik olgusunu, farklı fakülte/bölümlerde okuyan öğrenci deneyimleri ile açıklamanın, araştırmaya derinlik sağlayacağı düşünülmüştür. Tıp Fakültesi, Diş Hekimliği Fakültesi, Fen Fakültesi, Mühendislik Fakültesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Hemşirelik Fakültesi, Eğitim Fakültesi, Edebiyat Fakültesi, İletişim Fakültesi, Birgivi İslami İlimler Fakültesi, Güzel Sanatlar, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Eczacılık Fakültesi ve Ege Meslek Yüksek Okulu'nda öğrenim gören lisans ve lisans üstü öğrenciler ile görüşülmüştür.

Örneklem büyüklüğü veri doygunluğunun sağlanacağı noktaya göre değişmekle birlikte bu çalışmanın veri doygunluğu 30 kişide sağlanmıştır***.

Veriler "derinlemesine görüşme" ile toplanmıştır. Görüşme formunda yer alan soruların oluşturulmasında (a) Dijital bölünme ve dijital eşitsizlik kuram ve araştırma alan yazını, (b) Araştırmacılar tarafından ilgili alanda yaşanan gözleme dayalı sorunlar ve araştırmacıların mesleki deneyimleri belirleyici olmuştur (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s.85). Veriler Mayıs, 2022/ Kasım, 2022 tarih aralığında toplanmıştır.

Nitel veri seti tematik içerik analizi ve betimsel analize tabi tutulmuştur. Nitel verilerin analiz sürecinde alan yazında belirtilen ilkeler ışığında; kod, kategori ve temalar belirlenerek, temalar arası örüntüler keşfedilmiştir (Glesne, 2015; Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu çalışma, görüşme soruları ve sorulara verilen cevapları doğrultusunda belirlenen temalara göre üniversite öğrencilerinin dijital bölünme seviyelerini belirlemeyi hedeflemiştir. Bu hedefi yerine getirmek için, yüz yüze görüşülen öğrencilerin vermiş olduğu cevaplar; olumlu/ olumsuz hibrit eğitim süreci deneyimi, olası kayıplar /ayrıcılıklar, olumlu / olumsuz araştırma ve ödev hazırlığı, dijital teknoloji ve yeniliklere sahiplik / kısıt olmak üzere toplamda 8 tema üzerinden analiz edilmiştir.

Bu araştırmaya özgü, sonuçları yansıtacak bir model hazırlanmıştır. (Ege Üniversitesi Öğrencilerinin Dijital Eşitsizlik Alanları Modeli) Bölünme düzeyleri (Tablo 3) açıklanmıştır.

*** Nitel araştırmada örneklemin yeterliliği, frekanslar ile değil, araştırma konusuna en uygun bireylerin katılımcı olarak örnekleme dahil edilmesi ile ölçülür (O'Reilly ve Parker, 2013). Bu nedenle katılımcı sayısı, veri setinin doygunluğa ulaşması (Merriam, 2009, s.79) ile bağlantılıdır. Özellikle olgu bilim çalışmaları, katılımcı deneyimlerine odaklanmaktadır ve çalışmalarda genelleme amaçlanmaz. Örnekleme dahil edilecek katılımcıların fenomeni deneyimlemiş ve bunu dışa yansıtmada konusunda istekli olmaları gerekmektedir (Baker ve Stern, 1992; Creswell ve Poth, 2016; Corben, 1999; Streubert ve Carpenter, 1999; Englander, 2012; Mccance ve Mcilpatrick, 2008; Yıldırım ve Şimşek, 2011; Merriam ve Tisdell, 2015; miles ve Huberman, 1994; Patton, 2014).

Görüşmeler sonrası katılımcı teyidi, araştırmacı çeşitlemesi, kodlayıcılar arası uyum (%70) gibi güvenirlik ve geçerlilik (Creswell ve Miller, 2000; Yıldırım ve Şimşek, 2011) stratejilerine başvurulmuştur. Nitel araştırmanın kendine özgü doğası gereği, araştırma sonucu, verilerin toplandığı katılımcılarla ilgilidir. Araştırma, ileride farklı üniversite ve öğrenci grupları için tekrarlanabilir ve sonuçlar birikimli olarak değerlendirilebilir.

6. Bulgular ve Yorum

Veri setini daha iyi anlamak için önce katılımcı grup özelliklerine yer verilmektedir.

Tablo 1. Katılımcı Grup Özellikleri ****

	Dezavantajlı gruplar	Avantajlı gruplar
Bireysel teknolojik araç sahipliği/ model yılı	Telefon / 2008 öncesi	Telefon /tablet/ giyilebilir teknolojiler/ bilgisayar/ 2020 sonrası
Bilgisayar sahipliği	Arkadaş/ kardeş ile paylaşma	Bireysel
İnternet paketi	4-15 GB arası	10-20 GB arası
Derse katılım	Asenkron	Senkron / asenkron
Derse katılım aracı	Telefon	Telefon / bilgisayar
En fazla kullanılan platformlar	Youtube, Twitter, Instagram	Youtube, Twitter, Instagram
SM kullanım amacı	Mesleki gelişim	Gündemi yakalama, eğlence
Barınma	KYK	Özel yurt / aile ile

**** Tablo 1 ve 2’de kullanılan kısaltmalar şunlardır: SM: Sosyal medya, KYK: Kredi ve Yurtlar Kurumu, da: Dezavantajlı öğrenciler, a: Avantajlı öğrenciler, HESD: Hibrit eğitim süreci deneyimleri, OK: Olası kayıplar, AY: Ayrıcalıklar, AÖH: Araştırma- ödev hazırlığı, DTY: Dijital teknoloji ve yenilikler, ÖÜ: Öğretim üyesi.

Tablo 2. Öğrencilerin Dijital Eşitsizlik Tema/ Alt Temaları

Dezavantajlı öğrenciler	Avantajlı Öğrenciler
Tema 1: (da/ Hibrit eğitim süreci deneyimleri-HESD) - Mali sorunlar/ asenkron katılım - Zorluklar - Dersten başarısız olma - Ders notuna olumsuz etki - Öğretim üyesi ile yaşanan sorunlar - Yurtta bağlantı problemi (çekmeme,yavaşlık) - Negatif duygular Tema 3: (da/ Olası Kayıplar-OK) - Derse katılamama - Avantajlının ayrıcalığı - Eğitim teknolojileri kullanım becerisinde eşitsizlik - Sosyal hayatın dışında hissetme - Rekabette geride kalma - Negatif/ pozitif duygular - Hırslanma / kendi avantajına odaklanma Tema 5: (da/ Araştırma- Ödev Hazırlığı – AÖH) - Hızda eşitsizlik - Çabada eşitsizlik/ daha fazla bireysel çaba - Telefonda ödev hazırlamanın zorluğu - Yetersizlik Tema 7: (da/ Dijital Teknoloji ve Yenilikler – DTY) - Geç / orta hızda uyum - Mesleki gelişim - Düşük beceri - Çekinme - Zorlanma - İçerik üretmeme	Tema 2: (a/ Hibrit eğitim süreci deneyimleri- HESD) - Telefonda bağlanma/ kolaylık - Kolay bağlantı - Ders başarısını etkilemediğini düşünme Tema 4: (a/Ayrıcalıklar-AY) - İş yaşamına hazır olma - Eğitim teknolojilerini kullanımda yüksek beceri - Ayrıcalık sağlamadığını düşünme Tema 6: (a/ Araştırma- Ödev Hazırlığı – AÖH) - Rahat ödev hazırlama - Bilgisayar kullanımı / hız Tema 8: (a/ Dijital Teknoloji ve Yenilikler – DTY) - Orta / yüksek hızda uyum - Eğlence, iletişim, vakit geirme - Gündemi yakalama - İçerik paylaşımı - Etik / yasal farkındalık

6.1. Tema 1 ve Tema 2'ye Dair Görüşler: Hibrit Eğitim Süreci Deneyimleri

Dezavantajlı öğrenciler: Mali sorunlar ve derse asenkron katılım konusunda:

- K2: "İnternete cep telefonumdan bağlanıyorum ama yurtta çekmiyor o yüzden çoğu derse katılamıyorum. 12 GB faturalı hat kullanıyorum, yetmiyor ek paket almak zorunda kalıyorum. 15 GB ek paket alıyorum. Bizim dersler sözel ağırlıklı 1.5 saat civarı sürüyor. Bu ise, 1.5 GB internet kullanımı demek. İnternetim yetmiyor ve maliyeti çok yüksek. Okula gittiğimde okulun internetini kullanıyorum dersleri orada indiriyorum daha sonra yurda dönüp izliyorum. Bazen hiç izleyemiyorum arkadaşlarımdan tuttuğu notlardan yararlanıyorum";
- K6: "Derse girişte yurtta olduğum zaman problem yaşıyorum. Bu nedenle kendime kolay paket yapıyorum 1 ders için 1 GB bitiyor. 1 ayda 3 paket yapabiliyorum böyle bir zorunluluğum var. $3 \times 75 = 225$ derse giriş maliyeti."
- K3 yaşadığı teknik zorlukları maliyet ile ilişkilendirmektedir "Bilgisayarım çok eski (2. el) mikrofon sıkıntısı var, çözüm yok. Sistem dersten atıyor. Cuma sunumum var. Sunum hazırlamak için eve gideceğim. Yol maliyetini düşünüyorum, ne yapacağımı bilemiyorum."
- K10: "Şu an paketler pahalı. Sıkıntı yaşıyorum. KYK'da internet çekmiyor, tekrar ek paket yapmak zorunda kalıyorum."

- K21: *"Olabilirdiğince her derse canlı bağlanmaya çalıştım. Devamsızlık yapmamaya çalıştım. Ama internet bağlantımın kötü olması nedeniyle çoğu derste donmalar yaşadım o yüzden de öğrenmem biraz zor oldu. Pandemi süresince kullandığım internet zaten bizim değildi. Komşum bana ve eğitimime destek vermek için kendi şifresini paylaşmıştı..."*

Uzaktan eğitim sürecinde bilgisayarı kardeşleri ile paylaşma durumu öğrencilerin asenkron katılım sebeplerinden biri olmuştur.

- K8: *"Evde 1 bilgisayarımız vardı ve biz üç kardeşiz. Aynı saatte derslerimiz çıkışıyordu. Ve benim o dönem telefonum da sıkıntılı idi. Eski bir modeldi. Onunla Teams'e girmem mümkün olmuyordu, ekran kararıyordu, görüntü yok. Çok sıkıntı yaşıyordum o dönemde. 3 kardeş sırayla bir derse canlı bağlanıyordu, çünkü ders saatleri çıkışıyordu."* Bilgisayar uygulaması gerektiren derslerde ise öğrencinin eş zamanlı hem telefon hem bilgisayar kullanımı yani öğrencinin 2 cihaza sahipliği gerekmiştir. *"Dersleri daha çok indirerek dinliyorum. Program kullanılması gereken derslerde 2 cihaz gerekli. Uygulama bir yandan açık. Bir yandan hoca anlatırken diğer ekranda uygulama yapacaksın."*
- K6: *"5 kardeşiz ve beşimiz de öğrenciyiz ve hepimiz uzaktan eğitim görüyorduk. Bu nedenle anne ve babamızın da paketlerini bitiriyorduk. Çok sıkıntı yaşıyorduk, hoca anlatıyor evet ama sen bir yerde takıldın ve bunu soramıyorsun."*

Teknolojik donanım ve bağlantıdan kaynaklı engeller, uzaktan ve hibrit eğitim döneminde ders başarısını olumsuz etkilemiştir. Örneğin, bilgisayarı olmadığı için, bilgisayar uygulamasına dayalı bir dersten kalan ve şu an dersi alttan alırken de sorunları devam eden bir öğrenci;

- K7: *"Sadece laptopum olmadığı için bir dersimi şu an alttan alıyorum. Dersimizde SPSS programı kullanılıyor. Programı sadece laptopa indirebiliyorsunuz zaten. Laptopun yoksa, yok... Laptopum olmadığı için bu yıl da sorun devam ediyor. Sorunu hocaya ilettim ama yoksa yok. Normalde okulda laboratuvar var hatta bu yıl sınavda kullandık. Ancak uzaktan eğitim sürecinde (geçen yıl) programı kullanmak için bilgisayar gerekiyordu. Şu an alttan alıyorum dersi. Arkadaşımın bilgisayarını kullanıyorum. Bilgisayar olmadığı için bu dersi alttan alan sadece ben değilim. Sınıfta pek çok arkadaş var dersi alttan alan."* açıklamasında bulunmuştur.

Dersleri asenkron takip etmek zorunda kalan K1, öğretim üyesi ile diyalog şansını yakalayamama, anlamadığı konuları ders esnasında soramama ve dersleri biriktirerek öğrenme zorunda kalmayı kayıp olarak görmektedir: *"... diğerlerinin 14 haftada yaptığını benim 28 günde öğrenmem gerekti. Bu bana ağır geldi açıkçası, çünkü birden bu kadar bilgi bombardımanı! Kütüphaneye giderek indirdiğim ders kayıtlarını, yurda dönüp hızlandırarak (x2) izliyorum ve zaman kazanmaya çalışıyorum."* "Hocalar ile bağ kurmamı engelledi. Bir öğrencinin ortamı okuldur ve ben hocalarım ile kurduğum bağlantılar ile ileride bir yerlere gelebilirim. Ama siz beni tanımadan bana referans olamazsınız." K9 ise öğretim üyesi ile diyaloga geçmenin yurt ortamında mümkün olmadığını şu ifadelerle açıklamıştır.

- K9: "Mesela hoca bir konuda cevap vermemizi istiyor ama ben mikrofonu açamıyorum KYK'da 4 kişi aynı anda dersteyiz. Konuşsam arkadaşlarımı rahatsız edeceğim."

KYK' da yaşanan problem, derslerin benzer saatlerde başlaması nedeniyle yurttan kalan öğrencilerin aynı anda internete giriş yapmaya çalışmaları, aşırı yüklenme nedeniyle de bağlantının sağlanamamasıdır.

- K1: "KYK'da kullanabileceğin 32 GB hakkın var ancak aynı anda 1000 öğrenci bağlanmaya çalışınca kullanım kotan olsa bile bağlantıda problem çıkıyor."
- K14: "KYK bildiğiniz üzere çekmiyor. Ek paket almak zorunda kalıyorum başta 20 iken şu an 40 mesela. Bağlantı konusunda en çok KYK' da problem yaşıyorum çünkü çekmiyor. Dersten atılıyorsun gibi. Ders kaydını izlemek için de KYK interneti çok yavaş. 32 GB artırıldı evet ama tek sorun çekmemesi. Giremiyoruz ki, kota aşımı olsun."

Hibrit/uzaktan eğitim sürecinde dezavantajlı öğrenciler; mali sorunlar, dersi senkron takip edememe, dersi indirme ve sonrasında toplu olarak dinleme, ders başarısının düşmesi, öğretim üyesi ile bağ kuramama ya da problem yaşama, yurt odasında internete erişimin olmaması gibi pek çok sorun ile karşı karşıya kalmıştır. Öğrencilerin başvurduğu aşağıdaki ifadeler, bu zorluklar karşısındaki duygu durumlarını açıklar niteliktedir.

- K2: "Bağlantı problemini memleketimde de yaşıyordum (Not: Memleketi Şanlıurfa, merkezden uzakta yaşıyor). Yaşadığım yerde şebeke sorunu var. Mesela hoca söz veriyor, tam yanıt verecekken internetten düşüyorum ve bu durum birkaç kez olunca insanın psikolojisi bozuluyor, hevesim kırılıyor. Dersten çıkıyorum ve bir daha da girmek istemiyorum. Urfa'da da burada da (öğrenci yurdunda) durum aynı."
- K4: "Ben kayıttan dinlediğim derslerde anlamadığım konuları bir sonraki derste soruyorum. Ama neden derse canlı katılamayayım? Cidden kendimi kötü hissediyorum. Derse canlı katılmak için büyük mücadele veriyorum. Çevremde kime sorsanız, hep bu sorunu anlatıyorum bu dersten yakınıyorum. Gerçekten bir mücadele veriyorum derse katılayım diye. Bu benim için çok büyük bir dezavantaj, derse katılmak isterken katılamamam ve tüm çabaların boşa gitmesi..." "Çevrim içi derse girmemek beni kişisel olarak yıprattı. Eve bile gittim derslerimi dinleyebilmek için. Sistem düşük internetlilere göre iyileştirilmeli. Hocalar daha anlayışlı olabilir. Sadece sen giremiyorsun, sende problem var algısındansa bir kişi bile giremeye ne kaybeder diye bakılmalı."

Avantajlı öğrenciler: Hibrit eğitim sürecine ilişkin deneyim ve duygular keşfedilmeye çalışırken, dijital sahiplik ve erişimden kaynaklanan sorunlar dile getirilmemiştir. Dijital donanım sahipliği ve erişim konusunda avantajlı olan öğrenciler, bilgisayar veya tablete sahip olmalarına rağmen uzaktan/hibrit eğitim sürecinde derse telefon ile bağlanmayı, rahatlık nedeniyle tercih etmektedir.

Telefondan bağlanmanın kolaylık olduğuna değinen K28 (a) "Çevrim içi derslere ilk önce bilgisayarımdan bağlanıyordum, sonra baktım ki telefondan bağlanmak daha kolay, telefondan bağlanmaya başladım" ifadesinde bulunurken,

- K22 (a): *"Hocalarımız elinden geleni yaptı, derslere katılımda sorun yaşamadım. Ailem ile birlikte şehir merkezinde yaşıyorum, wi-fi'den bağlanıyordum, şebeke sorunu da yoktu. MS Teams'e hemen adapte olduk, sorun olmadı. Popüler son teknoloji ne ise ona sahip olmak istiyorum."*
- K31 (a): *"Pandemi döneminde online benim için avantaj bile oldu açıkçası. Tez yazarken hocamla sıkı bir şekilde çalışabiliştik. Bazı arkadaşlar bağlanma sorunları yaşıyorlar benim için ise online o kadar normal bir şey ki..."*
- K33 (a): *"Pandemi benim için çok rahattı üstten ders alabildim, 4. Sınıftan. Şu an son sınıfım ve derslerimi rahatlattım mesela. Böylece freelance (bağımsız) işlerime vakit ayırabildim."*

Avantajlı öğrencilerden bazıları, son model teknolojik araç sahipliğinin ders başarısını etkilemeyeceği görüşünde iken (K22(a), K 26(a), K28(a); dezavantajlı öğrencilerde ise etkileyeceği (K2, K3, K8, K9) ve etkilemeyeceği (K4) yönünde farklı görüşler dile getirilmiştir.

Dezavantajlı öğrenciler başarı konusundan ziyade sahiplik ve erişim avantajı olan öğrenciler karşısındaki olası kayıplarına vurgu yapmaktadır.

6.2. Tema 3 ve Tema 4'e Dair Görüşler: Olası Kayıplar /Ayrıcalıklar

Bu tema altında dijital eşitsizliğin dezavantajlı tarafında olan öğrenciler açısından dışa vurumun diğer temalara göre daha yoğun yaşandığı gözlenmiştir. Dezavantajlı öğrenciler, avantajlı arkadaşlarını "ayrıcalıklı", kendilerini ise "rekabette geride kalmış" görmektedir.

- K1: *"Ben şu an kendimi Mariana çukurunda, onları da Everest'te hissediyorum. Çünkü arkadaşlarım aynı zamanda benim rakibim ve ben yarışmada geride kalmış hissediyorum."*
- K2: *"İndiremediğim ve zamanında katılamadığım derslerde, katılan arkadaşlarım benden bir adım önde oluyor. Hocalar tabii ki gördüğü ve dersine katılan öğrenciyi hatırlar. İlla ki pozitif ayrımcılık olur ki ben de öğretmen olsam dersime katılan öğrenciye ayrıcalık tanırım." "Bizim sınıfta Metaverse ile ilgilenenler var. Onlar konuşunca Fransız kalıyorum. Hocamız Metaverse ile ilgili örnek verdi benimle aynı şeyi yaşayanlar oldu sınıfta, anlamadık. Onlar, sürekli teknoloji ile iç içe oldukları için hocayla konuştular derste. Biz ise dersin dışında kaldık. Artık teknoloji çağındayız, mezuniyet sonrası bilmediğim kavramlar, uygulamalar nedeniyle onlar bizden 1 adım önde gidecekler."*
- K3: *"Geri kalmışlık, eşit imkana sahip olmuyoruz, üzülüyorum, arkadaşlarımdan derste olduğunu düşünüyorum. Teknolojiye sahiplik, kişiyi öne geçirir."*
- K4: *"Bazı dersler tamamen online. Derslere katılım sağlayabilenlerin hocalarla iletişimi daha iyi olabilir ve ileride yüksek lisans yapmak istediklerinde, hoca ile iletişimlerinin iyi olması onlara bir avantaj sağlayabilir. Ben hoca ile iletişimde kopukluk yaşıyorum. Bu ileride benim için olumsuzluk yaratabilir."*
- K6: *"Bu konuda sıkıntı yaşamak istemezdim. Oysa fırsat eşitsizliği yaşadığımı düşünüyorum. İş arama sürecinde bile ya da bağlantı kurarak kendilerine yurtdışında"*

staj ayarlayan arkadaşlarım var.” “Teknolojiye sahip olmak, kişilere ayrıcalık sağlar. Iphone kullanan kişiler, diğerlerinin gözünde paha biçilmezdir, normal telefon kullananlar ise görünmezdir. Mesleğiniz ile ilgili yaptığınız araştırmalar okulda hocalarınızın dikkatini çekebiliyor. Ve ayrıcalık sağlıyor.”

- K7: *“İyi bir bilgisayarım olsaydı kod yazmak vs. ile ilgili çalışabilirdim. Bunun için farklı bilgisayarlar alıyorlar. Yurtdışında master yapan bir öğrenci geldi dersimize konuk olarak. Mesela psikoloji öğrencileri de CV’lerine kod yazma vs. eklediğinde bu avantaj oluyormuş. Bununla ilgilenenler var sınıfta. Deneyisel psikoloji dersinde mesela, biz bir deney tasarladık. Deney için ufak animasyonlar yapmamız gerekiyor... Sınıftan bir arkadaş bu programları kullanabiliyo ve hoca etkilendi. Hocamız, eskiden biz bunlarla çok uğraşıyorduk, bilgisayar mühendisliği bölümünde okuyan öğrencilerden yardım alıyorduk dedi. Ama arkadaşımız hocanın gözüne girdi. Ve keşke ben de bilseydim dedim.”*
- K8: *“SPSS kullanıyor olmak CV’ne yazabileceğin en iyi şeylerden biri bence. Ben SPSS’i arkadaşım ile ortak buluşma zamanında kullanıyorum (Arkadaşının bilgisayarını kullanıyor). Kendi bilgisayarım olsa daha fazla kullanırdım. Dersi sınırdan geçtim.”*
- K11: *“Hız, avantajdır. Sayfada dönen bir işareti beklemek beni geriyor. Hızlı bir bilgisayarım olsa, zamanım olurdu. Hemen her şeyi yapar ve mutlu olurum. Sınıfta Macbook’u olana bakıyorum sonra bir de kendime bakıyorum.”*
- K12: *“Bazı arkadaşlarım tablet ve daha ileri teknoloji ile Auto Cat kullanmayı öğrenmişler. Bu programlar ders kapsamında henüz bizlere öğretilmiyor. Bu program bizim bölüm açısından çok önemli. Çünkü tüm mimari yapılar bu program üzerinden çiziliyor. Teknoloji avantajının olması, mezuniyet sonrası kapı açıyor...”*
- K16 *“Bazen bir adım öteye geçtiklerini hissediyorum. Daha güzel-estetik sunumlar hazırlıyorlar ve notlarına yansıyor sonuçta.”*

Dijital bölünme kuramında bahsedilen kullanım becerilerindeki eşitsizlik, dezavantajlı öğrencilerin ifadelerine yansımıştır. Örneğin;

- K2: *“Üniversiteye başlamadan önce uzaktan eğitim platformlarının varlığından bile haberim yoktu. Bu kurulumları yapamadığım için derslere 2 hafta geç katılabildim”*
- K5: *“Excelde bazı fonksiyon ve hocanın söylediği bazı terimleri anlamakta zorluk yaşıyorum. Yetersizlik duygusu ağır basıyor ve yine mi yapamadın diye soruyorum. Sınıftaki düzeye göre kendimi çok aşağıda görüyorum. Yetersizlik hissettiriyor. Bu konudaki becerim 10 üzerinden 4.”*

Olası kayıplar teması altında belirginleşen bir diğer alt tema sosyal hayatın dışında hissetmedir. Dezavantajlı öğrencilerin çevrim içi olma süreleri diğerlerine göre daha düşüktür. Öğrenciler arasında, günlük sosyal ilişkiler ve sohbet konuları, çevrim içi paylaşımlar-takip edilen hesaplar vb. ile ilişkilidir. Çevrim içi-çevrim dışı dünya arasındaki ilişkisellik kimi zaman öğrencilerin kendilerini sosyal hayatın dışında hissetmelerine neden olmuştur;

- K2: *“Sosyal medyanın kendine göre bir dili var ve ben izleyemediğim için bu dili bilmiyorum. Arkadaşlarım Instagram dilinde farklı kelimeler kullanıyor ve onları anlayamıyorum. Bugün asansörde bir arkadaşım Instagram dilinde bir kelime*

kullanarak bana bir soru sordu, onu anlayamadım. Ne demek istedin diye sordum. İlk defa böyle bir kelime duydum. Onlarla sohbet ve iletişimde yabancılık yaşıyorum."

- K6: *"Yabancı kelimeler çoğunlukta ve etrafımdaki insanlar da bu kelimeleri kullanırken bilmekte zorlanıyorum, bunları öğrenmek için çaba gösteriyorum. Teknolojinin dili."*

Dezavantajlı öğrencilerin negatif duygu dışavurumları gözlenmiştir.

Örneğin;

- Heves kırılması, ötekileşme: *"Metaverse ile ilgilenen arkadaşlarımdan akıllı telefonları, lap topları bir sürü araçları var. Kendimi ötekileştirilmiş hissettim. İnsan farklı hissediyor böyle durumda..."(K2)*
- Üzüntü, kızgınlık: *"Sadece lap topum olmadığı için bir dersimi şu an alttan alıyorum."* (K7)
- Üzülme, geri kalma, sinir olma, stres, sıkıntı: *"Odada dersten kopuyor, sinir oluyorum. Ekstra çaba-video kaydı bana zor geliyor. Ben derslerime çok önem veriyorum. Derslerimde bağlantı problemi yaşamak benim için problem oluyor." "...bağlantı kopabiliyor ve stres yaşıyorum."(K3)*
- Sinir olma, kıskançlık: *"Derse giremediğim için ve diğerlerinin aynı anda derste olduğunu düşündüğümde çok sinir oluyorum."(K1)*
- Mücadele edip çabanın boşa gitmesi, problemlili algılanma: *"... Cidden kendimi kötü hissediyorum. Gerçekten bir mücadele veriyorum... ve tüm çabaların boşa gitmesi." (K4)*
- Yetersizlik, gerginlik: *"Bilgisayar programlarının sadece basit özelliklerini lisede öğrenmişim. Ama üniversitede ekstra özellikler isteniyor onlar germeye başladı beni. Yetersiz hissetmek gerginlik yaratıyor, diğerlerinin yapabildiğini görmek..."(K7)*
- Beceriksizlik: *"Teknik konularda becerim yok, ödev hazırlıklarında ben içeriğe odaklanıyorum daha çok, arkadaşlarım sunum hazırlayabiliyor. Ama iş hayatında bu beceriler beklenecek benden..."(K13)*
- İmrenme/negatif: *"Yeni teknoloji ve platformları iyi kullanıp yaratıcı içerik paylaşanlara ve sosyal medyayı iyi kullananlara özeniyorum, hem hata yapmaktan hem de ileride rezil hissetmekten korkuyorum."(K8)*
- Problem yaşama: *"Derse katılım büyük problem, sayfanın açılmasını beklemek gerginlik."(K9)*
- Sıkıntı: *"...Sıkıntı hep var, sürekli ek paket yapmak zorunda kalma, maliyeti düşünme, arkadaşlarıma yetişmek için çaba harcama..."(K17)*

Negatif dışavurumların yanı sıra daha iyimser öğrencilerin duygu durumları ve pozitif ifadeleri şu şekildedir;

- İmrenme/pozitif: *"Yani araştırma yapmada insan daha hevesli olur böyle olunca. Keşke benim de olsa. İmrenme. Yani benim de olsa bu kadar. Sinir olmuyorum."* (K11)
- Kendisi sıkıntı, zorlanma yaşamasına rağmen diğerleri için mutlu olma: *"Teknolojik olarak avantaja sahip arkadaşlarım var. Onlar adına mutlu oluyorum. Çünkü ben de bu avantaja sahip olmak isterdim."* (K6)

Olası kayıplarının farkında olan ve alternatif çözüm arayan katılımcılar, durumu kendi lehine çevirmek için çözüm aramakta, hırslanmakta ve kendi avantajına odaklanmaktadır.

- K12: *"Bilenlere karşı bilmeyenler, bizi etkiliyor ve onlar karşısında geriye düşürüyor. Bir yandan da bizim için iyi olduğunu düşünüyorum çünkü daha da hırslanıyoruz, ne kadar gerideysen daha hızlı koşarsın ya, yani çaba var öğrenme çabası..."*
- K5: *"Aradaki açığı, biz küçük küçük geliştirerek, azimle öğreniyoruz. Sahip olanlar kıymetini bilmez iken biz kıymetini biliyoruz. Sorgulamak da dahil."*
- K3: *"Bir yolunu buluyorum, "Problemim var evet ama çözüm yollarını arıyorum. Alt çıkış yolları arıyorum..."*

Avantajlı öğrenciler/Ayrıcalıklar: Avantajlı durumdaki kimi öğrenciler açısından ayrıcalıklı oldukları ile ilgili bir farkındalık durumu gözlenmemiştir. Bu öğrenciler, eğitim teknolojilerini kullanma konusunda, yüksek kullanım becerisine sahiptir. Ayrıcalık yerine çabanın daha önemli olduğu düşüncesini destekleyen ifadeleri bulunmaktadır:

- K26 (a): *"Teknoloji avantaj yaratabilir. Ama teknolojiye sahip olmamanın aşırı bir etkisi olduğunu düşünmüyorum. Kişinin kendi çabası bunda etkili olabilir."*
- K22 (a): *"...Özellikle LinkedIn gibi platformlarda network açısından önemli, onlardan referans isteyebilirsiniz. Sahiplikten ziyade ağı kullanma becerisi ile ilgili."*

İletişim teknolojilerine sahiplik/kullanım becerisi ve bu avantajı dış dünyaya aktarma konusunda, önceki öğrenmelerin varlığı bu tema altında belirginleşmektedir. Dijital sahiplik ve kullanım becerisi geliştirmiş öğrenciler bunu hem akademik yaşamlarına aktarabilmiş hem de iş dünyası içinde şimdiden yerini alabilmiştir. Öğrencilerin, mesleki açıdan öğrenmeleri gereken bilgisayar programlarını (Programları kaldıracak teknik özelliklerde bilgisayar sahipliği nedeniyle) öğrencilik yıllarında öğrenmeleri iş hayatına hazır başlamalarına neden olmaktadır.

- K31 (a) *"İstihdam sürecimde de uzaktan çalışma becerilerim kesin belirleyici oldu. Uluslararası bir işletmenin Türkiye temsilcisiyim. Bu ikinci şirketim. İlki Alman, ikincisi ise bir Fransız şirketi. Uzaktan online çalışabilmem iş konusunda beni pozitif etkiledi. Kendi jenerasyonumda ilk online çalışan kişiydim. Pandemi sonrasında arkadaşlarım da uzaktan çalışmaya başladı ben onlardan çok daha önce başlamıştım. Onlardan 3-4 sene öndeyim..."* *"Lisansım mühendislik şu an ekonomi doktorası yapıyorum. Araç üstü testlerde farklı programlar kullanıyoruz. Lisans eğitimi için de lisansüstü eğitim için de laboratuvar dersleri bağlamında bu programları kullanmamız önemli ve kaldıracak ileri programlar kullanırız. MATLAB kullanıyorduk CAD, 3d dönüştürücüler vs. kullanmamız gerekliydi. İşte kullanacağınız programları kaldıracak hızla bilgisayarınızın olması gerekli ve bunlar ortalamanın üzerinde bir fiyatla satılıyor."*

- K 33(a): *"Teknolojik sahiplik hem okulda hem de iş dünyasında çok fazla ayrıcalık yaratır. Hızlı bir bilgisayar video yapabilmeni geliştirir. 11 yaşında bilgisayarım vardı, çok istekli- meraklıydım kendimi geliştirdim. Şu an dışarıya da iş yapıyorum. Dijital yeterlilik ve program kullanma anlamında sınıfıma göre oldukça ilerideyim."*

Sahiplik ve erişime ilişkin eşitsizliğin kendisini en fazla hissettirdiği konulardan birisi de araştırma ve ödev hazırlığı olmuştur. Öğrencilerin olası kayıpları ile ilintili bu başlık ayrı bir tema olarak ele alınmıştır.

6.3. Tema 5 ve Tema 6: Araştırma- Ödev Hazırlığı

Dezavantajlı öğrenciler: Akademik hayatta öğrencilerden araştırma yapmaları, ödev, proje sunumu gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Günümüzde araştırma süreçlerinin veri tabanları aracılığı ile dijital teknolojiye dayalı olması, ödev ve sunum hazırlığı için bilgisayar programı kullanımını, öğrencilerin teknolojik donanım sahipliğini gerektirmektedir. Ödevlerini telefonda hazırlayan katılımcılar mevcuttur. Bu durum öğrencileri zorlamaktadır.

- K2: *"Ödevlerimi telefonda yazıyorum. Vize-final ödevlerine, bilgisayarı olan arkadaşşıma göre daha fazla zaman harcıyorum. Çünkü telefonumda yazıyorum. Bu nedenle diğerlerine göre dezavantajlıyım. Benim telefonda 10 saatte yaptığım ödevi, bilgisayarı olan arkadaşlarım 4-5 saatte yapıyor. Notlarımız aynı olabiliyor ama ben diğer derslerime daha az bakabiliyorum. Ben telefonda ödev yapmada yetenekliyim. Tabi telefonda ödev yaptığı için daha düşük not alanlar oluyor."* (Gözlem notu: 18 sayfa, telefonda MS Word'de yazılmış ödevi gösteriyor.)
- K4: *"Ödev yapacağım zaman eve, memlekete dönüyorum. Evde bilgisayar kullanabiliyor, Wi-Fi'dan bağlanıyorum."*
- K6: *"Ödevlerde geri kalmıyorum. Sadece daha fazla çaba harcamam gerekiyor."*
- K7: *"Bütün derslerimin ödevlerini telefonda hazırlıyorum. Word belgesi istiyorsa hocalarımız, telefona programı indiriyorum, telefon klavyesini kullanıyorum. Word'u telefonda kullanmak gerçekten çok zor. Ortalama bir ödev hazırlığında, ödevi araştırıp makaleleri bulduktan sonra sadece Word'e aktarmak, kaynakçayı hazırlamak telefonda 5-6 saatimi alıyor."*
- K 13: *"Gerek sınavlar, ders kayıtları, ödevler özellikle ödevler için bilgisayarımın olmaması benim çok kafama taktığım bir durumdu. Çok hissediyordum eksikliğini. Programların sürümlerinin eski-yeni olması bile sunumda fark ediliyor. Telefon ya da tabletten yapamıyorsunuz yeni sürüm ancak bilgisayarda olabiliyor ve çevremdeki arkadaşlarımdan bilgisayarlarını istiyorum."*
- K16: *"Office programlarını telefona indirdim, klavyeyi çift el kullanıyorum. Yurt interneti elverişli olsaydı, pdf indirmede zaman kaybetmezdim. Beni küçük ekran ile çalışmak ve devamlı telefonumdan okuma yapmak yoruyor."*
- K20: *"Önceleri kütüphaneyi denemiştım, sabah erkenden gidip yer kapmanız gerekiyor. Ya da diğerlerinin kalkmasını bekliyorsunuz, bu da ayrı zaman kaybı. Sonra telefonda yapmaya alıştım. İnternet yavaş olduğu için hazırlık sürem uzayabiliyor."*

- K15: "Macbook'u olan var, daha küçük ince hafif ve derste hemen not alıyor direkt bilgisayarına aktarıyor, onun hızını artırıyor... Hız olarak arkadaşlarım benden kesinlikle daha avantajlı. Sosyal açıdan, maddi refahı olanlar en iyi bilgisayarı alıyor, derslere daha hızlı çalışıyor..."

Avantajlı öğrenciler: Araştırma ve ödev hazırlık sürecinde bilgisayar ve bağlantı hızı öğrencilere zaman ve kendini geliştirme avantajı sağlamaktadır.

- K21(a): "Bilgisayarda ödev hazırlığı ya da sunum çok zamanımı almıyor, 40 dk. civarında tamamliyorum."
- K23(a): "Bölümümdeki derslerle ilgili özel bilgisayar programları kullanıyoruz. Bu programları kaldıracak bilgisayar lazım. Bunlar telefonda olmuyor."
- K31 (a): "Teknoloji sahipliği ayrıcalık sağlar, kesinlikle tez döneminde yüzlerce makale indiriyoruz, lap top ve internet hızının avantajı çok büyük. Her şeye online ulaşıyoruz. Tüm kaynaklar online kesinlikle benim için avantaj...."
- K32 (a): "Aylık 40-50 GB internet kullanımım var, tabii ki yetmiyor... Şu an eskisi gibi elde olan kitaplar yerine pdfler, ders videoları, ders dokümanları, tezler vs... Erişilebilirlik bize büyük katkı sağlıyor."
- K33 (a): "GSF Tasarım bölümü için bilgisayar şart. İkinci sınıftan itibaren aktif olarak program kullanıyor ve projeler hazırlıyoruz. Ben okula gelmeden önce ve sektörde iş yaptığım için de bu programları zaten kullanıyordum. Bilgisayarınız yok ise kendinizi ilerletemez ve dersten geçemezsiniz. 1.sınıfta iken daha önce hiç bilgisayar kullanmamış arkadaşlarım vardı. Baya şaşırmıştım. O arkadaşımız bölümü bıraktı mesela..."

"Macintosh kullanmak avantajdır. Yüksek çözünürlüklü fotoğrafları Windos'a göre hızla işlersiniz. Video yapmak için After Effects programı kullandık bu program bilgisayarın işlemci ve remini çok yorar. Windows kullananlar bazen delirip ödevi bırakıyorlar. Bilgisayarın iyi olmalı ki yaptığını o anda izle ve düzelt. Bazen kendi ödevlerini izleyemeden teslim ediyor arkadaşlarım."

- K34 (a): "Laboratuvar derslerinde simülasyon yapıyoruz. Mecbur bilgisayarda yapıyoruz derslerin %40'ı bilgisayar tabanlı. Bilgisayarım olmasaydı çok zor olurdu. Çünkü okul bilgisayarlarını kullanım süremiz çok kısıtlı. Mesai içinde ve eğer laboratuvar da ders yok ise kullanılabilir. O sırada benim de dersim oluyor. Kütüphane ise genelde dolu sınav aylarında kolay kolay yer bulamazsanız. Bilgisayar mecburiyet gibi bir şey oldu. Bilgisayar elzem. Daha iyi bilgisayar ise hızınızı etkiler. Sınıf içinde aramızda farklar var. Ders dışı bilgisayar kullanımına fazla zaman harcayan kişiler daha yetenekli. İş bulma süreçlerinde bu etkili olur. Mesleğimin %80'i teknoloji-bilgisayar temelli (Mühendislik fakültesi)."

6.4. Tema 7 ve Tema 8: Dijital Teknoloji ve Yenilikler

Dezavantajlı öğrenciler: Dijital teknoloji ve yenilikleri yakalama isteği, hız ve uyum, beceri, içerik üretme, yeni medya okuryazarlığı bağlamında öğrenci görüşlerine başvurulmuştur. Öğrencilerin kendi ifadelerine dayanarak, yeniliklere orta/geç uyum sağladığı, yeni medyayı

mesleki gelişim amacı ile kullanmakta olduğu, içerik üretimi ve paylaşımı konusunda çekimser kaldığı belirlenmiştir.

- K3: "...yeni medyayı daha çok mesleğimle ilgili okul öncesi etkinlik sayfalarını takip etmek, mesleğimde kendimi geliştirmek amacıyla kullanıyorum, yeniliklere geç adapte olurum."
- K4: "Orta hızda adapte olurum. Yeni medyada içerik üretmem."
- K6: "Yeni bir platform ya da uygulama çıktığında çabuk adapte olamıyorum, zorlanıyorum."
- K19: "Yeniliklere, hemen uyum sağlamam. Çevremdeki arkadaşlarım eğer o sosyal medya platformunu kullanıyorsa merak eder bir denerim, ama ben kendim bir şeyler paylaşmıyorum, çekinme de olabilir bu."

Avantajlı öğrenciler: Dijital teknoloji ve yenilikleri yakalama isteğinde, orta/yüksek hızlı uyum becerisi olan, gündemi yakalama-eğlence-iletişim amaçlı olarak yeni medyayı kullanan, içerik paylaşımı yapan ve paylaşımlarla ilgili etik-yasal farkındalıkları olan öğrencilerdir.

- K25(a): "Yeniliklere hemen adapte olurum, iyi bir içerik üreticisiyim ama düşünürüm sonucu nereye gider, beni etkiler mi, düşünerek ve bilincinde olarak paylaşıyorum."
- K26(a): "Sevebileceğim bir şey ise fotoğraf, video, kitapla ilgiliyse hızlıyım."
- K24(a): "Güncel bir akış var bu platformlarda, girmedeğimde dışında kalabiliyorum."
- K22(a): "Pandemiyle beraber sosyal medya, diğer insanlarla kopmama adına iletişimde önemli hale geldi. Uzak kalırsam, gündemin dışında kalmış hissediyorum. Paylaşım yapmayı çok severim. Like gelmesi hissi hoşuma gidiyor. Eğlence amaçlı. Paylaşımında yasal boyutuna dikkat ederim. Çevremde tepki alırım hissi ile kendimi düzenlemeye de giderim. Ortaya atılan iddiaları araştırırım."
- K30(a): "Tez araştırma sürecinde, online eğitimlere katıldım ve hocalarımızın tavsiye ettiği videolar ile farklı analiz programlarını karşılaştırdım mesela... Artık tezlerimizde bilgisayarda yapılan analiz programlarını kullanmamız isteniyor. Rahatlıkla indirdim ve kurdum bilgisayarıma. Arkadaşlar arası özellikle programın nasıl kullanılacağıyla ilgili yardımcı oluyoruz birbirimize. Bazen hocalarımızla online buluşup, programlarda birlikte testleri yapıyoruz." "Bunun dışında sosyal medyayı takip ederim, vakit geçirmek, eğlence amaçlı sanırım."

Tartışma ve Sonuç

Tema 1 ve 2, "Hibrit Eğitim Süreci Deneyimleri", alan yazında bahsi geçen (DiMaggio ve Hargittai, 2001) teknik araçlardaki eşitsizliğe ve birinci düzey dijital bölünmeye ilişkindir (Van Deursen ve diğerleri, 2017). Dezavantajlı öğrenciler, hem dijital teknolojik bir araca sahip olamama hem de internet alt yapısına erişimden kaynaklanan sorunlar nedeniyle dersleri senkron takip edememiştir. KYK kredisi ile geçinen öğrenciler bilgisayarları olmadığı için ya da yüksek hızda bilgisayarları olmadığı için dersi dinleme, araştırma-ödev hazırlığını telefonları ile sağlamaktadır. Bu durum öğretim üyesi ile gereken diyalogu kuramama, ders notunda

düşüş ya da dersten başarısız olmaya neden olabilmektedir. Bu bulgu ile ilişkili olarak benzer şekilde ABD’de üniversitelerinde (19 eyaletten, 30 üniversite, 2913 üniversite öğrencisi) gerçekleştirilmiş bir çalışma (Katz ve diğerleri, 2021) pandemiye bağlı uzaktan eğitim döneminde, internet bağlantısı ve dijital araç ile ilgili zorlukların düşük uzaktan öğrenme yeterliliği ile ilişkili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmaya göre, mali sorunların pandemi ile birlikte derinleşmesi, yüksek hızda internet erişimi ve işlevsel bir dijital cihaza sahip olamama ile ilgili problemler, öğrenciler arasında birinci ve ikinci düzey bölünmenin yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca dijital erişim olanağı, dersin öğretim üyesi ile iletişim kurma, onlardan yardım alma konusunda da ön koşuldur. Bu nedenle yeterince bağlantı olanağı olmayan öğrenciler bu durumdan olumsuz etkilenebilmektedir. Literatürde, üniversite öğrencisi olmadan önceki öğrenmelerin dijital eşitsizliği nasıl etkilemekte olduğu tartışılmaktadır.

Üniversite birinci sınıf öğrencilerinin yaşadığı dijital bölünme konusuna odaklanan bir diğer çalışmada (Goodfellow, Wade, 2007), bilgisayar becerileri eksikliğinin, birinci sınıf öğrencilerinin başarı potansiyelini etkileyebileceği çünkü birçok dersin, öğrencilerin bilgisayar okuryazarı olduğunu varsaydığından bahsedilmiştir. Çalışmaya göre öğrencilerin bilgisayar erişimi gelirle ilgili olsa da üç yıllık bir süre içinde artış göstermiş ancak öğrencilerin %50’den fazlası kendilerini kütüphane araştırması ve bilgisayar destekli sunumlar konularında beceriksiz olarak değerlendirmiştir. Diğer yandan ikinci düzey bölünmeyle ilgili olarak internet kullanımına ilişkin öğrencinin öz-yeterlilik algısının yüksekliği, onları internette daha fazla bilgi edinmeye itmektedir (Zeng, 2011). Bu durum ise beceri geliştirebilen öz-yeterlilik duygusu yüksek öğrenciler ile erişimi kısıtlı öğrencilerin bilgi edinimi konusundaki dengesizliğine zemin hazırlayabilir.

Üniversite öğrencisi olmadan önceki dönemde sahip olunan dijital avantaj/dezavantaj, üniversiteye geldiklerinde öğrenciler arasındaki dijital bölünmenin ilk ve en önemli nedeni olarak gözükmemektedir. Welser ve diğerleri (2019), öğrencilerin üniversiteye farklı düzeyde dijital becerilerle geldiğini, kırsal bölgelerden gelen öğrencilerin daha fazla zorluk yaşayabileceğini, bu duruma müdahale edilmediğinde ise dijital eşitsizliğin eğitim dezavantajına dönüşebileceğinden bahsetmektedir. Araştırma sonucu, kırsal kesimden gelen öğrencilerin dijital becerilerde dezavantajlı olduğu yönündedir.

Önceki öğrenmelerle ilgili olarak özellikle Tema 4’te açıklanan, iş hayatına hazır olma alt teması avantajlı öğrencilerin sosyo-ekonomik ayrıcalıklarının yanı sıra kişisel çaba ve yetenekleri doğrultusunda kendi gelişimlerini sağladığını göstermektedir.

- Üniversiteyi yeni kazanmış öğrencilerden dijital eşitsizlik ölçekleri ve yeni medya okur-yazarlığı ölçekleri göz önüne alınarak veri toplanması, düzeylerine göre eğitim ihtiyaçlarının belirlenmesi: Öğrencilerin önceki öğrenmeleri üniversiteyi kazandıktan sonra öğrenciler arasındaki dijital eşitsizliğin başlangıç noktası olarak düşünülmeli ve eşitsizliğin 4 yıl içinde daha da artmaması yönünde dezavantajlı öğrencilere yönelik önlemler alınmalıdır. Bunun için öncelikle dezavantajlı grubun belirlenmesi ve fakülte/bölmelere göre dağılımının raporlanması gerekmektedir.
- Dezavantajlı grubu oluşturan öğrenciler ile yüz yüze görüşmeler yapılması; destek kategorilerinin saptanması: Dezavantajlı öğrencileri anlamak ve dijital ihtiyaçlarını belirlemek ancak yüz yüze görüşme ile mümkün olabilir. Öğrencilerin, teknik süreçlerde yaşadıkları problemlerle ilgili çevrimiçi destek alamayacakları göz önünde

bulundurulmalıdır. Ancak, öğrencinin dijital yeterlilikleri geliştikçe yardım konusunda çevrimiçi çözüm yollarını kendisi arayabilecektir.

- Araştırma sonuçları fakülte bazında raporlanarak, ilgili fakültede görev yapan öğretim üyelerinin öğrenci kitlesinin imkan ve yeterliliklerini anlaması: Fakülte/bölümlerin öğrencilerinden beklediği dijital beceriler farklı olabilir (Meslek alanının gerektirdiği farklı bilgisayar programlarını kullanmaları nedeniyle.) Ancak, öğrenciler teknoloji konusunda sınırlı bilgi düzeyinde olabilir, düşük internet kotasına sahip olabilir, derse senkron bağlanmayı sağlayacak bilgisayar/telefon sahibi olmayabilir; araştırma-ödev hazırlama-sunum yapmayı olanaklı hale getirecek yüksek hızlı bir bilgisayara ya da kamera, tarayıcı, yazıcı gibi dijital donanımlara sahip olmayabilir. Öğretim üyeleri, çevrim içi öğretimde etkileşimi artıran Web 2.0 araçlarını kullanması konusunda teşvik edilirken, öğrencilerin her şeyden önce erişim engeli olabileceği öğretim üyesi tarafından göz önünde bulundurulmalıdır. Dezavantajlı öğrenciler, öğretim üyesi ile senkron etkileşim/diyalog kurma fırsatına sahip olamayabilir.
- Bilgi teknolojileri danışma masalarının kurulumu (EGE BT): Öğrencinin çevrim içi öğrenme potansiyelini yükseltmek için kampüs içinde farklı noktalarda hizmet verecek, her türlü dijital, teknik sorununa yüz yüze cevap veren, uzman teknik personelin görevlendirildiği Bilgi Teknolojileri masaları oluşturulmalıdır. Öğrenciler, üniversite hayatları boyunca akademik amaçlı bilgisayar kullanımına daha fazla zaman ayırma noktasında teşvik edilmelidir.
- EDUROAM kullanımı ile ilgili farkındalık oluşturulması: BT masaları aracılığıyla, öğrencilerin kampüs içinde internet erişimini nasıl sağlayacakları konusunda farkındalık oluşturulmalı, görsel materyaller tasarlanarak öğrenci işleri panolarında ayrıca paylaşılmalıdır.
- Kütüphane içi hızlı teknoloji destek noktaları oluşturulması: Öğrencilerin doküman indirme, doküman yükleme, mail gönderme vb. daha kısa süreli işlemlerini, hızlı gerçekleştirebileceği bilgisayar kullanım noktaları oluşturulabilir. Kütüphane içinde ve öğrencinin ayakta hizmet alacağı bu noktalar, 20 dk. kullanım ile sınırlandırılabilir.
- Kütüphane içi araştırma salonu: Kütüphane içinde, yüksek hızda bilgisayar ve güçlü internet erişimi sağlanmış, araştırma-ödev hazırlama konusunda hizmet verecek ayrı bilgisayar laboratuvarına ihtiyaç vardır. Esnek çalışma saatlerinin olması; kullanımın randevu ve süre ile sınırlandırılması, daha fazla öğrencinin dengeli bir şekilde bu hizmetten yararlanmasına neden olabilir.
- Fakülte bilgisayar laboratuvarlarının açık tutulması: Öğrencinin kendi fakültesinde bilgisayar erişimini kolaylaştıracak düzenlemelerin gerekliliği açıkça gözükmemektedir.
- Tüm öğrencilere zorunlu, kütüphane -araştırma eğitimi verilmesi: Üniversiteyi kazanan öğrenciler ilk yıllarında akademik araştırma yapma konusunda teşvik edilmelidir. Tüm öğrenciler; internet üzerinde güvenli bilgiye ulaşma, veri tabanı kullanımı, makale indirme, intihal programı kullanma konularında eğitim almalıdır.

- Üniversitelerin sosyal sorumluluk projelerinde “öğrencilerin dijital eşitsizliği” konusu gündeme alınmalıdır: Ege Üniversitesi’ne bağlı enstitü/fakülte/yüksekokullarda öğrenim gören tüm öğrencilerin katılımını hedefleyen nicel dijital yeterlilik araştırması yaşama geçirilmelidir. Her fakülte kendi öğrencisinin dijital yeterlilikleri ve öğrenciler arasındaki dijital eşitsizlikleri belirleme noktasında teşvik edilmelidir.
- İnternet çekim gücünü iyileştirici çözümler: Uzaktan eğitim sürecinde öğrencilere 32 GB internet erişimi sağlanmıştır. Ancak KYK’da kalan öğrenciler, kampüs içinde özellikle de yurt binasında internetin “çok yavaş olması”, “internete bağlanamama”, “anlık internet kesintisi” problemlerini dile getirmiştir. Bina içinde iken internetin çekim gücü ile ilgili problem yaşanmaktadır.

Sonuçların Görsel Sunumu

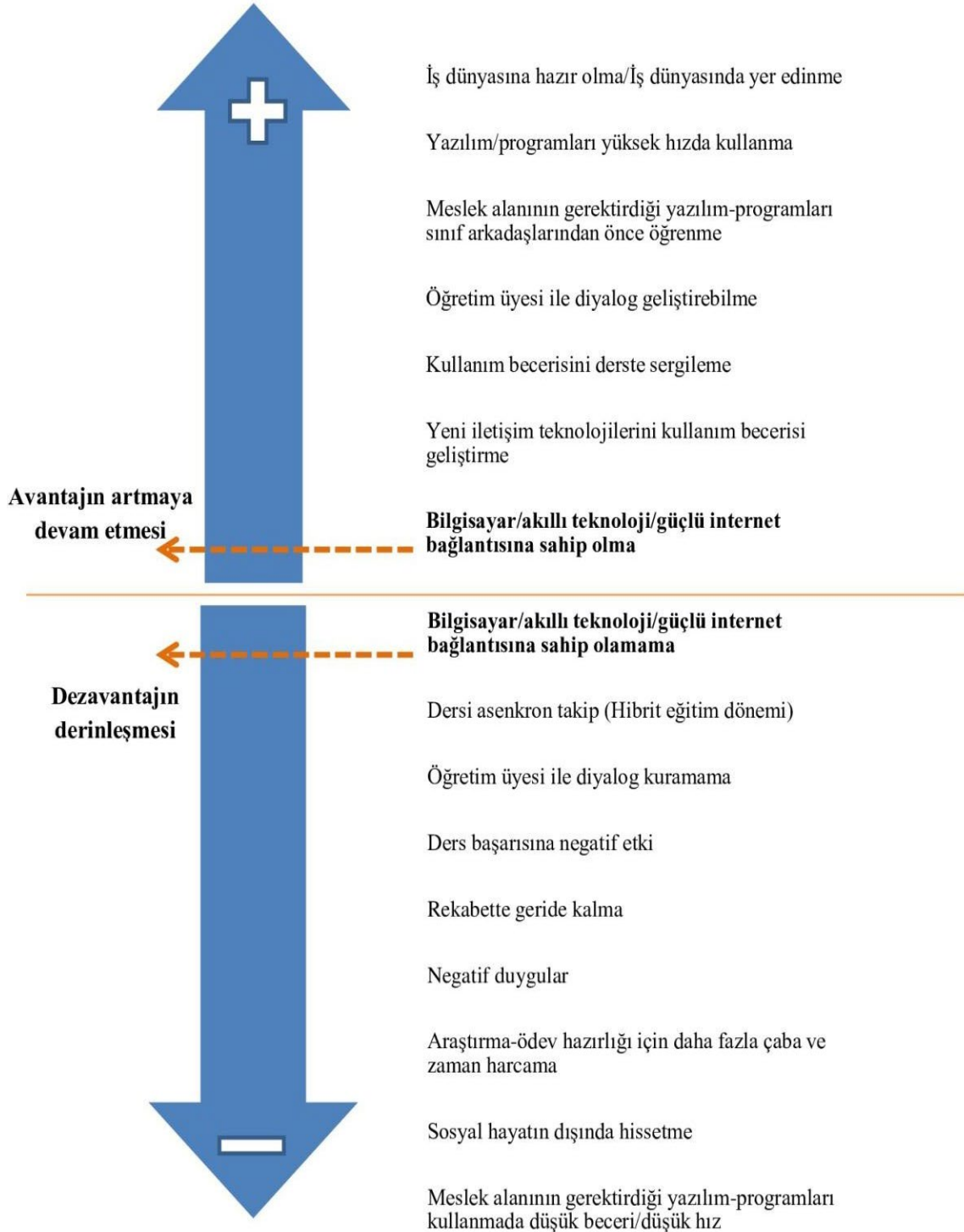
Bu araştırma ile ulaşılan sonuçları görselleştirmek için aşağıdaki adımlar izlenmiştir.

1. Adım: Ege Üniversitesi’nde öğrenim gören, dijital sahiplik ve erişim bağlamında kısıtları olan öğrencilere (dezavantajlı) ilişkin deneyimlere dayalı olarak, literatürde bahsi geçen dijital bölünme düzeyi/biçimleri Tablo 3’te açıklanmıştır.
2. Adım: Temalar arasındaki örüntüden yola çıkarak Sonuç Modeli oluşturulmuştur.

Tablo 3. Ege Üniversitesi Öğrencilerinin Dijital Eşitsizlik Bağlamında Bölünme Düzey/Biçimleri

Bölünme	Açıklama	Ege Üniversitesi öğrencileri
Birinci Düzey: Van Deursen vd. 2017	İnternet altyapısına erişim	KYK'da barınan öğrenciler internet çekme problemi nedeniyle ağa erişim kısıtlı yaşamaktadır. Öğrencilerin kendilerine sürekli ek paket alması gerekmektedir. Maliyet unsuru, senkron ders takibini zorlaştırmaktadır. Dezavantajlı öğrenciler, araştırma ve ödev hazırlık sürecinde daha fazla zaman ve emek harcamak zorundadır. <u>Öğrenciler arasında birinci düzey bölünme yaşanmaktadır.</u>
İkinci Düzey: Van Deursen vd. 2017	Beceri ve kullanım kalıpları	Fakülte ve bölüme bağlı olarak üniversite öğrencilerinin kullanması gereken çizim – analiz – simülasyon programları bulunmaktadır. Teknik araçlar ve ağa erişim kısıtlı ders dışındaki süre içinde dezavantajlı öğrencilerin beceri geliştirmelerini engellemektedir. <u>Öğrenciler arasında ikinci düzey bölünme yaşanmaktadır.</u>
Üçüncü Düzey: Van Deursen vd. 2017	İnternette elde edilen faydanın çevrimdışı dünyadaki çıktıları	Mesleğin gerektirdiği teknoloji temelli yazılım programlarını kullanma konusunda beceri geliştiren, hız kazanan öğrencilerin, mezuniyet öncesinde istihdam olanağı bulunduğu görülmektedir. Dezavantajlı öğrencilerin beceri geliştirme konusundaki teknoloji temelli kısıtları, iş dünyası için hazır olmalarının önünde bir engel olarak görülmektedir. <u>Öğrenciler arasında üçüncü düzey bölünme yaşanmaktadır.</u>
Teknik araçlardaki eşitsizlik: DiMaggio ve Hargittai 2001	Bireylerin internette giriş yaptıkları eşyalar ve bağlantılarıdır.	Dezavantajlı öğrenciler: Telefon Avantajlı öğrenciler: Telefon, tablet, bilgisayar, akıllı saat gibi teknolojilerden en az bir tanesine sahiptir. <u>Öğrenciler arasında teknik araçlara sahiplikte eşitsizlik bulunmaktadır.</u>
Bağımsız kullanımdaki eşitsizlik: DiMaggio ve Hargittai 2001	Erişime sahip olan insanların nerede erişime sahip olduğu	Dezavantajlı öğrenciler: Evlerinde (memleketlerindeki aile evi), okulda ise kütüphane de internete sorunsuz erişebilmektedir. Avantajlı öğrenciler: Ev, işyeri, okul ayrıca dışarıda iken istedikleri mekânda ve zamandan bağımsız olarak rahat bir şekilde internete erişebilmektedir. <u>Öğrenciler arasında bağımsız kullanımda eşitsizlik bulunmaktadır.</u>

Şekil 1: Sonuç Modeli

Kaynakça

- Alampay, E. (2006). Beyond access to ICTs: measuring capabilities in the information society. *International Journal of Education and Development Using ICT*, 2(3), 4–22. Erişim Adresi: <https://www.learntechlib.org/p/42246/>.
- Baker, C., Wuest, J., & Stern, P. N. (1992). Method slurring: The grounded theory/phenomenology example. *Journal of advanced nursing*, 17(11), 1355-1360. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2648.1992.tb01859.x>.
- Bolt, D., & Crawford, R. (2000). Digital divide: Computers and our children's future, New York: TV Books.
- Cohen, E. (2002). Technology has not created a digital divide. A. Ojeda (Ed.), Technology and society: Opposing viewpoints (ss. 38-46). San Diego, California: Greenhaven press.
- Compaine, B. (2001). The digital divide: Facing a crisis or creating a myth?. Cambridge: Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) Yayınları. <https://doi.org/10.7551/mitpress/2419.001.0001>.
- Corben, V. (1999). Misusing phenomenology in nursing research: identifying the issues. *Nurse Researcher (through 2013)*, 6(3), 52. DOI:10.7748/NR1999.04.6.3.52.C6087.
- Creswell, J.W., Hanson, W.E., Clark Plano, V.L., & Morales, A. (2007). Qualitative Research Designs: Selection And Implementation. *The Counseling Psychologist*, 35(2), 236- 264. DOI: 10.1177/0011000006287390.
- Creswell, J.W., & Miller, D.L. (2000). Determining Validity In Qualitative Inquiry. *Theory Into Practice*, 39 (3), 124-130. https://doi.org/10.1207/s15430421tip3903_2.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches. London: Sage publications.
- Cronin, B. (2002, February 15). The Digital Divide. (The Dean's List). Library Journal, 127(3), 48. Erişim Adresi: <https://link.gale.com/apps/doc/A83245819/LitRC?u=anon~f9a2cbb5&sid=googleScholar&xid=39918cfe>.
- Cuban, L. (2002). Oversold and underused: computers in the classroom. Cambridge, Massachusetts; London, England: Harvard University Press.
- DiMaggio, P., & Hargittai, E. (2001). From the 'digital divide' to 'digital inequality': Studying internet use as penetration increases. *Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies, Woodrow Wilson School, Princeton University*, 4 (1), 4-2. Erişim Adresi: https://digitalinclusion.typepad.com/digital_inclusion/documentos/digitalinequality.pdf.
- Englander, M. (2012). The interview: Data collection in descriptive phenomenological human scientific research. *Journal of phenomenological psychology*, 43(1), 13-35. Erişim Adresi: <https://phenomenologyblog.com/wp-content/uploads/2012/04/Englander-2012-The-Interview-Data-Collection-in-Descriptive-Phenomenological-Human-Scientific-Research.pdf>.
- Glesne, C. (2015) Nitel araştırmada veri analizi, çalıştay notları. *Eurasian educational research congress / 2. Avrasya eğitim araştırmaları kongresi*, 8-10 Haziran. Ankara.
- Goodfellow, M., & Wade, B. (2007). The Digital Divide and First-Year Students. *Journal of College Student Retention: Research, Theory & Practice*, 8(4), 425–438. <https://doi.org/10.2190/0655-01Q3-2113-22JQ>.
- Gulain, M.B., Justin, B.N., & Expedit, S.W. (2022) The Impact of the Digital Divide on Higher and University Education Sector Performance, *Open Journal of Social Sciences*, 10, 22-30. Erişim Adresi: https://www.scirp.org/pdf/jss_2022090711313292.pdf.
- Güler, A., Halıcıoğlu, M.B., & Taşğın, S. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Katz, V. S., Jordan, A. B., & Ognyanova, K. (2021). Digital inequality, faculty communication, and remote learning experiences during the COVID-19 pandemic: A survey of US undergraduates. *Plos one*, 16(2). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0246641>.

- Mack, R. L. (2001). *The Digital divide: Standing at the intersection of race and technology*, Kuzey Carolina: Carolina Academic Press.
- Mahmood, K. (2009). Gender, subject and degree differences in university students' access, use and attitudes toward information and communication technology (ICT). *International Journal of Education and Development using Information and Communication Technology*, 5(3), 206–216. Erişim Adresi: https://www.researchgate.net/publication/236173131_Gender_subject_and_degree_differences_in_university_students'_access_use_and_attitudes_toward_information_and_communication_technology_ICT.
- McCance, T., & McIlpatrick, S. (2008). Phenomenology, In Watson, R., Mckenna, H., Cowman, S., Keady, J. (Eds.) *Nursing research: Designs and methods*, 231-242.
- Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco, CA: Jossey-Bass. Erişim Adresi: <https://download.e-bookshelf.de/download/0003/7195/84/L-G-0003719584-0007575839.pdf>.
- Merriam, S. B., Tisdell, E. J. (2015). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. New Jersey, Hoboken: John Wiley & Sons.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. London: Sage.
- OECD (2001, 1 Ocak), *Understanding the Digital Divide*, OECD Digital Economy Papers, No. 49, OECD Publishing, Paris. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.1787/236405667766>. Erişim Tarihi: 15.01.2023.
- O'Reilly, M., & Parker, N. (2013). Unsatisfactory Saturation: A Critical Exploration of the Notion Of Saturated Sample Sizes in Qualitative Research. *Qualitative Research*. 13(2), 190-197. <https://doi.org/10.1177/146879411244610>.
- Oyedemi, T. D. (2012). Digital inequalities and implications for social inequalities: A study of Internet penetration amongst university students in South Africa. *Telematics and Informatics*, 29(3), 302-313. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2011.12.001>.
- Patton, M. Q. (2014). *Qualitative research and evaluation methods: Integrating theory and practice*. London: Sage publications.
- Perkinson, H. (1968). *The imperfect panacea: American faith in education, 1865-1965*, New York: Random House.
- Resta, P., & Laferrière, T. (2015). Digital equity and intercultural education. *Education and Information Technologies*, 20(4), 743– 756. <https://doi.org/10.1007/s10639-015-9419-z>.
- Rogers, S. E. (2016). Bridging the 21st century digital divide. *TechTrends*, 60(3), 197–199. Erişim adresi: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11528-016-0057-0>.
- Salinas, G. K. (2000) Different Educational Inequalities: ICT an Option to Close the Gaps, In D.J.Johnston (Ed.) *Learning to Bridge the Digital Divide*, (ss.21-36), Paris: OECD Publications.
- Shafique, F., & Mahmood, K. (2008). Indicators of the emerging information society in Pakistan. *Information Development*, 24(1), 66–78. DOI: 10.1177/0266666907087698.
- Spring, J. (2000). *American education (9th Edition)*. USA: The McGraw-Hill companies.
- Streubert, H. J., & Carpenter, D. R. (1999) *Qualitative research in nursing: Advancing the humanistic imperative*, (5. Baskı). Wolters Kluwer Health, Lippincott Williams & Wilkins. Erişim adresi: <https://oysconmelibrary01.files.wordpress.com/2016/09/qualitative-research-in-nursing-advancing-the-humanistic-imp.pdf>.
- Tapscott, D. (2009). *Growing Up Digital: The Rise Of The Net Generation*. New York: McGraw-Hill.
- Tarman, B. (2003). *The Digital Divide in Education*, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, Konya. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/publication/215593349>
- Taylor, K. (2022, 15 Nisan) *The Dijital Divide: What It Is and What's Being Done to Closeit*. Erişim adresi: <https://www.investopedia.com/the-digital-divide-5116352>. Erişim Tarihi: 20.11.2022.

- Tien, F. F., & Fu, T. T. (2008). The correlates of the digital divide and their impact on college student learning. *Computers and Education*, 50(1), 421-436. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2006.07.005>.
- TopHat Staff (2021, 13 Mayıs) 20 Pros and Cons of Technology in the Classroom in 2021, Erişim Adresi: <https://tophat.com/blog/technology-in-the-classroom-pros-and-cons/>. Erişim Tarihi: 21.01.2023.
- Torres-Diaz, J., & Duart, J. (2015). Determinants of digital inequality in universities: the case of Ecuador. *Journal of E-Learning and Knowledge Society*, 11(3), 302-313. Erişim Adresi: <https://www.learntechlib.org/p/151919/>.
- Van Deursen, A. J., Helsper, E., Eynon, R., & Van Dijk, J. A. (2017). The compoundness and sequentiality of digital inequality. *International journal of communication*, 11, 452- 473. Erişim Adresi: <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/5739/1911>.
- Van Dijk, J. A. (2006). Digital Divide Research, Achievements And Shortcomings. *Poetics*, 34(4-5), 221-235. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2006.05.004>.
- Welser, H. T., Khan, M. L., & Dickard, M. (2019). Digital remediation: Social support and online learning communities can help offset rural digital inequality. *Information, Communication & Society*, 22(5), 717-723. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2019.1566485>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (6.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yu, L. (2006). Understanding information inequality: Making sense of the literature of the information and digital divides. *Journal of Librarianship and Information Science*, 38(4), 229-252. <https://doi.org/10.1177/096100060607060>.
- Zeng, F. (2011). College students perception of the second-level digital divide: An empirical analysis. *Asian social science*, 7(6), 42. <https://doi.org/10.5539/ass.v7n6p42>

Yerel Halkın Mağara Turizmine İlişkin Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi

Investigation of Local People's Attitudes Towards Sustainable Tourism
Development Regarding Cave Tourism

Yakup ÖZTÜRK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Çankırı Karatekin Üniversitesi, Ilgaz Turizm ve Otelcilik Yüksekokulu,

Turizm Rehberliği Bölümü, Çankırı, Türkiye

Çankırı Karatekin University, Ilgaz Tourism and Hotel Management School,

Department of Tourism Guidance, Çankırı, Türkiye

yakupozturk@karatekin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-1495-9979>

<https://ror.org/011y7xt38>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 31.03.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 07.02.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Öztürk, Y. (2025). Yerel Halkın Mağara Turizmine İlişkin Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 116-132. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1493276>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Investigation of Local People's Attitudes Towards Sustainable Tourism Development Regarding Cave Tourism¹

Abstract

Caves formed naturally through geological processes or artificially by human intervention-particularly by excavating easily workable materials-play a significant role in shaping tourism demand as major tourist attractions. In recent years, the shift in tourism demand from mass tourism to alternative forms has increased interest in cave tourism, which constitutes an important segment of the global tourism market. Given its critical role in achieving long-term success in tourism, identifying and securing local community support for tourism development is a key factor. However, empirical studies that investigate residents' attitudes toward sustainable tourism development specifically within the context of cave tourism remain scarce in the literature. In this context, the present study aims to fill this gap by analyzing the attitudes of residents toward sustainable tourism development in relation to cave tourism. A quantitative research design was adopted, and the Sustainable Tourism Attitude Scale (SUS-TAS) was utilized. The application of the SUS-TAS scale specifically to the case of Çankırı contributes to the scale's national-level validity and reflects the study's originality by examining the three main pillars of sustainable tourism (social, economic, and environmental) in an integrated manner. Using a convenience sampling method, 600 questionnaires were distributed; after eliminating those deemed unsuitable for analysis, a total of 568 valid responses were included. Data were analyzed using reliability analysis, factor analysis, t-tests, and ANOVA. Findings reveal that residents generally hold a supportive attitude toward sustainable tourism development, with the age variable significantly influencing all dimensions except long-term planning. Another key finding is that the length of residence in the region affects attitudes: individuals who have lived in the area for a shorter period place more emphasis on perceived social costs and economic benefits. As a pioneering study in analyzing residents' attitudes toward sustainable tourism development in the specific context of Çankırı, the results suggest a general support for sustainability, albeit with concerns regarding the social costs associated with tourism growth. According to the findings, the primary interest of Çankırı's residents is focused on environmental sustainability, which reflects their sensitivity toward preserving resources for future generations and their support for the responsible integration of these resources into tourism activities. The results underscore the importance of encouraging local community participation and promoting awareness of resource conservation as vital components of sustainable tourism. Another notable finding is that although tourism activities in Çankırı have not yet reached a high level of development, a portion of the participants reported discomfort with tourism and perceived its social costs. This highlights the importance of considering local attitudes and concerns in the planning and implementation of tourism strategies. The most significant limitation of this study lies in its temporal and sample constraints and its reliance on the statements within the SUS-TAS framework. Future research should incorporate open-ended questions to better understand the specific issues that concern residents and the perceived negative social impacts of tourism. Moreover, adopting a mixed-methods approach that combines both quantitative and qualitative data could yield more comprehensive and nuanced insights.

Keywords:Cave Tourism, Sustainable Tourism, Local Community, Tourism Development Regarding, Çankırı

Yerel Halkın Mağara Turizmine İlişkin Sürdürülebilir Turizm Gelişimine Yönelik Tutumlarının İncelenmesi²

Öz

Jeolojik süreçler sonucunda doğal olarak oluşan ya da insanların işlenmesi kolay maddeleri kazmaları sonucunda yapay olarak oluşturulan mağaralar birer turistik çekim unsuru olarak turistik talebin şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır. Son yıllarda turizm talebinin kitle turizminden alternatif turizm çeşitlerine kayması, küresel turizm pazarının önemli bir yönünü oluşturan mağara turizmine yönelik ilgiyi artırmıştır. Turizmde uzun vadeli başarı elde edilmesindeki anahtar rolünden dolayı yerel halkın turizm gelişimine yönelik tutumlarının belirlenmesi ve desteğinin sağlanması önemli bir faktördür. Ancak mağara

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee of Çankırı Karatekin University on 20.12.2023, with decision number 37.

² Bu çalışma için etik onay, Çankırı Karatekin Üniversitesi Etik Kurulu'ndan 20.12.2023 tarih ve 37 sayılı olarak alınmıştır.

turizmi özelinde yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını ampirik verilerle inceleyen çalışmaların sayısı literatürde oldukça sınırlıdır. Bu bağlamda çalışma, söz konusu boşluğu doldurmayı ve mağara turizmi bağlamında yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını analiz etmeyi amaçlamaktadır. Araştırmada nicel yöntem benimsenmiş ve Sürdürülebilir Turizm Tutum Ölçeği (SUS-TAS) kullanılmıştır. Sürdürülebilir Turizm Tutum Ölçeği'nin Çankırı özelinde uygulanması ölçeğin ulusal düzeydeki geçerliliğine katkı sağlarken, sürdürülebilir turizmin üç temel boyutunun (sosyal, ekonomik, çevresel) birbiriyle ilişkili olarak incelenmesi çalışmanın temel özgünlüğü yansıtmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemiyle 600 kişiye anket uygulanmış; analiz için uygun bulunmayan formlar elendikten sonra 568 geçerli anket değerlendirmeye alınmıştır. Veriler üzerinde güvenilirlik, faktör analizi, t-testi ve ANOVA analizleri uygulanmıştır. Bulgular, yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik genel olarak destekleyici bir tutuma sahip olduğunu ve yaş değişkeninin uzun vadeli planlama dışındaki tüm boyutlarda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. İkamet süresinin yerel halkın tutumları üzerinde etkili olduğu, araştırmanın yürütüldüğü bölgede daha kısa süredir yaşayan bireylerin sosyal maliyetlere ve ekonomik faydalara daha fazla önem verdiğine dair bulgusu da araştırmanın diğer sonuçları arasında yer almaktadır. Çankırı özelinde yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını analiz etmede öncü olan bu çalışmada, genel olarak sürdürülebilir turizm gelişiminin desteklendiği, ancak turizm gelişiminin sosyal maliyetleri konusunda belirli bir endişe taşıdığı sonucuna varılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre Çankırı'da ikamet eden yerel halkın turizm gelişimine yönelik öncelikli ilgisi çevresel sürdürülebilirlik odaklıdır. Bu bulgu, yerel halkın kaynakların gelecek nesiller için korunması konusunda duyarlı olduğunu ve bu kaynakların turizm faaliyetleri ile uyumlu bir şekilde kullanılmasını desteklediğini göstermektedir. Çalışmanın bulguları, yerel halkın turizm gelişimine aktif katılımının ve yerel kaynakların korunması konusundaki hassasiyetinin sürdürülebilir turizm için önemli olduğunu vurgulamaktadır. Araştırmanın bir diğer dikkat çekici sonucu ise Çankırı'da turizm faaliyetleri yüksek bir gelişmişlik düzeyine ulaşmamış olsa da katılımcıların bir kısmının turizmden rahatsız olduklarını ve turizm gelişiminin sosyal maliyetlerini hissettiklerini belirtmiş olmalarıdır. Bu bulgu, yerel halkın turizm faaliyetlerine yönelik tutum ve endişelerinin dikkate alınması ve turizm planlaması ve uygulamasına katılımlarının sağlanması açısından önemlidir. Bu çalışmanın en önemli kısıtlılığı, sadece belirli bir dönemde, sınırlı bir örnekleme ve SUS-TAS ölçeğindeki ifadeler bağlamında gerçekleştirilmiş olmasıdır. Gelecekteki çalışmalarda açık uçlu soruların kullanılması, yerel halkın tam olarak nelerden rahatsız olduğunu veya turizmin ne gibi olumsuz sosyal etkileri olduğunu düşündüğünü anlamaya yardımcı olacaktır. Gelecek çalışmalarda hem nicel hem de nitel verilerin kullanılarak çoklu yöntem yaklaşımının benimsenmesiyle daha kapsamlı analizler yapılabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Mağara Turizmi, Sürdürülebilir Turizm, Turizm Gelişimine Yönelik Tutum, Yerel Halk, Çankırı

Giriş

Mağaralar içlerinde barındırdıkları doğal güzellik ve gizem nedeniyle turizm için önemli potansiyel kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Küresel turizm pazarının çok önemli bir yönünü oluşturan mağara turizmi dünyanın bazı bölgelerinde onlarca yıldır sürdürülen aktif bir ekonomik faaliyet biçimidir. 1980'lerin başında 26 milyon kişi tarafından ziyaret edilen mağaralar günümüz itibari ile uluslararası alanda büyük bir popülerlik kazanmış ve önemli bir turizm gelişimi kazanmıştır (Antić ve diğerleri, 2022, s.288). Dünyada en önemli jeoturizm kaynakları arasında yer alan ve her geçen gün daha fazla sayıda ziyaretçi çeken mağaralar, yirminci yüzyıldan itibaren görece daha fazla turistik amaçla kullanılmaya başlanmış olup günümüz itibari ile özel mülk sahiplerine, yerel topluluklara, mağaracılık organizasyonlarına, özel teşebbüslere ve şirketlere gelir kaynağı oluşturmıştır (Chiarini ve diğerleri, 2022, s.3). Dünyanın en çok ziyaret edilen jeolojik özellikleri arasında yer alan, dünya çapında 1200'den fazla mağara her yıl 70 milyondan fazla ziyaretçi çekmekte ve sadece giriş ücretlerinden elde edilen tutar 800 milyon Euro'ya ulaşmaktadır (Chiarini ve diğerleri, 2022, s.1). Günümüzde mağaralara ev sahipliği yapan destinasyonlardaki yerel yönetimler de daha fazla ziyaretçi çekme potansiyelleri nedeniyle bu mağaraların ticarileştirilmesine ve korunmasına büyük ilgi göstermektedir.

Türkiye, geniş bir yüzeylime sahip olup önemli bir bölümü karstlaşmaya uygun kayalarla kaplıdır. Avrupa ülkeleri arasında karstik alanların genişliği bakımından birinci sıradadır. Bu kayalarda yer alan yeraltı ve yer üstü sularının etkisiyle oluşan doğal mağaralarda yoğun bir şekilde gelişimin beklendiği düşünülmektedir. Türkiye'deki mağara sayısı hakkında kesin bir rakam vermek zor olsa da karstik alanlarda yapılan araştırmalara dayanarak yaklaşık 35.000-40.000 mağara olabileceği tahmin edilmektedir. Mağaraların tamamının henüz etüt çalışmalarının tamamlanmamış olması nedeniyle kesin bir sayı vermek mümkün değildir (MTA, 2023). İç Anadolu Bölgesi ile Karadeniz Bölgeleri arasında geçiş oluşturan bir iklime sahip olan ve her iki bölgeye ait karakteristik iklim özellikleri görülmekte olan Çankırı (Kuter, 2007, s.72); başta dağ ve kış turizmi, yayla turizmi ve mağara turizmine yönelik olmak üzere pek çok önemli turistik çekiciliklere ev sahipliği yapmaktadır. Çankırı merkez ilçesine 19 kilometre mesafede yer alan Çankırı Kaya Tuzu Mağarası, Hititler döneminden bu yana işletildiği tahmin edilen ve Türkiye'nin en büyük kaya tuzu rezervine ev sahipliği yapan bir alandır (T.C. Çankırı Valiliği, 2023). Bu özellikleriyle birlikte, Çankırı Kaya Tuzu Mağarası turizm açısından büyük bir çekim merkezi olarak önem arz etmektedir. Dünyada en önemli jeoturizm kaynakları arasında yer alan ve önemli sayıda ziyaretçi çeken mağaralar, yirminci yüzyıldan itibaren görece fazla turistik amaçla kullanılmaya başlanmış ve özel mülk sahiplerine, yerel topluluklara, mağaracılık organizasyonlarına, özel teşebbüslere ve şirketlere gelir kaynağı oluşturmuştur (Chiarini ve diğerleri, 2022, s.3). Buradan hareketle Çankırı ili için de tuz mağarası yerel ekonominin canlandırılması açısından önemli fırsatlar barındırmaktadır. Ancak turizm faaliyetlerinden kaynaklanan olumlu ekonomik etkilerin, ziyaretçi sayısının ve memnuniyetinin artırılması, bölge sakinlerinin turizm ve turistlere yönelik hoşgörüsünün geliştirilmesinin yanı sıra sürdürülebilir turizm gelişimi politikaları ile yakından ilişkilidir (Kim ve diğerleri, 2008, s.300). Mağara turizmine yönelik artan ilgi ve turizm gelişimine paralel olarak yerel halkın elde edebileceği pek çok fayda göz önünde bulundurulduğunda, sürdürülebilir bir turizm gelişiminde koruma kullanma dengesinin sağlanması ve yerel halkın turizm gelişimine yönelik tutumlarının belirli aralıklarla ölçülmesi de üzerinde durulması gereken konular arasındadır. Dolayısıyla mağara turizmi açısından önemli bir potansiyel barındıran ve bu noktada önde gelen turizm destinasyonlarından biri olan Çankırı'nın yerel halkın bakış açısıyla sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumun ortaya koyulması önem arz etmektedir. Bu araştırmada, Çankırı ilinde yaşayan yerel halkın mağara turizmi kapsamında sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır.

1. Kavramsal Kuramsal Çerçeve

1.1. Mağara Turizmi

İnsanların sürekli yaşadıkları alanlar dışında yaptıkları seyahat ve konaklamalar çerçevesinde meydana gelen ilişki ve olayların bütün olan turizm, gittikçe artan hava değişimi ve dinlenme gereksinimine, doğa ve sanatla beslenen göz alıcı güzellikleri tanıma isteğine, doğanın insanlara mutluluk verdiği inancına dayanan modern çağa özgü bir olay olarak tanımlanmaktadır (Bahar ve Kozak, 2008, s.28). Genel olarak suların aşındırması ve oymasıyla ortaya çıkan büyük yer altı ve yer üstü boşlukları olarak tanımlanan mağaraların, görsel, sportif, sağlık ve kültür açısından sahip olduğu özellikler, turizme kaynak oluşturarak mağara turizmini ortaya çıkarmıştır. Tarih boyunca barınak, ibadet merkezi, yiyecek depolama gibi amaçlar doğrultusunda kullanılan; karakteristik ortamları, kendilerine özgü atmosferleri ve sıra dışı özellikleriyle antik çağlardan beri ilgi çekmeye devam eden mağaralar günümüzde de en ilgi çekici cazibe merkezlerinden biri olarak kabul edilmektedirler (Antić ve diğerleri, 2020, s.2).

Etkileyici bir manzara olmasının yanı sıra, jeolojik tarihin, çevresel ve iklimsel evrimin ve erken insan uygarlıklarının izlerini taşıdıkları için değerli bilimsel bilgi kaynakları olan mağaraların turizm amaçlı kullanımı olan mağara turizmi, popüler doğa turizminin yanı sıra jeolojik ve arkeolojik turizm gibi diğer özel turizm türleriyle de yakından ilişkilidir (Psatha, 2024, s.26). Sunduğu bazı özellikler (labirentler, dar geçitler, yüksek nem ve doğal ışık eksikliği) nedeniyle özel ilgi turizminin bir şekli olan mağara turizmi, macera turizmi veya kırsal turizme dâhil edilmiştir (Knežević ve Žiković, 2011, s.12). Mağara turizminin önemi ekonomik büyüklüğünden de anlaşılmaktadır. Turizm amaçlı kullanılan mağaralarından elde edilen gelir küresel olarak yılda 2,3 milyar doları aşarken, doğrudan ve dolaylı etkilerinin 100 milyon kişiye ulaştığı tahmin edilmektedir (Tiçar ve diğerleri, 2018). Dolayısıyla mağaralar, önemli bir turistik cazibe merkezi haline gelebilecek değerli bir kaynak ve bulundukları bölgenin sosyal, ekonomik ve turizm açısından gelişimi için bir katalizör rolü üstlenebilecek oluşumlardır. Ancak bu durum, mağaraların turizm amaçlı kullanımının kolay ve sorunsuz olduğu anlamına gelmemektedir; zira kırılgan ekolojik kaynaklar olan mağaraların turistik temelde kullanımı hassas bir planlama gerektirmektedir. Literatürde mağaraların ekonomik ve çevresel etkilerine yönelik çok sayıda çalışma bulunmasına karşın, bu oluşumların yerel halk üzerindeki sosyo-kültürel etkilerine ilişkin araştırmalar sınırlıdır. Çalışma, Çankırı'daki mağara turizmi özelinde, çevresel sürdürülebilirlik, algılanan sosyal maliyetler ve ekonomik faydalar gibi boyutlarda yerel halkın algı ve tutumlarını analiz ederek literatüre özgün bir katkı sunmaktadır.

1.2. Sürdürülebilir Mağara Turizmi

Günümüz modern dünyasında çevrenin korunması, sosyal eşitlik ve ekonomik kalkınmayı içeren sürdürülebilirlik, küresel düzeyde bir öncelik haline gelmiştir. Turizm sektörü açısından ise 1970'lerden itibaren turizm gelişiminin çevresel, ekonomik ve sosyo-kültürel etkileri üzerinde durulmaya başlanmıştır (Buonincontri ve diğerleri, 2021, s.1). Sürdürülebilir turizm gelişimi, uluslararası turist hareketliliğinin artması ve bunun paralelinde olumsuz çevresel etkilerin çoğalmasıyla birlikte, turistik arz kaynaklarının ve kültürel mirasın sürdürülebilirliğini destekleyecek politika ve stratejilerin geliştirilmesinde kilit bir rol üstlenerek turizmin geleceğini şekillendirmektedir (Go ve Kang, 2023, s.382). Sürdürülebilir turizm, doğal mirası ve biyolojik çeşitliliği korumak (sürdürülebilirliğin çevresel boyutu), ev sahibi toplumun kimliğine ve kültürel özgünlüğüne saygı göstermek (sürdürülebilirliğin sosyal boyutu) ve uzun vadeli sosyo-ekonomik faydalar sağlamak (sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu) için çevresel kaynakların kullanımını optimize etmeyi gerektirir (Buonincontri ve diğerleri, 2021, s.1).

Mağara turizminin sistematik gelişimi yerel topluluklara, mağaracılık organizasyonlarına ve işletmelere yeni gelirler sağlamış, mağaralara ve çevresine yönelik altyapı eksikliği nedeniyle az sayıda kişiye hitap eden bir turizm şekline, pek çok kişi için popüler birer cazibe merkezi olmasını sağlamıştır (Psatha, 2024, s.27). Bununla birlikte kitle turizminin cazibesi, hassas jeolojik oluşumlar üzerindeki baskıların artmasına neden olmuş, koruma ve sürdürülebilir yönetim ihtiyacını ön plana çıkarmıştır. Dowling ve Newsome (2017, s.122), mağara turizminin geliştirilmesinin yerel toplulukları güçlendirdiğini ve onlara bölgenin önemli jeolojik süreçlerini, özelliklerini, zaman dilimlerini, jeolojiyle bağlantılı tarihi temaları veya olağanüstü jeolojik güzelliklerini tanıtmaya ortak hedefiyle uyumlu ortaklıklar geliştirme fırsatı verdiğini belirtmektedir. Okonkwo ve diğerleri (2017, s.16), da bu görüşü destekleyerek, mağaraların uygun şekilde kullanılması halinde ev sahibi topluma sosyal, ekonomik ve çevresel faydaları hızla artırma potansiyeline sahip olduğu görüşündedir. Bu nedenle, paydaşların sürdürülebilir

turizm gelişiminde mağara turizminin potansiyeline ilişkin bir değerlendirme yapmaları gerekmektedir (Mumbengegwi ve diğerleri, 2023, s.34). En eski ve en önemli turistik cazibe merkezleri arasında yer alan mağaraların özel iklim ve çevre koşullarının taşıma kapasitesini zorlayacak düzeyde çok sayıda turist baskısı altında olduğu durumlarda mağara turizminin odak noktası mağara ortamının ve çevresinin korunması olmalıdır (Tiçar ve diğerleri, 2018, s.344). Hassas eko sistemlerin bulunduğu alanlarda turizm gelişimine yönelik her türlü girişimin sürdürülebilirlik ilkelerine uygun olması gerektiğinden, mağaraların turistik amaçlı kullanımında da taşıma kapasitesi ve koruma temelinde kullanım yaklaşımının benimsenmesi gerekmektedir. Turistik ziyaretlere açık mağaralarda ziyaretçiler genellikle yapay olarak aydınlatılmış yürüyüş yollarında bir rehberi takip ederek mağaraların doğal güzelliğini deneyimleyebilmektedirler. Genel olarak mağaralar, turizm kaynaklı bozulmalara karşı oldukça hassas olan istikrarlı ancak kırılgan bir kapalı ortama sahiptir ancak turistler özellikle doğal güzellikleri nedeniyle mağaralara ilgi duymakta ve varlıklarının bu tür ekosistemlerde ne tür bir etki yaratabileceğinden genellikle habersiz olmaktadır. Turizm amaçlı kullanılan mağaralarda yapılan çalışmalarda, ziyaretçiler tarafından bırakılan çöplerin mağaralarda bulunan suyu ve toprağının kalitesini değiştirdiği, mağara mikro iklimlerinin solunum ve insan hareketlerinden etkilenerek karbondioksit konsantrasyonunda ve hava sıcaklığında değişikliklere neden olduğu belirtilmiştir (Ando ve Murakami, 2020, s.1867). Ziyaretçilerin varlığı mağara sıcaklığı üzerinde doğrudan etkilere sahip olabilirken, aynı anda ve çok sayıda insan tarafından ziyaret edildiğinde sıcaklık artışları "termal dalgalara" neden olur ve bu dalgalar sonraki günlerde de devam edebilir. Yeraltı mikro iklimindeki bu bozulmalar, turistlerin nefesinin neden olduğu CO₂ hava konsantrasyonundaki artışla birlikte, karbonat çözünmesini artırarak jeolojik oluşumlara, yani mağaracıklara zarar verebilir (Piano ve diğerleri, 2022, s.160).

Yerel halkın Çankırı Tuz Mağarası'ndaki mağara turizmi gelişimine ilişkin tutumlarının belirlenmesinin amaçlandığı bu çalışmada nicel yöntem kullanılmıştır ve verileri toplamak için ise anket tekniğinden yararlanılmıştır. Çankırı Belediyesi kurumsal web sitesi üzerinden edinilen bilgilere göre, ulaşımın 13 km'lik bölümünün köy grup yolu ile 5 km'lik bölümünün ise Turizm Yolu ilan edilen mağara bağlantı yolu ile sağlandığı Çankırı Tuz Mağarası aylık 10 binin üzerinde ziyaretçi ağırlamaktadır (T.C. Çankırı Belediyesi, 2023). TÜİK (2023), verilerine göre toplam nüfusu 195.766 olan Çankırı ilinin 15 yaş ve üzeri nüfus ise 159.986 kişiden oluşmaktadır. İlin merkez nüfusu ise toplamda 100.596 kişidir. Çalışma kapsamında evrenin tamamına erişmenin mümkün olmaması sebebiyle, tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiş ve Ural ve Kılıç (2013, s.47)'ın belirttiği evren büyüklükleri dikkate alınarak örneklem büyüklüğü 382 olarak belirlenmiştir. Toplam 600 adet anket formu Aralık 2023-Ocak 2024 tarihleri arasında araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden yerli halka dağıtılmıştır. Doldurulan anketlerin incelenmesinde analize uygun olmadığı belirlenen 32 adet anket veri setinden çıkarılmış ve 568 kullanılabilir anket değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma öncesinde araştırmanın uygulanabilirliği konusunda bilimsel araştırmalar etiği açısından bir sakınca olmadığı ve kullanılan verilerin toplanabilmesi için gerekli olan etik kurul izin kararı Çankırı Karatekin Üniversitesi, Fen, Matematik ve Sosyal Bilimler Etik Kurulu'ndan 20.12.2023 tarih ve 37 numaralı toplantısı ile alınmıştır.

2. Yöntem

Araştırma amacı doğrultusunda kullanılan anket katılımcıların sosyo-demografik özellikleri ve mağara turizmi gelişimine ilişkin tutumlarını belirlemek üzere iki bölümden oluşmaktadır. Anketin ilk bölümü, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerine (cinsiyet, yaş, eğitim, hane halkı büyüklüğü, aylık gelir, istihdam ve ikamet süresi) ilişkin yedi sorudan oluşmaktadır. İkinci bölümdeki ifadeler, yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını ölçmek için Choi ve Sirakaya (2005) tarafından geliştirilen, Sirakaya-Turk ve diğerleri (2008) ve Obradović ve diğerleri (2023)'ün çalışmalarında da kullanılan ölçeklerden uyarlanmıştır. Çalışma amacı doğrultusunda kullanılan sürdürülebilir turizm tutum (SUS-TAS) ölçeği, Choi ve Sirakaya (2005) tarafından yerel halkın turizmin sürdürülebilirliğine yönelik tutumunu ölçmek üzere geliştirilmiş olup; 44 ifade ve 7 boyuttan oluşmaktadır. Söz konusu yedi faktör; çevresel sürdürülebilirlik, algılanan sosyal maliyetler, algılanan ekonomik faydalar, toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması, uzun vadeli planlama, ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ve toplum merkezli ekonomidir. Sirakaya-Turk ve diğerleri (2008), SUS-TAS ölçeğinin geçerliliğini desteklemek üzere bir araştırma gerçekleştirmiş ve orijinal ölçekteki ifade sayısı 44'ten 33'e düşürülmüş olmasına rağmen, yenilenen ölçek iyi psikometrik özellikler göstermiştir. Ayrıca SUS-TAS ölçeğinin kısa versiyonun benimsenmesi ve gerekli durumda yerel koşulları yansıtacak şekilde revize edilmesi önerilmiştir (Arslan ve diğerleri, 2023). Obradović ve diğerleri (2023), SUS-TAS ölçeğinin geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla faktör analizleri gerçekleştirmiş ve daha tutarlı, bölgesel özelliklere uygun sonuçlar elde edebilmek için bazı ifadeleri dilsel ve kültürel uyum açısından yeniden formüle etmiştir. Çalışmada öncelikle, 42 maddelik sürdürülebilir turizm tutum ölçeğinin faktöriyel yapısı incelenmiş ve düşük faktör yüklemeye değerleri nedeniyle beş ifade analizden çıkarılarak 37 ifade üzerinden devam edilmiştir. Bu çalışmada da geçerlik ve güvenilirlik analizleri Obradović ve diğerleri (2023) tarafından yapılmış olan SUS-TAS ölçeğinin 37 ifadeden oluşan kısa versiyonu kullanılmıştır. Sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik ifadeler Kesinlikle katılmıyorum-Kesinlikle katılıyorum şeklinde beşli Likert tipi ölçekle ölçülmüştür. Çalışmada öncelikle, anket bir örneklem üzerinde test edilerek ölçek ifadelerinin anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir.

Çalışma kapsamında öncelikle araştırmada kullanılan veriler üzerinde uç değer, normallik testleri yapılarak ölçek güvenilirlik analizine tabi tutulmuş, ölçeğin yapısal ve faktöriyel geçerliliği test edilmiştir. Bir ölçeğin farklı gruplarda veya aynı grubun değişik örneklerinde benzer sonuçlar vermesi, araştırmanın güvenilir olduğunu gösterir (Şencan, 2005, s.11). Ural ve Kılıç'a (2013, s.280) göre, güvenilirlik analizi, bir ölçme aracının ifadeleri arasındaki içsel tutarlılığı değerlendirmek için kullanılır ve örneklemden veri toplamak için geliştirilen bu araçların ne kadar uyumlu olduğunu ortaya koyar. Ölçeklerin güvenilirliğini değerlendirmek için yaygın olarak kullanılan Cronbach Alpha katsayısının önerilen eşik değeri 0.70 ve üzeridir (Ural ve Kılıç, 2013, s.280). Tablo 1'de yer alan sonuçlara göre bu çalışmada kullanılan ölçeğe ilişkin güvenilirlik kat sayısı tüm boyutlar için eşik değerin üzerindedir.

Tablo 1. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Boyutlar / İfadeler	Faktör Yüğü	$\bar{x}$	s. s.
Çevresel sürdürülebilirlik- ÇS (Varyans Yüzdesi: 25,888- α: 0,855)		4,84	0,362
ÇS1	0,758	4,88	0,454
ÇS2	0,617	4,87	0,486
ÇS3	0,829	4,90	0,368
ÇS4	0,732	4,86	0,450
ÇS5	0,814	4,82	0,502
ÇS7	0,604	4,73	0,574
Algılanan sosyal maliyetler –ASM (Varyans Yüzdesi: 17,341 - α: 0,917)		1,91	0,997
ASM1	0,645	2,46	1,224
ASM2	0,814	1,76	1,164
ASM3	0,874	1,76	1,168
ASM4	0,928	1,62	1,103
ASM5	0,742	1,90	1,255
ASM6	0,788	1,68	1,251
ASM7	0,660	2,23	1,370
Algılanan ekonomik faydalar –AEF (Varyans Yüzdesi: 7,162- α: 0,854)		3,70	0,830
AEF1	0,539	3,01	1,196
AEF2	0,733	3,97	1,032
AEF3	0,671	3,31	1,276
AEF4	0,925	3,89	1,048
AEF5	0,658	3,60	1,265
AEF6	0,809	4,17	1,028
AEF7	0,793	4,00	1,089
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması –TK (Varyans Yüzdesi: 6,067- α: 0,792)		4,16	0,776
TK1	0,647	4,30	0,884
TK3	0,531	4,03	1,020
Uzun vadeli planlama –UVP (Varyans Yüzdesi: 5,093- α: 0,871)		4,60	0,582
UVP1	0,737	4,58	0,662
UVP2	0,826	4,65	0,666
UVP4	0,750	4,53	0,798
UVP5	0,828	4,66	0,700
UVP6	0,932	4,61	0,748
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması –ZM (Varyans Yüzdesi: 3,503- α: 0,761)		4,46	0,653
ZM1	0,749	4,59	0,772
ZM2	0,734	4,62	0,768
ZM3	0,497	4,27	0,989
ZM4	0,607	4,38	0,879
Toplum merkezli ekonomi-TME (Varyans Yüzdesi: 3,291- α: 0,820)		3,88	1,148
TME1	0,805	3,81	1,274
TME2	0,870	3,96	1,219

Faktör yüklerinin genel olarak en az 0,32'nin üzerinde olması önerilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2015, s.304). Analiz sonucunda çevresel sürdürülebilirlik, uzun vadeli planlama, toplum katılımı ve sosyal maliyetler boyutlarında birer ifade düşük faktör yükü nedeniyle model dışına çıkarılmıştır. İlk faktör, faktör yükü en az 0,604 olarak belirlenen altı ifade içermektedir. Bu faktör Çevresel Sürdürülebilirlik olarak adlandırılmıştır ve $\bar{x}=4,90$ ile en yüksek ortalama değere sahiptir. İkinci faktör, Algılanan Sosyal Maliyetler olarak adlandırılmıştır. Toplam yedi ifadeden oluşan algılanan sosyal maliyetler boyutu tüm ölçek içerisindeki en düşük ortalama değere ($\bar{x}=1,62$) sahip ifadeyi barındırmaktadır. Turizm geliri, turizmin toplum üzerindeki etkisi ve yeni pazarların yaratılması gibi turizm gelişiminin ekonomik etkileriyle ilgili olan üçüncü faktör yedi ifadeden oluşmaktadır ve Algılanan Ekonomik Faydalar (en yüksek $\bar{x}=4,17$) olarak isimlendirilmiştir.

Yerel toplumun turizm gelişimine katılmasına yönelik ifadelerin yer aldığı iki ifadeden oluşan dördüncü faktör Toplum Katılımı olarak isimlendirilmiştir. Beşinci faktör beş ifadeden oluşmaktadır ve Uzun Vadeli Planlama ile ilgilidir. Ziyaretçi Memnuniyetinin Sağlanması olarak

adlandırılan Altıncı faktör dört ifadeden oluşmaktadır. Toplum Merkezli Ekonomi adını taşıyan son faktörde ise iki ifade bulunmaktadır.

Tabachnick ve Fidell (2013, s.80), ölçekte yer alan ifadelerinin çarpıklık ve basıklık değerlerinin -1,5 ile 1,5 arasında olması halinde verilerin normal dağılım gösterdiği şeklinde yorumlanacağını belirtilmiştir. Araştırma kapsamında katılımcılardan elde edilen verilerin söz konusu eşik değerler aralığında olduğunun ve normal dağılım özellikleri gösterdiğinin belirlenmesi sonucunda parametrik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Bu kapsamda demografik özelliklere ilişkin veriler için frekans analizi, yerel halkın sürdürülebilir mağara turizmi gelişimine yönelik tutumları ile cinsiyet ve nüfusa kayıtlı oldukları yer değişkenleri arasındaki farklılıkları belirlemek amacıyla t-Testi testi yapılmıştır. Katılımcıların yaş, eğitim, gelir, hane halkı sayısı, meslek ve Çankırı'da ikamet sürelerine göre sürdürülebilir mağara turizmine yönelik görüşleri arasında anlamlı farklılığın olup olmadığının tespitine yönelik One-Way Anova Analizi yapılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma katılımcılarına ait demografik bilgiler Tablo 2'de yer almaktadır. Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, cinsiyet değişkeninde 288 kişi ile %50,7'sinin kadın ve 280 katılımcı ile %49,3'ünün erkek; yaş değişkeninde 342 kişi ile %60,2'sinin 25-29 yaş, 23 kişi ile %4'ünün 50-59 yaş aralığında; eğitim düzeyi değişkeninde 206 kişi ile %36,3'ünün lisans, 186 kişi ile %32,5'inin lisansüstü, 48 kişi ile %8,4'ünün ön lisans, 25 kişi ile %4,4'ünün lisans, 39 kişi ile %6,9'unun ilköğretim eğitim düzeyinde; gelir durumu değişkenine göre 280 kişi ile %49,3'ünün asgari ücret üzerinde gelir seviyesinde olduğu belirlenmiştir. Tablo 2'de yer alan verilere göre; katılımcıların %22,7'si işçi, %20,8'i kamu çalışanı ve %1,6'sı emekli bireylerden oluşmaktadır. Katılımcıların nüfusa kayıtlı oldukları il açısından ise %59'unun Çankırı nüfusuna, %41'inin ise diğer illerin nüfuslarına kayıtlı oldukları belirlenmiştir. Katılımcıların Çankırı'daki ikamet süreleri incelendiğinde ise %43,3'ünün 18 ve üzeri yıldır, %12,1'inin ise 6-11 yıl arası bir süredir Çankırı'da ikamet ettikleri belirlenmiştir. Katılımcıların %58,1'inin hane halkı sayısının 3-5 kişiden, %19,5'inin ise 1-2 kişiden oluştuğu belirlenmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Dağılımları

Demografik Değişkenler	Frekans	%
Cinsiyet	Kadın	288
	Erkek	280
Yaş Grupları	18-24	47
	25-29	342
	30-39	103
	40-49	53
	50-59	23
		4
Eğitim Düzeyi	İlköğretim	39
	Lise	88
	Ön lisans	166
	Lisans	206
	Lisansüstü	69
Gelir Düzeyi	Asgari ücret altı	158
	Asgari ücret	130
	Asgari ücret üstü	280
Hane halkı sayısı	1-2 kişi	111
	3-5 kişi	330
	5 kişi ve üzeri	127

Tablo 2: Katılımcıların Sosyo-Demografik Dağılımları (devamı)

Meslek Grupları	Kamu Çalışanı	118	20,8
	İşçi	129	22,7
	Serbest Meslek	41	7,2
	Emekli	9	1,6
	Tüccar	19	3,3
	Öğrenci	87	15,3
	İşsiz	34	6
	Ev Hanımı	84	14,8
İkamet süresi	Diğer	47	8,3
	1 yıldan az	76	13,4
	1-5 yıl arası	101	17,8
	6-11 yıl arası	69	12,1
	12-17 yıl arası	76	13,4
	18 yıldan fazla	246	43,3
Nüfusa kayıtlı olunan il	Çankırı	335	59
	Diğer	233	41

Yerel halkın sürdürülebilir mağara turizmi gelişimine yönelik tutumlarının sosyo-demografik özelliklere göre farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek için bağımsız örneklem T-testi ve ANOVA testi sonuçları Tablo 3 ve Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 3'te yer alan bulgulara göre katılımcıların yaş değişkenleri uzun vadeli planlama faktörü hariç tüm faktörleri etkilemektedir. 18-24 yaş aralığında yer alan katılımcılar çevresel sürdürülebilirliği diğer yaş grubundaki katılımcılara oranla daha az önemsemektedirler. Eğitim değişkeni açısından toplum merkezli ekonomi haricindeki tüm faktörler ile farklılaşma tespit edilirken, ilköğretim eğitim düzeyindeki katılımcıların diğer eğitim düzeyindeki katılımcılara oranla çevresel sürdürülebilirliğe daha az önem verdiği belirlenmiştir. Katılımcıların gelir durumları algılanan ekonomik faydalar, toplumsal katılımının en üst düzeye çıkarılması, uzun vadeli planlama ve ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ve toplum merkezli ekonomi olmak üzere dört faktörü etkilemiştir. Tablo 3 sürdürülebilir mağara turizmi gelişimine yönelik tüm faktörlerde katılımcıların meslekleri açısından farklılıklar olduğunu göstermektedir. Kamu çalışanları çevresel sürdürülebilirliği serbest meslek grubu ve ev hanımlarına kıyasla daha fazla dikkate alınmaktadır. Emekliler toplum merkezli bir ekonomiyi tüccarlardan daha fazla önemsemektedir.

İkamet süresi de bölge sakinlerinin tutumlarını etkilemektedir. Bölgede en az yaşayan yerel halk, algılanan sosyal maliyetler ve algılanan ekonomik faydaları daha fazla önemsemektedir. Ayrıca bölgede 1-5 yıl arası bir süredir yaşayanlar daha uzun süredir bölgede yaşayanlara kıyasla algılanan sosyal maliyetlere daha fazla önem vermektedir. Sosyo-demografik bir özellik olarak hane halkı büyüklüğünü ve bunun sürdürülebilir turizm gelişiminin algılanması üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda, 1-2 kişinin yaşadığı evlerde yaşayanlar algılanan sosyal maliyetler ve ekonomik faydalar konusunda diğer gruplara göre daha fazla endişe duymaktadırlar.

Katılımcıların cinsiyet ve nüfusa kayıtlı oldukları il değişkenlerinin sürdürülebilir mağara turizmi gelişimine yönelik tutumlarını etkileyip etkilemediğini belirlemek için bağımsız örneklem T-testi yapılmıştır.

Tablo 3: Katılımcıların Çalışma Durumu, Hane Halkı Büyüklüğü, Gelir, İkamet Süresi ve Sürdürülebilir Mağara Turizmi Gelişimi Faktörleri Arasındaki İlişki

Boyutlar	F-ist.	Tukey testi
Yaş Grupları (1=18-24, 2=25-29, 3=30-39, 4=40-49, 5=50-59)		
Çevresel sürdürülebilirlik	4.856*	1<2,3,4,5
Algılanan sosyal maliyetler	13.063*	1>2,3,4,5; 2>3,4
Algılanan ekonomik faydalar	4.937	2<3,4
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	4.428*	2<5
Uzun vadeli planlama	0.717	/
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	3.821*	1<4; 2<4
Toplum merkezli ekonomi	8.977*	1<4,5; 2<3,4,5
Eğitim Düzeyi (1=İlköğretim, 2=Lise, 3=Ön lisans 4=Lisans, 5= Lisansüstü)		
Çevresel sürdürülebilirlik	13.376*	1<2,3,4,5; 3<4,5
Algılanan sosyal maliyetler	4.121	3>5
Algılanan ekonomik faydalar	6.142*	1<2; 2>3; 3<4
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	3.171*	4>5
Uzun vadeli planlama	7.419*	1<4,5; 3<4,5
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	5.542*	2<4; 3<4,5
Toplum merkezli ekonomi	2.709	/
Gelir Düzeyi (1= Asgari ücret altı, 2= Asgari ücret, 3= Asgari ücret üstü)		
Çevresel sürdürülebilirlik	2.127	/
Algılanan sosyal maliyetler	0.113	/
Algılanan ekonomik faydalar	4.450*	2<3
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	4.348*	1<3
Uzun vadeli planlama	7.405*	1<2,3
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	8.691*	1<3
Toplum merkezli ekonomi	0.353	/
Meslek Grupları (1=Kamu Çalışanı, 2=İşçi, 3=Serbest Meslek, 4=Emekli, 5=Tüccar, 6=Öğrenci, 7=İşsiz, 8=Ev Hanımı, 9=Diğer)		
Çevresel sürdürülebilirlik	2,815*	1>3,8
Algılanan sosyal maliyetler	4,334*	2>4,5; 4>9; 5<9
Algılanan ekonomik faydalar	4,660*	1>5; 2<8; 5<8, 7<8
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	4,278*	1>7,9; 2>7,9; 4>7,9; 7<8; 8>9
Uzun vadeli planlama	2,039*	5>8
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	1,761*	1>8
Toplum merkezli ekonomi	3,121*	2<4; 4>5,8
İkamet Süresi (1=1 yıldan az, 2=1-5 yıl arası, 3=6-11 yıl arası, 4=12-17 yıl arası, 5=18 yıldan fazla)		
Çevresel sürdürülebilirlik	5,896*	2<3,5
Algılanan sosyal maliyetler	14,941*	1>3,4,5; 2>3,4,5
Algılanan ekonomik faydalar	11,369*	1>2,3,4,5; 3<5
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	2,937*	1>4
Uzun vadeli planlama	1,128	/
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	3,546*	1>2
Toplum merkezli ekonomi	8,876*	1>2; 2<5; 3<5
Hane Halkı Sayısı (1= 1-2 kişi, 2= 3-5 kişi, 3= 5 kişi ve üzeri)		
Çevresel sürdürülebilirlik	2,392	/
Algılanan sosyal maliyetler	5,582*	1>2,3;
Algılanan ekonomik faydalar	10*	1>2,3; 2>3
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	1,599	/
Uzun vadeli planlama	1,005	/
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	3,463*	1>3
Toplum merkezli ekonomi	4,929*	1>2,3

*p < 0.05

Tablo 4: Katılımcıların Cinsiyet ve Nüfusa Kayıtlı Olunan İl Değişkenlerinin Sürdürülebilir Mağara Turizmi Gelişim Tutumu Faktörleri ile İlişkisi

Faktörler	Grup Cinsiyet/Nüfusa Kayıtlı olunan il	Gözlem sayısı	Ortalama	Standart Sapma	t-istatistiği	p-değeri
Çevresel sürdürülebilirlik	Kadın	288	4,778	0,460	-4,397	0,000*
	Erkek	280	4,909	0,200		
	Çankırı	335	4,869	0,368	2,097	0,037*
	Diğer	233	4,805	0,352		
Algılanan sosyal maliyetler	Kadın	288	1,938	0,950	0,580	0,562
	Erkek	280	1,889	1,044		
	Çankırı	335	1,784	0,911	-3,774	0,000*
	Diğer	233	2,101	1,085		
Algılanan ekonomik faydalar	Kadın	288	3,642	0,897	-1,876	0,062
	Erkek	280	3,773	0,750		
	Çankırı	335	3,745	0,792	1,313	1,190
	Diğer	233	3,651	0,881		
Toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması	Kadın	288	4,100	0,779	-1,939	0,053
	Erkek	280	4,226	0,769		
	Çankırı	335	4,234	0,815	2,712	0,007*
	Diğer	233	4,060	0,706		
Uzun vadeli planlama	Kadın	288	4,555	0,642	-2,077	0,038*
	Erkek	280	4,656	0,508		
	Çankırı	335	4,629	0,610	1,204	0,229
	Diğer	233	4,570	0,538		
Ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması	Kadın	288	4,355	0,708	-4,007	0,000*
	Erkek	280	4,572	0,573		
	Çankırı	335	4,440	0,700	-1,008	0,314
	Diğer	233	4,494	0,579		
Toplum merkezli ekonomi	Kadın	288	3,829	1,083	-1,152	0,250
	Erkek	280	3,941	1,210		
	Çankırı	335	4,116	1,048	5,794	0,000*
	Diğer	233	3,551	1,204		

*p<0.05

Tablo 4'te yer alan ortalama puanlar, erkeklerin çevresel sürdürülebilirlik, algılanan ekonomik faydalar, toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması, uzun vadeli planlama, ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ve toplum merkezli ekonomi konularında kadınlardan daha güçlü bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 4'te yer alan ortalama puanlar, Çankırı nüfusuna kayıtlı katılımcıların algılanan ekonomik faydalar alt boyutu hariç diğer boyutlarda farklı il nüfuslarına kayıtlı olanlardan daha güçlü bir tutuma sahip olduğunu göstermektedir. Bununla beraber katılımcıların cinsiyet değişkenleri açısından çevresel sürdürülebilirlik ($p=0,000<0,05$), uzun vadeli planlama ($p=0,038<0,05$) ve ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ($p=0,000<0,05$) boyutlarında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Katılımcıların nüfusa kayıtlı oldukları il değişkenleri ile çevresel sürdürülebilirlik ($p=0,037<0,05$), algılanan sosyal maliyetler ($p=,000<0,05$), toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması ($p=0,007<0,05$) ve toplum merkezli ekonomi ($p=0,000<0,05$) boyutlarında da anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Bu sonuçlar yerel halkın beklenti ve ihtiyaçlarının daha iyi anlaşılmasına, sürdürülebilir mağara turizmi gelişimini teşvik etmek için hedef kitleye yönelik iletişim ve eğitim kampanyalarının nasıl şekillendirilebileceğine dair ipuçları sunmaktadır.

Sonuç

Turizmin evriminde giderek daha önemli bir rol oynayan mağara turizminde turistler, mağaraları ziyaret etmeye doğal peyzajın benzersiz özelliklerinden dolayı motive olmaktadır.

Turistler, mağaraları eğlence, eğitim ve bazen de macera amacıyla ziyaret etmektedirler. Jeolojik unsurlara dayalı bir turizm şekli olan mağara turizminde mağaralar hem devlete hem de yerel topluluklara gelir sağlama potansiyeline sahip önemli bir turizm kaynağıdır. Mağara turizminin geliştirilmesi bölgesel yatırımları teşvik eder, yeni işletmelerin kurularak yeni iş imkânları oluşturulmasını tetikler ve yerel halka mali faydalar sağlar. Mağara turizmi coğrafi çevrenin karakterini, kültürel mirası, estetiği, kültürü ve yerel halkın refahını geliştirir. Sürdürülebilir turizm gelişiminin başarısında, genel olarak farklı paydaşların ve özel olarak da yerel halkın katılımı büyük önem arz etmektedir. Temel amacın yerel halkın mağara turizmine ilişkin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını ölçmek olan bu çalışmada; araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan yerel halkın sosyo-demografik profillerinin tutumlarını etkileyip etkilemediği analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, Çankırı'da ikamet eden yerel halkın turizm gelişimine yönelik öncelikli ilgisi çevresel sürdürülebilirlik üzerine odaklanmıştır. Bu sonuç, yerel halkın doğal ve kültürel kaynakların gelecek nesillere korunması konusundaki hassasiyetini ve bu kaynakların turizm faaliyetleriyle uyumlu bir şekilde kullanılmasını desteklediğini göstermektedir. Bu bulgu SUS-TAS ölçeğinin kullanıldığı daha önceki çalışmaların (Arslan Özkan ve diğerleri, 2023; Obradović ve diğerleri, 2023; Choi ve Sirakaya, 2005) sonuçları ile paralellik göstermektedir. Araştırmada elde edilen bulgular, yerel halkın turizm gelişimine aktif katılımının ve yerel kaynakların korunması konusundaki duyarlılığının sürdürülebilir turizm açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, turizm planlama ve uygulamalarında yerel halkın görüşlerinin dikkate alınması ve onların katılımının sağlanması gereklidir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir turizm gelişiminin sağlanması ve yerel toplumun refahının artırılması için kritik bir öneme sahiptir.

Çevresel sürdürülebilirliğe ek olarak, araştırmaya katılan yerel halk arasında diğer altı faktör olan algılanan sosyal fayda, ekonomik fayda, toplum katılımı, uzun vadeli planlama, ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ve toplum merkezli ekonomi boyutlarında da yüksek düzeyde fikir birliğinin olduğunu görülmektedir. Bu sonuç sürdürülebilir turizm gelişimi söz konusu olduğunda tüm faktörlerin benzer derecede önemli olarak anlaşıldığı şeklinde yorumlanabilir. Araştırmaya katılan yerel halkın turizm gelişiminde yalnızca çevresel sürdürülebilirliğe odaklanmanın yeterli olmadığını değerlendirdiklerini gösteren bu bulgu sosyo-kültürel ve ekonomik boyutların da dikkate alınarak sürdürülebilir bir şekilde gerçekleşmesini istediklerini ortaya koymaktadır.

Yerel halkın turizm gelişimine yönelik olumlu ekonomik fayda tutumları, çalışmanın önemli bulgularından biridir ve bu sonuç turizm endüstrisinin sağlayabileceği potansiyel iş fırsatları ve istihdam olanaklarıyla paraleldir. Bu durum, yerel halkın turizm sektörünün büyümesi ve gelişmesiyle ilişkilendirilen ekonomik faydalara ilişkin farkındalığının olduğunu ve bunlardan faydalanmak istediğini göstermektedir. Turizm endüstrisi yapısı gereği birçok sektörü etkileyen bir sektördür. Bir bölgede turizm faaliyetlerinin artması, yerel ekonomiye olumlu katkılarda bulunabilir. Yiyecek içecek işletmeleri, konaklama tesisleri, hediyelik eşya satıcıları, rehberlik hizmetleri gibi turizmle ilişkili sektörlerin yanı sıra, inşaat, ulaştırma, eğitim ve sağlık gibi diğer sektörler de turizmle doğrudan veya dolaylı olarak ilişkilendirilebilir ve bu da istihdam olanaklarının artmasına katkıda bulunabilir. Dolayısıyla, yerel halkın turizm gelişimine yönelik olumlu ekonomik fayda tutumları, turizm endüstrisinin bölgesel kalkınma ve istihdam potansiyelini artırma kapasitesini yansıtmaktadır. Bu durum, yerel halkın turizm faaliyetlerine destek vermesini ve turizm sektörünün sürdürülebilir bir şekilde büyümesini teşvik etmesini sağlayabilir.

Araştırmada ulaşılan dikkat çekici diğer bir sonuç ise, hâlihazırda Çankırı genelinde turizm faaliyetleri yüksek bir gelişme seviyesine ulaşmamış olsa da, katılımcıların bir bölümü turizmden rahatsız olduğunu ve turizm gelişiminin sosyal maliyetlerini hissettiklerini belirtmiş olmalarıdır. Bu bulgu, turizm planlamacılarının turizm gelişiminde üzerinde durması ve dikkate alması gereken bir konudur. Turizmin yönetimi ve planlanmasında en önemli unsurlardan biri olarak yerel halkın turizm gelişimine yönelik desteği hayati önem taşımaktadır. Bir destinasyonda turizmin geliştirilmesi için kilit unsurlardan biri de turistlerin yerel halk tarafından kabul edilmesi ve hoşgörüyle karşılanmasıdır. Bu, yerel toplumun turizm faaliyetlerine olan desteğini artırabilir ve olumsuz sosyal etkilerin azaltılmasına yardımcı olabilir. Bu nedenle, turizm planlaması ve uygulamasında, yerel halkın turizm faaliyetlerine karşı tutumlarının ve endişelerinin dikkate alınması ve onların katılımının sağlanması önemlidir. Bu sayede, turizm endüstrisi sürdürülebilir bir şekilde geliştirilebilir ve hem turistler hem de yerel toplum için faydalı olabilir.

Sosyo-demografik özelliklerin belirli konulara yönelik tutumları nasıl etkilediğini ele alan çeşitli alanlardan çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmanın bir amacı da katılımcıların sosyo-demografik özelliklerinin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumlarını etkileyip etkilemediğinin analiz edilmesidir. Mevcut araştırmanın bulguları, özellikle çevresel sürdürülebilirlik boyutunda yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik genel olarak destekleyici bir tutuma sahip olduğunu ve yaş değişkeninin sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik uzun vadeli planlama hariç tüm boyutlarda etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu, farklı yaş gruplarının sürdürülebilir turizmle ilgili farklı bakış açılarına sahip olabileceğini göstermektedir. Yaş almış bireylerin uzun vadeli planlamaya daha fazla önem verdiği, genç bireylerin ise diğer boyutlara daha fazla odaklandığı değerlendirilebilir. Ayrıca ikamet süresinin yerel halkın sürdürülebilir turizm gelişimine yönelik tutumları üzerinde etkisinin olduğu, araştırma bölgesinde daha kısa süredir yaşayan bireylerin sosyal maliyetler ve ekonomik faydaları daha fazla önemseydiği belirlenmiştir. Bu sonuç, Çankırı ilinde kısa süredir ikamet eden yerel halkın bölgenin ekonomik potansiyeline ve sosyal dinamiklerine daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Çankırı’da uzun süredir ikamet eden katılımcılar ise, çevresel ve toplumsal sürdürülebilirliği daha geniş bir perspektiften değerlendirmektedirler. Bu farklılık uzun süreli ikametın bölgenin çevresel, sosyal ve kültürel yönleriyle daha fazla bağlantı kurarak, turizmin toplum üzerindeki etkilerini daha iyi değerlendirilebilmesine imkân sağladığı şeklinde yorumlanabilir. Bu nedenle, turizm politikalarını oluştururken yerel toplulukları sürece dâhil etmek ve onların görüşlerini dikkate almak, daha sürdürülebilir bir yaklaşıma yol açabilir. Katılımcıların demografik özelliklerinden cinsiyet değişkeni boyutunda erkeklerin çevresel sürdürülebilirlik, algılanan ekonomik faydalar, toplum katılımının en üst düzeye çıkarılması, uzun vadeli planlama, ziyaretçi memnuniyetinin sağlanması ve toplum merkezli ekonomi konularında kadınlardan daha güçlü bir tutuma sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgu, toplumsal cinsiyet rollerinin sürdürülebilir turizme olan bakış açısını etkileyebileceğini göstermektedir. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre kadınlar geleneksel olarak daha fazla sosyal ve çevresel konulara odaklanırken, erkekler daha ekonomik odaklı bir perspektife sahiptirler. Bu farklılıklar, sürdürülebilir turizm politikalarının geliştirilmesi ve uygulanmasında dikkate alınması gereken önemli faktörlerdir. Kadınların ve erkeklerin farklı ilgi alanlarına sahip olması, sürdürülebilir turizm girişimlerinin hem sosyal ve çevresel boyutları hem de ekonomik faydaları içerecek şekilde tasarlanmasını gerektirir. Bu denge, toplumun geniş

kesimlerinin ihtiyaçlarına yanıt verirken, uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmaya yardımcı olabilir.

Çankırı'nın en önemli turistik çekim unsurlarından biri olan tuz mağarası özelinde, Sürdürülebilir Turizm Tutum Ölçeği'nin (SUS-TAS) kullanılarak yerel halkın turizmin geliştirilmesine ilişkin algılarının araştırıldığı bu çalışma destinasyon yöneticileri ve planlayıcılarına yönelik önemli bulgular sunmaktadır. Araştırmaya gönüllü olarak katılım sağlayan yerel halk genel olarak turizme karşı olumlu bir tutum sergilemektedir ve sürdürülebilir turizm gelişiminin bir parçası olarak karar alma süreçlerinde aktif olarak yer almak istemektedirler. Yerel halk genel olarak sürdürülebilir turizm gelişimine ilişkin faktörlerin çoğuna katıldığını belirtmiştir ancak bu ölçümün belirli zaman dilimlerinde tekrarlanması önerilmektedir. Bu sayede turizm gelişiminin olumsuz etkilerinin minimize edilmesi sağlanabilecektir. Bu çalışmanın yalnızca belirli bir dönemde, sınırlı bir örnekleme ve SUS-TAS ölçeğinde yer alan ifadeler bağlamında gerçekleştirilmiş olması en önemli sınırlılıklarıdır. Gelecekte yapılması muhtemel çalışmalarda açık uçlu soruların da kullanılması yerel halkın tam olarak nelerden rahatsız olduğunu veya turizmin hangi olumsuz sosyal etkilerini hissettiklerini anlamada yardımcı olacaktır. Gelecekteki çalışmalarda hem nicel hem de nitel verilerin kullanıldığı bir çoklu yöntem yaklaşımı benimsenerek daha kapsamlı bir analiz yapılabilir.

Kaynakça

- Ando, K., & Murakami, T. (2020). Detection of human-associated bacteria in water from Akiyoshi-do Cave, Japan. *Water Environment Federation*, 92(11), 1866–1873. <https://doi.org/10.1002/wer.1355>
- Antić, A., Mihailović, D., Radović, P., Tomić, N., Marjanović, M., Radaković, M., & Marković, S. B. (2022). Assessing speleoarcheological geoheritage: Linking new Paleolithic discoveries and potential cave tourism destinations in Serbia. *International Journal of Geoheritage and Parks*, 10(2), 289-307. <https://doi.org/10.1016/j.ijgeop.2022.05.002>
- Antić, A., Tomić, N., Đorđević, T., Radulović, M., & Đević, I. (2020). Speleological objects becoming show caves: evidence from the Valjevo karst area in Western Serbia. *Geoheritage*, 12(95), 1-12. <https://doi.org/10.1007/s12371-020-00517-9>
- Arslan Özkan, A., Yıldız, E., & Esen, O. (2023). Yerel Halkın Sürdürülebilir Turizm Tutumlarının İncelenmesi: Kuşadası Örneği. *Journal of Yasar University*, 18(72), 425-448. <https://doi.org/10.19168/jyasar.1317827>
- Bahar, O., & Kozak, M. (2008). Turizm Ekonomisi. Detay Yayıncılık: Ankara.
- Buonincontri, P., Micera, R., Murillo-Romero, M., & Pianese, T. (2021). Where Does Sustainability Stand in Underground Tourism? A Literature Review. *Sustainability*, 13(22), 1-28. <https://doi.org/10.3390/su132212745>
- Chiarini, V., Duckeck, J., & Waele, J. D. (2022). A Global Perspective on Sustainable Show Cave Tourism. *Geoheritage*, 14(3), 1-27. <https://doi.org/10.1007/s12371-022-00717-5>
- Choi, H.-S. C., & Sirakaya, E. (2005). Measuring Residents' Attitude toward Sustainable Tourism: Development of Sustainable Tourism Attitude Scale. *Journal of Travel Research*, 43(4), 380-394. <https://doi.org/10.1177/0047287505274651>
- Dowling, R. K., & Newsome, D. (2017). Geotourism Destinations – Visitor Impacts and Site Management Considerations. *Czech Journal of Tourism*, 6(2), 111-129. <https://doi.org/10.1515/cjot-2017-0006>
- Go, H., & Kang, M. (2023). Metaverse tourism for sustainable tourism development: Tourism Agenda 2030. *Tourism Review*, 78(2), 381-394. Erişim adresi: <https://www.emerald.com/insight/content/doi/10.1108/TR-02-2022-0102/full/html>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2015). Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (2 b.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Kim, S. S., Kim, M., Park, J., & Guo, Y. (2008). Cave Tourism: Tourists' Characteristics, Motivationsto Visit, and the Segmentation of Their Behavior. *Asia Pacific Journal of Tourism Research*, 13(3), 299-318. <https://doi.org/10.1080/10941660802280448>
- Knežević, R., & Žiković, R. G. (2011). Analysis of the Condition and Development Opportunities of Cave Tourism in Primorsko-Goranska County. *Turizam*, 15(1), 11-25. Erişim adresi: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/1450-6661/2011/1450-66611101011K.pdf>
- Kuter, N. (2007). Çankırı kenti ve çevresinin turizm açısından değerlendirilmesi. *ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi*, 9(11), 71-77. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/470102>
- MTA. (2023). Erişim adresi: <https://www.mta.gov.tr/v3.0/arastirmalar/magara-envanteri>
- Mumbengegwi, P., Odmell, C., Doreen, M., & Candida, C. (2023). Cave Tourism As an Alternatife Form of Susatilabile Tourism and Heritage Preservation: Insights from Chirorodziva Calabash Festival. *International Journal of Social Science and Humanities Research*, 6(5), 33-46. Erişim Adresi: <https://gphjournal.org/index.php/ssh/article/view/721/587>
- Obradović, S., Stojanović, V., & Lukić, T. (2023). Geotourism and Local Communities: Measuring Residents' Attitudes Toward Sustainable Tourism in the Fruška Gora National Park. *Geoheritage*, 15(90), 1-16. <https://doi.org/10.1007/s12371-023-00860-7>
- Okonkwo, E. E., Afoma, E., & Martha, I. (2017). Cave Tourism and its Implications to Tourism Development in Nigeria: A Case Study of Agu-Owuru Cave in Ezeagu. *International Journal of Research in Tourism and Hospitality (IJRTH)*, 3(3), 16-24. <http://dx.doi.org/10.20431/2455-0043.0303003>
- Piano, E., Nicolosi, G., Mammola, S., Balestra, V., Baroni, B., Bellopede, R., . . . , & Isaia, M. (2022). A literature-based database of the natural heritage, the ecological status and tourism-related impacts in show caves worldwide. *Nature Conservation*(50), 159-174. Erişim adresi: <https://natureconservation.pensoft.net/article/80505/>

- Psatha, E. (2024). Benchmarking of Cave Tourism Destinations in Greece. *European Journal of Geography*, 15(1), 26-41. <https://doi.org/10.48088/ejg.e.psa.15.1.026.041>
- Sirakaya-Turk, E., Ekinci, Y., & Kaya, A. G. (2008). An Examination of the Validity of SUS-TAS in Cross-Cultures. *Journal of Travel Research*, (46), 414-421. <https://doi.org/10.1177/0047287507308328>
- Şencan, H. (2005). Sosyal ve Davranışsal Ölçümlerde Güvenilirlik ve Geçerlilik. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). Using Multivariate Statistics. Boston: Allyn and Bacon/Pearson Education.
- T.C. Çankırı Belediyesi. (2023). Erişim adresi: <https://cankiri.bel.tr/tarihi-merkez/tuz-magarasi-yer-alti-tuzsehri/19#:~:text=Ma%C4%9Faraya%20ula%C5%9F%C4%B1m%2013%20km'lik,10%20bini n%20%C3%BCzerinde%20ziyaret%C3%A7i%20a%C4%9F%C4%B1rlamaktad%C4%B1r. adresinden alınmıştır. Erişim tarihi: 23.11.2023>
- T.C. Çankırı Valiliği. (2023). Erişim adresi: <http://www.cankiri.gov.tr/tuz-magarasi>
- Tičar, J., Tomić, N., Valjavec, M. B., Zorn, M., Marković, S. B., & Gavrilov, M. B. (2018). Speleotourism in Slovenia: balancing between mass tourism mass tourism and geoheritage protection. *Open Geosciences*, 10(1), 344-357. <https://doi.org/10.1515/geo-2018-0027>
- TÜİK. (2023). Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685>
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2013). Bilimsel Araştırma Süreci Ve SPSS İle Veri Analizi (4 b.). Ankara: Detay Yayıncılık.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Turist Tatmini ve Davranışsal Niyet Arasındaki ilişki: Safranbolu Örneği

The Relationship Between Destination Image, Perceived Value, Tourist Satisfaction, and Behavioral Intention: The Case of Safranbolu

Ayşe ATEŞ

Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Turizm İşletmeciliği Bölümü, Karabük, Türkiye
Karabük University, Graduate School of Education, Department of Tourism Management, Karabük, Türkiye
aysecanatar33@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-8435-1371>
<https://ror.org/04wy7gp54>

Cenk Murat KOÇOĞLU

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Prof. Dr. | Prof. Dr.

Karabük Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Turist Rehberliği Bölümü, Karabük, Türkiye
Karabük University, Faculty of Tourism, Department of Tourist Guidance, Karabük, Türkiye
cmkocoglu@karabuk.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-9888-6051>
<https://ror.org/04wy7gp54>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 14.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 18.07.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Ateş, A., & Koçoğlu, C. M. (2025). Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Turist Tatmini ve Davranışsal Niyet Arasındaki ilişki: Safranbolu Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 133-151. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1437231>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Relationship Between Destination Image, Perceived Value, Tourist Satisfaction and Behavioral Intention: The Case of Safranbolu^{1*}

Abstract

Safranbolu, which is on the World Heritage List, stands out as one of the most important cultural tourism destinations in the Western Black Sea Region with its buildings that successfully preserve Ottoman architecture and traditional urban fabric. Safranbolu, which attracts increasing national and international attention with its historical and tangible cultural heritage, attracts more and more visitors every year thanks to its cultural richness and unique architecture. This strengthens Safranbolu's position in cultural tourism and increases the sustainable tourism potential of the destination. The increasing number of visitors makes a significant contribution to both the economic development of Safranbolu and its touristic value, which reinforces its role as a world heritage site. This study analyses how the importance of Safranbolu as a cultural heritage is perceived by domestic tourists and the effects of this perception on tourism experience. Although there are studies in the literature on the relationships between destination image, perceived value, tourist satisfaction and behavioural intention, these studies have focused on large-scale or popular tourism destinations and are limited in terms of cultural heritage destinations and especially destinations on the World Heritage List. It is thought that a more in-depth examination of these relationships for destinations such as Safranbolu, which stands out with its unique architecture and historical buildings, will fill an important gap in the literature. In this context, the study aims to analyse the relationships between destination image, perceived value, tourist satisfaction and behavioural intention of domestic tourists visiting Safranbolu World Heritage City. For this purpose, quantitative research method was used in the study and questionnaire technique was preferred as data collection technique. In the study, which included 410 domestic tourists in total, the data obtained by using SPSS programme were subjected to analyses. In the analysis of the data, explanatory factor analysis, reliability analysis, correlation and regression analyses were used. In the data analysis process, firstly, explanatory factor analysis was applied to evaluate the tendency of the questionnaire items to be grouped under certain factors. This step was carried out to test the construct validity of the data set in accordance with the conceptual framework of the study. Reliability analysis was conducted using Cronbach's Alpha coefficient to measure the internal consistency of the data set. This is an important step to consolidate the reliability and consistency of the questionnaire. Correlation analysis was conducted to determine the direction and strength of the relationships between the variables. This analysis aims to reveal the potential relationships between destination image, perceived value, tourist satisfaction and behavioural intention. Finally, regression analysis was used to examine the effects of independent variables on dependent variables in more depth. This analysis is particularly important for understanding the effects of destination image on perceived value, tourist satisfaction and behavioural intention. This study examined the relationships between destination image, perceived value, tourist satisfaction and behavioural intention. According to the findings, it has been concluded that destination image consists of 3 sub-dimensions: information services, food and tourism enterprises and that these dimensions positively affect perceived value. Similarly, it was determined that perceived value increases tourist satisfaction and at the same time perceived value strengthens behavioural intention. In addition, a positive relationship was found between tourist satisfaction and behavioural intention. One of the key findings of the study is that domestic tourists perceive Safranbolu's value positively. Tourists felt safe and happy during their visit to Safranbolu and left this destination with a high level of satisfaction. Moreover, the high behavioural intentions of domestic tourists reveal their willingness to visit Safranbolu again and their tendency to recommend this destination to their close circles. Accordingly, the touristic attractiveness of Safranbolu and the lasting positive impression it leaves on its visitors are emphasised. These findings provide valuable contributions to the development of tourism management and marketing strategies for cultural heritage destinations and constitute an important step towards filling the gap in the literature. Especially for World Heritage Listed destinations such as Safranbolu, such studies are critical for optimising tourist experiences and ensuring the sustainability of the destination.

Keywords: Destination Image, Perceived Value, Tourist Satisfaction, Behavioural Intention, Safranbolu

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Ethics Committee for Social and Human Sciences Research at Karabük University on 18.06.2019, with decision number 2019/11 (04).

* This study is derived from the master's thesis titled "The Relationship Between Destination Image, Perceived Value, Tourist Satisfaction, and Behavioral Intention: The Case of Safranbolu," written by Ayşe ATEŞ YAŞAR under the supervision of Prof. Dr. Cenk Murat KOÇOĞLU and completed in 2022, with the thesis number 720907.

Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Turist Tatmini ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişki: Safranbolu Örneği^{2**}

Öz

Dünya Miras Listesi'nde yer alan Safranbolu, Osmanlı mimarisini ve geleneksel şehir dokusunu başarıyla koruyan yapılarıyla, Batı Karadeniz Bölgesi'nin en önemli kültür turizmi destinasyonlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Tarihi ve mimari mirasıyla ulusal ve uluslararası düzeyde artan bir ilgi gören Safranbolu, kültürel zenginlikleri ve özgün mimarisi sayesinde her yıl giderek daha fazla ziyaretçi çekmektedir. Bu durum, Safranbolu'nun kültürel turizmdeki konumunu güçlendirmekte ve destinasyonun sürdürülebilir turizm potansiyelini artırmaktadır. Artan ziyaretçi sayısı, Safranbolu'nun hem ekonomik gelişimine hem de dünya mirası rolünü pekiştiren turistik değerine önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, Safranbolu'nun kültürel miras olarak sahip olduğu önemin, yerli turistler açısından nasıl algılandığı ve bu algının turizm deneyimi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Literatürde, destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri ile ilgili çalışmalar bulunsun da bu çalışmalar büyük ölçekli veya popüler turizm destinasyonlarına odaklanmış olup, kültürel miras destinasyonları ve özellikle Dünya Miras Listesi'nde yer alan yerler açısından sınırlı kaldığı görülmektedir. Safranbolu gibi özgün mimarisi ve tarihi yapılarıyla ön plana çıkmış destinasyonlar için bu ilişkilerin daha derinlemesine incelenmesi, literatürdeki önemli bir boşluğu doldurması düşünülmektedir. Bu bağlamda çalışmada, Safranbolu Dünya Miras Kentini ziyaret eden yerli turistlerin destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri analiz etmeyi amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve veri toplama tekniği olarak anket anket tekniği tercih edilmiştir. Toplamda 410 yerli turistin dahil olduğu çalışmada SPSS programı kullanılarak elde edilen veriler analizlere tabi tutulmuştur. Verilerin analizinde, açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi, korelasyon ve regresyon analizlerinden yararlanılmıştır. Verilerin analiz sürecinde, ilk olarak açıklayıcı faktör analizi uygulanarak, anket maddelerinin belirli faktörler altında toplanma eğilimleri değerlendirilmiştir. Bu adım, çalışmanın kavramsal çerçevesine uygun olarak veri setinin yapı geçerliğini test etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Güvenirlik analizi, veri setinin içsel tutarlılığını ölçmek için Cronbach's Alpha katsayısı kullanılarak yapılmıştır. Bu, anketin güvenilirliğini ve tutarlılığını sağlamlaştırmak için önemli bir adımdır. Korelasyon analizi, değişkenler arasındaki ilişkilerin yönünü ve gücünü belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu analiz, destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki potansiyel ilişkileri ortaya koymayı hedeflemiştir. Son olarak, regresyon analizi kullanılarak, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkileri daha derinlemesine incelenmiştir. Bu analiz, özellikle destinasyon imajının algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet üzerindeki etkilerini anlamak açısından önem taşımaktadır. Bu çalışmada, destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre, destinasyon imajının; bilgi hizmetleri, yiyecekler ve turizm işletmeleri olmak üzere 3 alt boyuttan oluştuğu ve boyutların algılanan değeri olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde, algılanan değer turist tatminini artırdığı ve aynı zamanda algılanan değer davranışsal niyeti güçlendirdiği belirlenmiştir. Ayrıca, turist tatmininin davranışsal niyetle arasında pozitif bir ilişki tespit edilmiştir. Çalışmanın önemli bulgularından biri, yerli turistlerin Safranbolu'nun algılanan değerini olumlu yönde değerlendirmeleridir. Turistler, Safranbolu ziyaretleri sırasında kendilerini güvende ve mutlu hissetmiş, bu destinasyondan yüksek düzeyde tatminle ayrılmışlardır. Ayrıca, yerli turistlerin davranışsal niyetlerinin yüksek olması, Safranbolu'yu tekrar ziyaret etme isteğini ve bu destinasyonu yakın çevrelerine önerme eğilimlerini ortaya çıkarmaktadır. Buna göre, Safranbolu'nun turistik çekiciliğini ve ziyaretçileri üzerinde bıraktığı kalıcı olumlu izlenimi vurgulamaktadır. Bu bulgular, kültürel miras destinasyonlarına yönelik turizm yönetimi ve pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde değerli katkılar sağlamak ve literatürdeki boşluğun giderilmesine yönelik önemli bir adım teşkil etmektedir. Özellikle, Safranbolu gibi Dünya Miras Listesi'nde yer alan destinasyonlar için bu tür çalışmalar, turist deneyimlerinin optimize edilmesi ve destinasyonun sürdürülebilirliğinin sağlanması açısından kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Turist Tatmini, Davranışsal Niyet, Safranbolu

Giriş

Türkiye, zengin tarihi, doğal kaynakları ve kültürel çeşitliliğiyle dünyanın en cazip turistik destinasyonlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Ülkemiz, eşsiz medeniyet mirası ve

² Bu çalışma için etik onay, Karabük Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 18.06.2019 tarih ve 2019/11 (04) sayılı olarak alınmıştır.

^{**} Bu çalışma Prof. Dr. Cenk Murat KOÇOĞLU danışmanlığında Ayşe ATEŞ YAŞAR tarafından 2022 tarihinde tamamlanan "Destinasyon İmajı, Algılanan Değer, Turist Tatmini ve Davranışsal Niyet Arasındaki İlişki: Safranbolu Örneği" başlıklı ve 720907 tez no'lu yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

benzersiz turistik deneyimi ile uluslararası turizm sahnesinde önemli bir konuma sahiptir. Uluslararası turizm pazarındaki değişen taleplerle birlikte, ülkemizin turizm potansiyelini etkin bir şekilde değerlendirmesi, turizm faaliyetlerini çeşitlendirmesi açısından kritik öneme sahiptir (Avcıkurt ve Hacıoğlu, 2008).

Destinasyon imajıyla ilgili literatür incelemesi, genellikle memnuniyet, davranışsal niyet, destinasyon seçimini etkileyen faktörler, destinasyon sadakati ve tavsiye etme davranışları üzerinde yoğunlaşan çeşitli araştırmalara rastlanmaktadır. Bu çalışmalar, turistlerin destinasyon algısının şekillenmesi ve turizm deneyimleri ile ilgili çeşitli boyutları anlamak için geniş bir perspektif sunmaktadır (Huang ve diğerleri, 2015; Afshardoost ve Eshaghi, 2020; Bayar, 2022; Karanfil ve Karaca, 2023).

Destinasyon imajı, destinasyonun algılanan değerini etkileyen kritik bir unsurdur (Meng ve diğerleri, 2011; Mahasuweerachai ve Qu, 2011). Bu bağlamda, algılanan değer kavramı, sadece turistik deneyimlerin ötesinde, tatil dönemi süresince harcanan zaman ve mali kaynakların bilişsel olarak değerlendirilmesini içerir. Turistler, destinasyonla ilgili bireysel beklentilerini, hizmet kalitesini, atmosferi ve genel deneyimlerini göz önünde bulundurarak tatil dönemlerinde yaşadıkları deneyimleri değerlendirirler. Bu değerlendirme, destinasyon imajının yanı sıra, tatil sürecinde geçirilen zaman ve harcanan mali kaynakların etkisiyle şekillenir. Dolayısıyla, algılanan değer, turistlerin destinasyon tercihlerini ve tatil deneyimlerine yönelik tutumlarını belirleyen önemli bir parametre olarak öne çıkmaktadır (Murphy ve diğerleri, 2000). Turist tatmini ve davranışsal niyet, başarılı bir turistik destinasyon için önemli göstergeler olarak hizmet etmektedir (Huang ve diğerleri, 2015) çünkü turistik destinasyon imajı davranışsal niyet ile arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır (Afshardoost ve Eshaghi, 2020).

Kültürel mirasın turizm destinasyonları üzerindeki etkileri, destinasyon imajının oluşumu, ziyaretçilerin algıladığı değer ve bu değerlere bağlı olarak ortaya çıkan davranışsal niyetler üzerinde derinlemesine bir etkiye sahiptir. Bu ilişkinin derinlemesine incelenmesi, turizm ve destinasyon yönetimi alanında temel bir araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu bağlamda aşağıda kültürel mirasın destinasyon imajı, algılanan değer ve davranışsal niyet üzerindeki etkilerini inceleyen bazı çalışmalar yer almaktadır:

Chen ve Chen (2010) tarafından yapılan çalışmada, 447 turist üzerinde gerçekleştirilen ziyaret deneyimi araştırmasıyla, deneyim kalitesinin algılanan değer ve memnuniyet üzerindeki doğrudan etkileri ortaya konmuştur.

Vong (2013) tarafından yapılan çalışmada, Macao'yu ziyaret eden turistlerin genel memnuniyet düzeyi ile kültürel imaj arasındaki ilişki incelenmiş ve çalışmanın sonucunda, alan memnuniyeti ile tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme niyeti arasındaki ilişkilerin zayıf olduğu belirlenmiştir.

Wu ve Li (2017), Makao tarihi kentini ziyaret eden turistlerin deneyimsel kalite, algılanan değer, miras imajı, deneyimsel memnuniyet ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmasında algılanan deneyimsel kalitenin dört temel boyutu ve on altı alt boyutunu ortaya koymaktadır.

Kim ve Thapa (2018) tarafından yürütülen çalışma, Kore Demilitarize Bölgesi'nde (DMZ) kültürel miras alanını ziyaret eden Koreli ziyaretçilerin, algılanan değer ve memnuniyetin destinasyon sadakatini etkilemede önemli olduğu saptanmıştır.

Başka bir çalışmada Uçar ve Bülbül (2023), bireylerin UNESCO Dünya Miras Listesi'ndeki (DML) alanlara ziyaret etme niyetlerini incelemiş ve Ayasofya'nın DML algısının ziyaret etme niyeti üzerinde etkili olduğunu desteklemektedir.

Bu bölge, geçmişten günümüze uzanan tarihî izleriyle, kültürel mirasıyla, doğal çekicilikleri ve benzersiz turistik cazibe noktalarıyla dikkat çekmektedir. Aynı zamanda, alternatif turizm olanaklarına ev sahipliği yapmasıyla turistlere çeşitli deneyimler sunmaktadır. Safranbolu, bu zenginlikleri sayesinde turistleri kendine çekerek, turizm endüstrisinde önemli bir konumda yer almaktadır. Sahip olduğu derin tarihi geçmiş, zengin kültürel mirası, eşsiz doğal güzellikleri ve çeşitlendirilmiş turistik mekanlarıyla Safranbolu, yıllık yerli ve yabancı turist, günübirlikçi ve ziyaretçi sayılarının 1 milyonu geçmesiyle önemli bir destinasyon olarak öne çıkmaktadır (Uğur ve Apak, 2021).

Literatürde, destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyetler değişkenlerine yönelik araştırmalar incelendiğinde Lee ve diğerleri, 2005; Wang ve Hsu, 2010; Öztürk ve Şahbaz, 2017) bu çalışmaların büyük bir bölümünün genel destinasyonlarda yapıldığı görülmektedir. Bu değişkenlerin turistlerin kültürel miras özelindeki destinasyonlarda anlaşılması büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda, turistlerin kültürel miras alanlarını tercih etmelerinde destinasyon imajı, algılanan değer, tatmin düzeyi ve seyahat sonrası davranışsal niyet gibi faktörler önemli ölçüde etki ettiği önemle vurgulanmaktadır. Literatürde öne çıkan diğer çalışmalardan farklı olarak, bu araştırma turistlerin kültürel miras alanlarını tercih etme durumlarının araştırılmasının ilgili literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Elde edilen bulgular, kültürel miras alanlarında stratejik planlama yapacak olan turizm işletmelerine, turistlerin tercihlerini anlamak, beklentilerini karşılamak ve turistik deneyimleri geliştirmek konusunda önemli perspektifler sunacaktır. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, Safranbolu Dünya Miras Alanını ziyaret eden turistler arasında destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri ortaya koymaktır. Bir turizm bölgesi için kritik olan destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki etkileşimler detaylı bir şekilde incelenmiştir.

1. Kavramsal Çerçeve

1.1. Kültürel Miras

Kültürel miras, nesiller boyunca oluşturulan veya bir önceki kuşaktan aktararak günümüze ulaşan somut ve somut olmayan kültür değerlerini içeren ve toplumların geçmişe ait maddi ve manevi unsurlarını bir araya getirerek tarihsel ve kültürel anlamda ışıltı tutan zengin bir değerler bütünüdür (Çetin, 2010; Albayrak, 2013). UNESCO (2023) da benzer bir tanımla kültürel mirası, bir kültüre aidiyetlik ve kimlik hissi sağlayan değerler bütünü olarak tanımlanmaktadır. Kültürel mirasın zenginliği, tarihi anıtlar, müzeler, arkeolojik alanlar, kalıntılar gibi somut unsurların ötesine geçerek adet ve gelenekler, toplumların yaşam tarzları inançları, dinleri ve dilleri gibi somut olmayan mirası da kapsamaktadır. Bu kapsamlı içerik, kültürel mirasın sadece fiziksel çevre üzerindeki etkisini değil, aynı zamanda toplumların dünya görüşleri, yaşam tarzları, kültürel kimlikleri üzerindeki etkisini anlamak için geniş bir bakış açısı sağlamaktadır (Hosagrahar, 2010). Bu bağlamda bir bütün olarak ele alınan kültürel miras, yalnızca estetik değer sunmakla kalmayıp aynı zamanda soyut anlamda toplumlara değer ekleyerek birleştirici bir rol üstlenir; böylece kültürel zenginliği sürdürülebilir bir şekilde gelecek nesillere aktarma işlevini yerine getirir, geçmişle günümüz arasında bir köprü kurmaktadır.

Hem somut hem de somut olmayan geçmişten günümüze izler taşıyan kültürel miras alanları turistler için önemli bir turizm çeşididir. Günümüzde kültürel miras alanlarının turizm amacıyla kullanılması ile ortaya çıkan kültürel miras turizmi önemli alternatif turizm çeşitlerinden biridir. Bu anlamda Anadolu'nun zengin toprakları kalıntı ve antik kentleri ile pek çok medeniyetin izlerini barındırmakla kalmayıp, aynı zamanda çeşitli somut olmayan gelenekleri ve yaşam tarzlarıyla da dikkat çekerek önemli bir kültürel miras turizmi potansiyeline sahiptir (Süer, 2021).

Literatürde, destinasyon imajına bağlı hizmet kalitesi, turist tatmini, memnuniyeti ve tekrar ziyaret etme niyeti üzerine çalışmaların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir (Duman ve Öztürk, 2005; Nietos ve diğerleri, 2015; Özleyen ve Tepeci, 2017). Bu çeşitliliklere bir yenisini ekleyen bu çalışmada ise kültürel miras alanlarının tercih edilmesinde, destinasyon imajı, turistlerin algıladıkları değer, turist tatmini, turistlerde oluşan seyahat sonrası davranışsal niyet arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Araştırma konuları arasında, destinasyon imajı, turist algı ve tatmini, davranışsal niyeti gibi faktörler, kültürel miras alanlarının turizm açısından etkinliğini değerlendirmeye yönelik önemli ölçütler olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, destinasyon imajının, ziyaretçilerin algılarını, beklentilerini ve deneyimlerini nasıl şekillendirdiğini anlamak, turist tatmininin ne şekilde ölçüldüğünü belirlemek ve tekrar ziyaret etme ve davranışlar niyetinin arkasındaki faktörleri incelemek, kültürel miras alanlarının sürdürülebilir turizm gelişimi açısından kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, Süer (2021), Bergama kültürel miras alanları ile ilgili turist memnuniyetinin kültürel miras alanına tekrar ziyaret etme niyeti arasındaki ilişki analizi ettiği çalışmada, kültürel miras alanlarında hizmet kalitesinin artırılması turist tatminini ve tekrar ziyaret etme eğilimini artabileceği sonucu ile Atasoy (2020) kültürel miras alanı olan Beypazarı'nda algılanan otantiklik, destinasyon imajı, algılanan değer ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik çalışmada destinasyon imajı ve algılanan değer pozitif ilişkili olduğu sonucu ile örnek gösterilebilmektedir.

1.2. Destinasyon İmajı

Destinasyon imajı, bireylerin bir yer hakkında edindikleri bilgi, duygu, düşünce, inanç, arzu ve izlenimlerin bütünü olarak tanımlanabilir; kişilerin herhangi bir destinasyonla ilgili sahip oldukları inançlarını, arzularını ve izlenimlerini kapsayan bir bakış açısını içermektedir (Kim ve Richardson, 2003; Çakır, 2020). Bireylerin hissel ve bilişsel kavram değerlendirmesi ile oluşan bütün izlenimler destinasyon imajının oluşumunda rol oynamaktadır (Kazancıoğlu, 2020).

Destinasyon imajı farklı özelliklerin bir bileşeni olarak kaşımıza çıkmaktadır. Bireylerin tecrübelerinden, medyada yapılan araştırmalardan, duyulan ve okunan bilgilerden meydana gelmektedir (İlban, 2008). Destinasyon imajı, potansiyel turistlerin belirli bir bölge hakkında olumlu bir izlenime sahip olmasını kolaylaştırarak, söz konusu bölgenin tercih edilebilirliğini artırmaktadır. Bu bağlamda, destinasyon imajı, bölgenin turistik çekiciliğini şekillendirme ve potansiyel ziyaretçilerin olumlu algılarını etkileme potansiyeline sahiptir (Kazancıoğlu ve Bilbil, 2023).

1.3. Algılanan Değer

Araştırmacıların son dönemlerde üzerinde durdukları algılanan değer, turizm endüstrisinde önemli bir unsurdur ve hizmet faaliyetlerinin temel sonucu olarak ifade edilmektedir. Algılanan değer birçok araştırmacının dikkatini çeken bir kavramdır (Sanchez-Garcia vd., 2007). Kavramın kabul edilebilir özelliği, zaman içerisinde birbirini takip eden satın almalar

doğrudan etkilenmesidir. Satın alma işleminin gerçekleştiği durumda algılanan değer, diğer tarafla kurulan kaliteli ilişkinin sonucudur. Literatürde algılanan değere yönelik çalışmalarda farklı terimler kullanılmıştır. Bu terimler; algılanan değer, değer, hizmet değeri, paranın karşılığında değer, tüketici değeri, elde etme ve değişim değeri, müşteri değeri, algılanan müşteri değeri, müşteri değeri algılanan değer, tüketim değeri, tüketim değeri ile hizmet değeri şeklinde ifade edilmektedir (Koçoğlu, 2019).

Algılanan değer, rekabet stratejileri ve araştırmaların temel bir unsuru olarak, turizm ve hizmet sektörlerindeki başarıyı belirleyen önemli bir faktördür. Yapılan çeşitli araştırmalar, kalite, algılanan değer, müşteri memnuniyeti, müşteri sadakati, uygun fiyat algısı, tekrar ziyaret niyeti ve ağızdan ağıza iletişim gibi davranışsal eğilimler arasında anlamlı ve pozitif ilişkilerin bulunduğunu ortaya koymuştur. Bu bağlamda, destinasyon veya hizmet sağlayıcıları, algılanan değeri artırarak müşteri davranışlarını olumlu yönde etkileyebilir ve rekabet avantajı elde edebilirler (Yalman, 2023).

1.4. Turist Tatmini

Turist tatmini, genellikle seyahatten önceki beklenti ile seyahat sonrası edinilen tecrübe arasındaki süreci inceleyen ve satın alma sonrası durumu değerlendiren bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Çamlıca, 2017). Bu kavram, turistin seyahat öncesinde sahip olduğu beklentileri, umutları ve algıları ile gerçekleşen seyahat deneyimini kıyaslayarak değerlendirme sürecini ifade eder. Seyahat sürecinin her aşamasındaki memnuniyet düzeylerini değerlendirmek, turist tatmini kavramını destinasyon, konaklama, ulaşım ve diğer turistik hizmetlerin kalite ve standartlarına dair kapsamlı bir ölçüm aracı olarak öne çıkarmaktadır. Bu, turistlerin deneyimledikleri hizmetlerin geniş bir yelpazesini kapsayarak, seyahatleri sırasında yaşadıkları memnuniyeti etkileyen faktörleri anlamamıza ve geliştirmemize olanak tanımaktadır.

Turist tatmini, seyahat sürecinde turistlerin tüketim alışkanlıkları ve gelecekteki bağlılık düzeyini etkileyerek, turistik destinasyonlara yönelik önemli bir etmen olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, turistlerin geçmiş seyahat deneyimlerinden elde ettikleri memnuniyet, belirli bir destinasyonu tekrar ziyaret etme niyetlerini güçlendirmekte ve aynı zamanda bu deneyimleri çevrelerine önerme eğilimlerini etkilemektedir (Lee ve Beeler, 2009; Kim ve Brown, 2012). Kozak ve Rimmington'un (2000) vurguladığı üzere, turist tatminini turistlerin tercihlerini belirleme ve destinasyonlar arasında sadakat oluşturma süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, turist tatmininin titizlikle değerlendirilmesi ve geliştirilmesi, turistik destinasyonların sürdürülebilir başarıları açısından önemli bir stratejik unsur olarak ele alınmalıdır.

Literatürde turist tatmininin nedenleri ve sonuçları üzerine çalışmalar bulunmaktadır. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışmalardan birinde, turistlerin destinasyonla ilgili algıları, beklentileri ve değerlendirmelerinin, turist tatminini belirlemede önemli bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Bu çalışma, turistlerin destinasyonla ilgili algılarının, seyahat öncesinde oluşturdukları beklentilerin ve destinasyonu deneyimledikleri süreçte algıladıkları değer, turist tatmininin temel belirleyicileri olduğunu vurgulamaktadır (Sadeh ve diğerleri, 2012).

1.5. Davranışsal Niyet

Davranış kavramına, turizm ürününün kullanım süreci penceresinden bakıldığında, turistlerin davranış; seyahat öncesi, seyahat süresi ve seyahat sonrası davranışlar olarak üçe ayrılabilir.

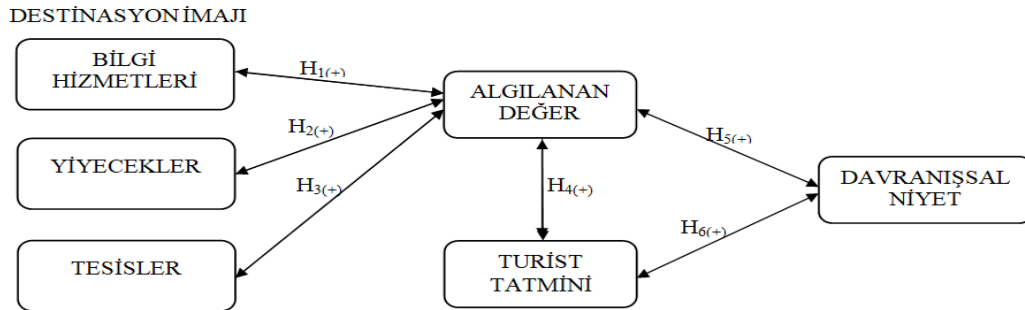
Başka bir şekilde ifade etmek gerekirse, turist davranışı, ziyaret öncesi karar vermeyi, destinasyon deyimleri, deneyimsel değerlendirmeleri ve ziyaret sonrası davranışsal niyetler ile sonrasındaki davranışları kapsamaktadır (Chen ve Tsai, 2007). Davranışsal niyetler, turistlerin hizmet tükettikten sonra hizmet ile alakalı düşündüğü ve gerçekleştirdiği davranışları kapsamaktadır (Koçoğlu, 2019). Bu bağlamda, davranışsal niyetler, turistlerin memnuniyet düzeyleri ve turist tatmini, algılanan değer ve hizmet kalitesi vb. faktörlerle birlikte kompleks bir etkileşim içinde değerlendirilmekte ve araştırılmaktadır.

İlgili literatürde yapılan araştırmalarda, davranışsal niyetin ölçümüne etki eden çeşitli değişkenler (Balıkoğlu, 2021) olduğu görülmektedir. Davranışsal niyetin belirlenmesinde etkili olan bu değişkenler arasında turistlerin memnuniyet ve tatmin düzeyleri, algılanan hizmet kalitesi, fiyat algısı, deneyimlenen değer ve müşteri sadakati, algılanan değer gibi değişkenler yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, bu değişkenlerin davranışsal niyetin oluşumunu etkileyen önemli faktörler olduğunu göstermektedir (Wang ve Zhang, 2015; Balıkoğlu, 2021; Syakier ve Hanafiah, 2021; Türk ve Güneren, 2021).

2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

Şekil 1'de araştırmanın temel çerçevesini oluşturan bir model ve bu model çerçevesinde destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla hipotezler geliştirilmiştir. Bu hipotezler, belirli bir destinasyonun imajının, turistlerin algıladığı değerle nasıl ilişkilendiğini, algılanan değer turistik tatmini üzerindeki etkilerini ve nihayetinde turist tatmininin gelecekteki davranışsal niyetle bağlantısını anlamak için yapılmıştır.

Şekil 1. Araştırma Model Önerisi

Literatür araştırması kapsamında ele alınan destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet konularında daha önce yapılan araştırmaların ışığında, bu faktörler arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla hipotezler geliştirilmiştir. Bu bağlamda, önceki çalışmaların bulgularına dayanarak, destinasyon imajının (Kim ve diğerleri, 2012; Buzcu ve Oğuz, 2019; Thapa ve Lee, 2017) turistler tarafından nasıl algılandığı (Dalgıç ve Kemal 2015), algılanan değer turistik tatminini nasıl etkilediği (Ercan, 2024; Ayyıldız, 2020) ve turist tatmininin gelecekteki davranışsal niyet üzerindeki rolü (Ocak ve Çamlıca, 2023) gibi konularından yola çıkarak aşağıdaki hipotezler oluşturulmuş ve test edilmiştir.

H₁: Destinasyon imajı alt boyutlarından biri olan Bilgi hizmetleri ile algılanan değer arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₂: Destinasyon imajı alt boyutlarından biri olan Yiyecekler ile algılanan değer arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₃ : Destinasyon imajı alt boyutlarından biri olan Tesisler ile algılanan değer arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₄: Algılanan değer ile turist tatmini arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₅: Algılanan değer ile davranışsal niyet arasında olumlu bir ilişki vardır.

H₆: Turist tatmini ile davranışsal niyet arasında olumlu bir ilişki vardır.

3. Araştırma Yöntemi

3.1. Araştırma Sahası

Araştırma sahası olarak seçilen yer, UNESCO Dünya Mirası listesinde yer alan ve kültür turizmi açısından büyük önem taşıyan şehirlerden biri olan Safranbolu'dur. Bu şehir, zengin kültürel mirası, tarihi dokusu ve benzersiz mimarisiyle tanınmaktadır. Safranbolu, özellikle Osmanlı dönemine ait çarşıları, konakları ve geleneksel Türk evleriyle ön plana çıkmaktadır. Araştırma sahası olarak seçilmesinin temel nedenleri arasında, şehrin tarihi ve kültürel değerlerinin derinlemesine incelenmesi, korunması ve sürdürülebilir turizm açısından nasıl yönetilebileceğinin araştırılması yer almaktadır. Bu bağlamda, bu çalışmanın kültürel miras destinasyonunda yapılması, bu destinasyonların imajı, turistlerin algıladıkları değer, tatminleri ve ziyaret sonrası davranışsal niyet arasındaki etkiyi ortaya koyması açısından önemlidir.

3.2. Veri Toplama Aracı

Araştırmada, veri toplama yöntemi olarak anket tekniğinden yararlanılmıştır. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Anketler Nisan- Ekim 2019 tarihleri arasında Safranbolu'yu ziyarete gelen yerli turistler yüz yüze uygulanmıştır.

Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Araştırmanın birinci bölümde ilk olarak Yoon ve arkadaşları (2010) tarafından oluşturulan "Destinasyon İmajı Ölçeğinden" faydalanılmıştır. Kullanılan ölçek 12 sorudan ve 3 boyuttan oluşmaktadır. Araştırmada ikinci olarak, Yoon ve arkadaşları (2010) ve Chiu ve arkadaşları (2014) tarafından yapılan araştırmalardan uyarlanan ve 3 ifadeden oluşan Algılanan Değer sorularından faydalanılmıştır. Araştırmada üçüncü olarak, Yoon ve arkadaşları (2010) ve Žabkar ve arkadaşları (2010) tarafından yapılan araştırmalardan uyarlanan ve 6 ifadeden oluşan Turist Tatmini sorularından yararlanılmıştır. Araştırmada son olarak, Martin-Ruiz, Castellanos-Verdugo ve Oviedo-Garcia (2010); Žabkar ve arkadaşları (2010) ve Williams ve Soutar (2009) tarafından yapılan araştırmalardan uyarlanan ve 5 ifadeden oluşan Davranışsal Niyet sorularından faydalanılmıştır.

Ölçekteki tüm ifadeler 5'li Likert tipi ölçek şeklinde anket formunda gösterilmiştir. Ölçekteki maddeler "5=Kesinlikle Katılıyorum", "4=Katılıyorum", "3=Ne Katılıyorum Ne Katılmıyorum", "2=Katılmıyorum", "1=Kesinlikle Katılmıyorum" aralığında ifade edilmektedir.

Anketin ikinci bölümde ise katılımcıların demografik özelliklerini saptamaya yönelik sorular mevcuttur. Toplanan veriler SPSS programında analiz edilmiştir. Elde edilen verilerin analizinde araştırmaya dahil olan yerli turistlerin demografik özelliklerine ve konaklamalarına ait veriler tespit edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmada güvenilirlik analizi, açıklayıcı faktör analizi, regresyon analizlerinden faydalanılmıştır.

3.3. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini UNESCO Dünya Miras şehri olan Safranbolu'yu ziyarete gelen yerli turistler oluşturmaktadır. Araştırmada Safranbolu'yu ziyarete gelen yerli turistlerin tamamına erişmek mümkün olmadığından örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün belirlenmesinde evren ($N > 10.000$) için %5 hata oranı %95 güvenlilikle 384

kişiye ulaşılması yeterli olacağı göz önünde tutularak (Ural ve Kılıç, 2005), 410 anket uygulanmıştır. Anket Nisan- Ekim 2019 tarihleri arasında Safranbolu'yu ziyaret eden 410 yerli turiste uygulanmıştır. Araştırmada tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Analizler 410 anket üzerinden gerçekleştirilmiştir.

4. Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde, Safranbolu Dünya Miras Alanını ziyaret eden turistlerin destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkilerinin analizi sonucunda ulaşılan bulgular açıklanmaktadır. Bu bağlamda Tablo 1'de araştırmaya katılan yerli turistlerin demografik özelliklerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Turistlerin Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Değişkenler	Frekans	Yüzde (%)
Cinsiyet		
Kadın	206	50,2
Erkek	204	49,8
Toplam	410	100
Yaş		
18-27	53	12,9
28-37	99	24,1
38-47	129	31,5
48-57	96	23,4
58 yaş ve üstü	33	8,0
Toplam	410	100
Medeni Durum		
Bekâr	153	37,3
Evli	257	62,7
Toplam	410	100
Eğitim Durumu		
İlköğretim	14	3,4
Lise	47	11,5
Ön Lisans	149	36,3
Lisans	159	38,8
Lisansüstü	41	10,0
Toplam	410	100
Gelir Durumu		
2000 TL ve altı	43	10,5
2001 TL – 3000 TL	91	22,2
3001 TL – 4000 TL	111	27,1
4001 TL – 5000 TL	83	20,2
5001 TL ve üzeri	82	20,0
Toplam	410	100

Araştırmaya katılan yerli turistlerin demografik özelliklerini belirlemek için yapılan frekans analizi sonuçlarına göre, katılımcıların %50,2'sinin kadın, %49,8'inin erkek olduğu, %37,3'ünün bekâr, %62,7'sinin evli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların yaş grupları incelendiğinde, 18-27 yaş grubundan olan katılımcıların %12,9, 28-37 yaş grubundan olan katılımcıların %24,1, 38-47 yaş grubundan olan katılımcıların %31,5, 48-57 yaş grubundan olan katılımcıların %23,4 ve 58 yaş ve üstü grupta yer alan katılımcıların ise %8,0'lık bir orana sahip olduğu saptanmıştır. Tabloya göre katılımcıların eğitim seviyeleri incelendiğinde, %3,4'ünün ilköğretim, %11,5'inin lise, %36,3'ünün ön lisans, %38,8'inin lisans ve 10,0'inin lisansüstü düzeyinde eğitime sahip oldukları bulgulanmıştır. Katılımcıların gelir seviyeleri incelendiğinde, %10,5'inin 2000 TL ve altı, %22,2'sinin 2001-3000 TL, %27,1'inin 3001-4000 TL, %20,2'sinin 4001-5000 TL, %20,0'inin 5000 TL ve üzerinde aylık gelir seviyeleri olduğu belirlenmiştir.

Faktör analizi, birbirleriyle ilişkili veri yapılarını özetleyerek, bir olguyu veya bir durumu anlamak amacıyla bir grup değişkeni kategorize eden, bu değişkenleri gruplayarak ortaya koyan ve bu gruplar arasındaki anlamlı ilişkileri tanımlamayı amaçlayan bir analiz yöntemidir. Bu yöntem, karmaşık veri setlerindeki temel faktörleri belirleyerek, bu faktörlerin birbirleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bir olguyu nasıl açıkladığını ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır (Altunışık ve diğerleri, 2007). Tablo 2’de, destinasyon imajının alt boyutları olarak belirlenen bilgi hizmetleri, yiyecekler, tesisler ile algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet ölçeklerinin ortalama değerleri, standart sapmaları, boyutsal yapıları, güvenilirlik ve geçerlilik durumları sunulmaktadır.

Tablo 2. Ölçeklere Göre Yapılan Açıklayıcı Faktör Analizleri

Faktörler	Faktör Yükleri	Varyans (%)	C.Alfa (a)	Ort	S.S
Turist Tatmini					
Genel olarak, bu ziyaretten tatmin oldum.	0,844	20,090	0,972	4,228	0,809
Genel olarak, bu ziyaretten mutluyum.	0,877				
Safranbolu’yu ziyaret etmeyi seçerken doğru olanı yaptığımı düşünüyorum.	0,861				
Safranbolu’yu ziyaret etmeye karar verdiğim için memnunum.	0,865				
Safranbolu’yu ziyaret etmekten hoşnut kaldım.	0,859				
Safranbolu’yu ziyaret ettiğim için mutlu hissediyorum.	0,859				
Davranışsal Niyet					
Tekrar seçmek zorunda kalsaydım, yine Safranbolu’yu seçerdim.	0,818	15,810	0,955	4,181	0,950
Eko turizm uygulamalarını ailelere ve arkadaşlarıma önereceğim.	0,812				
Safranbolu’dan ailelere ve arkadaşlarıma çok bahsedeceğim.	0,819				
Muhtemelen Safranbolu’yu ailelere ve arkadaşlara önereceğim.	0,833				
Safranbolu ziyaretini başka bir fırsatta tekrar etmek isterim.	0,815				
Destinasyon İmajı (Tesisler)					
Safranbolu’ya kolayca erişilebilir.	0,731	13,608	0,877	4,184	0,720
Safranbolu’nun genel temizliği iyidir.	0,782				
Safranbolu dinlenmek için fırsatlar sağlar.	0,796				
Safranbolu’da kendimi güvende hissettim.	0,759				
Dinlenme iyi donanımlı.	0,788				
Destinasyon İmajı (Yiyecekler)					
Yemekler çeşitlidir.	0,889	11,375	0,852	3,877	0,977
Yemekler kalitelidir.	0,702				
Yemek fiyatı uygundur.	0,585				
Safranbolu mutfağı çeşitlilik sunar.	0,885				
Algılanan Değer					
Ziyaret harikaydı (para, zaman, efor).	0,860	10,003	0,923	4,235	0,784
Ziyaret beklenenden daha fazla değer sunar.	0,896				
Safranbolu’nun ziyaret edilmesi diğer korunan alanlardan daha fazla değer sunar.	0,818				
Destinasyon İmajı (Bilgi Hizmetleri)					
Plân ve programları iyi anlayabilmek için daha önceden bilgi aldım.	0,897	8,488	0,785	4,258	0,748
Bilgi sinyalleri bilgimi ve rehberlik anlayışımı arttırdı.	0,878				
Broşürler iyi hazırlanmıştı.	0,727				
Toplam Varyans: 79,373; Çıkarım Yöntemi: Temel Bileşenler Analizi; Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalleştirilmesi ve Varimax; İterasyon Sayısı: 6; KMO Örneklem Yeterliliği: 0,896; Barlett Küresellik Testi χ^2: 10983,932; p-değ: 0,000					

Ölçeklerin güvenilirliği değerlendirildiğinde, Cronbach Alpha katsayısının 0,935 olarak belirlendiği tespit edilmiştir. Kaiser Normalleşmesine göre, öz değeri 1’in üzerindeki faktörlerin ele alınmasıyla gerçekleştirilen faktör analizinde, ölçeği 6 faktörün oluşturduğu saptanmıştır. Yapılan faktör analizi sonucuna göre Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) örneklem yeterliliğinde belirlenen değer 0,896’dır. Elde edilen sonuca göre, örneklem yeterliliği faktör analizi için çok iyi seviyededir (Patır, 2009). Barlett Küresellik testi sonucunda ortaya çıkan ki-kare değerinin anlamlı olduğu görülmektedir (Barlett Küresellik Testi χ^2 : 10983,932). Bu oluşan 6 faktör için Cronbach Alfa değerleri incelendiğinde, birinci faktörün (turist tatmini) 0,972; ikinci faktörün (davranışsal niyet) 0,955; üçüncü faktörün (tesisler) 0,877; dördüncü faktörün (yiyecekler) 0,852; beşinci faktörün (algılanan değer) 0,923 ve altıncı faktörün (bilgi hizmetleri) 0,785 değerlerinde olduğu görülmektedir.

Tablo' ya göre en yüksek ortalama değerinin "Bilgi Hizmetlerine" ($\bar{x}$: 4,2585) ait olduğu görülmektedir. Bunu takiben 4,2350 ortalama ile "Algılanan Değer" değişkeni gelmektedir. Ardından 4,2289 ortalama ile "Turist Tatmini" hemen sonrasında 4,1849 ortalama ile "Tesisler" yer almaktadır. "Davranışsal Niyet" in ortalaması 4,1815 ve "Yiyecekler" in ortalaması 3,8774 olarak ortaya çıkmıştır.

Tablo 3. Destinasyon İmajı (Yiyecekler, Bilgi Hizmetleri, Tesisler), Algılanan Değer, Turist Tatmini ve Davranışsal Niyet Arasındaki Korelasyon Analizine Yönelik Bulgular

Boyutlar	T	Y	BH	TT	AD	DN
Tesisler	1					
Yiyecekler	0,336**	1				
Bilgi Hizmetleri	0,231**	0,108*	1			
Turist Tatmini	0,474**	0,481**	0,118*	1		
Algılanan Değer	0,386**	0,397**	0,218**	0,379**	1	
Davranışsal Niyet	0,450**	0,519**	0,089	0,600**	0,504**	1

***p<0,01", **p<0,05"

Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan Pearson korelasyon testi sonucunun Pearson korelasyon katsayılarına bakıldığında yiyecekler ile tesisler arasında pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir ($r=0,336$; $p<0,01$). Bununla birlikte, bilgi hizmetleri ile tesisler arasında ($r=0,231$; $p<0,01$), bilgi hizmetleri ile yiyecekler arasında ($r=0,108$; $p<0,05$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki bulunmuştur. Diğer yandan, turist tatmini ile tesisler arasında ($r=0,474$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede, turist tatmini ile yiyecekler arasında ($r=0,481$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede, turist tatmini ile bilgi hizmetleri arasında ($r=0,118$; $p<0,05$) pozitif yönde zayıf derecede bir ilişki tespit edilmiştir.

Algılanan değer ile bilgi hizmetleri arasında ($r=0,218$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki tespit edilmiştir. Algılanan değer ile yiyecekler arasında ($r=0,397$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki bulgulanmıştır. Algılanan değer ile tesisler arasında ($r=0,386$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir. Algılanan değer ile turist tatmini arasında ($r=0,379$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir. Davranışsal niyet ile algılanan değer arasında ($r=0,504$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki bulgulanmıştır. Davranışsal niyet ile tesisler arasında ($r=0,450$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede, davranışsal niyet ile yiyecekler arasında ($r=0,519$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki ortaya çıkmıştır. Davranışsal niyet ile turist tatmini arasında ($r=0,600$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan, davranışsal niyet ile bilgi hizmetleri arasında ($r=0,089$) anlamsız bir ilişki belirlenmiştir.

Algılanan değer ile bilgi hizmetleri arasında ($r=0,218$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki tespit edilmiştir, bu kapsamda H1 kabul edilmiştir. Algılanan değer ile yiyecekler arasında ($r=0,397$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki bulgulanmıştır, bu kapsamda H2 kabul edilmiştir. Algılanan değer ile tesisler arasında ($r=0,386$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir, bu kapsamda H3 kabul edilmiştir.

Algılanan değer ile turist tatmini arasında ($r=0,379$; $p<0,01$) pozitif yönde zayıf seviyede bir ilişki belirlenmiştir, bu kapsamda H4 kabul edilmiştir. Davranışsal niyet ile algılanan değer arasında ($r=0,504$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki bulgulanmıştır, bu kapsamda H5 kabul edilmiştir. Davranışsal niyet ile tesisler arasında ($r=0,450$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede, davranışsal niyet ile yiyecekler arasında ($r=0,519$; $p<0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki ortaya çıkmıştır. Davranışsal niyet ile turist tatmini arasında ($r=0,600$;

$p < 0,01$) pozitif yönde orta derecede bir ilişki tespit edilmiştir, bu kapsamda H6 kabul edilmiştir. Diğer yandan, davranışsal niyet ile bilgi hizmetleri arasında ($r = 0,089$) anlamsız bir ilişki belirlenmiştir.

Sonuç

Bu çalışma, Safranbolu Dünya Miras Alanını ziyaret eden turistlerin destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri ortaya koymak adına yapılmıştır. Bu bağlamda ilgili literatürde destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyetleri (Öztürk ve Şahbaz, 2017; Ghorbanzadeh ve diğerleri, 2021; Gorji ve diğerleri, 2023; Lu ve diğerleri, 2023; Atasoy ve Eren, 2023; Osman ve diğerleri, 2023) inceleyen çalışmalar olduğu görülmektedir.

Turistlerin destinasyon seçiminde imaj önemli bir yere sahiptir (Chen ve diğerleri, 2016). Destinasyonda, turiste sunulan hizmetlerin tamamı sonucunda algılanan değer oluşması ve turist gelecekteki tutum ve yönelimlerini belirleyen tatmin, satın alma sonrası davranışları etkilemektedir. Tatmin olmuş turistlerin destinasyonu tekrar ziyaret etmesi ve yakın çevreye önermesi muhakkaktır. Bu bağlamda Zhang ve Niyomsilp (2020)'ın Tayland'a seyahat eden 400 Çinli turist üzerinde yapılan bir çalışma benzer sonuçlar elde edilmiş ve destinasyon imajının ziyaret sonrası davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir pozitif etkisi olduğunu; algılanan değer ziyaret sonrası davranışsal niyet üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu; destinasyon imajının algılanan değer üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu sonucuna ulaşmıştır. Beybala (2018), Balçova ve Gönen bölgelerinde 343 turist ile yaptığı çalışmada, turistlerin hizmet kalitesi ile destinasyon imajı algıları ve tekrar ziyaret etme niyeti arasında pozitif yönde önemli ilişkiler olduğunu vurgulayarak bu araştırmayı destekleyici bir sonuç elde etmiştir.

Destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkileri ortaya koymak adına yapılan bu araştırmanın sonuçlarına göre destinasyon imajına ait alt boyutlardan bilgi hizmetleri, yiyecekler, tesisler ile algılanan değer arasında olumlu ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte algılanan değer hem turist tatmini hem de davranışsal niyetler ile olumlu ilişkinin olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan turist tatmini ile davranışsal niyet arasında olumlu ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Lu ve diğerleri (2023) tarafından yapılan çalışmada benzer sonuçlar elde edilmiş ve ilk kez gelen ziyaretçilerin destinasyon imajı algılarının, algılanan değeri olumlu ve önemli ölçüde etkileyebileceği ortaya konmuştur. Benzer şekilde Raza ve diğerleri (2012) yaptığı çalışmada, algılanan değer ve hizmet kalitesinin, memnuniyet ve tekrar ziyaret etme niyetiyle anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Araştırmaya katılan turistler Safranbolu'nun algılanan değerini olumlu değerlendirmektedir. Turistlerin davranışsal niyetlerinin yüksek olması, Safranbolu'yu tekrar ziyaret etmek istemelerini ve yakın çevrelerine önermelerini sağlamaktadır. Çavuşoğlu ve diğerleri (2023) tarafından yürütülen bir çalışmada, unutulmaz turizm deneyiminin, tekrar ziyaret etme niyeti, tavsiye etme niyeti, destinasyon imajı ve tatmin üzerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, tatminin tekrar ziyaret etme niyeti ve tavsiye etme niyeti üzerinde olumlu bir etkisi olduğu benzer sonuçlar elde edilmiştir. Benzer şekilde Jang ve Namkung da (2009) tüketim duygularının tatmin, tekrar satın alma ve tavsiye gibi davranışsal niyetler üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Turizm destinasyonunun konaklama tesisleri, yiyecek içecek işletmeleri, eğlence merkezleri, ulaşım kolaylığı, temizliği, güvenliği ziyaretçilerin destinasyon imajının oluşmasında önemli rol

oynamaktadır. Bundan dolayı destinasyon paydaşlarının birlik olmaları ve bu etkenlerin iyileştirilmesine yönelik kararlar almaları, destinasyonun pazarda rekabet edebilmesine, sürdürülebilir olmasına katkı sağlayacaktır. Turistlerin imaj algılarının şekillenebilmesine yönelik destinasyonda etkinlikler düzenlenmeli, kamu kurum ve kuruluşları, destinasyon yöneticileri arasında uyum ve iş birliği sağlanmalıdır. Turistlerin bir destinasyondan memnun kalmaları, tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme olasılığını arttırdığından destinasyonun turizm pazarında varlıklarını sürdürmelerini ve pazar paylarını arttırmalarını sağlayabilir. Ayrıca 1 milyondan fazla yerli ve yabancı ziyaretçi potansiyeline sahip ve kültür turizminde önemli bir yeri olan Safranbolu kültürel miras ve varlıkları motivasyon aracı olarak tüm paydaşların dahil olduğu bir planlama ile uzun vadede başarı elde edilebileceği öngörülmektedir.

Araştırma UNESCO Dünya Miras Listesinde yer alan Safranbolu Antik Kentinde yapılmış ve Safranbolu'yu Nisan ve Ekim 2019 tarihleri arasında ziyaret eden yerli turistlerle sınırlandırılmıştır. Çalışma, kültürel miras alanlarında hizmet almış turistlerin destinasyon imajı, algılanan değer, turist tatmini ve davranışsal niyet arasındaki ilişkiyi ölçmek için yapılmıştır. Özellikle pandemi sonrasında turist tercihleri ve turizm çeşitliliği deniz, kum ve güneş turizmi ile sınırlı kalmayıp, turizmin tüm yıla yayılmasını sağlayan çeşitli turizm türleri ile genişlemiştir. Bu bağlamda, kültür turizminin Türkiye'deki potansiyelini göz önüne alarak, bu destinasyonların önemini ve tanınırlığını vurgulamak amacıyla diğer kültürel miras alanlarında da destinasyon imajı, turist tatmini ve davranışsal niyet ve özellikle de tekrar ziyaret etme niyeti ile olan ilişkisi detaylı bir şekilde incelenebilir. Ayrıca gelecekteki araştırmalarda davranışsal sonuçların, özellikle sadakat gibi unsurların eklenmesi, modelin öngörülerinin güçlenmesine katkı sağlayabilir.

Bu çalışma, destinasyon imajı ile algılanan değer arasındaki ilişkiyi incelemekte ve turist tatmininin davranışsal niyetleri nasıl şekillendirdiğini açıklamaktadır. Destinasyon imajının çeşitli boyutlarının (yiyecek, tesisler, bilgi hizmetleri) turist tatmini ve dolayısıyla davranışsal niyetler ile anlamlı ilişkiler vurgulanmaktadır. Destinasyon imajının turist tatmini ile arasında olumlu bir ilişki olduğu ve bu ilişkinin turistlerin davranışsal niyetlerini belirlemede önemli bir faktör olduğu gözlemlenmektedir. Bu bulgular, destinasyonların turist memnuniyetini artırmak ve tekrar ziyaret niyetini güçlendirmek için imajlarını yönetmelerinin önemini vurgulamaktadır. Bu teorik çıkarımlar, turizm sektöründe strateji oluşturmak ve destinasyonların yönetimi için önemli ipuçları sağlamaktadır.

Kaynakça

- Afshardoost, M., & Eshaghi, M. S. (2020). Destination image and tourist behavioral intentions: A meta-analysis. *Tourism Management*, 81, 104154. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2020.104154>
- Albayrak, A. (2013). *Alternatif turizm*. Detay Yayıncılık. Erişim adresi: <https://dspace.arel.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12294/601>
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S., & Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: SPSS uygulamalı* (5. baskı). Sakarya Yayıncılık. Erişim adresi: <https://scholar.google.com.tr/scholar>
- Atasoy, F. (2020). *Algılanan otantiklik, destinasyon imajı, algılanan değer ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkilerin belirlenmesi: Bir kültürel miras alanı olarak Beypazarı örneği* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Atasoy, F., & Eren, D. (2023). Serial mediation: Destination image and perceived value in the relationship between perceived authenticity and behavioral intentions. *European Journal of Tourism Research*, 33. <https://doi.org/10.54055/ejtr.v33i.2528>
- Ayyıldız, T. (2020). Algılanan hizmet kalitesinin algılanan değer ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3976-3997. <http://doi.org/10.26677/TR1010.2020.602>
- Babin, B. J., Lee, Y., Kim, E., & Griffin, M. (2005). Modeling consumer satisfaction and word-of-mouth: Restaurant patronage in Korea. *The Journal of Services Marketing*, 19(3), 133-139. <https://doi.org/10.1108/08876040510596803>
- Balıkoğlu, A. (2021). *Turist rehberlerinin mesleki yeterlilik düzeylerinin deneyimsel değer yaratma ve davranışsal niyet üzerindeki etkisi* (Yayınlanmış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Bayar, S. B. (2022). Turistlerin seyahat motivasyonları, deneyimleri, destinasyon imaj algıları ve memnuniyetleri arasındaki ilişki: Side örneği (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Beybala, T. (2018). Service quality, destination image and revisit intention relationships at thermal tourism businesses. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 1(1), 38-48. <https://doi.org/10.33083/0.2018.3>
- Buzcu, Z., & Oğuz, S. (2019). Festival ziyaretçilerinin algıladıkları değer, memnuniyet ve sadakatin festival kalitesi ile olan ilişkisi: Adana Kebap-Şalgam Festivali örneği. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 3140-3155. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.520>
- Chen, C. C., Lai, Y. H., Petrick, J. F., & Lin, Y. H. (2016). Tourism between divided nations: An examination of stereotyping on destination image. *Tourism Management*, 55, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2016.01.012>
- Chen, C. F., & Chen, F. S. (2010). Experience quality, perceived value, satisfaction and behavioral intentions for heritage tourists. *Tourism Management*, 31(1), 29-35. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.02.008>
- Chen, C., & Tsai, D. (2007). How destination image and evaluative factors affect behavioral intentions. *Tourism Management*, 28(4), 1115-1122. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2006.11.007>
- Chiu, Y. H., Lee, W., & Chen, T. (2014). Environmentally responsible behavior in ecotourism: Antecedents and implications. *Tourism Management*, 40, 321-329. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2013.06.013>
- Çakır, H. A. (2020). Gastronomik deneyimsel değer, destinasyon imajı ve davranışsal niyet ilişkisi: UNESCO gastronomi şehirlerinde bir araştırma (Yayınlanmış Doktora Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Çamlıca, K. (2017). UNESCO Dünya Miras Alanı bilgisinin miras alanı çekicilikleri ve çalışanların gösterdiği duygular ile turistlerin duyguları, memnuniyeti ve davranışsal niyeti ilişkilerindeki düzenleyicilik rolü (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

- Çavuşoğlu, S., Demirbağ, B., & Kaplan, M. (2023). Unutulmaz turizm deneyimlerinin destinasyon imajı, tatmin, tekrar ziyaret etme ve tavsiye etme niyeti üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Journal of Economics*, 8(20), 176-197. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1144241>
- Çetin, T. (2010). Cumalıkızık köyünde kültürel miras ve turizm algısı. *Milli Folklor*, 11(87). Erişim Adresi: <https://avesis.qazi.edu.tr/yayin/cd70ff20-f4e5-4f4c-99a7-df4efd9cc655/cumalikizik-koyunde-kulturel-miras-ve-turizm-algisi>
- Dalgıç, A., & Birdir, K. (2015). Yayla turizmine katılan turistlerin seyahat motivasyonları, algılanan değer, tatmin düzeyleri ve sadakatleri üzerine bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 3-17. <https://doi.org/10.21325/jtgs.2015.243>
- Duman, T., & Öztürk, A. B. (2005). Yerli turistlerin Mersin Kızkalesi destinasyonu ve tekrar ziyaret niyetleri ile ilgili algılamaları üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 9-23. <https://doi.org/10.1080/13032917.2005.9687053>
- Ercan, F. (2024). Algılanan destinasyon değerinin turist memnuniyeti ve yeniden ziyaret niyetine etkisi: Burhaniye örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(1), 331-345. <https://doi.org/10.33206/mjss.1232562>
- Ghorbanzadeh, D., Shabbir, M. S., Mahmood, A., & Kazemi, E. (2021). Investigating the role of experience quality in predicting destination image, perceived value, satisfaction, and behavioral intentions: A case of war tourism. *Current Issues in Tourism*, 24(21), 3090-3106. <https://doi.org/10.1080/13683500.2020.1863924>
- Gorji, A. S., Garcia, F. A., & Mercadé-Melé, P. (2023). Tourists' perceived destination image and behavioral intentions towards a sanctioned destination: Comparing visitors and non-visitors. *Tourism Management Perspectives*, 45, 101062. <https://doi.org/10.1016/j.tmp.2022.101062>
- Hacıoğlu, N., & Avcıkurt, C. (2008). *Turistik ürün çeşitlendirmesi*. Nobel Yayın. Erişim adresi: https://scholar.google.com.tr/scholar?hl=tr&as_sdt=0%2C5&q=Turistik+%C3%BCr%C3%BCn+%C3%A7e%C5%9Fitlendirmesi.+Nobel+Yay%C4%B1n.&btnG=
- Hosagrahar, I. (2010). Cultural heritage. In R. Hutchison (Ed.), *Encyclopedia of urban studies* (pp. 193-198). Sage Publications. Erişim Adresi: <https://books.google.com.tr/books?>
- Huang, S., Weiler, B., & Assaker, G. (2015). Effects of interpretive guiding outcomes on tourist satisfaction and behavioral intention. *Journal of Travel Research*, 54(3), 344-358. <https://doi.org/10.1177/0047287513517426>
- İlban, O. M. (2008). Seyahat acenta yöneticilerinin destinasyon marka imajı algıları üzerine bir araştırma. *Ege Akademik Bakış*, 8(1), 121-152. <https://doi.org/10.21121/eab.38221>
- Jang, S. S., & Namkung, Y. (2009). Perceived quality, emotions, and behavioral intentions: Application of an extended Mehrabian-Russell model to restaurants. *Journal of Business Research*, 62(4), 451-460. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.038>
- Karanfil, S., & Karaca, Ş. (2023). Ulusal kültürün destinasyon imajı üzerindeki etkisinin incelenmesi: Antalya Belek örneği. *Erciyes Akademi*, 37(2), 497-521. <https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1271555>
- Kazancıoğlu, E. R. (2020). Destinasyon seçiminde destinasyon imajı ve kent markalama: Kapadokya üzerine bir araştırma (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Kazancıoğlu, E. R., & Bilbil, E. K. (2023). Destinasyon seçiminde destinasyon imajı ve kent markalama: Kapadokya üzerine bir araştırma. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(2), 179-195. <https://doi.org/10.56206/husbd.1336872>
- Kim, A. K., & Brown, G. (2012). Understanding the relationships between perceived travel experiences, overall satisfaction, and destination loyalty. *Anatolia: An International Journal of Tourism and Hospitality Research*, 23(3), 328-347. <https://doi.org/10.1080/13032917.2012.696272>
- Kim, H., & Richardson, S. L. (2003). Motion picture impacts on destination images. *Annals of Tourism Research*, 30(1), 216-237. [https://doi.org/10.1016/S0160-7383\(02\)00062-2](https://doi.org/10.1016/S0160-7383(02)00062-2)
- Kim, M., & Thapa, B. (2018). The influence of self-congruity, perceived value, and satisfaction on destination loyalty: A case study of the Korean DMZ. *Journal of Heritage Tourism*, 13(3), 224-236. <https://doi.org/10.1080/1743873X.2017.1295973>

- Kim, S.-H., Holland, S., & Han, H.-S. (2012). A structural model for examining how destination image, perceived value, and service quality affect destination loyalty: A case study of Orlando. *International Journal of Tourism Research*, 15(4), 313-328. <https://doi.org/10.1002/jtr.1877>
- Koçoğlu, C. M. (2019). Algılanan müşteri değerinin müşteri tatmini ve davranışsal niyetler üzerindeki etkisi: Butik otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 6(1), 39-55. <https://doi.org/10.31771/jtr.2019.14>
- Kozak, M., & Rimmington, M. (2000). Tourist satisfaction with Mallorca, Spain, as an off-season holiday destination. *Journal of Travel Research*, 38(3), 260-269. <https://doi.org/10.1177/004728750003800308>
- Lee, J., & Beeler, C. (2009). An investigation of predictors of satisfaction and future intention: Links to motivation, involvement, and service quality in a local festival. *Event Management*, 13(1), 17-29. <https://doi.org/10.3727/152599509789130584>
- Lu, L., Jiao, M., & Weng, L. (2023). Influence of first-time visitors' perceptions of destination image on perceived value and destination loyalty: A case study of Grand Canal Forest Park, Beijing. *Forests*, 14(3), 504. <https://doi.org/10.3390/f14030504>
- Mahasuweerachai, P., & Qu, H. (2011). The impact of destination image on value, satisfaction, and loyalty: Moderating effects of tourists' characteristics and involvement. *Graduate Student Research Conference in Hospitality and Tourism*. Erişim adresi: <https://scholarworks.umass.edu/entities/publication/1bfea689-b16d-43d3-adc3-e4e2436005a2>
- Martin-Ruiz, D., Castellanos-Verdugo, M., & Oviedo-Garcia, M. A. (2010). A visitors' evaluation index for a visit to an archaeological site. *Tourism Management*, 31(5), 590-596. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.06.010>
- Meng, S. M., Liang, G. S., & Yang, S. H. (2011). The relationships of cruise image, perceived value, satisfaction, and post-purchase behavioral intention on Taiwanese tourists. *African Journal of Business Management*, 5(1), 19-29. Erişim adresi: <https://academicjournals.org/journal/AJBM/article-full-text-pdf/60459C215536>
- Murphy, P., Pritchard, M. P., & Smith, B. (2000). The destination product and its impact on traveller perceptions. *Tourism Management*, 21(1), 43-52. [https://doi.org/10.1016/S0261-5177\(99\)00080-1](https://doi.org/10.1016/S0261-5177(99)00080-1)
- Nietos, I. F., Zournatzi, E., Koustelios, A., & Costa, G. (2015). Relationship among service quality, customer satisfaction, and renewal intentions in recreation theme park in Greece. *International Journal of Sport Management, Recreation and Tourism*, 18(c), 41-55. <https://doi.org/10.5199/ijsmart-1791-874X-18c>
- Ocak, B. G., & Çamlıca, K. (2023). Hediyelik eşya özgünlük algısının tatmin ve davranışsal niyetler üzerindeki etkisi: Turist rehberinin düzenleyici rolü. *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, 11(1), 635-655. <https://doi.org/10.21325/jtgs.2023.1368>
- Osman, Z., Othman, F. I., Musa, N., & Richard, C. M. (2023). Exploring the relationships among image, perceived value, satisfaction, and loyalty among tourists in homestay tourism sector. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(8), 1294-1308. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v13-i8/17785>
- Özleyen, E., & Tepeci, M. (2017). Manisa'ya gelen yabancı turistlerin hizmet kalitesi ve memnuniyet algıları ile tekrar ziyaret niyetlerinin belirlenmesi. 18. Ulusal Turizm Kongresi, Mardin. Erişim adresi: <https://www.artuklu.edu.tr/dosyalar/utk18/kongre%20programi/UTK%2018%20KONGRE%20PROGRAMI.pdf>
- Öztürk, Y., & Şahbaz, R. P. (2017). Algılanan destinasyon imajının tekrar ziyaret niyeti ve tavsiye davranışı üzerine etkisi: Ilgaz Dağı Milli Parkı'nda bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 5(2), 3-21. <https://doi.org/10.21325/jotags.2017.67>
- Patır, S. (2009). Faktör analizi ile öğretim üyesi değerlendirme çalışması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 69-86. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/29721>

- Raza, M. A., Siddiquei, A. N., Awan, H., & Bukhari, K. (2012). Relationship between service quality, perceived value, satisfaction, and revisit intention in hotel industry. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 4(8), 788-805. Erişim adresi: <https://d1wqtxts1xzle7.cloudfront.net/100220794/788-805-libre.pdf?1679652347=&response-content-disposition=inline%3B+filename%3DRelationship+Between+Service+Quality+Per.pdf>
- Sadeh, E., Asgari, F., Mousavi, L., & Sadeh, S. (2012). Factors affecting tourist satisfaction and its consequences. *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, 2(2), 1557-1560. Erişim adresi: <https://citeseerx.ist.psu.edu/document?repid=rep1&type=pdf&doi=cb4152be017d64dc8eeb6694afa694d2dac5072e>
- Sánchez-Garcia, J., Moliner-Tena, M. A., Callarisa-Fiol, L. J., & Rodríguez-Artola, R. M. (2007). Relationship quality of an establishment and perceived value of a purchase. *The Service Industries Journal*, 27(2), 179-195. <https://doi.org/10.1080/02642060601122710>
- Süer, S. (2021). Turist memnuniyeti ve hizmet kalitesinin tekrar ziyaret etme niyeti ile ilişkisi: Kültürel miras alanı çalışması. *Co-Editors*, 75. Erişim adresi: <https://www.researchgate.net/profile/Seda-Sueer-2/publication/352093218>
- Syakier, W. A., & Hanafiah, M. H. (2021). Tour guide performances, tourist satisfaction and behavioural intentions: A study on tours in Kuala Lumpur City Centre. *Journal of Quality Assurance in Hospitality & Tourism*, 23, 597-614. <https://doi.org/10.1080/1528008X.2021.1891599>
- Thapa, B., & Lee, J. (2017). Visitor experience in Kafue National Park, Zambia. *Journal of Ecotourism*, 16(2), 112-130. <https://doi.org/10.1080/14724049.2016.1245737>
- Türk, E., & Güneren, E. (2021). Turistlerin macera turizmini deneyimleme motivasyonları, memnuniyet düzeyleri ve tekrar ziyaret niyetleri: Kapadokya destinasyonunda bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 18(2), 351-375. <https://doi.org/10.24010/soid.912148>
- Uğur, İ. ve Apak Ö.C. (2021). Covid-19 Salgını Sürecinin Kültür Turizmi Destinasyonları Arz Yapıları Üzerine Etkisi: Safranbolu Örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 5-19. Erişim Adresi: <https://dergipark.org.tr/en/pub/saktad/issue/62197/869409>
- Uçar, M., & Bülbül, S. (2023). UNESCO Dünya Miras Listesindeki alanları ziyaret etme niyetine etki eden faktörler: Ayasofya üzerine bir çalışma. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 8-31. <https://doi.org/10.32572/quntad.1064627>
- Ural, A., & Kılıç, İ. (2005). *Bilimsel araştırma süreci ve SPSS ile veri analizi (SPSS 10.00-12.0 for Windows)*. Ankara: Detay Yayıncılık. Erişim adresi: <https://avesis.gazi.edu.tr/yayin/456511ab-02ec-4dc6-b122-f253aa9b88f1/bilimsel-arastirma-sureci-ve-spss-ile-veri-analizi>
- Vong, F. (2013). Relationships among perception of heritage management, satisfaction and destination cultural image. *Journal of Tourism and Cultural Change*, 11(4), 287-301. <https://doi.org/10.1080/14766825.2013.852564>
- Wang, C., & Hsu, K. M. (2010). The relationships of destination image, satisfaction, and behavioral intentions: An integrated model. *Journal of Travel & Tourism Marketing*, 27(8), 829-843. <https://doi.org/10.1080/10548408.2010.527249>
- Wang, C., & Zhang, M. (2015). The impacts of customer orientation on behavioral intention in C2C e-commerce context: The mediating role of customer value. *The Open Cybernetics & Systemics Journal*, 9, 1025-1032. <https://doi.org/10.2174/1874110X015090101025>
- Williams, P., & Soutar, G. N. (2009). Value, satisfaction and behavioural intentions in an adventure tourism context. *Annals of Tourism Research*, 36(3), 413-438. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2009.02.002>
- Wu, H. C., & Li, T. (2017). A study of experiential quality, perceived value, heritage image, experiential satisfaction, and behavioral intentions for heritage tourists. *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 41(8), 904-944. <https://doi.org/10.1177/1096348014525638>
- Yalman, F. (2023). Sağlık turizmi destinasyon imajının, tıbbi seyahatin algılanan değerine ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetine etkisi: Türkiye'ye gelen medikal turistler üzerinde bir araştırma. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 7(2), 167-181. <https://doi.org/10.59293/anadoluiid.1328039>
- Yoon, Y. S., Lee, J. S., & Lee, C. K. (2010). Measuring festival quality and value affecting visitors' satisfaction and loyalty using a structural approach. *International Journal of Hospitality Management*, 29(2), 335-342. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2009.10.002>

- Žabkar, V., Brenčič, M. M., & Dmitrović, T. (2010). Modelling perceived quality, visitor satisfaction and behavioural intentions at the destination level. *Tourism Management*, 31(4), 537–546. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2009.06.005>
- Zhang, B., & Niyomsilp, E. (2020). The relationship between tourism destination image, perceived value, and post-visiting behavioral intention of Chinese tourists to Thailand. *International Business Research*, 13(11), 1-96. <https://doi.org/10.5539/ibr.v13n11p96>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Galatia Bölgesi'nde bir Bizans Yerleşimi: Mahkemeağcin

A Byzantine Settlement in the Galatia Region: Mahkemeağcin

Mehmet SEVİM

Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Arkeolog,

Ankara, Türkiye

Ankara Anatolian Civilizations Museum, Archaeologist,

Ankara, Türkiye

mehmetsevim6606@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-5595-8908>

Emine SÖKMEN ADALI

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler

Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Ankara, Türkiye

Social Sciences University of Ankara, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of Anthropology, Ankara, Türkiye

emine.sokmen@asbu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-5747-8193>

<https://ror.org/025y36b60>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 13.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 21.02.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Sevim, M., & Sökmen Adalı, E. (2025). Galatia Bölgesi'nde bir Bizans Yerleşimi: Mahkemeağcin. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 152-169. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1549866>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

A Byzantine Settlement in the Galatia Region: Mahkemeağcin

Abstract

Mahkemeağcin is a significant Byzantine settlement in the Galatia region, known for its volcanic landscape and tuff rocks, which attracted settlers due to their easy workability. The history of Mahkemeağcin and its surroundings can be traced through archaeological and archival data. The area was under Galatian influence and continued to host Galatian communities during the Roman Imperial period, evidenced by a 2nd century CE inscription naming the Galatian leader Ortiagon who lived during the 2nd century BCE. During the Byzantine period, the nearby major center of Ankyra (Ankara) played a crucial administrative and military role. The region's economy was primarily based on agriculture and trade. Mahkemeağcin comprises a complex of around 21 rooms, including religious, administrative, and production areas. Grape processing and wine production facilities reflect the advanced agricultural methods of the Byzantine period. Moreover, there is a possible connection between Mahkemeağcin and the Legna station mentioned in the Tabula Imperii Byzantini (TIB) sources, whose exact location has not yet been identified. The site's proximity to the ancient road network suggests that Mahkemeağcin held a strategic position not only in terms of production but also in logistics and trade. The region's agricultural and economic significance persisted into the Ottoman period. Ottoman archival records indicate that from the 15th century onwards, Mahkemeağcin was part of a foundation (waqf) established by Turasan Bey. According to the 1463 tax register (tahrir defteri), the entire village—referred to as Akçain/Ağcain—was allocated to support the needs of religious buildings such as a mosque, a zawiya, and a türbe affiliated with the waqf. The documents also record individuals such as Mihal, his father Yorgi, his daughter Gerne, and his wife Mariye as slaves bound to the foundation. These records reveal that Mahkemeağcin functioned not merely as a rural settlement in the Ottoman period, but also as a component within a broader religious and economic network. Mahkemeağcin is a vital part of Galatia's historical and cultural heritage but has suffered significant damage due to natural and human-induced factors. The vulnerability of the tuff rock to weathering has resulted in the partial or complete collapse of several structures, particularly those exposed to rain and sunlight. These damages threaten not only the physical integrity of the site but also its cultural heritage value and archaeological potential. This study emphasizes the historical and cultural importance of Mahkemeağcin as an example of rural Byzantine settlement in Anatolia. It calls for urgent conservation and restoration efforts, as well as further detailed scientific investigation. Preserving Mahkemeağcin is crucial not only for understanding regional settlement dynamics across antiquity and the medieval period, but also for enhancing the site's visibility and integrating it into broader heritage and tourism strategies aimed at sustainable regional development.

Keywords: Ankara, Mahkemeağcin, Kaya yerleşimi, Bizans Dönemi

Galatia Bölgesi'nde bir Bizans Yerleşimi: Mahkemeağcin

Öz

Mahkemeağcin, Orta Anadolu'da yer alan Galatia Bölgesi'nin önemli Bizans yerleşimlerinden biridir. Volkanik kökenli tuf kayaların yoğun olduğu bu coğrafya, özellikle Bizans döneminde yerleşimcilerin ilgisini çekmiş; kolay işlenebilir yapısı sayesinde geniş çaplı kaya oyma mimarisinin gelişmesine olanak tanımıştır. Arkeolojik kazılar ve arşiv kaynakları, Mahkemeağcin'in tarihsel süreçteki çok katmanlı kimliğini ortaya koymaktadır. Yerleşim alanı, özellikle Galatlar'ın etkisinde şekillenmiş, ardından Roma İmparatorluk döneminde de Galat kökenli toplulukların varlığını sürdürdüğü bir merkez olmuştur. Bu durum, Mahkemeağcin'e oldukça yakın bir konumda bulunan ve MS 2. yüzyıla tarihlenen bir yazıtta, MÖ 2. yüzyılda yaşamış Tolistobogii kabilesi lideri Ortiagon'un adına rastlanmasıyla epigrafik olarak da desteklenmektedir. Bizans döneminde Mahkemeağcin'in en yakınındaki büyük kent olan Ankyra (günümüzde Ankara), bölgenin dini, idari ve askeri merkezi olarak işlev görmüştür. Bu bağlamda Mahkemeağcin de, yaklaşık 21 kaya oygu mekândan oluşan yapısıyla, dönemin kırsal kompleks örneklerinden biri olarak öne çıkar. Söz konusu yapılar arasında dini amaçlı şapel, idari alanlar, konaklama odaları ve üzüm işlikleri yer almaktadır. Özellikle üzüm işlikleri ve şarap yapımına dair teknik donanım, Bizans döneminde bölgede gelişmiş tarım faaliyetlerinin sürdürüldüğünü göstermektedir. Ayrıca, Tabula Imperii Byzantini (TIB) kaynaklarında adı geçen ve konumu tam olarak tespit edilememiş olan Legna istasyonu ile Mahkemeağcin arasında olası bir bağlantı söz konusudur. Bölgenin antik yol güzergâhına yakın konumu, Mahkemeağcin'in yalnızca üretim değil, aynı zamanda lojistik ve ticaret açısından da stratejik bir noktada yer aldığını düşündürmektedir. Yerleşim, Osmanlı döneminde de kullanım görmüş ve bu döneme ait seramik, lüle gibi küçük buluntularla belgelenmiştir. Osmanlı arşiv kayıtları, Mahkemeağcin'in 15. yüzyıldan itibaren Turasan Bey tarafından kurulan bir vakfın mülkiyetinde olduğunu göstermektedir. 1463 tarihli tahrir defterinde Akçain/Ağcain adıyla anılan köyün tamamı, vakfa bağlı olarak cami, zâviye ve türbe gibi dini yapıların ihtiyaçlarını karşılamak üzere tahsis edilmiştir. Belgelerde, bölgede yaşayan Mihal, babası Yorgi, kızı Gerne ve eşi Mariye gibi kişilerin vakfa tabi köleler olarak geçtiği görülmektedir. Bu veriler, Mahkemeağcin'in Osmanlı döneminde yalnızca bir kırsal yerleşim değil, aynı zamanda dini ve ekonomik bir ağın parçası olduğunu ortaya koymaktadır. Günümüzde Mahkemeağcin ciddi doğal ve insan kaynaklı

tahribatlara maruz kalmış durumdadır. Tüf kayaların dış etkenlere karşı dayanıksızlığı nedeniyle yapılar büyük ölçüde zarar görmüş, bazı odaların ön cepheleri tamamen çökmüştür. Bu durum, yerleşimin hem kültürel miras değeri hem de arkeolojik potansiyeli açısından tehdit oluşturmaktadır. Bu çalışmada Mahkemeağcin'in önemi vurgulanmış ve ileride kapsamlı bilimsel araştırma yapılmasının gereğine dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, Mahkemeağcin, Kaya yerleşimi, Bizans Dönemi

Giriş

İnsan, çağlar boyunca içinde yaşadığı çevreleri ihtiyaçlarına göre sürekli değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Peyzaj her daim bir devinim halindedir. Kayalık peyzajlar, özellikle de işlemeye müsait olan kayalardan oluşan bu doğal çevreler yaşam alanları, dini alanlar ve tarım için kullanılabilir mekanlar haline getirilmiştir. Özellikle Orta Anadolu'da Bizans döneminde oldukça sık rastlanan kaya yerleşimleri buna örnek olarak verilebilir. Bu yerleşimler, Bizans halkının doğal peyzajı nasıl dönüştürdüğünü ve ihtiyaçlarına göre nasıl uyarladığını, insanların doğa üzerindeki kontrol ve manipülasyon kapasitesini göstermektedir. Doğal kayaların oyularak yaşam alanları ve dini yapılar oluşturulması, peyzajın şekillendirilmesi sürecinin bir parçasıdır. Bizans döneminde sıklıkla rastlanan kaya yerleşimleri, insan yaratıcılığı, kültürel direnç ve çevresel adaptasyonun kesişimini temsil etmekte, toplumların doğal peyzajla nasıl etkileşime geçtiğini ve bunu nasıl dönüştürdüğünü anlamak için önemli bilgiler sunmaktadır. Mahkemeağcin yerleşimi de bu anlamda önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Mahkemeağcin, Ankara'nın Kızılcahamam ilçesinde, Galatia Bölgesi'nde yer alan Ankyra'nın Bizans dönemine ışık tutan önemli bir yerleşimdir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından kurtarma kazıları neticesinde arkeolojik bilgilerin elde edilmesi sağlanmıştır. Müze ayrıca, yerleşimin yer aldığı tüf kaya bloğunun korunmasına ve çevre düzenlemesine dönük olarak çalışmalar da yürütmektedir. Mahkemeağcin'in tarihi, arkeolojik ve arşiv verileri aracılığıyla izlenebilmekte olup, Galatlar'dan Roma İmparatorluğu'na ve Bizans dönemine kadar çeşitli kültürel etkilerin izlerini taşımaktadır. Bu çalışmada, Mahkemeağcin'in tarihsel süreçteki önemi ve mevcut durumunun detaylı bir incelemesi sunulmaktadır.

Araştırmanın önemi, Ankyra'da bir Bizans yerleşimi olan Mahkemeağcin'in tarihsel ve kültürel mirasının korunması gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Yerleşim, doğal ve insan kaynaklı tahribatlar nedeniyle ciddi hasar görmüştür. Bu çalışma, Mahkemeağcin'in korunması ve restorasyonu için gerekli önlemlerin alınmasına yönelik farkındalık oluşturmaya amaçlamaktadır. Ayrıca, bölgenin daha geniş bir bilimsel incelemeye tabi tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Mahkemeağcin'in tarihsel ve kültürel önemini ortaya koymak, bölgenin korunması ve restorasyonu için gerekli adımları belirlemek ve bu sürecin bilimsel temellere dayanarak yürütülmesini sağlamak özelinde Anadolu Medeniyetleri Müzesi başkanlığında yürütülen çalışmaların ilk çıktılarını içeren bu makale ile Mahkemeağcin'in bilinirliğini artırmak amaçlanmaktadır.

1. Mahkemeağcin'e Genel bir Bakış ve Bizans Dönemi'nde Mahkemeağcin

Kızılcahamam ilçesi, ormanlık alanları ve su kaynakları ile Ankara'nın Karadeniz'e açılan kapısı gibidir. Ankara-Kızılcahamam yolunun ilçeye girişindeki Kargasekmez Geçidi'nden sonra, batıya doğru ayrılan Gündül yolundan 17 km sonra Mahkemeağcin mahallesine ulaşılmaktadır. Mahkemeağcin köyü ve civarı, volkanik bölge içerisinde yer alır ve buradaki hakim kayaç türü tüftür (Koçan, 2013, s.43). Bölgenin morfolojik yapısı, Geç Oligosen- Erken Miyosen döneminde başlayan neotektonik süreçlerle şekillenmiştir. Bu dönemde meydana gelen ve

Kızılcahamam volkanikleri olarak da bilinen Galatya volkanikleri, Anadolu'daki dört ana volkanik alandan biri olarak dikkat çekmektedir (Varol ve diğerleri, 2008). Sismik olarak Mahkemeağcin yerleşimi aktif Kuzey Anadolu Fay Hattı (NAF) boyunca yer almaktadır ve bu bölge, Kızılcahamam Volkanik Kompleksi veya Galatya Volkanik Provensi (GVP) olarak bilinen Neojen volkanik kayalarla kaplıdır (Kazancı ve diğerleri, 2022, s.660). Kazancı ve Suludere (2019) tarafından yapılan çalışmalarda, Galatya volkaniklerinin, bölgedeki neotektonik hareketlerin bir sonucu olarak ortaya çıktığı ve bu süreçlerin Anadolu'nun genel tektonik yapısı üzerinde belirleyici rol oynadığı vurgulanmaktadır.

Kolay işlenen yapısıyla Mahkemeağcin'deki kaya bloğu Bizans dönemi yerleşimcilerin dikkatini çekmiş ve 2000 metre karelik bir alanda yerleşim tanzimi için tuf, oyularak şekillendirilmiş ve kullanılmıştır (Resim 1).

Resim 1. Mahkemeağcin yerleşmesinin havadan görünümü

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Bölgeye ismini veren Galat sakinleri kendinden önceki egemen kültür olan Frigler'in olasılıkla arazi kullanım prensiplerini devam ettirerek, Mahkemeağcin'in de içinde bulunduğu alanlardaki verimli ovalarda ve bu ovalara açılan vadiler boyunca uzanan tahkimatlı tepeler üzerinde yaşamlarını sürdürmüşlerdi (Vardar, 2005). Mahkemeağcin ve civarındaki Galat varlığına dönük olarak tespit edilmiş ve MS 2. yüzyıla tarihli bir yazıt, MÖ 2. yüzyılın en tanınmış Galat lideri Tolistobogii tetrarkı Ortiagon'un adını taşımaktadır (Resim 2).

Resim 2. Ortiagon adını taşıyan yazıt

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Yazıt, işlenen harflerin karakterinden yola çıkarak Roma imparatorluk dönemine tarihlendirilmektedir. Bu, aslında MS 2 yüzyılda özellikle Ankyra'daki yazıtlar özelinde takip edilebilen¹, toplumun Galat köklerini hatırlamalarının ifadesi olarak görülebilecek bir anlayışın ürünüdür. Yazıt, Mahkemeağcin ve civarındaki sakinlerin Ortiagon'un ailesinden gelen kabile yerleşimcileri olduğuna işaret etmektedir (Niewöhner, 2022, ss.223-225). Nitekim burası Tolistobog kabilesinin topraklarının kuzeybatısını oluşturmaktaydı. Her ne kadar Mahkemeağcin'in yakın çevresinde, Galat yerleşim dokusunu oluşturan bir kale bulunmaması olsa da yörede tespit edilmiş olan devşirme yapı taşlarının işçiliği Hellenistik bir kaleden veya İmparatorluk Dönemi'nde aileye ait prestijli bir yapıdan gelmiş olabileceklerini gösterir niteliktedir (Niewöhner, 2022, ss.223-225). Bir heykel kaidesinin üzerinde yer alan bu yazıt haliyle Galat yerleşiklerin atalarının topraklarında, takdir gören yöneticinin onurlandırılması özelinde heykelinin dikildiğinin kanıtıdır. Roma döneminde de günümüzde bu bölgenin başlıca tarımsal üretim tarım ve hayvancılık idi ve Galatlar öncesi Demir Çağı'nda ve Hellenistik dönemde de geçerli olduğuna dair arkeolojik verilere Gordion özelinde bakıldığında bu durum desteklenmektedir. Darbyshire ve Mitchell bu bağlamda bir Galat merkezi olan Gordion'dan ele geçirilmiş olan tarımsal üretime dönük aletlerin varlığına işaret ederek Galat etki alanında da yerel tarım rejiminin takip edildiğini önermektedir (2000, s.94). Tahkimatlı kalelerin yönetsel organizasyonu ile ovaların krallık tarım ekonomisine katkı sağladığı söylenebilir ki bu durum aslında Galatia ve Paphlagonia, Pontos bölgelerine hâkim olmuş yerel krallıklar için genel idari-ekonomik düzenlemedir². Galat üst düzey yönetici ve elitlerin yönetsel organizasyondaki yerine dair ipuçları da Darbyshire ve Mitchell tarafından değerlendirilmiştir (2000, ss.94-95). Mahkemeağcin yerleşimi, Galat döneminden direk izler barındırmasa da bu yazıt sadece 1 km uzakta İndibi mevkiinde bulunmuş olması nedeniyle en azından henüz tespit edilememiş Roma dönemi'nde Galat kökenli bir topluma ev sahipliği yaptığını açıkça ifade etmektedir.

¹ Bkz. Mitchell ve French, 2019; Kadioğlu, Görkay ve Mitchell, 2011.

² Mithradatlar için bkz. Sökmen, 2016.

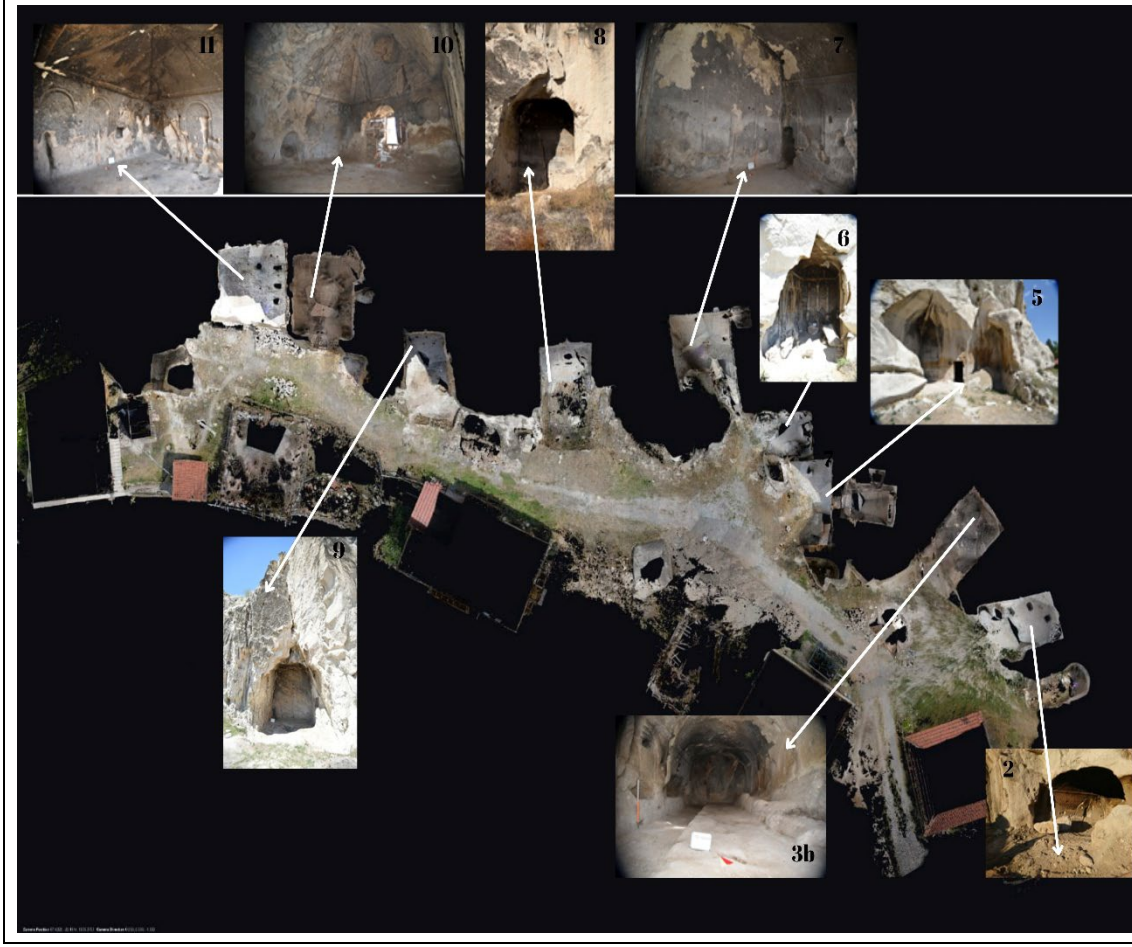
Bizans Dönemi'nde Mahkemeağcin'e en yakın ve etkisi altında olduğu merkez Ankyra/Ankara'dır. Ankyra aynı zamanda Ortodoks piskoposluk hiyerarşisinde dördüncü sırada yer alan Galatia eklesiastik eyaletinin metropolüydü. Dördüncü yüzyılda Ankyra'da üç kilise konsili düzenlenmiştir ve 325 yılındaki Birinci Ekümenik Konsili'nin de başlangıçta burada yapılması planlanmıştır. Gotlar, Persler ve Araplar Ankyra'dan geçmişlerdir. Ancak bu olayların bir işgal veya yıkıma yol açıp açmadığı ya da böyle bir durum geliştirse bunun zamanına dair açık bir kaynak tespit edilememiştir. Ankyra, yedinci yüzyılda Opsikion Themasi'nin ve daha sonra Bukellarion Themasi'nin idari merkezi haline gelmiştir (Peshlow, 2017, s.360). Bölge idari ve askeri yönetim coğrafyasında ve dolayısıyla ticari hareketliliğin vuku bulduğu stratejik bir pozisyonda yer almaktaydı.

Tabula Imperii Byzantini'den (TIB) yola çıkarak Mahkemeağcin Yerleşmesi'nin olduğu mevkilerde Legna istasyonunun adı geçmektedir. Bu istasyon Klaudiupolis-Krateia-Ankyra yolunda Galatia sınırlarında bir yerdir ve lokasyonu henüz bilinmemektedir. TIB'in sağladığı bilgide Garus Vicus'tan 28 mil (42 km), Grentius'tan (Krintheus, TIB 4) 32 mil (48 km) uzaklıkta bulunan bu istasyon, mesafelerin çok olması nedeniyle tam olarak belirlenememiştir. Ancak, Kızılcahamam'da Çeltikçi yakınındaki Bizans ya da Selçuklu dönemi köprü kalıntısının en azından hattın geçtiği bir nokta olduğuna işaret edebileceği düşünülebilir (Belke, 1996, ss.133, 200). Mahkemeağcin de buraya 7 km. kadar uzaklıktadır. Dolayısıyla yol ağının olasılıkla üzerinde olduğu varsayılabilir.

Bizans döneminde, özellikle Orta Anadolu'da ekonomik durum tarım ve ticaret özelinde şekillenmiştir. İyi gelişmiş yol ağı, bu bölgenin ticaret ve kültürel alışveriş için bir kavşak noktası olmasını sağlamıştır. Bölgenin tarım arazileri, özellikle tahıl üretimi açısından verimliydi ve bu da yerel ekonomiyi destekliyordu. Izdebski, Mahkemeağcin'in içinde bulunduğu bölge ile Paphlagonia ve Pontos bölgelerini içeren coğrafyada geç antik dönemden itibaren Ortaçağ boyunca palinolojik veriler ışığında tarım uygulamalarını çok da değiştirecek bir etmen olmadığını, tarımsal üretimin sağladığı refahın doğrusal olup değişiklik göstermediğini vurgular. Örneğin 7.-11. yüzyıllarda bazı geç antik tarımsal faaliyetlerin kesintisiz devam ettiği ve bölge nüfusunun bir değişim göstermediğini ifade eder. Peyzajda hububat tarımı, üzüm yetiştiriciliği, fındık ağaçları ile meracılık faaliyetlerinin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aslında erken modern dönem sonuna kadar bu şekilde devam etmiştir (2012, s.63).

Mahkemeağcin kaya yerleşmesi, tüf kaya kütlelerinin işlenmesi suretiyle oluşturulmuş Bizans dönemine tarihlenen ve Anadolu Medeniyetleri Müzesi bünyesinde gerçekleştirilen araştırmalar ile bilim çevrelerine tanıtılan bir alandır. 2011 yılında kazı ve temizlik çalışmaları ile ilk kez yerleşim anlaşılmaya başlanmıştır. Teraslar halinde iki sıra olarak düzenlenen kaya kütleleri dini, idari ve işlik alanları olarak organize edilmiş odalardan oluşmaktadır. Üst kotta bulunan 1 ile 11 arasında numaralandırılmış yaşam alanları, idari veya dini işleve sahip mekanlar olarak inşa edilmiş olmalıdır. 12 ise iki ucu açık bir geçit gibi görünmektedir. Alt kotta 8 farklı mekan bulunmaktadır ve bu mekanlardan 3 tanesi şarap işliği yani *torcularium*'dur. Mahkemeağcin yerleşmesi kazılar neticesinde tespit edilebildiği kadarıyla toplamda 21 mekandan oluşmaktadır. Her iki kottaki mekanlar dar bir yola açılmaktadır. Özellikle üst kot, alt kotun sağladığı yükseklik farkının yarattığı teras alanına doğru açılmış mekanlar dizisinden oluşmaktadır (Resim 3). Mekanların bazıları, modern köy yerleşiminin tasarruf ettiği alanlar olması nedeniyle erişilemediğinden tam olarak belgelenememiştir. Üst

kotta bulunan mekanlardan ilki bir köy evinin altında olmasından dolayı ulaşılamamaktadır. 2 No'lu oda kısmen ayakta olup odanın giriş kısmı yıkılmıştır. Odanın karşı duvarına işlenmiş bir haç motifi yer almaktadır. 3 No'lu oda iki bölümden oluşmaktadır. Üst kotta bulunan bölümü kısmen ayakta. 3b mekanı üst terasta yer almasına rağmen alt terasa doğru yönelmiştir. Burası üst kottaki mekanın depolama alanı gibi görünmektedir. Mekanın giriş cephesinin üst tarafları ve beşit tonuzun giriş cephesine yakın bölümü kaybedilmiştir. 4 No'lu oda bir kısmı toprağa gömük ve ön kısmı tahrip olmuş bir mekandır. 5 No'lu odanın örtü ve duvarları büyük oranda kaybedilmiştir. Mekanın kuzey ve güneyde kalan yan duvarları kısmen günümüze ulaşmış olup ön (batı) cephe duvarı tamamen yok olmuştur. Üstten düşen kaya parçaları mekanın önünde ve kısmen güney yan duvar önünde yer almaktadır. Dikdörtgen bir açıklık mekana girişi sağlamaktadır ve karşı duvarda bir seki ile sol tarafta mezar odası olabilecek bir oygu (5b) bulunmaktadır. 6 No'lu oda doğu-batı doğrultusunda uzanması, duvar ve tonozundaki yoğun bezeme ve haç tasvirinden dolayı şapel olarak tanımlanmıştır. Batıdaki duvarı tamamen, güney yan duvarı ile tonoz kısımları ise kısmen yıkılmıştır. Duvar ve tonozdan kopan parçalar mekan içerisinde ve kuzey-doğu köşede mekan önünde kayaya dayanmıştır. 7 No'lu oda, tören salonu olabilir diye düşünülmektedir. Bu mekanın giriş kısmında ciddi bir göçük meydana gelmiştir. Odanın tavanı da bu göçükle birlikte yıkılmıştır. Odanın sol arkasından başlayıp sağ ön tarafına doğru uzanan kırık hat, odanın 2024 yılında gittikçe tahrip olmasına neden olmuş ve odayı ulaşılamaz hale getirmiştir (Burada sunulan fotoğraf çökmeden evvel çekilmiştir). 8 No'lu odanın, 7 No'lu oda gibi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir mekan olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu mekanın güney duvarı tamamen, doğu ve batı yan duvarları ile beşik tonoz örtüsü ve zemini büyük oranda kaybedilmiştir. Mekanın sağlam olan arka duvarından itibaren yan duvarları, zemini ve tavanın ancak 1-2 m.lik yan duvarları günümüze ulaşmıştır. Bu mekanla ilişkili olarak sağ tarafta bulunan çıkıntılı alan 8b olarak isimlendirilmiştir ancak ne olduğu anlaşılamamaktadır. 9 No'lu odanın giriş kısmı yıkılmıştır. Bu odanın tavanında bulunan kütlenin her iki tarafında derin kırıklar bulunmaktadır ve düşme tehlikesi yaratmaktadır. 10 No'lu oda kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olup giriş cephesi ve kapı açıklığı dahil tüm duvarlarıyla günümüze ulaşan tek mekandır. Mekanda güney duvarında yer alan boyuna dikdörtgen kapı açıklığı yuvarlak kemerlidir. Kapının doğusunda kalan duvar bölümü kaybedilmiştir. Geç dönemlerde ön kısmı duvar ile örülerek büyük ihtimalle depo olarak kullanılmıştır. 11 No'lu oda da 10 No'lu oda gibi kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı olup güneyde kalan giriş duvarı ile kısmen tonoz örtüsü kaybedilmiştir. Diğer duvar bölümleri ve tonoz örtüsü mevcuttur. Olasılıkla konaklama mekanıdır. Geç dönemlerde giriş kısmı duvar örülerek mekanın kullanımına devam edilmiştir. Bu mekanların aralarında sadece kaya üzerinde tavan kısım çıkıntılarının oldukça az oranda gözleendiği mekanlar da numaralandırılmıştır ancak bunlardan geriye bir şey kalmamıştır.

Resim 3. Yönetim Katının bulunduğu üst kot planı ve odalar

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Bizans döneminin tipik kaya oygu mimarisinin örneklerinin görüldüğü Mahkemeağcın yerleşmesindeki mekanlarda Rodley'in de farklı örneklerle açıklık getirdiği inşa süreçleri takip edilebilmektedir (1985, s.224). Oygu mimarideki ana inşaat faaliyeti kazarak, fazlalıktan kurtularak tasarıya uygun şekil vermeyi içermektedir. Bir mekanın oluşturulmasındaki ana yapısal hususlar ve ekipman bu tip mimarilerde söz konusu değildir. Oymaya yardımcı araçlar, basit iskelele, molozun taşınması için olabildiğince iş gücü ve kaliteli işçiliği ortaya koyabilecek ustaların varlığı yeterlidir. Oygu mimari, kazıldıktan sonraki süreçte düzeltilmesi zorluklarla dolu olan hatta hata olarak günümüze ulaşan aksaklıklara çok açıktır. Nitekim Rodley, Tokalı Kilise'de bu tür aksaklıkların izlerini detaylıca anlatmıştır (1985, s.225). Mahkemeağcın'de de 10 No'lu mekanın tavanında beklenmedik şekilde beliren bir taş bloğu, tavanın ahengini bozmak pahasına bırakılmak durumunda kalmıştır (Resim 4).

Resim 4. Tavanda olduğu gibi bırakılan taş blok

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Öte yandan üst kattaki yan yana bulunan 10 ve 11 no'lu kare planlı mekanlar, duvarlarında kemerli düzenlemeleri ile mütevazı ama yetenekli ustaların bir o kadar da özenerek kayaya itinayla şekil verdiğini ve tasarlandığını ortaya koymaktadır (Resim 5).

Resim 5. No 11. Konaklama Odası

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Bu alandaki gösterişli mekanlardan biri olan 6 no'lu Şapel odası oldukça iyi korunmuş beşik tonozlu bir tavana sahiptir. Mekanın duvarları diğer odalardaki düzenlemelerden daha gösterişli ve kemerli olarak tasarlanmıştır. Bu düzenlemenin örneklerine Orta Bizans Dönemi

Orta Anadolu’unda kaya oyma kiliselerde rastlanmaktadır (Evcim, 2016) (Resim 6). Odanın merkezi konumundaki duvarın ortası kısmına yerleştirilmiş olan oyma haç motifi de yine Erken Bizans’tan itibaren kiliselerin mekansal düzenlemesinde yer almıştır. Bu kattaki diğer bir oda büyük ihtimalle törensel amaçlı kullanılmış olup üçlü kemer ve merkezi konumda bir haç ile dekore edilmiştir (Resim 7). Bu oda maalesef yakın zamanda ön bölümünde olan çökme neticesinde oldukça tahrip olmuştur.

Resim 6. Şapel (No. 6)

Resim 7. Tören salonu (No. 7)

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Yukarıda yer alan odalar günlük yaşamın geçtiği alanlar, genel itibarıyla üst sınıf bir hayatın izlerini barındırmaktadır. Oldukça düz bir kaya düzlemine açılan bu oda sırası genellikle gösterişli kabul ve yaşam odaları, bir şapeli içeren elit bir evi oluşturmaktadır. Kaya yerleşiminin hemen hemen bütün mekanlarında duvarlar profilili silmeler ile yapılmış at nalı şeklinde kör kemerli süslemelere sahiptir. Bu süsleme unsurlarına Anadolu ölçeğinde birçok kaya yerleşiminden örnekler gösterilebilir. 10-11. yüzyıllara tarihlenen Selime-Yaprakhisar yerleşimi (Kalas, 2006) ve Nevşehir’deki 11.-12. yüzyıllara tarihlendirilen Karanlık Kilise’nin dekoratif öğeleri Mahkemeağcin’deki mekanların düzenlemeleri ile örtüşmektedir. Kappadokia ve Frigya bölgelerindeki yine kaya oygu kiliselerde oldukça yaygın görülen Malta haç bezemesi Mahkemeağcin’deki şapel ve tören mekanlarının tavana yakın merkezi noktalarında yer almaktadır (Kalas, 2006; Olcay Uçkan, 2010).

Alt kattaki mekanlar depolama, mutfak ve şarap işlikleri olarak tasarlanmıştır. Bu bölümdeki 8 mekandan ilk oda (No. 1), köy evinin kullanım alanı içinde kaldığından sadece bir depolama alanı olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Hemen yan tarafında kuzey-güney doğrultulu bir şarap işliği yer almaktadır³ (No. 2). Güney duvarı ve tonoz örtüsünün girişe yakın uç kısmı tahrip olmuştur. İşlik, yüksekçe bir üzüm ezme havuzu ve biriktirme haznesi bulunan, önünde geniş dikdörtgen bir ön mekanın bulunduğu bir alandır. Güneri, Kayseri Soğanlı Vadisi boyunca yürüttüğü araştırmalar neticesinde bu tipteki işliklerin yoğunlukta olduğunu belirtmektedir (Ayrıca diğer tipler için de bkz. Güneri, 2021). Ezme havuzuna her iki tarafından merdivenler ile çıkılmaktadır, bu da havuz ile biriktirme teknesi arasında yaklaşık

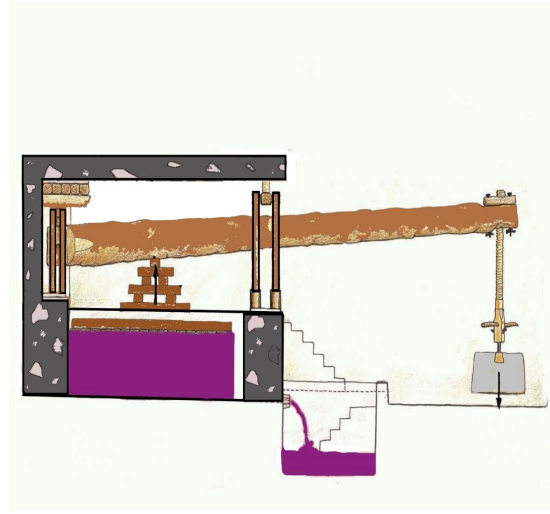
³ 2020 yılı kazı çalışmalarıyla, merkezdeki bu yerleşim dışında Çeltikçi mahallesine doğru olan yönde, Mahkemeağcin’e 5 km uzaklıkta başka bir üzüm işliği daha ortaya çıkarılmıştır. Öte yandan Değirmenyolu’nda da şarap işliği bulunmaktadır.

iki metre kot farkı yaratmaktadır. Tekne kısmının cephesinde, tahliye giderinin üzerinde ve mekanın arka duvarında ortalanmış şekilde birer haç motifi yer almaktadır. Girişe yakın duvarlarına ΕΘ, ΠC, MK şeklinde harf karakterleri kazınmıştır. Ezme işleminin gerçekleştirilmesinde havuzların bulunduğu zeminin arka duvarında yer alan nişlere sabitlenmiş kaldırma kolu bulunmaktaydı (Resim 8-9). Havuza basamaklardan çıkarılan üzümlerin, ahşap bir sıkma aleti marifetiyle sıkıştırılarak suyu alınmaktaydı. Sıkma havuzunun arka duvarında yer alan dikdörtgen yuva, işlemi gerçekleştirecek hatılın arka ucunu sabitlemek için açılmıştır. Odanın hemen hemen ortasına kadar uzanan hatılın diğer ucunda ise ağırlık yer almaktaydı. Ağırlık ya makara sistemi ile ya da vida şeklinde bir mekanizma ile hatılın aşağı çekilmesini ve üzümlerin sıkılmasını sağlamaktaydı⁴ (Resim 9).

Resim 8. Üzüm İşliği (No. 2)

Resim 9. Üzüm sıkma ünitesi (M. Sevim)

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Hatıl ile üzüm çuvalarının arasında havuzun içerisindeki bütün üzümlerin aynı anda ezilebilmesi için paravan ve kule adı verilen ahşaptan aparatlar kullanılmaktaydı. İşlem ilerledikçe kuleye ek yapılarak üzüm suyunun tamamen çıkarılması sağlanırdı. Üzüm işliklerinin sıkma havuzu kenarlarında, baskı işini yapacak ahşap aleti sabitlemek için açılmış yuvalar halen mevcuttur. Ayrıca sıkma havuzları üzümlerin ayakla çiğnenmesi için de uygun genişliktedir ve üzümlerin sıkıldığı havuzun alt kısmında bir tahliye deliği vardır. İşlem sonucu çıkan şıra bu delik marifetiyle daha aşağıdaki şıra havuzuna dökülürdü (Brun ve diğerleri, 2018, s.169). Elde edilen üzüm suyu daha sonra amphoralar ile işlik yanındaki mahzenlere götürülürdü. Burada depolanan işlenmiş ürünün, yukarıda bahsedildiği gibi limanlara ya da Hac yolu üzerindeki yerleşimlere taşınmış olduğu düşünülebilir. Üzüm suyunun sadece şarap yapımında kullanıldığını düşünmemek gerekir. Elde edilen şıra aynı zamanda pekmez ya da iyi bir dezenfektan olan sirke gibi ürünler elde etmek içinde kullanılmış olmalıdır. Mahkemeağcin çevresinde gerçekleştirilmiş yüzey araştırmaları Bizans döneminde bölgede yaygın şarap üretiminin varlığını ortaya koymaktadır⁵. Tespit edilmiş olan Hristiyan

⁴ Plinius, *Naturalis Historia* eserinde şarap ve zeytinyağı üretiminde kullanılan üç farklı pres mekanizmasını açıklamaktadır: ipler ve deri kayışlarla çalışan kiriş presleri, vida ve kiriş sistemleri ve doğrudan vida presleri. Detaylı bilgi için bkz. Burton ve Lewit (2019). Ayrıca torcularium yapılarının İspanya'daki örneklerine dönük olarak bir detaylı çalışma için bkz. Revilla & Martín-Arroyo & Oliveras (2017).

⁵ Alıçdağı ve Değirmenyolu'ndaki işlikler örnek olarak verilebilir. Buradaki işlik alanları ne yazık ki kaçak kazılarla tahrip olmaktadır. İlk belgeleme Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından yapılmıştır.

sembollerle süslenmiş pres ağırlıkları, yerel taş işçiliğinin bir ürünü olarak değerlendirilmekte ve bölgenin erken Hristiyan dönemindeki ekonomik faaliyetleri ve dini uygulamaları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır⁶.

Kudüs'teki Akeldama Manastırı'nda bulunan şarap işliğı, kayaya oygu mekansal düzenlemesi bağlamında Mahkemeağcin ile benzerlik göstermektedir. Yerel tüketim ve ihracaat için büyük miktarlarda üretim yapılan bu yerdeki şarap presleri Bizans döneminin ileri teknolojisini ve verimli üretim yöntemlerini yansıtmaktadır. Fermantasyon kapları etrafında inşa edilen merkezi çalışma yüzeyi, üzümün doğal fermantasyon sürecini optimize ederken, toplama kapları ve küçük nişler, şarap üretim sürecinin verimliliğini artırmaktadır (Dray, 2015, s.193).

Mahkemeağcin'deki üretim alanının çalışma düzenine dair iyi bir örnek, São Mamede Lorvão Manastırı'na ait, Egeas tarafından 8. yüzyıldaki Liébanalı Beatus'un yorumuna dayanarak kaleme alınmıştır (Resim 10). 12. yüzyıla tarihli olan kitapta yer alan betimlemelerden biri olan f.172v betimi üzüm hasadı ve üzümlerin preslenmesini konu almaktadır (Nascimento, 2016). Bu betimde Hazreti İsa'nın büyük hasır bir şapka giyinmiş olarak elinde orak ile hasat esnasında gösterildiği metaforik bir aktarım vardır. Öte yandan betim, şarap yapım sürecinin detaylarını içermesi bakımından önemli bir kaynaktır. Burada, ahşap kolun çalışma prensibi gösterilmektedir.

Resim 10. Lorvao Kodeksinden f.172v betimi

Alt kottaki mekanlar depolama ve şarap işliğı düzeninde sıralı olarak devam etmektedir. Şarap işliğinin hemen yanındaki mekan ise sol yan duvarı boyunca seki bulunan bir dikdörtgen odadır (No. 3) ve olasılıkla depolama amacıyla oluşturulmuştur. İkinci bir işlik alanı (No. 4), ilki ile oldukça benzer mimaridedir (Resim 11). Giriş bölümünün hemen sol tarafında kare planlı bir

⁶ Bölgedeki bağcılık ve şarap üretiminin önemine işaret eden bu bulgular için bkz. Mitchell & Niewöhner & Vardar & Vardar, (2021).

oygu bulunmaktadır. İşliğin yan duvarlarında daha sonraki kullanıma işaret eden müdahaleler, oyuklar bulunmaktadır.

Resim 11. Alt kottaki ikinci şarap işliği

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

İşlik alanının solundan devam edildiğinde yine köy evlerinden biri tarafından kullanılmakta olan bir oda bulunmaktadır (No. 5). Ancak buraya erişilememiştir. Bu mekanın da solunda yan duvarları olmayan basit bir oygu alan görülmektedir (No. 6). Bu kot, köy evleri tarafından yoğun olarak tasarruf edildiğinden mekanların çoğu henüz tespit edilememiştir. Son olarak, kazılarla temizlenerek anlaşılır kılınmış olan 7. ve 8. mekanlar doğrudan ilişki içindedir (Resim 12). 7 No'lu oda, 3. No'lu odayla benzerlik gösterir ve buradaki seki, mekanın sağ yan duvarında yer almaktadır. Sol taraftaki duvara ise iki tane niş açılmıştır. Tavanda bir havalandırma deliği bulunan bu mekanın işlevi net değildir ancak mutfak olabileceği gibi, Güneri'nin belgelediği Soğanlı Vadisi'ndeki örnekleri andıran nişler ve baca boşluğu nedeniyle işlik de olabileceği düşünülmektedir (Güneri, 2013, s.121). Sağ duvara alelade açılmış bir oyuktan 8. Mekana yani şarap işliğine ulaşım sağlanmıştır. İşlik diğer iki örneklerle benzer tiptedir, ancak ezme havuzuna erişen merdivenler burada yoktur. Şıra biriktirmeye yönelik iki haznesi bulunmaktadır. Mekanın işçilik kalitesi diğerlerinden farklı olarak gelişmiş bir izlenim vermektedir.

Mahkemeağcin'deki kurtarma kazıları maalesef arkeolojik küçük buluntu açısından oldukça zayıftır. Osmanlı dönemi'nden kap ve lüle parçaları ile birkaç Bizans Dönemi seramik fragmanı ötesinde bir veri elde edilmemiştir.

Resim 12. 7. ve 8. Mekanlar

Kaynak: Anadolu Medeniyetleri Müzesi Arşivi

Mahkemeağcin kaya yerleşmesinin dağılım gösterdiği alanda arkeolojik araştırmalar kapsamında jeofizik çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. 2021 yılında Kızılcahamam Kaymakamlığı tarafından desteklenen ve Ankara Üniversitesi YEBİM'den Prof. Dr. Kadioğlu ve ekibince hazırlanıp sunulan rapor, üzeri örtülü durumda olan kaya oygu mekanların varlığını ortaya koymuştur. Yapılan çalışma özelinde GPR derinlik düzlem kesitleri oluşturulmuş ve yapıların konum ve derinlik bilgileri konusunda fikir sağlanmıştır. Kaya yerleşiminin köye doğru olan üst bölümünde ve tepede bulunan deponun batı tarafında yaklaşık 5 metre derinliklerde olası boşlukların olduğu görülmüştür. Deponun yanında olduğu görülen boşluk alanlar büyük ihtimalle doğal oluşumlara işaret etmektedir. Köyün camisinin önünde başlayarak 48/a nolu konutun bitimine kadar olan bölgede Anadolu Medeniyetleri Müzesi tarafından yapılan kazılarla belirlenmiş bir mekan daha bulunmaktadır. Buranın devamında yaklaşık 3.5-4.0 metre ve 10 metre derinliklerde üst bölümünün başladığı düşünülen 5 boşluk alanı yine GPR verileri sayesinde belirlenmiştir. Böylece 21 olduğu düşünülen mekan sayısı bu çalışma ile ileride yapılacak olan arkeolojik araştırmalarla artacak gibi görünmektedir.

2. Osmanlı Dönemi'nde Mahkemeağcin / Akçain

Mahkemeağcin ve çevresini kapsayan bölge 1423 tarihinden itibaren Turasan Bey tarafından kurulan vakfiyenin arazisidir. Kaya yerleşiminin bulunduğu Yabanovası nahiyesinde Akçain/Ağcain köyünün tamamı, arazisi, Osmanlı dönemi'nde bu bölgede yaşamış olan Mihal, babası Yorgi, kızı Gerne ve eşi Mariye isimli yerleşiklerin köle olduğu ve vakfa tabi oldukları ifade edilmektedir (Kılıcı, 2014, s.116). 867 / 1463 tarihli tahrir defterinde Akcain'in bulunduğu köylerin bu vakıf kapsamında olduğu, Ankara'da bulunan bir caminin, zâviyenin ve türbenin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik vakfedildiği belirtilmiştir (Arıkan, 1958).

Geç Osmanlı döneminden Mahkemeağcin/Ağcain ve çevresinde ancak birkaç ev onarımlar geçirerek günümüze ulaşabilmiştir. Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nin gerçekleştirdiği arkeolojik kazı çalışmalarında köydeki Osmanlı dönemi yaşantısını doğrulayan küçük buluntular da ele geçmiştir. Mahkemeağcin içindeki üzüm işliğinde ele geçen XIX. yüzyıla ait lüle ve seramik parçaları ile köyün 5 km uzağındaki üzüm işliğinde çıkarılan diğer bir lüle parçası, Geç Osmanlı dönemindeki yaşama ait izlerdir. Geç Osmanlı dönemindeki kullanıma işaret eden bir başka örnek olarak, özellikle bazı konaklama odalarının zeminlerine oyulmuş çukurlar gösterilebilir. İkincil kullanıma ait oldukları asimetrik konumlarından dolayı net olarak görülmekte, kısa kenarlarındaki menteşe yuvalarından oyukların ahşap bir kapakla kapatıldığı anlaşılmaktadır. Soğuk tutabilmek amacıyla bozulması muhtemel yiyeceklerin depolandığı bir alan ya da mekanın işlevine yönelik olarak dolap gibi kullanıldığı düşünülmektedir. Bazı odalarda ise duvar ve seki içlerinin oyularak hayvan yemliği yapıldığı görülmektedir. Ayrıca duvarlarda bulunan çok sayıdaki hayvan bağlama delikleri de mekanların uzun zaman ahır olarak kullanıldığını göstermektedir.

3. Kaya yerleşiminin mevcut durumu

Mahkemeağcin kaya yerleşimindeki mevcut mekanlar ve ortaya çıkarılan odalar, kaya bloğunun tuf olmasından dolayı çevresel koşullarından oldukça fazla etkilenmektedir. Zaman içerisinde doğal yollarla gerçekleşen ve insan marifetiyle oluşan tahribatlar neticesinde yerleşim günümüze oldukça tahrip olarak ulaşabilmiştir. Mekanların hava koşullarına bağlı olarak, yağmur ve güneşe maruz kalan ön cepheleri daha çok zarar görmüştür. Son olarak 1958 yılında meydana gelen büyük yıkımda odaların ön cephelerinin büyük bir kısmı çökmüştür. Üst kattaki konaklama odalarından sadece birinin girişi ile bir işliğin girişi ayakta kalabilmiştir. Mekanlarının hepsinde büyük çatlaklar tespit edilmiş olup, son iki yılda gerçekleşen çökmeler gibi yenilerinin de yakın bir zamanda olacağını yüksek bir ihtimal olarak ortaya koymaktadır. Hava koşullarının getirdiği tahribata oldukça açık olan tuf kayalığın dış etkenlerden koruyarak ayakta kalabilmesini sağlamak için restorasyon-konservasyon çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Sonuç

Mahkemeağcin, eğer Legna istasyonunun buraya yakın bir yerde bulunduğu ya da doğrudan bu yerleşimin kendisi olduğu kabul edilirse, Ortaçağ Bizans yerleşim düzenine uygun şekilde yol ağına yakın bir noktada konumlandırılmış olabilir. 10. ve 11. yüzyıllar, kırsal alanların mekansal dönüşüm geçirdiği bir dönemdir. Bu bağlamda, köy toplumu zayıflamış ve köyler kilise ile toprak sahiplerinin kontrolünde özel mülkiyete dönüşmüştür. Aynı zamanda, 10. yüzyılda güçlenmekte olan aristokrasinin geniş mülkleri bulunmaktaydı; köylüler ve askerler ise onların otoritesi altındaydı. Aristokrasi, kırsal alanları kontrol eden askeri aristokrasi ile başkentte yaşayan sivil aristokrasi olarak iki gruba ayrılmıştı (Öztürk, 2010, s.329). Mahkemeağcin kaya yerleşmesinde izlenen şapel, kabul salonu ve şarap işlikleri gibi mekanların bir aradığı, bu komplekslerin kırsal ekonominin gerektirdiği tasarımla ve toplumun üst sınıfı tarafından kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu tür kompleksler, Orta Bizans Dönemi'nde Orta Anadolu'da yaygın olarak görülmektedir ve karşılaştırma örneklerinden yola çıkarak Mahkemeağcin yerleşmesi 11.-12. yüzyıl civarlarında iskan edilmiş olmalıdır. Büyük bir tarımsal kompleksin varlığı ve çok sayıda şarap pres, bu yerleşimin geniş arazilere sahip olduğunu göstermektedir. Bizans elitleri, kırsal yerleşimlerin ekonomik ve idari yaşamında önemli bir rol oynamış, yerel tüketim ve ticaret için gerekli ürünlerin üretiminde etkin olmuşlardır. Mahkemeağcin'deki şarap işlikleri ile sofistike tarımsal altyapının varlığı,

bağcılık ve şarap üretiminin, işlik alanının üst katında bulunan mekanların dekorasyonları ve düzenlemeleri üzerinden yola çıkarak elitler tarafından yönetilen önemli bir ekonomik faaliyet alanı olduğunu göstermektedir. Bu kaya oygu mekanlardaki dekoratif unsurlar, ikonografi, pratik ve estetik kaygıların birleşimini göstermektedir. İnşaat ve dekorasyonda gösterilen bu özen, elitlerin kendi toplulukları içinde kültürel ve dini gelenekleri teşvik etme ve koruma rolünü vurgular niteliktedir.

Kaya yerleşmesinin hemen yakın çevresinde Hellenistik dönem yapı taşlarının devşirme olarak tespit edilmiş olması ve bir yazıtın bulunması, alanın tarihsel sürecinin izlerini ortaya koymaktadır. Galatlar'ın Tolistobog kavminin lideri Ortiagon'u anan bir anıta ait olan yazıt, kültürel süreklilik içindeki bölgenin Roma dönemi boyunca da bu ailenin kırsal mülklerinin merkezi olmuş olmalıdır.

Kaya yerleşimi ve işlikler, zaman içinde önemini yitirmiş, odalar ardından farklı amaçlarla kullanılmaya başlanmıştır. Kazılarda ele geçen XIX. yüzyıl seramik ve lüle parçaları ile oygu odaların önünde ayakta kalan birkaç sivil mimarlık örneği, Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde bölgedeki varlığına işaret etmektedir.

Bazı kaya oyma yapılarında büyük çatlakların olduğu ve kaya kütlelerinin yerinden koparak düştüğü gözlemlenmiştir. Bu durum, Kızılcahamam-Çamlıdere Jeopark Projesi'nin 23 jeosit durağından biri olan ve 1. derece arkeolojik sit alanında bulunan bu yapıların, Mahkemeağcın köyünde yaşayanlar ile ziyaretçiler/turistler için bir güvenlik tehdidi oluşturmaya yol açmaktadır. Yerleşim doğal koşullar ve insan eliyle yapılan tahribatlar nedeniyle oldukça zarar görmüştür. Özellikle güneş ve yağmura maruz kalan yapıların ön kısımları zaman içerisinde yıkılmıştır. Kaya yerleşiminin, önüne inşa edilen Geç Osmanlı konutları ile beraber Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine kadar kullanıldığı anlaşılmaktadır. Mahkemeağcın mahallesi kaya yerleşimi yapılarını, çevresine ait arkeolojik buluntuları ve tarihsel geçmişini dönemler halinde ele alarak incelemek daha anlaşılır olacaktır. Bunun yanı sıra, Mahkemeağcın kaya yerleşiminin korunması ve restorasyonu için gerekli önlemlerin alınması, bölgenin tarihi ve kültürel mirasının gelecek nesillere aktarılabilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Mevcut yapıların restore edilmesi ve çevresinin düzenlenmesi, bölgenin turizm potansiyelini artırabilir ve yerel ekonomiye katkı sağlayabilir. Ayrıca, daha detaylı arkeolojik araştırmalar ve kazılar, bölgenin tarihi hakkında daha fazla bilgi edinmemize yardımcı olabilir ve Mahkemeağcın'ın bölgedeki önemi hakkında yeni perspektifler sunabilir. Öte yandan Mahkemeağcın Köyü, Kızılcahamam-Çamlıdere bölgesinin önemli jeolojik miras alanlarından biridir. Bu bölge, özellikle volkanik yapıları ve tüf kayaları ile dikkat çekmektedir ve korunması gerekli alanlardandır.

Kaynakça

- Arıkan, M. (1958). H. 867 tarihli Ankara Tahrir Defteri (Açıklamalarla metin tespiti), [Doktora tezi], Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Belke, K. (1996). Paphlagonien und Honorias (Band 9). H. Hunger (ed.), *Tabula Imperii Byzantini* (Bd. 249). Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Brun, J. P., Garnier, N., & Olcese, G. (2018). Archaeology and Economy in the Ancient World-19th International Congress of Classical Archaeology, Cologne/Bonn. <https://doi.org/10.11588/propylaeum.640>
- Burton, P., & Lewit, T. (2019). Pliny's Presses: the True Story of the First Century Wine Press. *Klio*, 101(2), 543–598. <https://doi.org/10.1515/klio-2019-0041>
- Darbyshire, G., Mitchell, S., & Vardar, L. (2000). The Galatian Settlement in Asia Minor. *Anatolian Studies*, 50, 75–97. <https://doi.org/10.2307/3643064>
- Dray, Y. (2015). The Wine Making Process in the Improved Byzantine wine press. A. Diler, K. Şenol, & Ü. Aydınoğlu (Eds.), *Olive Oil and Wine Production in Eastern Mediterranean During Antiquity* (International Symposium Proceedings 17–19 November 2011 Urla-Turkey) (pp. 191–199). İzmir.
- Evcim, S. (2016). Frigya Bölgesi'nde Bizans Dönemi Kaya Mimarisi. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 6(3), 861-876. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/odusobiad/issue/26332/280114>
- Güneri, D. (2021). Soğanlı Vadisi Şarap İşlikleri. *Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi*, 7(15), 387-408. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijhe/issue/62183/901028>
- Izdebski, A. (2012). The Changing Landscapes of Byzantine Northern Anatolia. *Archaeologia Bulgarica*, 16, 47-66.
- Kadioğlu, M., Gökay, K., & Mitchell, S. (2011). Roma Döneminde Ankyra. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kalas, V. (2006). The 2004 survey of the Byzantine settlement at Selime-Yaprakhisar in the Peristrema Valley, Cappadocia. *Dumbarton Oaks Papers*, 60, 271-293.
- Kazancı, N., & Suludere, S. (2017). Geç Oligosen-Erken Miyosen Döneminde Anadolu'da Volkanizmanın Gelişimi. *Journal of Geological Studies*, 45(2), 123-145. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/145644>
- Kılıcı, A. (2014). Turasan Bey Ankara'da Erken Osmanlı Ümerasından Turasan Bey ve Eserleri. Ankara.
- Koçan, N. (2013). Kızılcahamam-Çamlıdere (Ankara) Bölgesi Jeolojik Mirasının Koruma Kullanma Potansiyeli. *Kastamonu University Journal of Forestry Faculty*, 13(1), 36-47. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17231/179957>
- Mitchell, S., & French, D. (2019). The Greek and Latin Inscriptions of Ankara (Ancyra) 2: Late Roman, Byzantine, and Other Texts. *Vestigia* 72. Munich: Verlag C. H. Beck.
- Mitchell, S., Niewöhner, P., Vardar, A., & Vardar, L. E. (2021). Church Building and Wine Making East of Ankara. Regional Aspects of Central Anatolia in the Early Byzantine Period. *Gephyra*, 21, 199-229. <https://doi.org/10.37095/gephyra.875328>
- Nascimento, A. (2016). Os antigos códigos de Lorrão: balanço de pesquisa e recuperação de tradições. Município de Penacova.
- Niewöhner, P., Vardar, A., Mitchell, S., & Vardar, L. E. (2022). Churches, Caves, and Fortifications in the Upper Siberis/Kirmir River Valley. On the Byzantine Settlement Archaeology of Rural Galatia, Central Anatolia: With an Appendix on a Roman Statue for Ortiagon, Tetrarch of the Tolistobogii. *Istanbul Mitteilungen*, 72, 1-73. <https://doi.org/10.11588/ista.2023.72>
- Olçay Uçkan, B. Y. (ed). (2010). Rock Architecture in Phrygia in Byzantine Period. Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, Eskişehir.
- Öztürk, F. G. (2010). A comparative architectural investigation of the Middle Byzantine courtyard complexes in Ağırsaray—Cappadocia: Questions of monastic and secular settlement [Doktora tezi], Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara.

- Peschlow, U. (2017). Ancyra. In P. Niewohner (Ed.), *The archaeology of Byzantine Anatolia: From the end of late antiquity until the coming of the Turks* (online edn). Oxford Academic. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190610463.003.0011>
- Revilla, V., & Martín-Arroyo, D., & Oliveras, A. (2017). The Wine Economy in Roman Hispania. *Archaeological Data and Modellization*. J. R. Rodríguez (ed.), *Roman Economy: New Perspectives*, Barcelona University Press, 189-237.
- Rodley, L. (1985). *Cave Monasteries of Byzantine Cappadocia*. Cambridge.
- Sökmen, E. (2016). *Surveying the Pontic landscape through the fortresses of the Mithradatids* [Yayınlanmamış Doktora tezi], Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara
- Vardar, L. (2005). Galatia Bölgesi Kaleleri/Yerleşmeleri Yüzey Araştırması: Ankara ve Kırıkkale İlleri 2003, Anadolu Medeniyetleri Müzesi 2003-2004 Yıllığı, 309-332.
- Varol, E., Temel, A., Gourgaud, A. (2008). Textural and Compositional Evidence for Magma Mixing in the Evolution of the Çamlıdere Volcanic Rocks (Galatean Volcanic Province), Central Anatolia, Turkey. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 17(4). Erişim adresi: <https://journals.tubitak.gov.tr/earth/vol17/iss4/4>

Kadın İstihdamının GSYİH Üzerindeki Etkisinin Görünüşte İlişkisiz Regresyon Kullanılarak Değerlendirilmesi

Evaluation of the Impact of Women's Employment on GDP Using
Seemingly Unrelated Regression

Aslı OKAY TOPRAK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Kırklareli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kırklareli, Türkiye

Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Economics, Kırklareli, Türkiye

a.okaytoprak@klu.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6575-2471>

<https://ror.org/00jb0e673>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 21.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 26.12.2024

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Okay Toprak, A. (2025). Kadın İstihdamının GSYİH Üzerindeki Etkisinin Görünüşte İlişkisiz Regresyon Kullanılarak Değerlendirilmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 170-186. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1487352>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Evaluation of the Impact of Women's Employment on GDP Using Seemingly Unrelated Regression

Abstract

This study analyzes the impact of women's employment rates on GDP in Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece, which have different trends in women's employment in relation to their social structures compared with Western European countries. Although many structural reforms have been implemented in recent years to increase women's employment, the countries considered in this study have lower employment rates, gender inequalities, and interruptions in women's career processes due to gender roles more frequently than in Western European countries. Hungary, Romania, Bulgaria, Czechia, and Poland are among the former Eastern Bloc countries. For this reason, there is an employment structure that comes from the past and differs from Western European experience. The full employment policy and high public expenditures experienced by the former Eastern bloc countries in the past were replaced by efforts to adapt to the free-market economy after the collapse of the Soviet Union. Although Greece has no Eastern Bloc experience, it falls behind Western Europe in terms of chronic problems like unemployment and gender inequalities. Although Greece does not have an Eastern bloc experience, it lags Western Europe in terms of chronic problems, such as high unemployment and gender inequalities. This study aims to examine the relationship between women's employment and GDP from a regional perspective and to suggest policies that can be implemented in this direction. With the help of GDP, female employment rate, urban population ratio, trade as a share of GDP, and final consumption expenditure data of the six countries for the period 1992-2022, estimates were made using the seemingly unrelated regression model (SUR). The SUR used in this study uses the correlation between the error terms in various equations to produce more accurate forecasts. When error terms are correlated, SUR uses this information to produce more accurate parameter estimates. Therefore, SUR is effective for modelling many dependent variables that may be affected by different conditions. In other words, SUR enables more comprehensive testing of economic hypotheses with many interdependent variables. Thus, it is a useful tool for regional analysis. To use the SUR model, the time unit should be at least 30 periods, and the number of units considered should be less than 10. In this study, while the female employment rate was statistically insignificant for Poland, Romania, and Greece, the effect of the female employment rate on GDP in Hungary, Czechia, and Bulgaria was 0.13%, 0.50%, and 0.23%, respectively. According to the general results of the SUR model, a 1% increase in female employment leads to an increase of approximately 0.16% in the GDP. In all the countries included in the study, final consumption expenditure was found to be the variable with the most intensive effect on GDP. This study is unique in that it addresses both the current period interval and econometric methodology used. With the help of the SUR model, both country-specific and holistic results of the six countries in general can be handled.

Keywords: Economic Growth, Women Employment, Gender Inequality, Eastern European Economies, SUR Model

Kadın İstihdamının GSYİH Üzerindeki Etkisinin Görünüşte İlişkisiz Regresyon Kullanılarak Değerlendirilmesi

Öz

Bu çalışma, sosyal ve toplumsal yapıları itibarıyla kadın istihdamı konusunda Batı Avrupa ülkelerinden farklı eğilimlere sahip olan Macaristan, Çekya, Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Yunanistan'da kadın istihdam oranlarının GSYH üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Her ne kadar son yıllarda kadın istihdamını artırmaya yönelik birçok yapısal reform hayata geçirilmiş olsa da bu çalışmada ele alınan ülkelerde Batı Avrupa ülkelerine kıyasla daha düşük istihdam oranları, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve toplumsal cinsiyet rolleri nedeniyle kadınların kariyer süreçlerinde kesintilere daha sık rastlanmaktadır. Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Çekya ve Polonya eski Doğu Bloku ülkeleri arasında yer almaktadır. Bu nedenle geçmişten gelen ve Batı Avrupa deneyiminden farklılaşan bir istihdam yapısı söz konusudur. Eski Doğu Bloğu ülkelerinin geçmişte yaşadığı tam istihdam politikası ve yüksek kamu harcamaları, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından yerini serbest piyasa ekonomisine uyum sağlama çabalarına bırakmıştır. Yunanistan'ın bir Doğu bloğu deneyimi olmamasına rağmen, yüksek işsizlik ve cinsiyet eşitsizliği gibi kronik sorunlar açısından Batı Avrupa'nın gerisinde kalmaktadır. Yunanistan'ın bir Doğu Bloku deneyimi olmamasına rağmen, yüksek işsizlik

ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi kronik sorunlar açısından Batı Avrupa'nın gerisinde kalmaktadır. Bu çalışma, kadın istihdamı ve GSYİH arasındaki ilişkiyi bölgesel bir perspektiften incelemeyi ve bu doğrultuda uygulanabilecek politikalar önermeyi amaçlamaktadır. Altı ülkenin 1992-2022 dönemine ait GSYH, kadın istihdam oranı, kentsel nüfus oranı, ticaretin GSYH içindeki payı ve nihai tüketim harcamaları verileri yardımıyla görünüşte ilişkisiz regresyon modeli (SUR) kullanılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Bu çalışmada kullanılan SUR tahmincisi, daha doğru tahminler üretmek için çeşitli denklemlerdeki hata terimleri arasındaki korelasyonu kullanmaktadır. Hata terimleri ilişkili olduğunda, SUR bu bilgiyi daha doğru parametre tahminleri üretmek için kullanır. Bu nedenle SUR, farklı koşullardan etkilenebilecek çok sayıda bağımlı değişkenin modellenmesinde etkilidir. Başka bir deyişle SUR, birbirine bağlı çok sayıda değişken içeren ekonomik hipotezlerin daha kapsamlı bir şekilde test edilmesini sağlar. Bu nedenle, bölgesel analiz için kullanışlı bir araçtır. SUR modelini kullanmak için zaman biriminin en az 30 dönem olması ve dikkate alınan birim sayısının 10'dan az olması gerekmektedir. Bu çalışmada, Polonya, Romanya ve Yunanistan için kadın istihdam oranı istatistiksel olarak anlamsız çıkarken, Macaristan, Çekya ve Bulgaristan'da kadın istihdam oranının GSYH üzerindeki etkisi sırasıyla %0,13, %0,50 ve %0,23 olmuştur. SUR modelinin genel sonuçlarına göre, kadın istihdamındaki %1'lik bir artış GSYH'de yaklaşık %0,16'lık bir artışa yol açmaktadır. Çalışmaya dahil edilen tüm ülkelerde, nihai tüketim harcamaları GSYH üzerinde en yoğun etkiye sahip değişken olarak bulunmuştur. Bu çalışma hem cari dönem aralığını hem de kullanılan ekonometrik metodolojiyi ele alması bakımından özgündür. SUR modeli yardımıyla hem ülkeye özgü hem de altı ülkenin geneline ilişkin bütüncül sonuçlar ele alınabilmektedir.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Büyüme, Kadın İstihdamı, Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği, Doğu Avrupa Ekonomileri, SUR Model

Introduction

Economic growth is characterized as the sum of several elements including productivity growth, technological advancement, international trade, physical and human capital growth, and foreign direct investment. However, in addition to these aspects of economic growth, long-term viability has become increasingly important. In this scenario, obtaining strong economic growth rates is no longer sufficient, and environmental and social factors must also be considered. To achieve economic growth, it is critical to address issues such as excessive resource use, environmental degradation, and socioeconomic disparity in terms of sustainability. In this regard, it is critical that women, who account for half of the population, are included in the labour force when combining economic growth with sustainability and social welfare indices (Arıcıoğlu and Kutlutürk, 2023, p.1). While GDP is an economic statistic used to evaluate a country's economic performance, it usually includes various data. The total monetary or market worth of all completed goods and services produced inside a nation's boundaries over a specific period is known as the GDP. It is a strong indicator of a country's economic health, and politicians and economists commonly use it to evaluate growth, compare countries, and explain actions. However, GDP has limitations because it ignores economic distribution, environmental impact, and quality of life.

Women's employment is meaningful to GDP for a variety of reasons. Women's employment increases household spending power, which boosts consumption and, ultimately, per capita income. Employment options for women can help to alleviate poverty. Women with access to labor and income can improve their living conditions while also contributing to the economic stability of their families and communities. Poverty reduction improves economic stability and growth. As more women enter the labour force, they tend to have fewer children and devote more time to their education and development. Entrepreneurship fosters innovation, competition, and economic diversification, crucial to long-term financial success. Women have a lower position in poorer countries than in rich ones. Rises in per capita income led to rises in several gender equality indices. This suggests that market failures that prevent

investment in women in developing countries may exist but are typically fixed as development progresses. Religious beliefs, local issues, and civil liberties significantly influence gender differences in health and education. These ongoing gender disparities demonstrate that underinvesting in women is still not a sound business strategy and that gender disparities in educational attainment impede economic growth. Societies that do not invest in girls experience slower growth and lower incomes (Dollar and Gatti, 1999, p.1).

Utilizing the abilities and skills of the entire population, including women, ensures that human resources are fully utilized. When a significant portion of the population is underutilized, it leads to inefficiencies and economic losses. Employing women expands the range of talents and skills used in the economy, resulting in better resource allocation and higher GDP. In conclusion, women's participation in the labour force boosts overall economic growth, while also fostering a more equitable and sustainable economic environment. The feminization U idea is also commonly utilized in the research on women's employment. According to Goldin, the trend of women's labor force participation is U-shaped during the economic development process. According to Goldin, the cause for the downward U-shaped participation curve is a combination of the initially large income effect, the weak substitution effect, and the shift in production site from the house to the factory. Women enter labor at a later stage of economic development, and their social, political, and legal status often improves as the economy advances. The explanations were examined in terms of the change in female schooling relative to boys when educational resource limits were lifted, as well as women's ability to work in the white-collar sector following school graduation. Their higher education and ability to work in more prestigious occupations boosts the substitution effect while reducing the income impact. As the substitution effect begins to surpass the income impact, the upward section of U emerges, ushering in the era of female labor force participation (Goldin, 1995, p.88). This study evaluates the impact of women's employment rates on economic growth in Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece, which have similar socio-economic structures and differ from Western Europe in terms of norms regarding women's working lives. Eastern Europe has a structure in which non-individual structural variables become more important because of the Soviet experience. Eastern Europeans' perspectives toward gender and employment possibilities differ from those in Western Europe due to their unique historical experiences. As a result, women's prospects for growth in business are diverse (Hanson and Wells-Dang, 2006, p.17).

This study adds to the extant literature by providing a regional perspective on women's employment in Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece. A regional perspective on women's employment is valuable because it reflects social and socioeconomic structural disparities in policy approaches and practices. The influence of women's employment on GDP obtains not just an economic benefit, but also a significant social advantage in terms of boosting overall household living standards. It might be discussed that the countries of southern and eastern Europe, which we examined in this study, can gain both socially and economically from an increase in women's employment to catch up with western Europe in terms of living standards.

1. Literature Review

There is general agreement that there is a positive association between female employment rates, GDP, and GDP per capita. Studies on women's employment, pay disparity, the economic benefits of higher education for women, and the feminization U theory are

prominent. In addition, there are studies in the literature on the impact of disparities in beliefs toward gender roles on women's career opportunities. Dollar and Gatti (1999) investigated if underinvestment in girls' education is a compelling economic decision in developing countries, whether evidence of market failures could contribute to underinvestment in girls' education, and whether these failures reduce as countries grow. The study believes that underinvestment in girls' education is more than just a financial issue and that fundamental societal characteristics like religious preferences and the breadth of civil rights heavily influence gender inequality in education and other areas. The study also concludes these social links make the observed inequality highly unlikely to be economically beneficial. According to the study's model, at lower development levels, gender disparity in schooling has less effect on growth; at higher development levels, it has a greater influence. The economic evidence presented in this study implies governments must pay a price for gender equality through slower growth. The fact that religious variables consistently explain differences in gender inequities suggests that certain societies value inequality and are ready to pay the price for it. The study also concludes that these social linkages make it highly improbable that the observed inequality will be economically advantageous. According to the study's model, gender inequality in education has a negligible impact on growth during lower stages of growth but a more prominent influence at higher stages. The economic evidence presented in this study implies governments must pay a cost for gender equality in terms of slower growth. The fact that religious variables consistently explain gender differences suggests that certain societies value inequality and are ready to pay a price for it (Dollar and Gatti, 1999, pp.2-3).

Knowles et al. (2002) Investigated the implications of gender inequalities in education on development, specifically if increased female schooling leads to higher long-term labor productivity. They constructed a neoclassical growth model with male and female education as independent explanatory variables. The empirical findings indicate female education receives a statistically significant beneficial impact on labor productivity. Male education, on the other hand, sustains an ambiguous impact on labor productivity. Nonetheless, the study's findings indicate that gender gaps in education represent a barrier to economic development, supporting the World Bank's arguments about the importance of female education (Knowless et al., 2002, p.118).

Using data from 184 countries from 1965 to 2004, Luci (2009) concludes that economic growth first reduces women's labor market participation and eventually raises it over time ('feminization U') but emphasizes that relying on economic growth's equalizing effects to enhance women's involvement in the labor force is insufficient in the short run. This study contends that aggressive labor market policies are required to increase women's labor market participation in the interest of general economic growth, particularly in emerging nations (Luci, 2009, p.97)

Klasen and Lamanna (2009) conducted a panel data analysis using data for the period 1960-2000 to investigate the extent to which gender differences in education and employment reduce economic growth. According to the model results, gender differences in employment

increasingly lead to low growth rates in the Middle East, North Africa, and South Asia (Klasen and Lomanna, 2009, p.91)

Thevenon et al. (2010) Investigate the extent to which increases in female human capital, as measured by education, contribute to economic growth in OECD nations. Using data from 30 nations between 1960 and 2008, the study's findings show a rise in women's educational attainment relative to men has a beneficial and significant influence on the growth of output per capita, as measured by GDP. The study emphasizes that increasing the entire population's years of education has a beneficial influence on output per capita growth, as does achieving a more equal education rate by gender (Thevenon et al., 2010, p.39).

Tam (2011) used panel data from almost 130 nations between 1950 and 1980 to show that the U-shaped relationship between labor force feminization and real GDP per capita persists as an intertemporal correlation using dynamic panel data estimation. The study discovers a long-term, U-shaped relationship between real GDPs per capita and labor force feminization. (Tam, 2011, p.140).

Tsani et al.'s (2013) study on the association between female labor force participation and economic growth in Southern Mediterranean nations uses econometric data to confirm the presence of region-specific restrictions. This study uses a general equilibrium model to predict changes in women's labor force participation because of income increases and the removal of region-specific restrictions. The findings suggest that increasing wealth in the first simulation can result in marginally reduced economic growth, whereas removing region-specific restrictions in the second simulation can have a considerably beneficial impact on growth (Tsani et al., 2013, p.323)

Aydın and Erdem (2014) examined the effects of women's employment on economic growth and competitiveness in Turkey and other highly competitive countries in their study from 2014, as identified by the International Governance Development Institute. According to the study's findings, while women's labor force involvement improves competitiveness in more competitive countries, it does not affect competitiveness in any countries investigated, including those that are less competitive. However, participation in the female labor force positively impacted economic growth for all groups (Aydın and Erdem, 2014, p.59)

The long-term effects of gender equality measures on economic growth in Brazil are examined by Agénor and Canuto (2015). They use a three-period OLG model that considers women's allocation of time between market work, child-rearing, human capital accumulation, and household production. The results of the model suggest that promoting gender equality to address intertemporal externalities can significantly impact long-term growth in Brazil (Agenor and Canuto, 2015, p.155).

The significance of investing in women's human capital in the Middle East and North Africa (MENA) is examined by Torabi and Abbasi-Shavazi during the demographic transition, as well as the region's economic development and demographic dividend. Their study seeks to establish the link between women's human capital and economic growth (as measured by gross national income per capita) in MENA. Their results indicate a positive link between the two variables. Lower maternal mortality, better female literacy levels, tertiary education, life expectancy, and professional birth attendance contribute to increased national income. As a

result, they believe investing in women's human capital can help expedite MENA development (Torabi and Abbasi-Shavazi, 2015, p.237).

Saqip et al. (2016) examined the long-term association between women's socioeconomic empowerment and economic growth in Saudi Arabia, using time-series data from 1999 to 2014. The findings indicate a considerable positive association between women's empowerment and long-term economic prosperity (Saqip, Aggarwal and Rashid, 2016, s. 79)

Using data from MENA countries, Eren (2019) investigated the relationship between sectoral female employment and development. Using data from 1991 to 2017 and the panel data analysis method, the study shows unidirectional causality between women's employment in industry and service sectors and development and that the role of women working in industry and service sectors is critical to the development of MENA countries (Eren, 2019, p.106).

Tütüncü and Zengin (2020) use Multi-Frature Panel Cointegration and Panel Causality tests to examine the association between female employment and economic growth in the E7 countries between 1991 and 2016. The data show a positive cointegration relationship between the variables. The causality test results demonstrate a bidirectional association between the variables in China, India, and Russia, a unidirectional relationship between female employment and economic growth in Indonesia and Turkey, and a unidirectional relationship between economic growth and female jobs in Brazil (Tütüncü and Zengin, 2020, p.1).

Rodriguez-Caballero and Lopez-Marmolejo (2021) examined data from the Dominican Republic, Panama and Central America to see if gender equality in laws increases women's labor force participation and, hence, GDP per capita. Their crucial findings imply that the region's GDP per capita might increase by 0.8 to 1.5 percentage points (percentage points) by enacting gender policies like equal pay for equal labor, paid parental leave, and allowing women to work in all jobs alongside men (Rodriguez-Caballero and Lopez-Marmolejo, 2021, pp.1-3).

The study by Lawin et al. in 2022 investigates the effect on GDP per capita of women's advancement in formal employment. According to the results of the study, which uses data from 40 African countries between 2000-2019 taken from the World Bank database, the proportion of women working in formal paid jobs has positive and significant effects on GDP per capita (Lawin et al., 2022, p.1).

Şahin's (2022) study examined the link between women's employment and economic growth. The panel data model was used to estimate the extent to which women's employment affects economic growth in 31 European nations between 2009 and 2020. The conclusions of the analysis indicate that women's employment has a considerably favorable effect on economic growth (Şahin, 2022, p.277).

Caceres's 2023 study examines the importance of female employment in mobilizing domestic savings, determining the trade account deficit, and addressing the balance-of-payments limitation to growth. According to the study's findings, female employment is a major predictor of external solvency and helps overcome the balance-of-payments limitation on economic growth. The report also highlights the detrimental impact on economic growth of the share of young women who do not study or work. This study underlines the need to encourage women to work to boost economic growth, as well as the policy implications of

adopting steps to help women enter the labor force. In this direction, it is advisable to build national childcare networks, expand early childhood education, improve educational quality, and raise pay (Caceres, 2023, p.107).

2. Data Set and Methodology

The model used in this study analyzes the effect of the women's employment rate on GDP. GDP as the dependent variable and urban population, final consumption expenditure, trade (%GDP), and women's employment-to-population ratio as independent variables. World Bank data are utilized for the dataset covering the years 1992-2022 for Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece. Table 1 provides detailed definitions of the variables in the model.

Table 1. Tablo Data Set

Variables	Definition	Resource
GDP (constant 2015 US\$)	GDP at the buyer's price is the total gross value added to the economy by all resident producers, plus any product taxes deducted from any subsidies not part of the product's worth.	The World Bank
Employment to population ratio, 15+, female (%) (modeled International Labour Organization estimate)	Female employment refers to the employment rate among females aged 15 and up.	The World Bank
Urban population (% of total population)	The term "urban population" describes the people who reside in regions classified as urban by national statistics offices.	The World Bank
Trade (% of GDP)	Trade, as a proportion of GDP, is the total value of goods and services that are imported and exported.	The World Bank
Final Consumption Expenditure (constant 2015 US\$)	Final consumption expenditure is the total household and general government final consumption expenditures.	The World Bank

It is more reasonable to utilize heterogeneous estimators that account for unit correlation. The SUR estimator that we will employ in this work takes into consideration the correlation between the model residuals, allowing the system to be explained while preventing efficiency loss. It is stated that the SUR estimator is appropriate when $T(\text{time})$ is big and unit is less than ten $N < 10$ (Yerdelen Tatoğlu, 2020, p.72). Seemingly Unrelated Regression (SUR) is a useful tool in econometric analysis. This method is used to investigate systems with many regression equations. The dependent variables in each equation may differ, but their error terms (residuals) may be connected. As a result, despite their apparent dissimilarity, the equations may be linked due to their same variance-covariance structure. The SUR approach commonly used to model many connected economic factors. In this context, it is an effective instrument for obtaining precise and dependable data when examining the consequences of monetary policy changes in various regions. To estimate seemingly uncorrelated regression, the regression model is first estimated for each unit separately. The diagonal elements of the variance-covariance matrix show the residual variances of the regression models established separately for each unit, and the off-diagonal elements show the covariance between the residuals (Yerdelen Tatoğlu, 2020, p.73). The mathematical formulation of the SUR model, which considers the n regression equation system, is given below (Zellner, 1962).

$$y_1 = X_1 \beta_1 + \epsilon_1 \quad (1)$$

$$y_2 = X_2 \beta_2 + \epsilon_2 \quad (2)$$

$$y_n = X_n \beta_n + \epsilon_n \quad (3)$$

y_i is a vector of observations for the dependent variable. X_i is the matrix of independent variables. β_i is the vector of coefficients. ϵ_i is the vector of error terms. The properties of the error terms are: $E(\epsilon_i \epsilon_j) = \Sigma_{ij}$ for $i \neq j$, Σ is the covariance matrix of the error terms.

2.1. The Model

This study examines the impact of women employment rate on GDP. We use a seemingly unrelated regression (SUR) model. Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece are included in the model. The dependent variable of the model is GDP; the control variables are urban population, final consumption expenditure, trade (%GDP), and the other independent variable is the ratio of female employment to population. World Bank data are utilized for the data set covering the years 1992-2022. To reveal how women employment rate affects GDP of these countries, the following model was constructed:

$$\lgdp_{it} = \alpha + \beta_1 lerf_{it} + \beta_2 lup_{it} + \beta_3 ltrd_{it} + \beta_4 lfce_{it} + \epsilon_{it} \quad (4)$$

The VIF values are presented in Table 2. The VIF value was less than 5; therefore, there was no multicollinearity problem in the model.

Table 2. VIF Value

Variable	VIF	1/VIF
lerf	1.58	0.631777
lup	1.51	0.662273
ltrd	1.48	0.676400
lfce	1.10	0.907132
Mean VIF	1.42	

The model satisfies the normal distribution criteria since the Jacque-Bera value (4.132) is less than 5 and the probability value (0.126) is more than 0.05. A multiple regression model's degree of multicollinearity is evaluated using the Variance Inflation Factor (VIF). When two or more of the predictor variables in the model have a substantial correlation, this is known as multicollinearity, making it impossible to isolate the effect of each predictor on the dependent variable.

Table 3 shows the results of the Swamy, Pesaran, and Yamagato tests, which indicate that the parameters are heterogeneously distributed. Swamy's S Test examines the homogeneity of the coefficients in a random-effects model across multiple cross-sectional units. The Pesaran and Yamagata Delta tests assess the homogeneity of the slope coefficients in large panel data models that are resistant to diverse specifications. Both tests are effective in assessing the consistency and variability of coefficients in panel data models, allowing researchers to decide whether to adopt models that account for cross-sectional heterogeneity.

Table 3. Swamy S, Pesaran and Yamagato Delta Tests

Swamy	chi2(12) = 1394.10	Prob chi2 = 0.0000
Pesaran, Yamagata	Delta	p-value
	13.881	0.000

Adj.	15.457	0.000
------	--------	-------

Table 4 shows correlation matrix of residuals. Examining the residual correlation matrix aids in diagnosing potential model flaws, such as autocorrelation, multicollinearity, poor fit, and cross-sectional dependence. Addressing these challenges ensures that the model generates accurate, efficient, and impartial estimates and predictions.

Table 4. Correlation Matrix of Residuals

	lgdp1	lgdp2	lgdp3	lgdp4	lgdp5	lgdp6
lgdp1	1.000					
lgdp2	-0.032	1.000				
lgdp3	0.469	-0.063	1.000			
lgdp4	0.140	-0.252	0.145	1.000		
lgdp5	0.264	0.223	0.124	-0.255	1.000	
lgdp6	0.457	-0.371	-0.192	0.324	-0.044	1.000

According to the Breusch-Pagan test results ($\chi^2(25) = 1394.10$ prob $> \chi^2 = 0.000$), there is correlation between units. Regression models with heteroscedasticity can be identified using the Breusch-Pagan test. One of the core tenets of conventional least squares regression is contradicted by heteroscedasticity, which is the variance of errors varying across all levels of the independent variables. The Breusch-Pagan test investigates the assumption of constant variance in critical mistakes to regression analysis' validity.

Table 5. General Results of the Model

	SURMG	sh	t _{calculated}
ltrd	0.1752712	0.018777692	9.33401206
lup	1.0400329	0.379671312	2.739298090
lerf	0.16124875	0.0426379718	3.781810981
lfce	0.7646552	0.023185473	32.97992669
_cons	2.161774416	1.02418087	2.110735007

Table 5 presents the general results of the model. The absolute t-values obtained from the overall results are higher than the table values (1.97); therefore, all the parameters are significant. According to the general results of the model, a 1% increase in trade leads to an increase of approximately 0.17% in the GDP. A 1% increase in urbanization led to an increase of approximately 1.04% in GDP. A 1 per cent increase in female employment leads to an increase of approximately 0.16 per cent in the GDP. A 1 per cent increase in final consumption expenditure leads to an increase of approximately 0.76 per cent in the GDP.

Table 6 presents the results of SUR on a country basis. The first country considered in the model was Hungary. According to the country-based results of the SUR model, all Hungary's variables are statistically significant. A 1% increase in trade led to an increase of approximately 0.18% in GDP. A 1% increase in urban population leads to an increase of approximately 0.64% in GDP. A 1% increase in female employment leads to an increase of approximately 0.13% in GDP, and the last variable, a 1% increase in final consumption expenditure, leads to an increase of approximately 0.74% in GDP. Hungary's economy is relatively strong compared to other nations in the model, like the Czech Republic, and it may provide good job possibilities, particularly in Budapest and other major cities. Hungary's unemployment rate is likewise relatively low, however slightly higher than that of the Czech Republic. Wages are typically lower than in the Czech Republic but higher than in Romania and Bulgaria.

Table 6. SUR model

Equation	R-sq	chi2	P-value
lgdp1	0.994	5971.32	0.000
lgdp2	0.994	5610.94	0.000
lgdp3	0.992	4297.66	0.000
lgdp4	0.995	7823.91	0.000
lgdp5	0.988	2668.00	0.000
lgdp6	0.988	3500.07	0.000
	Coef.	Std.Err.	PZ
lgdp1			
ltrd1	0.186	0.011	0.000
lup1	0.646	0.136	0.000
lerf1	0.139	0.054	0.011
lfce1	0.747	0.034	0.000
constant	2.487	0.711	0.000
lgdp2			
ltrd2	0.221	0.037	0.000
lup2	-0.086	1.343	0.949
lerf2	0.505	0.159	0.002
lfce2	0.917	0.045	0.000
constant	0.180	5.744	0.975
lgdp3			
ltrd3	0.453	0.091	0.000
lup3	-0.453	1.724	0.792
lerf3	0.130	0.142	0.359
lfce3	0.682	0.109	0.000
constant	8.004	8.820	0.364
lgdp4			
ltrd4	0.039	0.037	0.297
lup4	2.628	0.535	0.000
lerf4	-0.060	0.070	0.388
lfce4	0.720	0.026	0.000
constant	3.007	2.142	0.160
lgdp5			
ltrd5	0.095	0.032	0.003
lup5	2.304	0.284	0.000
lerf5	0.231	0.092	0.012
lfce5	0.447	0.048	0.000
constant	2.476	0.657	0.000
gdp6			
ltrd6	0.056	0.019	0.003
lup6	1.200	0.146	0.000
lerf6	0.020	0.056	0.714
lfce6	1.071	0.030	0.000
constant	3.189	0.791	0.000

The second country considered in the model was Czechia. The second country in the model is the Czech Republic. The results of the analysis conducted for Czechia showed that the trade, female employment, and final consumption variables were statistically significant. A 1% increase in trade leads to an increase of approximately 0.22% in the GDP. A 1% increase in female employment leads to an increase of approximately 0.50% in the GDP. Finally, a

1% increase in final consumption leads to an increase of approximately 0.91% in the GDP. The Czech Republic is one of this group's most economically advanced countries, with a relatively high standard of living and a diverse economy. It can be claimed that it has the advantage of offering higher wages and providing better working conditions than other countries in the model. It also features a labor market that offers chances for talented individuals in various fields.

The third country considered in the model was Poland. In Poland, the third country in the model, only the trade and final consumption variables were statistically significant. The GDP increase was approximately 0.45% for a 1% increase in trade. For a 1% increase in final consumption, the rate of increase in GDP was approximately 0.68%. Poland has comparatively good job possibilities and a more diverse economy with considerable manufacturing, services, and agriculture contributions. Like the Czech Republic, Poland has a relatively active labor market with job prospects for competent people.

The fourth country considered in the model was Romania. In the fourth country, Romania, the significant variables are urbanization and final consumption expenditures. The increase in GDP for a 1% increase in urbanization was approximately 2.62%. The effect of a 1% increase in final consumption expenditure on GDP was approximately 0.72%.

The fifth country considered in the model was Bulgaria. In Bulgaria, all variables are significant. A 1% increase in trade results in a rise of around 0.09% in GDP. A 1% rise in urbanization resulted in an increase of around 2.3% in GDP. A 1% increase in female employment raises the GDP by about 0.23%. A 1% rise in final consumption resulted in an increase of around 0.44% in GDP.

Romania and Bulgaria have more excellent unemployment rates than the Czech Republic, Poland, and Hungary, but lower than Greece's peak. These countries are less economically developed than the Czech Republic, Poland, and Hungary. While they have noted economic progress, they confront obstacles such as reduced earnings and increased unemployment rates. Both have low average pay and varying job quality. These countries have experienced significant skilled migration to Western Europe, influencing the local labor market.

The sixth country considered in the model was Greece. Among the variables of Greece, trade, urbanization, and final consumption variables were significant. A 1% increase in trade leads to a 0.05% increase in GDP. A 1% increase in urbanization led to a increase of approximately 1.20% in GDP. A 1% increase in final consumption led to a 1.07% increase in GDP. Greece's economy is more service-oriented and strongly dependent on the tourism industry. The country has encountered economic challenges, particularly during the debt crisis of the 2010s, which resulted in high unemployment. Although the economy has improved, there are fewer job prospects than in Central European countries. Wages in Greece are under pressure due to economic issues, and work quality might vary, particularly in the seasonal tourism industry. Foreign investment is primarily focused on tourism and real estate, limiting the range of work opportunities. Greece's less active labor market offers fewer opportunities, especially outside major cities and the tourism industry.

Conclusion and Recommendations

The global context supports the elimination of discriminatory attitudes toward adult gender roles. This trend is based on how women's entry into the labor market affects both output

and consumption. Women's paid employment helps drive economic growth and their individual earnings improve household purchasing power. In addition to the economic influence of women's employment in macro and micro contexts, women with economic independence help shape modern social life. However, although there is a global trend toward more female participation in paid work, the process is unequal and inconsistent. Hungary, Czechia, Poland, Romania, Bulgaria, and Greece, which we investigate in this study, endure more ups and downs than Western European countries. Therefore, it can be argued that, in these countries, a higher level of effort is needed to improve women's employment opportunities.

Various issues stand out in the literature on women's employment. The first is equal educational opportunity. Failure to provide equal educational opportunities can lead to an inextricable cycle of poverty for both the female population and society. Labor force participation is directly linked to education, particularly among women. Many studies have shown that education benefits women more than men in terms of employment. Moreover, salary differences between men and women are thought to be smaller in sectors that require more skilled labor. Another perspective on women's employment is the feminization U theory. This argument is based on the observation that attitudes towards gender roles change with economic progress. Women's employment, which is lower in the early stages of economic development, increases in later stages. Women's employment, which declined during the transition from an agricultural to an industrial society, increased as industrialization progressed, and accelerated further with the transition to a knowledge economy. In this context, the increasing number of occupations in the service sector and the expansion of the knowledge economy have had a significant impact on women's employment opportunities.

Policies like childcare leave, flexible employment opportunities, and the growth of childcare services all have a significant impact on women's employment rates. When it comes to children, there are significant differences between men and women. Factors such as access to childcare facilities have a significant impact on women's labor market involvement. Policies that encourage women's employment and the integration of work and family life are effective in increasing women's fertility and labor force participation. These policies include improving access to childcare services, expanding possibilities for education and occupational skill development, and implementing other measures, such as tax breaks, to encourage women's involvement in the labor sector. This balance between paid jobs and household responsibilities makes women less likely to abandon their careers. The sharing of domestic responsibilities among couples also promotes reconciliation. The social structure of societies, as well as religious and traditional family customs, play a role in achieving this reconciliation. The fact that spouses share more frequently in northern and western countries contributes to decreased income inequality between the sexes. The southern and eastern European countries studied in this study can be classified as country groupings in which women work much more unpaid household work than men.

In the literature on women's employment, it is generally accepted that women's employment and economic growth have mutually beneficial effects. This study also presents findings that support this perspective. However, the literature also focuses on the wage inequality between male and female workers, which exists in almost all countries. At this point, it is emphasized that although gender-based wage inequalities persist at most entry and broad

levels of human capital, women can overcome inequality through education. As a result, it can be argued that investments in girls' education have the greatest potential to minimize gender inequalities. In addition to policies that balance paid labor and domestic work, government policies promoting women's education can be seen as a key source of long-term economic growth. Promoting the maximum potential of the female labor force at the national level results not only in economic gains but also in wider living standards. In other words, the presence of women in the workplace not only creates economic value but also has social and psychological consequences and benefits.

Except for Greece, the countries in this study are members of the former Eastern bloc. Therefore, they exhibit various structural similarities. These structural features include similarities in areas such as the gender distribution of jobs, wage inequality, limited flexible working conditions, and the traditional family structure. Despite the lack of Soviet experience, Greece, like the former Eastern European countries, differs from Western Europe in its attitude towards gender. The Czech Republic and Hungary broadly have increased incomes, improved job possibilities, and decreased unemployment rates particularly in skilled areas. Romania and Bulgaria are coming up, although they still confront hurdles due to modest pay and job availability. On the other hand, Greece has a more service-oriented economy, with severer unemployment and fewer work prospects, especially outside of tourism.

Despite modest gains, Eastern and Southern European countries continue experiencing gender imbalances. Women in these regions have lower employment rates than men. The female employment gap is more evident in these nations, where cultural norms and insufficient childcare resources exacerbate inequality. Women are commonly concentrated in certain industries, such as education, health care, and social services. These industries are typically lower-paying and offer fewer opportunities for advancement than male-dominated fields such as engineering and technology. This occupational segregation adds greatly to the persistent gender wage disparities in these areas. Women are more likely to work part-time or informal occupations, frequently due to caring duties. The disproportionate allocation of unpaid care duties for which women are responsible sometimes disrupts or limits their professions. The availability and accessibility of childcare services remain significant barriers to women's full participation in the job market.

When we look at the general results of the countries included in the model, it is seen that the effect of female employment on GDP has a lower impact than the effect of the increase in final consumption expenditure and urban population rate on GDP. In the analysis results, where countries are considered one by one, the countries where female employment is statistically significant are Hungary, Czechia, and Bulgaria, respectively. Czechia is the country where female employment is present in these countries and receives the most significant impact on GDP. The effect of the increase in female employment in Bulgaria and Hungary on GDP is lower than in Czechia. Just as in the general results of the SUR model, the increasing impact of urbanization and final consumption expenditure on GDP in Hungary, Czechia, and Bulgaria is considerably higher than the impact of the increase in female employment rate on GDP. There may be various reasons why the increase in the female employment rate has a limited effect on GDP. The employment of women participating in the labor force in low-wage or low-productivity sectors and their participation in the labor

force part-time or under flexible working conditions can significantly affect the limited effect of the increase in female employment on GDP. However, the fact that women require help to wholly use their skills and qualifications in the new jobs they enter is an essential factor in the failure of economic output to reach its potential level. As an extension of the structural problems experienced by the countries in the study during the transition to the market mechanism, the prevalence of the informal economy can also achieve an increase in the female employment rate that is unfelt in the GDP. Because Southern and Eastern European countries retain a more traditional family structure than other European countries, the exclusion of women from more productive work areas because specific sectors are male-dominated, and others are female-dominated equally affects the effect of the increase in female employment. In addition to the impact of traditional family structures, wage disparities, gender gaps in career advancement opportunities, and stagnant economic conditions may offset the effects of female employment on GDP with broader economic pressures, preventing the predicted growth in female employment from occurring. As a result, it can be stated that there is a specific need for radical changes in the employment structure in Eastern European countries and that gender inequalities in working life are still felt compared to Western European countries. To maximize the potential impact of women's employment on GDP, policies such as closing the gender wage gap, providing affordable, high-quality childcare options so that more women can enter the labor force full-time, facilitating women's re-entry into the labor force after childbirth, and encouraging flexible work arrangements must be implemented. Furthermore, providing vocational training opportunities to assist women in transitioning to higher-paying, higher-productivity jobs, encouraging women's entrepreneurship, promoting gender diversity in traditionally male-dominated sectors, raising awareness of cultural and institutional biases that push women into lower-paying sectors, and expanding anti-discrimination laws will all help to reflect the significant potential of women's employment in economic data.

References

- Agenor, P.-R., & Canuto, O. (2015). Gender Equality and Economic Growth in Brazil: A Long-run Analysis. *Journal of Macroeconomics*, 43, 155-172. <https://doi.org/10.1016/j.jmacro.2014.10.004>
- Arıcıoğlu, E., & Kutlutürk, M. M. (2023). Kadınların İşgücüne Katılım Oranın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Premium Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 7, 1-9. <https://orcid.org/0000-0001-8826-4163>
- Aydın, F. F., & Erdem, E. (2014). The Effect of Women's Employment on Competitiveness and Economic Growth: A Comparison of Turkey and the Most Competitive Countries. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (44), 59-71. <https://doi.org/10.18070/euiibfd.55593>
- Caceres, L. R. (2023). A Gender Perspective on Mexico's Economic Growth. *The Journal of Developing Areas*, 57(2), 107-143. <https://doi.org/10.1353/jda.2023.0025>
- Cazes, S., & Nesporova, A. (2004). Labour markets in transition: balancing flexibility and security in Central and Eastern Europe. *Revue De L'ofce*, 5(91), 23-54. Retrieved from: <https://www.cairn.info/revue-de-l-ofce-2004-5-page-23.htm>
- Dollar, D., & Gatti, R. (1999). Gender Inequality, Income, and Growth: Are Good Times for Women? The World Bank.
- Eren, M. V. (2019). Mena Ülkelerinde Sektörel Kadın İstihdamı ve Kalkınma Ararsındaki İlişkinin Ampirik Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırma Dergisi*, 17(4), 106-127. <https://doi.org/10.11611/yead.570307>
- Fazekas, K., Szabo-Morvai, & Agnes. (2019). The Hungarian Labour Market. Budapest: Institute of Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences.
- Goldin, C. (1995). The U-Shaped Female Labor Force Function in Economic Development and Economic History. In: *Investment in Women's Human Capital and Economic Development*. University of Chicago Press, pp.61-90
- Hanson, S. L., & Wells-Dang, G. (2006). Gender and Attitudes about Opportunity in Eastern and Western Europe. *European Sociological Review*, 22(1), 17-33. <https://www.jstor.org/stable/3559600>
- Klasen, S., & Lomanna, F. (2009, July). The Impact of Gender Inequality in Education and Employment on Economic Growth: New Evidence for a Panel of Countries. *Feminist Economics*, 15(3), 91-132. <https://doi.org/10.1080/13545700902893106>
- Knowless, S., Lorgelly, P. K., & Owen, P. D. (2002). Are Educational Gender Gaps A Brake on Economic Development? Some Cross-Country Empirical Evidence. *Oxford Economic Papers*, 54(1), 118-149. <https://doi.org/10.1093/oep/54.1.118>
- Koncz, K. (1996). The Position of Women in Hungarian Labor Market After the Regime Change. *Women's History Review*, 5(4), 539-540. <https://doi.org/10.6007/IJARBS/v5-i1/1438>
- Lawin, L. M., Romonjamaanana, R. N., & Lawin, B. G. (2022). Women promotion in formal wage employment and improving GDP per Capita in Africa. *London Journal of Research in Humanities and Social Sciences*, 22(19), 1-16. <https://doi.org/10.34257/LJRHSVOL22IS19PG1>
- Luci, A. (2009). Female Labor Market Participation and Economic Growth. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 4(2/3), 97-108. <https://doi.org/10.1504/IJISD.2009.028065>
- Lyberaki, A. (2011). Migrant Women, Care Work, and Women's Employment in Greece. *Feminist Economics*, 103-131. <https://doi.org/10.1080/13545701.2011.583201>
- Maratou-Alipranti, L., & Fokiolos, R. (2003). The Lonely Path of Migrant Women in Greece. *The Greek Review of Social Research*, 110, 165-188. <https://doi.org/10.12681/grsr.9171>
- Rodriguez-Caballero, C. V., & Lopez-Marmolejo, A. (2021). Assessing the Effect of Gender Equality before the Law on Female Labor Participation and GDP per Capita in Central America, Panama, and the Dominican Republic. Inter-American Development Bank.
- Saqip, N., Aggarwal, P., & Rashid, S. (2016). Women Empowerment and Economic Growth: Empirical Evidence from Saudi Arabia. *Advances in Management & Applied Economics*, 8(5), 79-92. Retrieved from: https://www.scienpress.com/Upload/AMAE/Vol%206_5_5.pdf

- Stoilova, R., Simeonova-Ganeva, R., & Kotzeva, T. (2012). Determinants of Gender Disparities in Labor Income: The Case of Bulgaria. *International Journal of Sociology*, 42(3), 53-76. <https://www.jstor.org/stable/41739559>
- Şahin, D. K. (2022). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 8(2), 277-288. <https://doi.org/10.20979/ueyd.1135131>
- Tütüncü, A., & Zengin, H. (2020). E7 Ülkelerinde Kadın İstihdamı ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(1), 1-16. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.700752>
- Tam, H. (2011). U-shaped Female Labor Participation with Economic Development: Some Panel Data Evidence. *Economic Letters*, 110, 140-142. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2010.11.003>
- Thevenon, O., Ali, N., Aderma, W., & Salvi del Pero, A. (2010). Effects of Reducing Gender Gaps in Education and Labour Force Participation on Economic Growth in the OECD. OECD.
- Torabi, F., & Abbasi-Shavazi, M. J. (2015). Women's Human Capital and Economic Growth in the Middle East and North Africa. *Journal of International Women's Studies*, 16(3), 237-261.
- Tsani, S., Paroussos, L., Fragiadakis, C., Charalambidis, I., & Capros, P. (2013). Female Labor Force Participation and Economic Growth in the South Mediterranean Countries. *Economic Letters*, 120(2), 323-328. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2013.04.043>
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). İleri Panel Veri Analizi. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Zellner, A. (1962). An Efficient Method of Estimating Seemingly Unrelated Regressions and Tests for Aggregation Bias. *Journal of the American Statistical Association*, 57(298), 348-368.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler

Sassanids and Huns: Changing Dynamics on the Eastern Frontier

Hasan AKSOY

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Konya, Türkiye
Selçuk University, Faculty of Letters, Department of History, Konya, Türkiye

hasanaksoy@selcuk.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0003-3161-5895>

<https://ror.org/045hgzm75>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 02.10.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 23.01.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Aksoy, H. (2025). Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 187-199.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1560355>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Sassanids and Huns: Changing Dynamics on the Eastern Frontier

Abstract

The administrative center of the Sassanid Empire, Mesopotamia, had a long history of urbanization on flat land, facilitated political centralization. The Sassanids, who spread over lands fragmented by mountains, deserts and steppes, shared their western frontier with the Roman Empire, while they encountered communities from the Turkestan steppes on their eastern frontier. Political and military responses were tried to be given to these communities according to the degree of difficulty they posed. Migrations in the 4th and 5th centuries changed the dynamics of the Sassanids in the east. Especially the arrival of the Huns in the region damaged the Sassanid dominance in the east. The constant efforts to strengthen and defend the eastern frontier and the expeditions to Khorasan, Tokharistan and Transoxiana regions seriously exhausted the Sassanid army and treasury. The first wave of Hun migration to these regions was carried out by the Chionites in the second half of the 4th century. Although the Sassanids fought against the Chionites, peace was eventually achieved through a treaty. The Chionites then participated in wars as allies of the Sassanids. However, the rise of the Kidarites, would expel the Chionites from Tokharistan, and the Alchon Huns to the south of the Hindu Kush, increased the tension at the frontier. Major defeats in the wars against the Kidarites and the occupation of Kabul by the Alchon Huns exhausted the Sassanids, leading to the end of their dominion in Tokharistan. Major defeats in the wars against the Kidarites and the occupation of Kabul by the Alchon Huns exhausted the Sassanids, leading to the end of their dominion in Tokharistan. During this period, the plundered Sassanid gold and silver coins were used to mint coins bearing the name of Kidara. With the loss of Tokharistan, the Sassanids changed their policy focus towards preventing further Hun incursions to mitigate damage. Having captured Tokharistan, the Kidarites expanded into Sogdia and aimed to control over the Silk Road trade extending to China. Lasted until the second half of the 5th century, The Kidarite dominion in Tokharistan was brought to an end by a campaign led by Yazdegerd II in 456. However, the sudden death of Yazdegerd II after the victory led to a war for the throne between his sons Hormizd III and Peroz I. The resolution of this dynastic conflict was sought through securing the support of the Hephthalites. Receiving this support, Peroz I defeated his brother and ascended to the Sassanid throne. At the end of the 5th century, the Hephthalites became a great power, conquered Tokharistan with the fall of the Kidarites and expanded towards Sogdia in alliance with the Sassanids. However, the relationship between the Sassanids and the Hephthalites did not continue in a stable and peaceful manner. In the ensuing period, Peroz I organized more than three military campaigns against the Hephthalites. Defeats and heavy taxes put the Sassanids in a difficult situation and Peroz I was killed in battle. Thus, the possibility of a complete occupation of Sassanids by the Hephthalites emerged. In this study, the wars and changing dynamics on the eastern frontier of the Sassanids with the Hun migrations in the 4th and 5th centuries are tried to be conveyed. In particular, the effects of these developments on the Sassanid Empire are evaluated.

Keywords: Sassanids, Huns, Chionites, Kidarites, Alchon Huns, Hephthalites

Sâsânîler ve Hunlar: Doğu Sınırında Değişen Dengeler

Özet

Sâsânîlerin idari merkezi olan Mezopotamya'nın düz bir arazide uzun bir kentleşme tarihine sahip olması, siyasî merkezileşmeyi kolaylaştırmıştır. Dağlar, göller ve bozkırlarla parçalanmış topraklara yayılmış olan Sâsânîler, batı sınırını Roma İmparatorluğu'yla paylaşmaktayken doğu sınırında Türkistan bozkırlarından gelen topluluklarla karşılaşmışlardır. Bu topluluklara karşı oluşturdıkları zorluk derecesinde siyasî ve askerî karşılıklar verilmeye çalışılmıştır. 4. ve 5. yy'larda yaşanan göçler, Sâsânîlerin doğu sınırındaki dinamiklerini değiştirmiştir. Özellikle Hunların bölgeye gelmeleri, Sâsânîlerin doğudaki hâkimiyetine zarar vermiştir. Doğu sınırını sürekli güçlendirme ve savunma çabaları, Horasan, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerine düzenlenen seferler Sâsânî ordusunu ve hazinesini ciddi manada yormuştur. Bu bölgelere ilk Hun göç dalgası, 4. yy'ın ikinci yarısında Hunsular tarafından gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar başlarda Sâsânîler Hunsularla savaşmış olsa da sonrasında yapılan antlaşmayla barış sağlanmıştır. Hunsular, Sâsânîlerin müttefiki olarak savaşlara katılmıştır. Fakat Hunsuları, Toharistan'dan çıkartacak olan Kidara Hunlarının ve Hindukuş'un güneyinde Alkan Hunlarının yükselişi sınırdaki gerilimi arttırmıştır. Kidaralara karşı yapılan savaşlarda büyük yenilgiler alınması, Alkan Hunlarının Kabil'i işgal etmeleri Sâsânîlerin oldukça

yıpranmasına ve Toharistan'daki Sâsânî hâkimiyetinin sona ermesine sebep olmuştur. Bu dönemde, yağmalanan Sâsânî altın ve gümüş sikkeleri kullanılarak Kidara adının yer aldığı sikkeler basılmıştır. Toharistan'ın elden çıkmasıyla Sâsânîler politika değişikliğine gitmişler ve Hun akınlarını önlemeye çalışarak zararı önlemeye odaklanmışlardır. Toharistan'ı ele geçiren Kidaralar, Soğdya'ya doğru genişleyerek Çin'e uzanan İpek Yolu ticareti üzerinde söz sahibi olmayı hedeflemişlerdir. 5. yy'ın ikinci yarısına kadar süren Toharistan'daki Kidara hâkimiyeti, 456 yılında II. Yazdicerd tarafından düzenlenen seferle son bulmuştur. Fakat alınan zaferle birlikte II. Yazdicerd'in ani ölümü, oğulları III. Hürmüz ile I. Fîrûz arasında taht savaşı çıkmasına neden olmuştur. Bu taht kavgasının çözümü, Akhunların desteğinin sağlanmasında aranmıştır. Bu desteği alan I. Fîrûz, kardeşini yenerek Sâsânîlerin başına geçmiştir. 5. yy'ın sonlarında büyük bir güce ulaşan Akhunlar, Kidaraların yıkılışıyla birlikte Toharistan'ı ele geçirmişler ve Sâsânîlerle ittifak halinde Soğdya'ya doğru genişlemişlerdir. Fakat Sâsânîlerle Akhunlar arasındaki ilişki, istikrarlı ve barışçıl olarak devam etmemiştir. İlerleyen süreçte I. Fîrûz, Akhunlara karşı üçten fazla askerî sefer düzenlemiştir. Alınan yenilgiler ve ağır vergiler, Sâsânîleri zor durumda bırakmakla birlikte I. Fîrûz savaşta öldürülmüştür. Böylece Sâsânîlerin Akhunlar tarafından tamamen işgal edilme ihtimali ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada, 4. ve 5.yy'larda yaşanan Hun göçleriyle birlikte Sâsânîlerin doğu sınırında vuku bulan savaşlar ve değişen dengeler aktarılmaya çalışılmıştır. Özellikle sınırdaki gelişmelerin Sâsânî İmparatorluğu üzerinde ne gibi etkiler bıraktığı değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sâsânîler, Hunlar, Hunsular, Kidaralar, Alkanlar, Akhunlar

Giriş

Sâsânî İmparatorluğu'nun kurucusu I. Erdeşîr'in (224-242) hükümdarlığından itibaren Sâsânîler, Ahemeniş İmparatorluğu'nun sınırlarına ulaşacak bir imparatorluk arzulamışlardır. Bu emelleri, 3. yy'ın anıtsal yazıtlarında ve bazı Sâsânî imparatorlarının kullandıkları ünvanlarda (şehinşah) görülmektedir. Bu durum batıda Mezopotamya, Suriye, Anadolu ve Ermenistan sınırlarında bir dizi savaşa, doğuda ise uzun vadeli kazanımlardan ziyade ağır yenilgiler yaşanmasına neden olmuştur. Horasan, Toharistan (Afganistan'ın kuzeyi) ve Mâverâünnehir bölgelerine düzenlenen seferler, Sâsânî ordusunu ve hazinesini oldukça zorlamıştır. Harcanan kaynaklara ve çabalara rağmen Sâsânîlerin Tizpon'dan uzak yerlerde imparatorluk gücünü sergilemesi açısından doğu sınırı oldukça önemlidir.

4. yy'da yaşanan çeşitli göçler, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerindeki siyasî dinamikleri değiştirmiştir. Her yeni gelen göç dalgası arasındaki karmaşık ilişki ve eski yerleşim yerinin nerede bitip yenisinin nerede başladığı konuları, araştırmacılar tarafından tartışılmıştır (Rezakhani, 2017, ss.87-88). Aslında bölgenin siyasî tarihi incelenirken bir grubun gelip diğerinin yerine geçmesinden ziyade halkların katmanlaşması ve karışması göz önüne alınmalıdır.

Hun topluluklarının 4. ve 5. yy'larda bölgeye girişi, Sâsânîlerin doğu sınırının dinamiğini değiştirmiş, Sâsânî imparatorlarının sınırı düzenli olarak savunmasını ve güçlendirmesini gerektiren bir dönemi başlatmıştır. Bu yeni gelen toplulukların, MÖ 4. yy'dan itibaren İç Asya bozkırlarına hâkim olan Hsiung-nularla bağlantılarının olması muhtemeldir (Goffart, 2006, ss.17-18). Fakat Hsiung-nulardan ve Hunlardan kalan yazılı kaynakların eksikliği ve Hunları tanımlamak için kullanılan farklı dillerdeki farklı terimler, kesin bir yargıya ulaşmayı zorlaştırmaktadır (Sneath, 2007, ss.178-179; Payne, 2016, ss.8-9).

Bu çalışma, tarihi bir araştırma niteliği taşımaktadır. Toplanan ana kaynaklar ve araştırma eserleri tasniflenerek içerik analizleri ve değerlendirmeleri yapılmıştır. Ayrıca arkeolojik ve nümismatik bulgulardan elde edilen veriler incelenerek yazılı kaynaklardaki bilgilerle mukayese edilmiştir. Söz konusu yapılan analizler ve sonuçlar, 4. yy ortalarından başlayarak

5. yy'ın son çeyreğine kadar uzanan süreçte Sâsânî-Hun ilişkilerine yeni bir bakış açısı sağlayacaktır.

1. Hun Göçleri ve Doğu Sınırındaki Dengeler

Hunsular, Toharistan ve Mâverâünnehir bölgelerine gelen ilk Hun göç dalgasını oluşturmaktadır. Hunsularla ilgili ilk kayıt 350 yılına aittir. Nitekim II. Şâpûr (309-379), Roma yerleşimi olan Nisibis'i kuşatırken doğudaki istilalardan haberdar olmuş ve kuşatmadan vazgeçerek derhal geri dönmüştür (Ammianus Marcellinus, 1894, Book 14.3.1; John Zonaras, 2009, Book 13.7). II. Şâpûr, 356'dan 358 yılına kadar doğuda Hunsulara, Gelânilere ve Kuşan topluluğu olduğu düşünülen Eusenilere karşı seferler düzenleyerek mücadele etmiştir (Ammianus Marcellinus, 1894, Books 16.9.4, 17.5.1; Rezakhani, 2017, s.89). Sonunda II. Şâpûr, Hunsular ve müttefikleriyle barış yapmıştır. Barış sonrası 359 yılında Hunsular ve Gelâniler, Sâsânîlerin müttefiki olarak Mezopotamya'da savaşlara katılmıştır (Ammianus Marcellinus, 1894, Book 17.5.1). Ammianus Marcellinus, Hunsu hükümdarı Gurambad'ın oğlunun savaş sırasında ölümünü ve yakılmasına eşlik eden yedi günlük ziyafeti ayrıntılı olarak anlatmaktadır (Ammianus Marcellinus, 1894, Books 19.1.7-19.2.1). Hunsuların ve Gelânilerin Mezopotamya'da bulunmaları ve II. Şâpûr'a olan bağlılıkları, doğuda artan Sâsânî hâkimiyet etkisini göstermektedir. Onları Toharistan'dan süren Kidara Hunlarının yükselişi de göz ardı edilmemelidir. Nümismatik bulgular, doğuda Sâsânîlerin otoritesinin zayıflaması karşısında Toharistan'da Kidaraların ve Hindukuş'un güneyinde Alkan Hunlarının yükselişini ortaya koymaktadır (Göbl, 1967, ss.52-55; Zeimal, 1996, ss.123-137; Grenet, 2005; Rezakhani, 2017, ss.104-124). Bu iki topluluğun Hunsulardan ayrılmış olması veya ayrı Hun göçünü temsil etme ihtimali mevcuttur.

5. yy Ermeni tarihçisi Faustos Buzand, Sâsânîlerin, başkenti Belh olan Kidaralara karşı düzenlediği iki seferden bahsetmiştir. Bu seferlerin ilki 363 ile 368 yılları arasında, ikincisi ise 375 yılında gerçekleştirilmiştir (P'awstos Buzand, 1989, ss.197-198, 217-218; Potts, 2014, ss.130-131). İkinci sefer, Sâsânîler için ağır bir yenilgiyle sonuçlanmış ve Toharistan'daki hâkimiyetleri sona ermiştir. Fakat Kâbil ve Gandhara'daki Taksila gibi doğudaki darphaneleri elinde tutmuşlardır (Grenet, 1996, s.371; Potts, 2014, ss.132-133). Bu durum, Alkan Hunlarının 384 yılında Kâbil'i işgal etmesine kadar devam etmiştir. Alkanlar, darphanedeki kalıpları değiştirmişler, Sâsânî hazinesinden yağmaladıkları altın ve gümüşleri kullanarak sikke basmaya başlamışlardır (Potts, 2014, s.132). 4. yy'ın sonunda üstünde "Kidara" adının yer aldığı sikkeler ortaya çıkmıştır (Haug, 2019, s.55). Bu da bölgede Kidara hâkimiyetinin başlangıcına işaret etmektedir.

Hun akınları sonrası Toharistan, kısa dönem istisnalar dışında Sâsânîlerin kontrolünden çıkmıştır. Sâsânîlerin doğu sınırı, Herat ve Merv bölgeleri arasında Murgap Nehri boyunca uzanmıştır. Hunlar, Toharistan'a hâkim olduktan sonra bölgedeki halkları egemenliklerine alıp büyük ölçüde yerleşik hayata geçmişlerdir (Golden, 1992, ss.10-11). Sâsânîler ve Hunlar arasındaki ilişki, sınırların şekli de dâhil olmak üzere iki tarafın askerî gücüne bağlı olmuştur. Hunların Toharistan'a hâkim olmasından sonra Sâsânîler sınır politikalarında değişikliğe gitmeye mecbur kalmışlar ve akınları önleyerek zararı en aza indirmeye odaklanmışlardır.

Kidaralar ve Sâsânîler arasındaki sınırın istikrar kazanması, Hunların Toharistan üzerindeki hâkimiyetlerini pekiştirmelerine ve Soğdya'ya doğru genişlemelerine imkân tanımıştır. Özellikle Kidara sikkelerinin ortaya çıkması, Kidaraların Çin'e uzanan İpek Yolu ticareti

üzerindeki otoritelerini sağlamlaştırdıklarını ve Sâsânîleri devre dışı bırakmaya çalıştıklarını göstermektedir (Wan, 2012, s.280). Kidaralar döneminde Soğdya'ya büyük ölçekli mimari projelerin yapılması ve burada sanatın gelişmesi, Soğdlu tüccarların ticaret üzerindeki kontrolleriyle ilişkili olmalıdır. É. de la Vaissière, Hun akınlarının bir dizi ekonomik, demografik ve siyasî felakete yol açtığı yönündeki yaygın görüşe katılmamış aksine bölgede 350'den 450'li yıllara kadar süren Hun döneminin, savaşımlardan sonra üç nesil boyunca geçen istikrar sayesinde Soğdya'da hızlı bir gelişim döneminin yaşandığını savunmuştur (Vaissière, 2005, ss.107-110). Fakat Hun dönemi her yerde aynı etkiyi göstermemiştir. Hun akınlarının Harezm'in kuzeyinde ciddi bir ekonomik gerilemeye yol açtığına dair izler bulunmaktadır (Nerazik, 1996, s.2015). Benzer şekilde Toharistan'da yapılan kazı çalışmalarındaki bulgulardan birçok yerleşim biriminin ve sulama sistemlerinin terk edildiği ve nüfusun dağlara doğru çekildiği anlaşılmaktadır (Rezakhani, 2017, s.99).

Kidara mimarisi genellikle askerî amaçlı olup Sâsânî sınırındakilerle benzerlik taşımaktadır. Arkeolojik bulgulara dayanarak sınırın her iki tarafında inşa edilen kalelerin giderek güçlendirildiği anlaşılmaktadır (Rante ve Collinet, 2013, s.204). Bu dönemde Zereşan Nehri'nin (Soğd Nehri) güneybatısında yer alan ve tüccarlar şehri olarak anılan Paykand, Buhara vahasında kurulmuştur. Muhtemelen savunma amaçlı olarak kurulan kent, Merv ve Buhara arasında Ceyhun Nehri'nin yakınındaki Âmul'da (Türkmenabat), Kidaralar ile Sâsânîler arasındaki sınırı güvence altına almıştır (Rante ve Raimkulov, 2013, ss.253-255). Sâsânîler, Horasan bölgesinin sınırlarını genişletmek adına bazen zorla da olsa insanları buraya göç ettirip yerleştirmiştir. II. Şâpûr, Hunsulara karşı mücadele ederken büyük ölçekli mimari projelerini Nişabur'a yönlendirmiş ve şehrin merkezini oluşturan kaleyi inşa ettirmiştir (Rante ve Collinet, 2013, s.10, 204). Nişabur'daki garnizon, Gurgan'dan Sistan'a yapılan saldırılara karşılık verebilmiştir. Bu nedenle Sâsânîler döneminde Nişabur, küçük ama ağır tahkim edilmiş, siyasî ve ekonomik açıdan Horasan bölgesinin önemli bir şehri olmuştur (Bulliet, 1976, s.87; Christensen, 2016, s.194). Hunlara doğrudan sınır olan Merv'de de şehri güçlendirmek adına benzer projelerin yürütüldüğü düşünülmektedir. Hatta seferler sırasında Merv'de önemli bir Hristiyan topluluğunun oluşması, Hristiyanların Doğu Roma sınırından uzaklaştırılarak nüfus ve işgücü ihtiyacının arttığı bölgelere zorla yerleştirilmesiyle açıklanabilmektedir (Gillman ve Klimkeit, 1999, s.209)¹. Burası II. Şâpûr'un seferleri sırasında Sâsânî ordusuna ev sahipliği yapmıştır (Puschnigg, 2006, s.24).

İlerleyen süreçte yapılacak olan askerî seferler, doğuya daha fazla dikkatlerin çekilmesini sağlamıştır. Her ne kadar tartışmalı olsa da V. Behrâm'ın (420-438) inşa ettirdiği sınır kuleleri, Merv ve Âmul arasına Kuşmayhan yakınlarına yapılmış olmakla birlikte Toharistan sınırına doğru Murgap Nehri boyunca da bazı kulelerin izlerine rastlanılmıştır (Daryaei, 2002, s.18, 37). V. Behrâm'ın Kidaralara karşı kazandığı zaferlerin izleri, kaynaklarda ve çeşitli sanat eserlerinde görülmektedir (Rahbar, 1998, ss.213-250; Gignoux, 1998, ss.251-258; Rahbar, 2008, ss.15-40; Gignoux, 2008, ss.163-174).

V.Behrâm'ın oğlu II. Yezdicerd (438-457), Toharistan'ın hâkimiyetini Kidaralardan geri almak için birçok sefer düzenlemiştir. Bu askerî girişimlerin başarısı değişkenlik göstermiştir. 442 ile 449 yılları arasında yedi yıl boyunca doğuda kalan II. Yezdicerd, Nişabur'da üs

¹ II. Şâpûr döneminde Roma İmparatoru Konstantin (306-337) Hristiyanlığı kabul etmiştir. Böylece dini anlamda Roma'da dönüşüm başlamıştır. Bu durum Doğu Roma ve Sâsânî arasında rekabet unsuru haline dönüşmüştür. Sâsânî Hristiyanlarının yer değiştirmeye zorlanması, zulme uğramalarına yol açmıştır. 424 yılında Horasan'ın üç büyük şehri olan Nişabur, Merv ve Herat'ta Nasturi piskoposluklarının varlıkları bilinmektedir (Scher, 1910, ss.254-258; Williams, 1996, s.40; Baum ve Winkler, 2003, ss.10-11).

kurarak sınırdaki Kidaralara karşı savaşmıştır (Elishē, 1982, ss.63-66). Ayrıca II. Yazdicerd, Nişabur'un yaklaşık 450 km batısında Kümis şehrini kurmuştur (Daryae, 2002, s.18). 450 yılında kuşatılmaz sanılan Talukan'ı ele geçirerek Kidaraları çöl kalelerine kadar kovalamıştır (Elishē, 1982, s.72). 450 yılındaki bir isyanın ardından esir alınan çok sayıda Ermeni soylusunu ve din adamını, 453/454'teki seferde Nişabur'a getirmiştir. Ancak Kidaralara karşı aşağılayıcı bir şekilde yenilince esirlerin hepsini idam ettirmiştir (Elishē, 1982, ss.192-194; Łazar P'arpec'i, 1991, s.133). Yenilginin ardından Sâsânîler, Kidaralara haraç ödemek zorunda kalmışlardır. 456 yılında II. Yazdicerd, Kidaralara karşı başarılı bir sefer düzenlemiş ve Toharistan'daki Kidara hâkimiyetine son vermiştir². Fakat zaferin eşliğindeyken aniden ölmüştür. Yerine geçecek kişinin kim olacağını açıkça belirtmediğinden dolayı oğulları III. Hüzmüz (457-459) ve I. Fîrûz (459-484) arasında taht savaşı çıkmıştır. I. Fîrûz, Akhunların desteğini almak için onlara Talukan'ı vermeyi vaat etmiş ve böylece Akhunların desteğini alarak kardeşini yenmiştir (Firdausî, 1915, ss.157-158; Tabarî, 1999, ss.107-110; Ya'qûbî, 2010, s.163).

Kidaraların yıkılışından sonra bazı güçler, Toharistan'daki siyasî boşluğu doldurmaya çalışmışlardır. Bunlar, Sâsânîler ile komşuları arasında köprü oluşturmuşlardır. Bunlardan biri Baktriya kaynaklarında ismi geçen Kadag halkının hükümdarı Meyam olmuştur (Sims-Williams, 2007, ss.108-115). Bu kaynağın 461/462 tarihli olması, I. Fîrûz'un saltanatının erken dönemine işaret etmektedir. Bu dönemde I. Fîrûz'un doğudaki müttefikleriyle hâlâ iyi ilişkiler içinde olduğu anlaşılmaktadır. 467 yılında Belh yakınlarındaki Kidara başkenti ele geçirilmiş ve Kidaralar daha küçük bir devlet olarak en az on yıl daha hüküm sürecekleri Gandhâra'ya çekilmişlerdir. Her ne kadar I. Fîrûz, kardeşi III. Hüzmüz'e karşı giriştiği mücadelede Akhunların desteğini almış olsa da Sâsânîler ile Akhunlar arasındaki güç dengesi, istikrarlı ve barışçıl olarak devam etmemiştir. İlerleyen süreçte ilişkiler bozulmuş ve I. Fîrûz tarafından Akhunlara karşı üçten fazla başarısız sefer düzenlemiştir. Alınan başarısızlıklar karşısında Sâsânîler, yüklü haraç ödemek zorunda kalmışlardır (Haug, 2019, s.59).

2. I. Fîrûz'un Akhunlara Karşı Mücadelesi

I. Fîrûz, Akhun hükümdarı Aksungur'a (420-470) karşı askerî seferler düzenlemiş olsa da Akhunlarla her zaman mücadele içinde olmamıştır. Babası II. Yazdicerd'in ölümünün ardından kardeşi III. Hüzmüz'e karşı giriştiği iç savaşta, I. Fîrûz'un kritik müttefiki Akhunlar olmuştur. III. Hüzmüz tahta geçtikten sonra I. Fîrûz, Akhunlara sığınmış, Akhunların desteğini sağlamak adına Belh'in batısında bulunan ve babası II. Yazdicerd'in henüz işgal ettiği bölge olan Talukan'ın kontrolünü Akhunlara bırakacağına söz vermiştir (Firdausî, 1915, ss.157-158; Tabarî, 1999, ss.107-110; Ya'qûbî, 2010, s.163). Bu antlaşma, I. Fîrûz'u imparator yapmış olsa da doğu sınırının Akhunlara açılmasına neden olmuştur. Sonraki 10 yılda Akhunlar, Toharistan'ı ele geçirmişler, Kidaraları ortadan kaldırmışlar ve Horasan'a doğru ilerlemeye başlamışlardır. 469 yılında Akhunlar, bölgede hâkim güç olmuşlardır. Bu nedenle I. Fîrûz, Akhunların üzerine yürümeyi gerekli görmüştür³. Yapılan ilk seferde I. Fîrûz yenilmiş, haraç ödemeye ve Akhun hükümdarı Aksungur'a baş eğmeye mecbur kalmıştır (Procopius, 1914, 1.3.1). İkinci sefer sırasında Aksungur'un bir casusu, I. Fîrûz'un

² Priskos'un anlatılarında Kidaraların Sâsânîlere haraç ödemeyi bıraktığı geçmektedir. Fakat R. Blockley, bunu ikna edici bir şekilde tersine çevirmiştir. II. Yazdicerd'in iki yıl önceki aşağılayıcı şekilde yenilgisi, Sâsânîlerin Kidaralara haraç ödemesini daha olası kılmaktadır. Bu hususta bkz. Blockley, 1983, s.349.

³ I. Fîrûz ile Akhun Hakani Aksungur arasında yapılan savaşlar ve savaşların sonuçları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Toğay, 2023, ss.1552-1569.

askerî birliklerini çöllerde bitkin düşürene kadar yanlış yönlendirmiştir. Böylece Akhunlar, Sâsânîleri kolayca dağıtmışlardır. Bu savaşın ardından her ne kadar I. Fîrûz, Akhunlara otuz katır yükü gümüş dirhem ödemeyi vaat etmiş olsa da önceki seferin masrafları ve haraç ödemeleri hazineyi tükettiğinden sadece yirmi katır yükü verebilmiştir. Geri kalan gümüş dirhemlerin hazırlanma sürecinde küçük oğlu Kubâd, Akhunlara iki yıl boyunca rehin bırakılmıştır (Tabarî, 1999, ss.113-115; Joshua the Stylite, 2000, ss.10-11).

İkinci savaşın ardından I. Fîrûz ile Aksungur arasında bir antlaşma yapılmıştır. Sâsânîler ile Akhunlar arasındaki sınır belirlenerek iki tarafın bu sınırı geçmeyeceği garanti altına alınmıştır (Tabarî, 1999, s.115). Bazı kaynaklara göre, bu sınır I. Fîrûz'un dedesi V. Behrâm'ın Merv'den Buhara'ya giden yolda inşa ettirdiği bir kule aracılığıyla belirlenmiştir. Bu kule, Sâsânîler ile Kidaralar arasındaki sınırı belirlemek için yaptırılmıştır (Firdausî, 1915, ss.84-92; Tabarî, 1999, ss.94-96). Taberî'nin "The History of the Prophets and Kings" adlı eserinde I. Fîrûz'un Soğdya'ya doğru yola çıktığında sınır olarak belirlenen kuleye rastladığı anlatılmaktadır. I. Fîrûz, Aksungur'la yaptığı antlaşmayı bozmak yerine kuleye 50 fil ve 300 kişiyi zincirleyerek kulenin Sâsânî birlikleri önünde sürüklenmesini emretmiştir. Filler ve askerler kuleyi yerde sürüklerken mecazî olarak sınırı da ileriye çekmişlerdir. Aksungur, bu hamleden etkilenmemiş ve I. Fîrûz'dan antlaşmaya sadık kalmasını istemiştir. Bu talebi geri çeviren I. Fîrûz, ilerlemesine devam etmiştir. Fakat Aksungur, büyük bir hendek kazılmasını, üzerinin toprak ve dallarla örtülmesini emretmiştir. Böylece Sâsânîler büyük bir tuzağa düşürülmüş, I. Fîrûz ve tüm ordusu kazılan hendek içinde imha edilmiştir (Procopius, 1914, 1.4.1; Firdausî, 1915, s.164-169; Agathias, 1975, 4.4; Łazar P'arpec'i, 1991, ss.214-215; Tabarî, 1999, ss.118-119; Sebêos, 1999, s.5; Joshua the Stylite, 2000, s.11; Ya'qûbî, 2010, s.163).

I. Fîrûz'un Akhunlara karşı pek çok başarısızlığı olduğu Doğu Roma ve Ermeni kaynaklarında geçmekle birlikte Sâsânî sikkeleri üzerinde de tasvir edilmiştir. I. Fîrûz'un sikkelerde üç farklı taçla temsil edilmesi, Aksungur tarafından iki kez esaret alınışıyla eşleşen yönetiminde en az iki kere kesinti olduğunu göstermektedir (Schindel, 2004, ss.390-392). Ancak I. Fîrûz'un dedesi V. Behrâm'ın kulesini taşıdığı hikâyesi, I. Fîrûz'un ölümünden yaklaşık 400 yıl sonra yazılan Taberî'nin tarihine girmiş bir süslemedir (Shayegan, 2011, s.21). Bu anlatımda, I. Fîrûz'a hem saldırgan hem de düzenli olarak sözünden dönen bir imparator portresi çizilmiştir. Aksungur'la yapılan antlaşmayı bozması, kendi ölümüne ve ordusunun yok edilmesine neden olmuştur.

Kaynaklarda genel olarak I. Fîrûz'un askerî seferlerde sürekli yenilgi aldığı belirtilmiş olsa da bir kaynakta onun zaferler kazandığından bahsedilmiştir. Pseudo-Joshua the Stylite, I. Fîrûz'un Hunları mağlup ettiğini, topraklarını ele geçirdiğini ve esir alınmadan onları kendi topraklarına kattığını belirtmektedir (Joshua the Stylite, 2000, s.10). Kaynaktaki bu anlatım, daha sonra alınan iki yenilgi ve I. Fîrûz'un ölümüyle devam etmektedir. Joshua the Stylite'nin I. Fîrûz'un toprak kazanımıyla ilgili anlatımının, Gûrgan'daki Kidaralara ve Gûrgan Seddi'nin etrafındaki bölgeye karşı yaptığı seferlerdeki anlık alınan zaferlerle ilişkilendirilmiş olabileceği düşünülmektedir.

I. Fîrûz'un ölümü ve Akhunların yükselişi, Sâsânîler için büyük zorluklar oluşturmuştur. Sâsânî ordusunun büyük çoğunluğunun savaşta yok edilmesi, imparatorluğu açıkta bırakmış ve Akhunlar tarafından tamamen işgal edilme ihtimalini ortaya çıkarmıştır. Prokopius, Akhunların 2 yıl boyunca Sâsânîlere hâkim olduğunu ve onlardan vergi aldığını belirtmiştir

(Procopius, 1914, Book 1.4.28/29). Alınan vergiler, Sâsânî para arzının önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Vaissière, 2005, s.111). Ayrıca Akhunlar, Sâsânî saray siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. Tahtın kontrolü için rekabet edenler arasında Akhun yanlısı bir kesim ortaya çıkmıştır (Haug, 2019, s.62).

3. Gûrgan Seddi: Sınırı İnşa Etmek

Akhunlar karşısında alınan yenilgiler, Sâsânîleri zor bir döneme sokmuştur. Haraç ödemenin dışında I. Fîrûz savaşta öldürülmüş ve Sâsânî ordusu yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Hazar Denizi kıyısı ile Gûrgan Nehri'nin hemen kuzeyi olan Elbruz Dağları arasında 195 km uzunluğundaki Gûrgan Seddi (Sedd-i İskender/Sedd-i Fîrûz/Sedd-i Anuşirvan), büyük ihtimalle I. Fîrûz döneminde inşa edilmiştir. Seddin inşası noktasında Büyük İskender döneminden Sâsânî döneminin sonlarına kadar farklı tarihler ileri sürülmüştür. Ancak son yapılan araştırmalarda set duvarının kronolojisi, I. Fîrûz dönemiyle uyumlu olarak 5. yy ortalarına tarihlendirilmiştir (Harmatta, 1996, ss.79-84; Nokandeh, Sauer, Rekavandi vd., 2006, ss.158-162). Bu set ve set boyunca inşa edilen 36 kale, Hazar Denizi boyunca uzanan Gûrgan ovalarına ulaşımı engelleyerek bozkırlardan gelenlerin İran'a ulaştığı yolları kapatmıştır. Romalı tarihçi Priskos, I. Fîrûz'un Kidara hükümdarı Kunkhas'a karşı düzenlediği seferin yerini seddin kuzeyindeki bölge olarak göstermektedir (Blockley, 1983, s.349).

Yapılan seddin ve kalelerin yanı sıra Bâbü'l-Ebvâb veya Kapılar Kapısı olarak bilinen Hazar Denizi'nin batı kıyısındaki Derbent'teki tahkimatlar, Doğu Romalılar tarafından kısmen finanse edilmiştir. Doğu Romalılar, Sâsânîleri Türkistan bozkırlarından gelenlerle arasında önemli bir tampon olarak görmüşlerdir (Nokandeh, Sauer, Rekavandi ve diğerleri, 2006, s.166). Doğu Roma'nın Kafkasya sınırının ortak savunmasına yönelik katkıları, 363 yılında bir antlaşmayla resmîyet kazanmış ve I. Fîrûz'un hükümdarlığı boyunca düzenli olarak yenilenmiştir (Blockley, 1985, ss.62-74). 465 yılında I. Fîrûz, doğudaki savunma hattını genişleterek Hunlara karşı mücadelesinde maddi destek istemek için Doğu Roma'ya elçiler göndermiştir. İmparator I. Leo (457-474) döneminde Sâsânîlerle doğudaki var olan savunma politikası genişletilmiştir. İmparator Zeno da (474-491) Sâsânîlerin tampon olarak kalması ve sınırın korunması doğrultusunda düzenli olarak Sâsânîlere katkıda bulunmaya devam etmiş, Akhunlara karşı yürütülen Sâsânî seferine maddi olarak destek olmuş ve hatta savaş sonrası I. Fîrûz esir düştükten sonra fidyesinin bir kısmını ödemiştir (Joshua the Stylite, 2000, ss.9-10)⁴. Yani Sâsânî sınırlarının Hunlara karşı savunulması sadece Sâsânîleri ilgilendirmemiş, düşmanı olan Doğu Roma da resmî olarak destek sağlamıştır.

Sâsânîlerin doğu sınırına yaptıkları seddin savunmaya yönelik olduğunu ve akınları önlemek için yapıldığını varsaymakla birlikte I. Fîrûz'un askerî seferlerine bütüncül olarak bakıldığında seddin saldırı amacını taşıdığı da düşünülmektedir. I. Fîrûz, tarihi kaynaklarda saldırgan bir imparator olarak tasvir edilmiştir. Askerî seferlerinde tavsiyeleri dikkate almadan ileriye atılma arzusu yenilgisine neden olmuştur. Bu eylemleri ve V. Behrâm'ın kulesini ordusunun önünde sürüklemesi savaşlarda geri çekilecek bir karakteri yansıtmamaktadır. I. Fîrûz'un çağdaşı olan Ermeni tarihçi Gazar Parpetsi, onu Akhunlara karşı düzenlediği seferlerde askerlerinin hayatlarını önemsemeyen bir tiran olarak tanımlamıştır. Gazar Parpetsi, bu

⁴ Doğu Roma, Sâsânîlerin yardım talebine her zaman olumlu dönüş yapmamıştır. Priskos'un anlatılarına göre, istenilen bazı yardım talepleri Doğu Roma tarafından reddedilmiştir (Blockley, 1983, s.347).

savaşta ölen askerlerin kanlarının I. Fîrûz'un ellerinde olduğunu söyleyecek kadar iddiasını ileriye götürmüştür (Łazar P'arpec'i, 1991, ss.214-227)⁵.

Doğu sınırını güvence altına almak için yapılan set, göç edip gelen akıncıları dışarıda tutmakla kalmamış aynı zamanda bölgenin güvenliğini sağlamıştır. Joshua the Stylite, I. Fîrûz'un seferleri hakkında ayrıntılı bilgi vermemesine rağmen onun Hazar kıyılarında Kidaralara karşı bazı erken zaferler kazandığını, onları kuzeye Gürgen ovalarının ötesine kadar sürdüğünü ardından sınırı korumak ve yeni seferleri düzenlemek adına set inşa ettirdiğini varsayabiliriz. 6. yy'da Prokopius, I. Fîrûz'un mağlubiyetle sonuçlanan seferi sırasında günümüz Günbed-i Kavus şehrine yakın Gorgo'yu Akhunların şehri olarak tanımlamıştır. Ancak Gorgo'nun yapılan seddin güneyinde yer alması dikkat çekicidir (Procopius, 1914, Book 1.3.2). Dolayısıyla I. Fîrûz, seddi inşa etmeden önce Kidaraları geri püskürtmede bir miktar başarı elde etmiş olmalıdır. Aynı zamanda I. Fîrûz, Gürgen ovalarında şehir kurulmasını emretmiş ve böylece Gürgen ovalarını Sâsânî sınırlarına dâhil etmeye çalışmıştır (Haug, 2019, s.61).

Sınıra yapılan büyük seddin ve kalelerin bakımı, korunması ve askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması Gürgen Nehri'nin güneyindeki tarım arazilerinde üretimin artmasıyla ve başka yerlerden gelen takviyelerle mümkün olmuştur. Arkeolojik bulgular, set boyunca koyun ve keçi gibi hayvanların yetiştirildiğini göstermektedir (Mashkour ve diğerleri, 2017, ss.77-78). Yine siteler üzerinde yapılan arkeolojik çalışmalar, Gürgen Seddi'ndeki garnizonun yaklaşık 22.500 kişiden oluştuğunu göstermektedir (Sauer ve diğerleri, 2013, ss.230-234).

Sonuç

İç Asya bozkırlarından gelen Hun göçleri, Sâsânîlerin doğu sınırı politikasını belirlemede önemli rol oynamıştır. Hunlar, Sâsânîlerin sınırlarında sorunlara yol açarak sınırların yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Hunsuların Sâsânî ordusunun bir parçası olarak Romalılara karşı savaşması, Sâsânîlerin sınırlarına yeni gelen komşuları kendi ağlarına dâhil etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Fakat bu tür girişimler uzun ömürlü olmamış ve sınır ötesi mücadeleler daha yaygın olmuştur. Belh'in Kidara ve daha sonra Akhun hâkimiyeti alanına girmesiyle Toharistan, Sâsânî egemenliğinden çıkmıştır. Bu dönemde Herat, Sâsânîlere daha fazla bağlanmış ve Kidaralara karşı sınırın korunmasında giderek daha stratejik bir rol oynamıştır. Kidaraların Soğdya'ya doğru genişlemesi, Sâsânîlerle olan sınırın batıya doğru uzanmasına neden olmuştur. 5. yy başlarında Kidara ve Sâsânî arasında gelişen sınır, Kidaralardan sonra da küçük değişikliklerle devam etmiştir.

Kidaraların doğuda zorlu bir komşu olarak yükselişi, Sâsânîleri doğu sınırında büyük ve uzun sürecek olan seferlerin alt yapısını hazırlamak zorunda bırakmıştır. Hatta bu seferler, Sâsânî sarayının doğuya taşınmasını ve imparatorun uzun süre burada kalmasını gerektirmiştir. Batı uç bölgelerinden gelen nüfuslar, kalıcı olarak doğuya Nişabur, Merv ve Merv-i Rud gibi sınırın büyüyen şehirlerine yerleştirilmiştir. Şehirlerin kurulması, genişletilmesi ve sınır savunmasıyla ilgili kalelerin ve diğer inşaların yapılması, Sâsânîlerin merkeziyetçi imparatorluk otoritesini göstermektedir. Kidaraların yerini Akhunların almasıyla Sâsânîlerin doğu sınırına verdikleri önem daha da artmıştır.

Kidaraların ortaya çıkışı, Sâsânîlerin doğu sınırının şeklini değiştirmiş ve Toharistan'ı Sâsânî egemenliğinden çıkarmıştır. Akhunlar ise Horasan'daki Sâsânî otoritesini tehdit etmiştir.

⁵ İlerleyen dönemde Kalankatlı Moses, I. Fîrûz'un Hristiyanlara kötü davrandığı için Tanrı'nın bir gazabı olarak Akhunları gönderdiğinden bahsetmektedir (Movsēs Dasxurançı, 1961, ss.25-26).

Akhunların gelişi, erken aşamada Kidara gücünü sarsmıştır. Nitekim onlar Toharistan ve Soğdya'yı sarsarak Kidaraları dışa doğru genişlemeye zorlamışlar, bu da II. Yazdicerd'le başlayan savaşları tetiklemiştir. Moğolistan'daki gelişmeler, Akhunların batıya doğru göç etmesine neden olmuş ve Kidaraları, II. Yazdicerd'le savaşmaya zorlayan zincirleme bir reaksiyon başlatmıştır. I. Fîrûz'un Akhunlarla yaptığı ilk ittifakından sonraki on yıl boyunca Akhunlar, Toharistan'ı işgal etmiş ve Kidaraların yıkılışından faydalanarak Sâsânîlerle ittifak halinde Soğdya'ya doğru genişlemeye başlamıştır. Akhunların bölgede hâkim güç olmaları üzerine I. Fîrûz harekete geçmiş ve ağır yenilgiler alacağı üç askerî sefer düzenlemiştir. Son askerî seferinde ordusunun büyük kısmı yok edilmiş ve kendisi de öldürülmüştür. Böylece Akhunlar, Sâsânîlere hâkim olacak konuma yükselmiş ve yüklü miktarda vergiler almıştır.

Kaynakça

- Agathias (1975). *The Histories* (J. D. Frendo, Trans.). Berlin: Walter de Gruyter.
- Ammianus Marcellinus (1894). *The Roman History* (C. D. Yonge, Trans.). London: George Bell and Sons.
- Baum, W. & Winkler, D. W. (2003). *The Church of the East: A Concise History*. London: Routledge Curzon.
- Blockley, R. (1983). The Fragmentary Classicising Historians of the Later Roman Empire: Eunapius, Olympiodorus, Priscus and Malchus, V. II. Liverpool: Francis Cairns.
- Blockley, R. (1985). Subsidies and Diplomacy: Rome and Persia in Late Antiquity. *Phoenix* 39, 62-74. <https://doi.org/10.2307/1088870>
- Bulliet, R. (1976). Medieval Nishapur: A Topographic and Demographic Reconstruction. *Studia Iranica*, 5, 67-89.
- Christensen, P. (2016). *Decline of Iranshahr: Irrigation and Environment in the Middle East, 500 B.C.-A.D. 1500*. London: Tauris.
- Daryaei, T. (2002). *Šāhrestānīhā ī Ērānšahr: A Middle Persian Text on Late Antique Geography, Epic and History*. Costa Mesa: Mazda Publishers.
- Elishē (1982). *History of Vardan and the Armenian War* (R. W. Thomson, Trans.). Cambridge: Harvard University Press.
- Firdausī (1915). *The Shāhnāma of Firdausī, V. VII* (A. G. Warner and E. Warner, Trans.). London: Kegan Paul, Trench, Trübner & Co. Ltd.
- Harmatta, J. (1996). The Wall of Alexander the Great and the Limes Sasanicus. *Bulletin of the Asia Institute, New Series* 10, 79-84.
- Haug, R. (2019). *The Eastern Frontier Limits of Empire in Late Antique and Early Medieval Central Asia*. London: Bloomsbury Publishing.
- Gignoux, P. (1998). Les inscriptions en moyen-perse de Bandiān. *Studia Iranica*, 27, 251-258.
- Gignoux, P. (2008). Le site de Bandiān revisité. *Studia Iranica*, 37, 163-174. <https://doi.org/10.2143/SI.37.2.2034313>
- Gillman, I. & Klimkeit, H.-J. (1999). *Christians in Asia before 1500*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Goffart, W. (2006). *Barbarian Tides: The Migration Age and the Later Roman Empire*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Golden, P. B. (1992). *An Introduction to the History the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State Formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Göbl, R. (1967). *Dokumente zur geschichte der iranischen Hunnen in Baktrien und Indien*. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Grenet, F. (1996). Crise et sortie de crise en Bactriane-Sogdiane aux IVe-Ve siècles: de l'héritage antique à l'adoption de modèles sassanides. In Istituto italiano per il Medio ed Estremo Oriente and Accademia nazionale dei Lincei (Eds.), *La Persia e l'Asia centrale da Alessandro al X secolo* (Roma, 9-12 novembre 1994) (pp. 367-390). Rome: Accademia Nazionale dei Lincei.
- Grenet, F. (2005). Kidarites. In *Encyclopaedia Iranica*, New York: The Encyclopaedia Iranica Foundation.
- John Zonaras (2009). *The History of Zonaras: From Alexander Severus to the Death of Theodosius the Great* (T. M. Banchich and E. N. Lane, Trans.). London: Routledge.
- Joshua the Stylite (2000). *The Chronicle of Pseudo-Joshua the Stylite*. (F. R. Trombley and J. W. Watt, Trans.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Łazar P'arpec'i (1991). *The History of Łazar P'arpec'i* (R. W. Thomson, Trans.). Atlanta: Scholars Press.
- Mashkour, M., Khazaeli, R., Fathi, H. vd. (2017). Animal Exploitation and Subsistence on the Borders of the Sasanian Empire: From the Gorgan Wall (Iran) to the Gates of the Alans (Georgia). In E. W. Sauer (Ed.), *Sasanian Persia: Between Rome and the Steppes of Eurasia* (pp. 74-95). Edinburgh: Edinburgh University Press.

- Movsēs Dasxurançi (1961). The History of the Caucasian Albanians by Movsēs Dasxurançi (C. J. F. Dowsett, Trans.). London: Oxford University Press.
- Nerazik, E. E. (1996). Khwarizm: Part One: History and Culture of Khwarizm. In B. A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi (Eds.), In History of Civilizations of Central Asia, Vol. III, The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750 (pp. 212-226). Paris: UNESCO.
- Nokandeh, J., Sauer, E. W., Rekavandi, H. O. vd. (2006). Linear Barrier of Northern Iran: The Great Wall of Gorgan and the Wall of Tammishe. *Iran*, 44, 121-173. <https://doi.org/10.1080/05786967.2006.11834684>
- P'awstos, Buzand (1989). The Epic Histories Buzandaran Patmut'iwnk' (N. G. Garsoian, Trans.). Cambridge, Harvard University.
- Payne, R. (2016). The Making of Turan: The Fall and Transformation of the Iranian East in Late Antiquity. *Journal of Late Antiquity*, 9, 4-41. <https://doi.org/10.1353/jla.2016.0011>
- Potts, D. T. (2014). Nomadism in Iran: From Antiquity to the Modern Era. Oxford: Oxford University Press.
- Procopius (1914). History of the Wars (H. B. Dewing, Trans.). London: William Heinemann.
- Puschnigg, G. (2006). Ceramics of the Merv Oasis: Recycling the City. Walnut Creek: Left Coast Press.
- Rahbar, M. (1998). Decouverte d'un monument d'époque sassanide a Bandian, Dargaz (Nord Khorassan): Fouilles 1994 et 1995. *Studia Iranica*, 27, 213-250. <https://doi.org/10.2143/SI.27.2.2003927>
- Rahbar, M. (2008). The Discovery of a Sasanian Period Fire Temple at Bandiyān, Dargaz. In D. Kennet and P. Luft (Eds.), Current Research in Sasanian Archaeology, Art and History (pp. 15-40). Oxford: Archaeopress.
- Rante, R. & Collinet, A. (2013). Nishapur Revisited: Stratigraphy and Ceramics of the Qohandez. Oxford: Oxbow Books.
- Rante, R. & Raimkulov A. (2013). Les fouilles de Paykend: nouveaux éléments. *Cahiers d'Asie centrale*, 21/22, 237-258. Erişim adresi: <http://journals.openedition.org/asiacentrale/1841>
- Rezakhani, K. (2017). Re Orienting the Sasanians: East Iran in Late Antiquity. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Sauer, E. W., Rekavandi, H. O., Wilkinson T. J. & Nokandeh J. (2013). Persia's Imperial Power in Late Antiquity: The Great Wall of Gorgān and Frontier Landscapes of Sasanian Iran. Oxford: Oxbow Books.
- Scher, A. (Ed.). (1910). Histoire Nestorienne (Chronique de Seert), premiere partie, fasc. 2. *Patrologia Orientalis* 5, 217-344.
- Schindel, N. (2004). Sylloge Nummorum Sasanidarum: Paris-Berlin-Wien: Band 3/1 Shapur II-Kawad I. 2. Regierung. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Sebēos (1999). The Armenian History Attributed to Sebeos, V. I, (R. W. Thomson, Trans.). Liverpool: Liverpool University Press.
- Shayegan, M. R. (2011). Arsacids and Sasanians: Political Ideology in Post-Hellenic and Late Antique Persia. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sims-Williams, N. (2007). Bactrian Documents from Northern Afghanistan II. Oxford: Oxford University Press.
- Sneath, D. (2007). The Headless State: Aristocratic Orders, Kinship Society, and Misrepresentations of Nomadic Inner Asia. New York: Columbia University Press.
- Ṭabarî, Abū Ja'far Muḥammad b. Jarîr (1999). The Sāsānids, the Byzantines, the Lakhmids, and Yemen (C. E. Bosworth, Trans.). The History of al-Ṭabarî (Ta'rikh al-rusul wa'l-mulûk), V. 5. Albany: State University of New York Press.
- Ṭoğay, A. H. (2023). Sasani Şahı Fırûz ile Ak Hun Hakanı Aksungur Arasındaki Muharebeler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 63(2), 1552-1569. <https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2023.63.2.26>
- Vaissière, É. de la (2005). Sogdian Traders: A History (J. Ward, Trans.). Leiden: Brill.

- Wan, X. (2012). A Study of the Kidarites: Reexamination of Documentary Sources. *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, 19, 243-301.
- Williams, A. V. (1996). Zoroastrians and Christians in Sasanian Iran. *Bulletin John Rylands Library*, 78, 37-53. <https://doi.org/10.7227/bjrl.78.3.4>
- Ya'qûbî, Aḥmad b. Abî Ya'qûb (2010). *Târîkh al-Ya'qûbî*, V. I. Beirut: Dâr Şâdr.
- Zeimal, E. V. (1996). The Kidarite Kingdom in Central Asia. In B. A. Litvinsky, Zhang Guang-da and R. Shabani Samghabadi (Eds.), *In History of Civilizations of Central Asia, Vol. III, The Crossroads of Civilizations: A.D. 250 to 750* (pp. 123-137). Paris: UNESCO.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

The Factors Affecting Automobile Demand in Türkiye

Türkiye'de Otomobil Talebini Etkileyen Faktörler

Mehmet Akif Peçe

Dr. Öğr. Üyesi | Asst. Prof.

Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Bartın, Türkiye
Bartın University, Faculty of Economics and Administrative
Sciences, Department of Economics, Bartın, Türkiye
apece@bartin.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-2870-5008>
<https://ror.org/03te4vd35>

Serkan DİLEK

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Prof. | Prof.

Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İktisat Bölümü, Kastamonu, Türkiye
Kastamonu University, Faculty of Economics and
Administrative Sciences, Department of Economics,
Kastamonu, Türkiye
sdilek@kastamonu.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0393-4509>
<https://ror.org/015scty35>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 29.02.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 26.02.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Peçe, M. A., & Dilek, S. (2025). The Factors Affecting Automobile Demand in Türkiye. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 200-212.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1444983>

Yazar Katkıları: %50-%50

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Author Contributions: 50%-50%

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review. It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Factors Affecting Automobile Demand in Türkiye

Abstract

Per capita demand for cars is significantly higher in societies with higher purchasing power. Globally, demand for automobiles has been growing steadily, especially in developing countries. In Türkiye, where the automotive sector plays an important role in exports and the overall economy, per capita demand for automobiles has also been steadily increasing. This study examines the effects of national income and labor force participation rates on Türkiye's automobile demand. Using data from 1990 to 2022, the number of automobiles per 1,000 people is analyzed as the dependent variable, while national income per capita and labor force participation rate are analyzed as independent variables. The results of this study show that while labor force participation rate and national income per capita are expected to influence automobile ownership, the findings suggest that these variables do not exhibit a significant direct relationship with car ownership in Türkiye. The error correction coefficient (ECT) is found to be statistically significant, indicating that the system adjusts to long-run equilibrium within approximately 11.75 periods. However, both the long-run and short-run coefficients for the labor force participation rate and national income per capita are not statistically significant. This suggests that other factors, beyond income levels and labor force participation, may play a more substantial role in determining automobile demand. These results imply that the dynamics of automobile ownership in Türkiye are influenced by a broader range of factors, including infrastructure development, government policies, and consumer preferences, rather than solely by income and labor force participation rates. Future research could further explore the impact of these additional factors on car ownership, providing a more comprehensive understanding of the drivers behind automobile demand in Türkiye.

Keywords: Automobile Demand, Labor Force Participation, National Income, Automotive Sector, ARDL Model

Türkiye'de Otomobil Talebini Etkileyen Faktörler

Öz

Satın alma gücü daha yüksek olan toplumlarda kişi başına düşen otomobil talebi önemli ölçüde daha yüksektir. Küresel olarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerde otomobil talebi istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Otomotiv sektörünün ihracatta ve genel ekonomide önemli bir rol oynadığı Türkiye'de de kişi başına düşen otomobil talebi istikrarlı bir şekilde artmaktadır. Bu çalışma, milli gelir ve işgücüne katılım oranlarının Türkiye'nin otomobil talebi üzerindeki etkilerini incelemektedir. 1990-2022 yılları arasındaki veriler kullanılarak, 1.000 kişiye düşen otomobil sayısı bağımlı değişken olarak, kişi başına düşen milli gelir ve işgücüne katılım oranı ise bağımsız değişkenler olarak analiz edilmiştir. Bu çalışmanın sonuçları, işgücüne katılım oranı ve kişi başına düşen milli gelirin otomobil sahipliğini etkilemesi beklenirken, bulgular bu değişkenlerin Türkiye'de otomobil sahipliği ile anlamlı bir doğrudan ilişki sergilemediğini göstermektedir. Hata düzeltme katsayısı (ECT) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ve sistemin uzun dönem dengesine yaklaşık 11.75 dönem içinde uyum sağladığını göstermektedir. Ancak, işgücüne katılım oranı ve kişi başına düşen milli gelir için hem uzun hem de kısa dönem katsayıları istatistiksel olarak anlamlı değildir. Bu durum, otomobil talebinin belirlenmesinde gelir düzeyi ve işgücüne katılımın ötesinde başka faktörlerin daha önemli bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar, Türkiye'de otomobil sahipliği dinamiklerinin yalnızca gelir ve işgücüne katılım oranlarından değil, altyapı gelişimi, hükümet politikaları ve tüketici tercihleri de dahil olmak üzere daha geniş bir dizi faktörden etkilendiğini ima etmektedir. Gelecekteki araştırmalar, bu ek faktörlerin otomobil sahipliği üzerindeki etkisini daha fazla inceleyerek Türkiye'de otomobil talebinin arkasındaki itici güçlerin daha kapsamlı bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir.

Anahtar Kelimeler: Otomobil Talebi, İşgücüne Katılım, Milli Gelir, Otomotiv Sektörü, ARDL Modeli

Giriş

The global demand and sales of automobiles have been steadily increasing, with significant implications for both international and national markets. In many European Union countries, the number of automobiles per 1,000 individuals exceeds 500, and this figure continues to rise rapidly (Eurostat, 2023). Similarly, global automobile ownership rates remain high

(Haber7, 2024), supported by production figures surpassing 85 million units globally in 2022 (OSD, 2023). In Türkiye, analyzing automobile market demand is particularly important due to the dynamic nature of its automotive industry and its critical role in the national economy. The growing demand for automobiles, coupled with the increasing adoption of electric vehicles, is expected to further energize the market (ODMD, 2023). Additionally, the automotive sector has long been a significant contributor to Türkiye's exports. For instance, while the number of automobiles per 1,000 people in Türkiye was 30.37 in 1990, this figure rose to 167.91 by 2022 (TUIK, 2023a). Developments such as the introduction of the domestic electric vehicle TOGG and rising investments in electric vehicle production are poised to further enhance the sector, which already holds a prominent position in Türkiye's industry and export portfolio (Dilek and Konak, 2022, pp.394-397).

Numerous studies in the economic literature have examined automobile market demand using various methods, highlighting the sector's significance. These methods include surveys, face-to-face interviews, and data analysis from sources such as TUIK (Yayar & Yılmaz, 2018; Uslu and Demirel, 2022; Akal et al., 2019; Aydın and Arı, 2016; Önder, 2022; Dilek, 2022). Some studies have employed artificial neural networks (Karaatlı et al., 2012; Akyurt, 2015), while others utilized econometric approaches (Işık et al., 2017; Önder and Şahin, 2018; Özçelebi and Şafak, 2018). For instance, Özçelebi and Şafak (2018) investigate the impact of credit volume on automobile demand through time series analysis. Building on this literature, the present study examines the influence of unemployment, labor force participation rates, and per capita national income on the number of automobiles per 1,000 individuals.

Household welfare emerges as a critical determinant of demand for normal goods. For such goods, increases in household income and purchasing power generally lead to higher demand. However, existing studies on Türkiye's automobile market indicate that the relationship between automobile demand and household welfare has not been adequately explored. Income fluctuations can increase consumer uncertainty, prompting precautionary savings and reducing consumption (Malley and Moutos, 1996; Bentolila and Ichina, 2008; Stephens, 2004). Research on this topic in Türkiye has primarily relied on survey-based methods (Yavuz, 2017; Dilek, 2022; Yayar et al., 2015; Önder, 2022; Aydın and Arı, 2016; Uslu and Demirel, 2022). Econometric studies have analyzed factors such as credit expansion (Özçelebi and Şafak, 2018), Special Consumption Tax (SCT), vehicle loan interest rates (Önder and Şahin, 2018), and exchange rates (Işık et al., 2017). Declining unemployment rates, increasing labor force participation, and rising per capita income are generally assumed to enhance household welfare, thereby stimulating automobile demand.

This research contributes to the existing literature by employing econometric methods to analyze the relationship between automobile demand and household welfare in Türkiye. In the first phase, it examines the key determinants of automobile demand. In the second phase, the study investigates the relationship between automobile demand, national income per capita, unemployment rates, and labor force participation rates using data from 1990 to 2022.

1. Automobile Demand

The automobile market is often characterized as a differentiated oligopoly, with numerous buyers and relatively few sellers offering diverse products (Dilek, 2017, p.148). A variety of

factors influencing automobile demand have been examined in the literature. Among these, environmental concerns have played a significant role in increasing the preference for electric vehicles (Thanausak et al., 2017, p.1). The factors influencing automobile demand can be categorized into four main groups: cost, performance factors, sales efforts and advertisements, and the socio-economic characteristics of households.

- **Cost:** As in most traditional demand models, the price of a vehicle or its total cost to the consumer is a primary determinant of automobile demand (Palmer et al., 2018, p.117). Similar to other goods, higher prices generally lead to decreased demand. In Türkiye, additional factors such as high taxation (e.g., Special Consumption Taxes [SCT]), limited credit access, and exchange rate volatility further elevate automobile costs, negatively affecting demand. For instance, SCT rates pose a major barrier to sufficient automobile demand in Türkiye (Önder and Şahin, 2018, pp.352-353). Moreover, the perception of excessive taxation also dampens demand (Yavuz, 2017, pp.386-387). Although sensitive to economic fluctuations, long-term automobile demand in Türkiye tends to rise due to income and population growth, though it remains vulnerable to tax increases (Kırcova et al., 2012, pp.3-4). Credit availability is another key driver, with easier financing conditions significantly influencing demand, especially for low-income households (Özgelebi and Şafak, 2018, pp.65-66; Önder and Şahin, 2018, p.353). Additionally, in high-inflation economies like Türkiye, exchange rate volatility raises costs, further suppressing demand (Işık et al., 2017, p.91).
- **Performance Factors:** Automobiles are not homogeneous goods; each model is distinguished by unique features (Thanausak et al., 2017). Consumers often make informed decisions after researching factors such as a car's age, mileage, horsepower, transmission type, fuel efficiency, engine size, safety features, and brand reputation (Mola and Kutlu, 2021, pp.50-51; Akal et al., 2019, pp.194-195). Studies also suggest that brand recognition strongly influences purchasing decisions (Yayar and Yılmaz, 2018, p.50). Moreover, the growing demand for electric vehicles post-2010 demonstrates a significant shift, though demand dynamics for electric versus fossil-fuel-powered vehicles remain distinct (Chen et al., 2020, p.13; Uslu and Demirel, 2022, p.973).
- **Sales Efforts and Advertisements:** Research indicates that sales strategies and media advertisements significantly shape consumer preferences for automobile brands (Köksal and Türedi, 2014, pp.120-121).
- **Household Welfare and Socio-Cultural Characteristics:** Household wealth and socio-economic attributes greatly influence consumption decisions. Factors such as being a male head of household, holding a specific profession, or having a high income positively affect automobile ownership (Yayar et al., 2015, p.615). Interestingly, higher incomes reduce demand for low-priced vehicles while increasing demand for medium- and high-priced ones, suggesting that lower-priced automobiles exhibit characteristics of inferior goods (Önder, 2022, p.224). Moreover, homeownership and equitable income distribution are correlated with increased automobile demand, as households with greater wealth are better positioned to fulfill

both housing and automobile needs (Aydın and Arı, 2016, pp.95-96; Kircova et al., 2012, p.4).

Our study aims to analyze the impact of household welfare and socio-economic characteristics on automobile demand. An increase in labor force participation implies that more individuals are employed and earning wage income, which reduces income uncertainty and raises average household income. Academic research shows that persistently higher unemployment rates increase uncertainty, leading households to reduce consumption and increase savings (Malley and Moutos, 1996; Bentolila and Ichina, 2008; Stephens, 2004; Ruiz and Lugilde, 2019). Moreover, studies confirm that higher unemployment rates are associated with lower consumption expenditures (Ganong and Pascal, 2019).

As unemployment increases, average household income declines, reducing the consumption of normal goods while increasing the consumption of inferior goods (Dilek and Çolakoğlu, 2011, pp.1222-1223). Conversely, the rising average income of households can drive demand for medium and high-priced automobiles, indicating that such vehicles possess the characteristics of normal goods (Önder, 2022, p.224).

Building on these findings (Malley and Moutos, 1996; Bentolila and Ichina, 2008; Stephens, 2004; Ruiz and Lugilde, 2019; Dilek and Çolakoğlu, 2011), we hypothesize that the unemployment rate and labor force participation rate serve as indicators of income levels. Specifically, as unemployment decreases and labor force participation increases, average household income and wealth are presumed to grow. This assumption enables us to explore how changes in household welfare influence automobile demand.

2. Dataset and Method

This study analyzes data spanning the period from 1990 to 2022, focusing on the number of automobiles per 1,000 individuals, labor force participation rates, and per capita national income. The data used in the study were obtained from the Turkish Statistical Institute (TurkStat). To enhance the precision and interpretability of the results, the natural logarithms of these variables are utilized. The econometric framework employs the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) model, which is particularly suited for examining both short-term and long-term relationships in time series data.

The ARDL model offers significant advantages, particularly its ability to handle variables with mixed integration orders, whether stationary at level ($I(0)$) or first difference ($I(1)$). This flexibility eliminates the need for pre-testing for cointegration, setting it apart from traditional methods such as those developed by Engle and Granger (1987) (Pesaran and Shin, 1999). By incorporating lagged values of the dependent variable alongside current and lagged values of independent variables, the ARDL model effectively captures short-term fluctuations and long-term equilibrium relationships (Pesaran et al., 2001).

The estimation process of the ARDL model involves two key stages. In the first stage, bounds testing using the F-statistic is conducted to identify potential long-term relationships among the variables. If cointegration is established, the second stage estimates both short-term and long-term coefficients. Short-term dynamics are represented through the Error Correction Model (ECM), while lagged variables in the model capture the long-term relationships. This comprehensive approach provides valuable insights for researchers and policymakers (Nkoro

and Uko, 2016). The mathematical representation of the ARDL model for both long-term (1) and short-term (2) dynamics is presented as follows:

$$Lotoper_i = a_0 + a_1 EC_{i-1} + \sum_{j=1}^m a_{2j} \Delta Lotoper_{i-j} + \sum_{j=0}^m a_{4j} \Delta LLabpart_{i-j} + \sum_{j=0}^m a_{5j} Lgdpc_{i-j} + \varepsilon_i \quad (1)$$

$$Lotoper_i = a_0 + \sum_{j=1}^m a_{2j} Lotoper_{i-j} + \sum_{j=0}^m a_{4j} \Delta LLabpart_{i-j} + \sum_{j=0}^m a_{5j} Lgdpc_{i-j} + \varepsilon_i \quad (2)$$

In the model, *Lotoper* represents the logarithm of the number of automobiles per 1,000 individuals, which is calculated by combining data on the annual number of automobiles in Türkiye, sourced from TÜİK (2023a), and population figures obtained from the World Bank (2024a). These variables are derived from data provided by TURKSTAT (2023c). National income per capita, another key variable in the analysis, is obtained from the World Bank (2024b). Using logarithms for these variables helps improve the clarity and facilitate more robust econometric analysis.

3. Findings

Table 2 presents the descriptive statistics for the variables used in this study, each based on 33 observations. The average (mean) values are 1.878 for *Lotoper*, 1.672 for *llabpart*, and 4.175 for *lgdpc*. *Lotoper* and *lgdpc* have more variation in their values, while *llabpart* is more stable. The values of *Lotoper* range between 1.399 and 2.196, *llabpart* between 1.633 and 1.725, and *lgdpc* between 3.927 and 4.573. The results show that *Lotoper* is slightly left-skewed, while *llabpart* and *lgdpc* are slightly right-skewed. The kurtosis values are all below 3, meaning the distributions are flatter than a normal distribution. Overall, the data is fairly stable without extreme differences.

Table 1. Descriptive Statistics

	Lotoper	llabpart	lgdpc
Mean	1.878	1.672	4.175
Std. dev.	0.229	0.029	0.207
Min	1.399	1.633	3.927
Max	2.196	1.725	4.573
Variance	0.052	0.0008	0.042
Skewness	-0.449	0.621	0.361
Kurtosis	2.303	1.948	1.619
Obs	33	33	33

Table 2 displays the stationarity analysis of the variables, conducted using both the Augmented Dickey-Fuller (ADF) and Phillips-Perron (PP) tests at level (I(0)) and first difference (I(1)) for both constant and trend specifications. The *autoper* variable is found to be stationary at the first difference according to the ADF test, whereas the PP test indicates that it is already stationary at level, making differencing unnecessary. In contrast, the *labpart* and *gdp* variables are non-stationary at level but become stationary after first differencing, as confirmed by both tests. These results highlight the importance of applying appropriate models, such as the ARDL Bounds Test, to explore long-run equilibrium relationships.

Table 2. Unit Root Test Results

Variable		ADF _{constant}	ADF _{constant+trend}	PP _{constant}	PP _{constant+trend}
lotoper	Level	-2.843	-3.735**	-3.683**	-2.595
	Differenced	-2.925**	-	-	-3.877**
llabpart	Level	0.066	-1.861	-0.116	-1.839
	Differenced	-5.685***	-6.227***	-5.614***	-6.227***
lgdpc	Level	0.564	-1.637	-1.721	-1.720
	Differenced	-4.324***	-6.081***	-5.978***	-6.083***

Note: All variables are in logs in the series. (***) and (**) show values are significant at 1%, and 5% level with MacKinnon (1996), respectively.

Following the stationarity analysis conducted through the ADF and PP tests, which indicated that the variables are integrated of order one (I(1)), the subsequent step involves determining the appropriate lag length for the model to ensure accurate specification and reliable estimation. The optimal lag length is determined using Final Prediction Error (FPE), Akaike's Information Criterion (AIC), Schwarz Information Criterion (SIC), and Hannan-Quinn Information Criterion (HQC), favoring the model with the fewest lags. Table 3 shows that at the 5% significance level, the Final Prediction Error (FPE), Schwarz Criterion (SC), and Hannan-Quinn Criterion (HQC) consistently recommend a lag length of one. Overall, three out of the four information criteria suggest that one lags are optimal. Therefore, the preferred lag length selected for this study is lag one, balancing both model efficiency and the robustness of the estimations.

Table 3. Optimal Lag Order Selection Criteria

Lag	FPE	AIC	HQC	SIC
0	8.1e-11	-11.879	-11.820	-11.690
1	2.5e-14*	-19.997	-19.702*	-19.054*
2	3.1e-14	-19.828	-19.296	-18.130
3	2.6e-14	-20.184*	-19.416	-17.732
4	4.5e-14	-20.065	-19.0616	-16.859

After confirming the optimal lag length, the cointegration relationship among the variables is analyzed. Table 4 presents the detailed F-statistic results from the ARDL bounds testing procedure. According to the results, the computed F-statistic (9.223) substantially exceeds the upper critical bound value at the 1% significance level (7.64), providing strong empirical evidence for the existence of a long-run cointegration relationship among lotoper, llabpart, and lgdpc in the model. This finding confirms that the variables move together over the long term, thereby justifying the use of the ARDL framework for subsequent long-run and short-run estimations.

Table 4. ARDL Bounds Test for Co-integration

Variables	F-Statistics	Inference
F(lotoper/labpart, lgdpc)	9.223***	Co-integration
Significance Value	Lower Bound I(0)	Upper Bound I(1)
1%	6.15	7.64
5%	4.22	5.40
10%	3.41	4.47

Note: Kripfganz and Schneider (2020) critical values and approximate p-values for the Pesaran, Shin, and Smith (2001) bounds test

After establishing the existence of a long-run relationship among the variables, the next step is to estimate the short-run and long-run coefficients. Table 5 reports the estimated results.

Table 5. Long-run and short-run coefficients under ARDL (1,0,0,0) Model

Panel A: Long-run estimations		
Regressors	Coefficient	t-stat
Llabpart	1.687	0.660
lgdp	0.390	0.910
Panel B: Short-run estimations		
ECT _{t-1}	-0.085***	-3.350
ΔLlabpart	0.144	0.750
Δlgdp	0.033	0.740
Panel C: Residual Diagnostic Tests		
R ²	0.497	
R ² _{adjusted}	0.443	
Root MSE	0.012	
Log Likelihood	96.97	
X ² Serial correlation	0.279 (0.597)	
X ² Heteroscedasticity	1.190 (0.274)	

Note: *** indicates 1% level of significance. (.) refers p-values.

The goodness-of-fit indicators for the estimated ARDL model show that the R-squared value is 0.497, meaning that about 50% of the variation in the dependent variable is explained by the model. The adjusted R-squared value is 0.443, indicating a reasonable explanatory power considering the number of variables included. The Root Mean Square Error (Root MSE) is low at 0.012, suggesting good prediction accuracy. In addition, the log-likelihood value of 96.97 confirms that the overall performance of the model is statistically sound.

Panel A and B shows the short-run and long-run estimates. In the analysis of long-run coefficients, the variables *llabpart* and *lgdpppp* are found to be statistically insignificant, with p-values of 0.515 and 0.373, respectively. Similarly, in the short-run analysis, the coefficients for both variables remain statistically insignificant ($p=0.462$ and $p=0.463$, respectively). These results suggest that there is no significant dynamic relationship between *llabpart* and *lgdpppp* and the dependent variable in either the short or long run. In addition, the error correction coefficient (ECT), which indicates that the disequilibrium in *lotoper* from the previous period's shock will be converged back to the long-run equilibrium in the current period, of the estimated ARDL model is -0.085 and statistically significant at the 1% level ($p=0.002$). This indicates that deviations from the long-run equilibrium are corrected by

approximately 8.5% each period, implying that the system stabilizes within roughly 11.75 periods

Various diagnostic tests (Panel C) were conducted to evaluate the accuracy of the model and to detect potential specification issues. The Breusch-Pagan Lagrange Multiplier (BPG LM) test yields an F-statistic probability of 0.279, exceeding the 5% significance level and indicating no evidence of serial correlation in the long-run relationship. Similarly, the normality test results show a probability above 5%, confirming that the residuals are normally distributed. The Breusch-Pagan-Godfrey (BPG) test for heteroskedasticity also indicates no heteroskedasticity problem, supporting the model's overall validity.

Lastly, to assess the stability of the short- and long-term coefficients estimated through the ARDL model, the CUSUM and CUSUM of Squares (CUSUMQ) tests are employed. The CUSUM (Cumulative Sum of Recursive Residuals) test evaluates whether model parameters remain constant over time by analyzing the cumulative sum of residuals. If the cumulative sum stays within the critical bounds, the parameters are deemed stable; if the bounds are exceeded, it suggests the presence of a structural break in the model (Brown et al., 1975). Similarly, the CUSUMQ test assesses model stability by analyzing the cumulative sum of the squared residuals. Stability is confirmed if the statistic remains within the specified limits; otherwise, a parameter change or structural break is indicated (Ploberger and Krämer, 1992).

Figure 1. Evaluation of the stationarity of short-term coefficients (CUSUM)

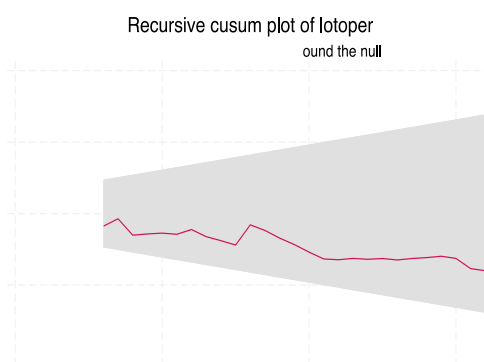
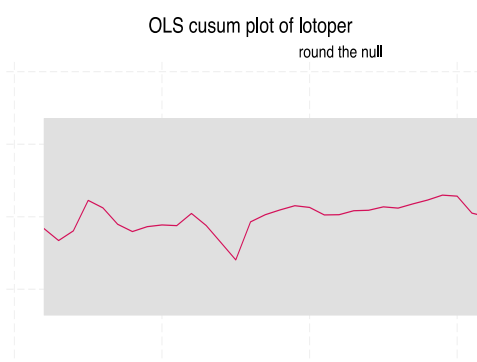

Figure 2. Evaluation of the stationarity of long-term coefficients (CUSUMQ)

The CUSUM test results, which assess the stability of the model for the period 1994–2022, include the cumulative sum of the residuals along with the 5% significance boundaries. The results show that the cumulative sum remains within the critical bounds, indicating that the model parameters are stable over this period and that no structural break is present. Similarly, the CUSUM of Squares (CUSUMQ) test confirms that the cumulative sum of squared residuals remains within the limits, supporting the stability of the model parameters. As with the CUSUM test, the CUSUMQ results suggest that the parameters remain constant and that no structural break occurred during the 2004–2022 period.

Conclusion and Discussion

This study investigates the relationship between the labor force participation rate, per capita national income, and automobile ownership. The findings reveal that the anticipated strong link between these economic indicators and car ownership is weaker than expected. The

assumption that rising household incomes and a more equitable income distribution, driven by higher labor force participation, would significantly increase automobile ownership is not supported by the results.

Although economic factors are frequently highlighted in studies of consumer behavior, this research emphasizes that their direct impact on automobile ownership is limited. Both short- and long-term analyses indicate that economic variables alone are insufficient to fully explain the dynamics of car ownership. Instead, the findings suggest that trends in automobile ownership are influenced by a complex set of factors, including transportation infrastructure, urban planning, social and cultural norms, and government policies such as taxation and incentives for alternative transportation modes.

This study underscores the importance of moving beyond purely economic explanations to gain a more comprehensive understanding of consumer behavior related to automobile ownership. The results indicate that while economic growth and rising income levels may have indirect or secondary effects on car demand, non-economic factors may play a more decisive role.

Future research should address these complexities by incorporating a broader range of variables, including social, environmental, and policy-related factors, to better capture the interplay of forces shaping automobile ownership. Such an approach would provide deeper insights into the evolution of car ownership patterns in both developed and developing economies, ultimately informing more effective policies in transportation planning and urban development.

References

- Akal, M., Alpdoğan, H., & Akat, A. (2019). İstanbul ili otomobil talebi yapısı ve tüketici tercihlerinde değişimler. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15(2), 177-197. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/49561/587119>
- Akalın, G., & Dilek, S. (2007). Belirsizlik altında tüketicilerin kararları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 3(6), 33-48. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/ijmeh/issue/54836/750761>
- Akyurt, İ. Z. (2015). Talep tahmininin yapay sinir ağlarıyla modellenmesi: yerli otomobil örneği. *Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, (23), 147-157. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/411177>
- Aydın, N., & Arı, E. (2016). Hanehalkı otomobil talebini belirleyen etkenlerin ikili lojistik regresyon yöntemiyle analizi: Türkiye örneği. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 76-97. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/iibfdkastamonu/issue/29623/318004>
- Bentolila, S., & Ichino, A. (2008). Unemployment and consumption near and far away from the Mediterranean. *Journal of Population Economics*, 21, 255-280. <https://doi.org/10.1007/s00148-006-0081-z>
- Brown, R. L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society: Series B (Methodological)*, 37(2), 149-163. <https://doi.org/10.1111/j.2517-6161.1975.tb01532.x>
- Chen, Y., Lawell, C. Y. C. L., & Wang, Y. (2020). The Chinese automobile industry and government policy. *Research in Transportation Economics*, 84, 100849. <https://doi.org/10.1016/j.retrec.2020.100849>
- Dilek, S., & Konak, A. (2022). Türkiye’de sanayi politikaları ve ekonomik büyüme. Türkiye’de İktisat Politikaları ve Ekonomik Büyüme. Editör: Nihat Altuntepe. Ankara: Gazi Yayınevi.
- Dilek, Ö. (2022). Otomobil talebine etki eden faktörler: öğretmenler üzerine Rize’de bir uygulama. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 34, 61-74. <https://doi.org/10.18092/ulikidince.1021219>
- Dilek, S. (2017). Oyun teorisi eşliğinde sanayi ekonomisi. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Dilek, S., & Çolakoğlu, N. (2011). The relationship between income and consumption after global financial crisis. China-USA Business Review. 10(12). 1221-1230. Retrieved from: <https://earsiv.arel.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12294/738>
- Eurostat (2023). Retrieved from: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20230530-1#:~:text=In%202021%2C%20the%20average%20number,increased%20from%200.53%20to%200.57>
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). Co-integration and error correction: representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276. <https://doi.org/10.2307/1913236>
- Ganong, P. & Pascal N. (2019). Consumer spending during unemployment: positive and normative implications. *American Economic Review*, 109(7), 2383–2424. <https://doi.org/10.1257/aer.20170537>
- Haber7 (2024). Retrieved from: <https://www.haber7.com/foto-galeri/83795-turkiyede-kisi-basina-kac-araba-dusuyor-iste-ulkelerdeki-rakamlar/p48>
- Işık, N., Yılmaz, S. S., & Kılınc, E. C. (2017). İthal otomobil satışlarının döviz kuru esnekliği: Türkiye üzerine bir uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 84-92. <https://doi.org/10.18493/kmusekad.400168>
- Karaatlı, M., Helvacioğlu, Ö. C., Ömürbek, N., & Tokgöz, G. (2012). Yapay sinir ağları yöntemi ile otomobil satış tahmini. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 8(17), 87-100. <https://doi.org/10.11122/ijmeh.2012.8.17.290>
- Köksal, Y., & Türedi, M. K. (2014). Tüketici otomobil tercihinde etkili olan bilgi ve iletişim kanalları üzerine bir inceleme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(32), 105-125. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645498>

- Malley, J., & Moutos, T. (1996). Unemployment and consumption. *Oxford Economic Papers*, 48(4), 584-600. Retrieved from: <https://academic.oup.com/oep/article-abstract/48/4/584/2361612>
- Mola, H., & Kutlu, M. (2021). Kullanılmış otomobil fiyatlarını etkileyen faktörlerin hedonik fiyat modeli analizi: Erzurum ili örneği. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 37-54. <https://doi.org/10.33399/biibfad.808600>
- Moraga-González, J. L., Z. Sándor, AND M. R. Wildenbeest (2015). Consumer search and prices in the automobile market. *IESE Research Papers D/1123*, IESE Business School. Retrieved from: <https://host.kelley.iu.edu/mwildenb/searchautomobiles.pdf>
- Nkoro, E., & Uko, A. K. (2016). Autoregressive distributed lag (ARDL) cointegration technique: application and interpretation. *Journal of Statistical and Econometric Methods*, 5(4), 63-91. Retrieved from: https://www.sciencpress.com/Upload/JSEM/Vol%205_4_3.pdf
- ODMD (2023). Retrieved from: https://www.odmd.org.tr/web_2837_1/neuralnetwork.aspx?type=57
- OSD (2023). Retrieved from: https://www.osd.org.tr/saved_files/PDF/2023/09/14/_2022%20Kuresel%20Degerlendirme_%20Raporu.pdf
- Önder, K. (2022). Hanehalklarının birinci ve ikinci el otomobil alımını etkileyen faktörlerin sıralı logit modeli ile analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 48, 215-228. <https://doi.org/10.30794/pausbed.869646>
- Önder, K., & Şahin, M. (2018). Özel tüketim vergisi artışlarının hanehalkının binek otomobil talebi üzerine etkisi: panel eşbütünleşme analizi. *Maliye Dergisi*, 174, 337-359. Retrieved from: <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/174-16.pdf>
- Özgelebi, O., & Şafak, F. (2018). Kredi Hacmi Otomobil Talebi Etkileşimi: Nedensellik Analizinde Kümülatif Toplamlar Yaklaşımı. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 47-69. <https://doi.org/10.31463/aicusbed.421590>
- Palmer, K., Tate, J. E., Wadud, Z., & Nellthorp, J. (2018). Total cost of ownership and market share for hybrid and electric vehicles in the UK, US and Japan. *Applied Energy*, 209, 108-119. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2017.10.089>
- Pesaran, M. H., & Shin, Y. (1999). An Autoregressive distributed-lag modelling approach to cointegration analysis. In S. Strom (Ed.), *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (pp. 371-413). Cambridge University Press.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Ploberger, W., & Krämer, W. (1992). The CUSUM test with OLS residuals. *Econometrica*, 60(2), 271-285. <https://doi.org/10.2307/2951597>
- Ruiz, F., & Lugilde, A. (2019). Decent work and the effect of job instability on consumption of Colombian households. *MPRA Paper*, 92717. Retrieved from: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/92717/>
- Thanasak, T., Rakthin, S., Tavewatanaphan, T., & Punnakitikashem, P. (2017). Factors affecting the intention to buy electric vehicles: Empirical evidence from Thailand. *International Journal of Electric and Hybrid Vehicles*, 9(4), 361-381. <https://doi.org/10.1504/IJEHV.2017.089875>
- TUİK (2023a). Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Motorlu-Kara-Tasitlari-Aralik-2023-49432>
- TUİK (2023b). Retrieved from: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dis-Ticaret-Istatistikleri-Aralik-2023-49630>
- TUİK (2023c). Yüzyılın Göstergeleri. TUİK, Ankara. Retrieved from: <https://www.tuik.gov.tr/>
- Uslu, H., & Demirel, O. (2022). Elektrikli Otomobil Satın Alma İstekliliğini Etkileyen Faktörler: Konya İli Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(35), 961-975. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1024620>
- World Bank (2024a). Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>
- World Bank (2024b). Retrieved from: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD>

- Yavuz, H. (2017). Otomobil Alımında Özel Tüketim Vergisinin Etkisi ve ÖTV Bilinci. *Journal of Eurasia Social Sciences*, 8(26), 373-389, Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/vizyoner/article/1024620>
- Yayar, R., & Yılmaz, E. (2018). İkinci El Otomobil Talep Fiyatının Regresyon Analizi: TR83 Bölgesi Örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 39-52. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/431769>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Z Kuşağının Eğitime Katılma ve Uzaktan Çalışma Pratikleri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Participation in Education and Remote Working Practices of Generation Z: A Research
on University Students

Elif ŞAHİN

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, Türkiye
Akdeniz University, Faculty of Letters, Department of Sociology, Antalya, Türkiye

elifgun@akdeniz.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-5916-7871>

<https://ror.org/01m59r132>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 28.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 26.04.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Şahin, E. (2025). Z kuşağının eğitime katılma ve uzaktan çalışma pratikleri: üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 213-232. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1557690>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbeditor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbeditor@hitit.edu.tr - <https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Participation in Education and Remote Working Practices of Generation Z: A Research on University Students¹

Abstract

In the contemporary era, it is becoming increasingly important to clarify the educational participation and employment practices of higher education students in the triangle of education, work and career. In recent years, a growing number of university students have entered the labour market for reasons other than gaining competitive advantage and experience, namely compulsory participation. The present study aims to understand the effects of the remote model on the balance between education and employment of university students. This study focuses on the advantages and disadvantages of the remote model in Generation Z, which is identified with technology and socialisation, in the context of the coexistence of education and employment. In this study, which was designed according to the qualitative research design, semi-structured interviews were conducted with 13 participants who have experience of working remotely while doing their undergraduate or graduate education, studying or graduated from various universities in Turkey, using the snowball sampling technique. The data obtained were coded and analysed systematically and thematically and various visual tools were used. The findings were analysed under three headings, and in general, the reasons why the participants were primarily motivated to work while continuing their university education, their ability to balance between work and education, and the difficulties of working remotely were analysed. In addition to these, the skills and contributions of the remote work model to the participants and the effects of remote working practices on the career goals of the individuals were also analysed. The results of the study showed that the relationship between education and work and the cultural predisposition to the work performed have a crucial importance in terms of the effectiveness of education and work. However, the results of the study also suggest that if the work-life balance of Generation Z, which values sociality and freedom, is not established, their experience of remote working, despite their strong identification with technology, will have a negative impact on many areas of their daily lives, particularly their education. The findings provide significant insights about Generation Z's professional experiences, their expectations regarding their working life and career goals, and their attitudes towards the remote business model. It is also important in terms of providing insights into the advantages and disadvantages of the remote business model for students who want to work while continuing their education and the methods of balancing education and work.

Keywords: Flexible working, Remote working, the Generation Z cohort, the work-life balance, university students

Z Kuşağının Eğitime Katılma ve Uzaktan Çalışma Pratikleri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma²

Öz

Günümüzde yükseköğretim öğrencilerinin eğitime katılma ve istihdam pratiklerinin, eğitim, iş ve kariyer üçgeninde açıklığa kavuşturulması giderek önem kazanmaktadır. Özellikle son dönemlerde rekabet avantajı sağlama ve deneyim kazanma amaçları dışında zorunlu nedenlerden ötürü pek çok üniversite öğrencisi işgücü piyasasına dahil olmaktadır. Bu perspektiften hareketle araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinin eğitim ve istihdam dengesini sağlamalarında uzaktan iş/çalışma modelinin etkilerini anlamaktır. Çalışmanın sorğu alanı bağlamında, teknoloji ve sosyalleşme ile özdeşleşen Z kuşağında uzaktan iş modelinin, eğitim ve istihdamın bir aradılığı kapsamında ortaya çıkardığı avantajlara ve dezavantajlara odaklanılmıştır. Nitel araştırma desenine göre tasarlanan bu çalışmada, kartopu örnekleme tekniği kullanılarak lisans veya lisansüstü eğitimlerini gerçekleştirirken uzaktan çalışma deneyimine sahip, Türkiye'nin çeşitli üniversitelerinde okuyan veya mezun 13 katılımcı ile yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler sistematik ve tematik biçimde kodlanarak analiz edilmiş ve çeşitli görsel araçlardan faydalanılmıştır. Bulgular, üç başlık altında irdelenmiş olup genel itibarıyla katılımcıların üniversite eğitimlerini sürdürürken öncelikli olarak çalışmaya yönelme sebepleri, iş ve eğitim arasında denge kurabilme durumları ve uzaktan çalışmanın zorlukları ele alınmıştır. Bunların yanı sıra, uzaktan iş modelinin katılımcılara kazandırdığı beceriler ve katkılar ve uzaktan çalışma pratiklerinin, bireylerin kariyer hedefleri üzerindeki etkileri de irdelenmiştir. Araştırma sonuçları, eğitim ve işin ilişkili olması ve yapılan işe ilişkin kültürel yatkınlığa sahip olunmasının, eğitim ve işin verimliliği açısından belirleyici bir öneme sahip olduğunu ortaya koymuştur.

¹ Ethical approval for this study was obtained from the Scientific Research and Publication Ethics Committee of Social and Human Sciences at Akdeniz University on 26.03.2024, with the decision numbered 06/119.

² Bu çalışma için etik onay, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 26.03.2024 tarih ve 06/119 sayılı olarak alınmıştır.

Aynı zamanda çalışma bulguları, teknoloji ile yakinen özdeşleşmiş olsalar dahi sosyalliğin ve özgürlüğün önemli olduğu Z kuşağının eğitim iş dengesi kuramadığı takdirde uzaktan çalışma deneyimlerinin, eğitimleri başta olmak üzere gündelik yaşamlarının pek çok alanını olumsuz yönde etkilediğine işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, iş hayatına yeni katılan Z kuşağının mesleki deneyimlerine, çalışma yaşamına ve kariyer hedeflerine ilişkin beklentilerine ve uzaktan iş modeline yönelik yaklaşımlarına yönelik önemli bilgiler sunmaktadır. Aynı zamanda araştırma sonuçları uzaktan iş modelinin, eğitimlerini sürdürürken çalışmak isteyen öğrenciler için oluşturduğu avantaj ve dezavantajlara ve eğitim ve iş dengesi kurma yöntemlerine ilişkin de içgörü sağlaması açısından önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Esnek çalışma, Uzaktan iş modeli, Z kuşağı, eğitim-iş dengesi, üniversite öğrencileri.

Giriş

Kuşak farklılıkları ve değişen toplumsal ihtiyaçlar, üretimde yeniden yapılanmayı kaçınılmaz kılmış, esnekleşme tam da bu noktada önemli hale gelmiştir. Kapitalizmin yeniden yapılanma süreci ile üretim biçimi kitlesel olmaktan esnek üretim biçimine doğru evrilmeye başlamış, tek tip ve katı üretim tarzından çeşitliliğe ve değişime uyum sağlayacak nitelikte bir esnekleşmeye yönelinmiştir (Castells, 2003, ss.210-227). Artık toplumsal yaşam daha esnek, standartlaşmadan ve merkezileşmeden uzak bir çeşitliliğin hakimiyetindedir (Toffler, 2008). Bu çağın temsilcisi olan bilgisayar, mekânsal ve zamansal kısıtları aşındırmıştır (Kumar, 1999, ss.23-24). Teknolojinin beraberinde getirdiği yeni koşullar, yeni çalışma biçimlerini ve iş yapma alışkanlıklarını gerektirmektedir (McLuhan ve Fiore, 2019, s.20). Enformasyon teknolojilerinin sağladığı esneklik, beraberinde yeni çalışan tipini ve çalışma modelini ortaya çıkararak mevcut üretim ilişkilerini derinden etkilemiştir (Castells, 2003, s.355).

Günümüzde covid-19 salgını ile eve kapanma sürecinin beraberinde getirdiği alternatif eğitim ve çalışma metotları, gündelik pratiklerin dijital araçlarla iç içe geçme sürecini hızlandırmıştır. Pandemi koşulları, pek çok işletme ve kurumun esnek çalışma modellerine entegrasyonunu zorunlu kılmıştır. Bu dönemde esnek çalışma modelleri içerisinde uzaktan çalışma, görünürlük ve yaygınlık kazanmıştır. Uzaktan çalışma modeli, hem işletmeler ve kurumlar hem de çalışanlar açısından alternatif alanlar açmıştır. Günümüzde alternatif iş modellerinin oluşmasında teknolojik gelişmelerin yanı sıra ortaya çıkan toplumsal ihtiyaçlar ve kuşakların değişen beklentileri de belirleyici bir önem arz etmektedir.

Günümüzde pek çok öğrenci, maddi gereksinimlerin yanı sıra deneyim ve farklı kariyer fırsatları elde edebilmek adına çeşitli kaygılardan ötürü çalışma yaşamına dahil olmaktadır. Bu makalede, üniversite eğitimleri sırasında dahil oldukları çalışma yaşamını uzaktan iş modeli kapsamında deneyimleyen Z kuşağı gençlerinin, eğitim-iş dengesine odaklanılmaktadır. Alan yazında çeşitli çalışmalar tarafından öğrencilerin istihdam deneyimleri irdelenmiş olmakla birlikte, bunun görece yeni yaygınlık kazanan uzaktan iş modeli çerçevesinde nasıl tecrübe edildiği ve bu iş modelinin eğitimlerini sürdürme ve kariyerleri üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu hususu açıklığa kavuşturulması gerekmektedir.

1. Kuşak Farklılıkları ve İş Modellerinde Yaşanan Dönüşüm

Teknolojik gelişmeler önemli olmakla birlikte, demografik ihtiyaçlar ve beklentiler yeni iş modellerinin oluşumunda teşvik edici bir unsurdur. Çünkü bireyler teknolojik gelişmelere pasif alıcılar olarak değil, ekonomik ve toplumsal ihtiyaçları çerçevesinde adapte olmaktadır. Özellikle bir toplumun demografik yapısı önem arz etmekte, bu bağlamda kuşak farklılıkları, iş modellerinin oluşması, kabul görmesi, yaygınlaşması ve verimliliğinde belirleyici olmaktadır. Kuşak beklentilerindeki farklılık, yeni çalışma modellerinin ön plana çıkmasındaki makro etkenlerden birisidir (TİSK, 2022, s.58). Örneğin yaşanan işgücü ile beceri yitimi, aynı şirket içerisinde çalışan farklı kuşaklara hitap edebilme ve büyüyen küresel pazarda müşterilerin taleplerini kesintisiz karşılayabilme gibi hususlar, esnek çalışma modellerinin ortaya

çıkmasında teşvik edici olmuştur (The Future of Work Institue, 2012, s.5). Bu bağlamda kuşak kavramı ve tartışmaları önem arz etmektedir. Alt grupları tanımlamak için popüler bir kavram olarak kullanılan kuşak, karmaşık gerçekliğin anlaşılmasının bir yoludur (Chen, 2010, s.132). Ekonomik ve toplumsal olaylar sonucunda ayrılan dönemlerde yetişen ve ortam farklılığından etkilenen jenerasyonlar kuşak olarak tanımlanmaktadır (Keleş, 2011, s.129). Bir başka tanıma göre ise kuşak toplumsal, iktisadi ve kültürel olaylara göre sınıflandırılan belirli bir tarihsel zaman diliminde doğanların benzer ortak özelliklere sahip olması durumudur (Adıgüzel ve diğerleri, 2014, ss.165-167). Her kuşak, kendi döneminde gerçekleşen olaylar, yaşanmışlıklar ve kültürel unsurlar çerçevesinde algılar ve yorumlar (Özdemir, 2019, s.133). Kuşakların deneyimledikleri olaylar ve yetişme biçimleri, onların kendilerine özgü bir çalışma değeri üretmelerine neden olabilmektedir (Yıldırım, 2018, s.77). Bu bağlamda kuşaklar, karakterinin yanı sıra çalışma teknikleri ve beklentileri itibarıyla da farklılık gösterebilmektedir (Keleş, 2011; TİSK, 2022; The Future of Work Institue, 2012; Yıldırım, 2018; Özkan ve Solmaz, 2015). Çünkü her yeni kültürel dönem ile onu deneyimleyen kuşak değişmekte ve böylece kültür ve kuşak arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusu olmaktadır (Özdemir, 2019, s.128). Farklılıkların işletmelerde verimliliği doğrudan etkileyebilmesi sebebiyle bu farklılıkların iyi yönetilmesi önem arz etmektedir (Erden Ayhün, 2013, s.95).

Alan yazında farklı türde kuşak tanımlamaları söz konusudur. Bu araştırmada, mevcut yükseköğretim sürecinde yer almaya devam eden veya yeni mezun olan Z kuşağı konu edilmektedir. Z kuşağı genellikle 1995 ila 2010 arasında doğanlar olarak tanımlanmakta, teknolojiye bağlılık, internet, hız, bireysellik ve özgürlük, bu kuşağı betimleyici unsurlar arasında yer almaktadır (Toprakçı Alp ve diğerleri, 2019, ss.804-805). Z kuşağı, kendisinden önceki kuşaklardan farklı olarak iletişime açık ve samimi bir ortamda çalışmayı isteyen, bağımsızlıklarına düşkün, otoriteden hoşlanmayan, yeni bilgiye açık ve çalıştığı ortamda mutlu olmayı önemseyen bir jenerasyondur (Özkan ve Solmaz, 2015, ss.477-480). Bu araştırma, günümüzde işgücü piyasasına yeni dahil olmaya bağlayan Z kuşağının iş deneyimlerini açıklığa kavuşturmak açısından da önem arz etmektedir.

2. Esnek ve Uzaktan Çalışma Modeli

Esnek çalışma modeli, insan sermayesinden en iyi şekilde faydalanmayı hedefleyerek günümüzde değişen koşullara ve isteklere uyum sağlayabilmenin bir yöntemidir (Akbaş Tuna ve Türkmenadağ, 2020, s.3247). Dijitalleşmenin beraberinde getirdiği imkanların, esnek çalışmayı mümkün kılacak zemini oluşturmasındaki katkısı tartışılmazdır. Ancak dijitalleşme, esnek çalışma modellerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşmasında tek belirleyici etken değildir. İşin esnekleşmesi, teknolojik yeniliklerin bir sonucu olmanın yanı sıra bir sebebidir; maliyet azaltma amacıyla tercih edilen alternatif çalışma ve üretim modelleri, teknolojiyi bu kapsamda gelişmeye teşvik etmektedir (Erol, 2021, s.100). Esnek çalışma modellerinin ortaya çıkmasında teknolojik gelişmeler, ekonomik kriz ve işsizlik, küreselleşme ve rekabet, işgücü ve demografik yapı ve toplumsal değerlerden kaynaklı değişikliklerin etkili olduğu ifade edilebilir (Başdoğan, 2015, ss.21-26; Çelik, 2007, ss.12-18; The Future of Work Institue, 2012; TİSK, 2022, ss.56-60). Neoliberal ekonomi politikalarındaki karın maksimizasyonu ve rekabet anlayışının da yeni çalışma türlerinin ortaya çıkmasındaki etkisi de göz ardı edilmemelidir (Balkız, 2015, s.4). Bu çalışma modelleri, istihdam sorununa kesin bir çözüm olmamakla birlikte, istihdamın artmasında ve işsizlikle mücadelede kayda değer bir katkıya sahiptir (TÜSİAD, 2009, s.2). Rekabet ve verimlilik artışının yanı sıra geleneksel çalışma süreçlerine dahil ol(a)mayan gruplar için istihdam alanı yaratması yeni nesil çalışma

modellerinin faydaları arasındadır (TİSK, 2022, ss.110-122). Bu kapsamda bakmakla yükümlü bulunan aile üyesine sahip olanlar ve eğitim, spor ve kamusal hizmetlerden faydalanmak isteyenler için esnek çalışma modelleri cezbedici fırsatlar sunabilmektedir (UNISON, 2014, s.5).

Alan yazında esnek çalışma modellerinin farklı sınıflandırmalar ile ön plana çıktığı görülmektedir (Özçelik, 1995; Başdoğan, 2015; TİSK, 2022; Öztürkoğlu, 2013). Bu araştırmada, esnek çalışma modelleri kapsamında yer alan, özellikle Covid-19 pandemisi ile kullanım alanının yaygınlık kazandığı uzaktan çalışma modeline odaklanılmıştır. Uzaktan çalışma, iletişim teknolojilerinden faydalanılarak işyerinin fiziksel sınırlarını ortadan kaldırabilen, görev ve sorumlulukların tamamının veya bir kısmının iş yeri dışında gerçekleştirilmesine dayanan bir çalışma faaliyetidir (Şimşek ve diğerleri, 2023, s.66).

Pandemi dönemi, uzaktan çalışmayı başlatıcı bir unsur olmamakla birlikte ön plana çıkmasında etkili olmuştur (Akbaş Tuna ve Türkmendağ, 2020, s.3248). Covid-19 salgınının olumsuz etkilerinden korunabilmek amacıyla küresel ölçekte hızlı bir şekilde pek çok işletme ve kurum, uzaktan çalışma sürecine geçmiştir (ILO, 2020, ss.5-6). Her iş, yapısı gereği uzaktan çalışmaya uygun olmasa da pandemi dönemi, potansiyelleri görebilme imkânı sağlamış, büyük şirketler geleneksel çalışma düzenlerini sorgulamış, bazı şirketler tarafından geleneksel modeller terk edilerek uzaktan çalışma modellerine geçildiği kamuoyunu duyurulmuştur (TİSK, 2022, ss.10-13).

3. İşgücü Piyasasında Öğrenci İstihdamı

Bireyler merak, meslek sahibi olmak, bilimsel çalışmalar yapmak, sosyalleşmek, deneyim edinmek ve kariyer olanakları gibi çeşitli sebeplerden dolayı üniversite kapılarını aralamaktadır. Nedenleri çeşitlense dahi üniversite eğitimi işgücü, bilim insanı ve insan kaynağı yetiştirmeye hizmet eden en büyük kurumlardan birisidir. Bu bağlamda eğitimin verimliliği, istihdam yapısına eklenen ve eklenecek olan öğrenciler ve mezunlar açısından oldukça önemlidir. Üniversite öğrencileri, eğitim süreçlerini gerçekleştirirken gönüllü veya zorunlu çeşitli sebeplerden ötürü çalışmaktadır. Bu kapsamda eğitim sürecinin artan maliyeti ve öğrenci borçluluğu, gündemde olan konulardan birisi haline gelmiştir (Holmes, 2008, s.305). Neoliberal politikalar sonucunda eğitime ayrılan finansal payın azalması, eğitimin bireyselleşmesi, küreselleşme sonucunda eğitimin tektipleşmesi ve kitleselleşmesi yönündeki eğilimler, öğrenci borçluluğu ve istihdamına kapı aralayan unsurlar arasındadır (Balkız, 2015, ss.2-3). Eğitim sisteminin metalaşmasının yanı sıra ailenin işlevlerinin değişmesi ve kuşak özellikleri gibi çeşitli durumlar da öğrencilerin işgücü piyasasına dahil olmasını beraberinde getirmiştir (Tosun, 2022, ss.4-14). Yaygınlık kazanması ile birlikte üniversite eğitimi, toplumun her kesimi için ulaşılabilir hale gelmiş ve yoksul statüde bulunan öğrencilerin, eğitim giderlerini karşılamak için çalışma yaşamına dahil olmalarını beraberinde getirmiştir (Koç, 2017, ss.84-85). Bu bağlamda eğitim masraflarını karşılamak, iş deneyimi kazanmak, güvence sağlamak, sosyalleşme ve benlik saygısı kazanmak gibi hususlar, öğrencilerin çalışma yaşamına dahil olmasının sebepleri arasındadır (Tosun, 2022; Kirlioğlu ve Özdemir, 2023; Balkız, 2015; Kahraman ve Kahraman, 2016; Özmen, 2023; Aydemir ve diğerleri, 2022). Üniversite öğrencilerinin çalışma deneyimlerinin incelendiği pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte, teknoloji ile özdeşleşen Z kuşağının, günümüzde yaygınlık kazanan uzaktan iş modelini nasıl deneyimledikleri, bunun eğitimlerinin sürdürülebilirliği ve kariyer yolculukları üzerindeki etkisi açıklığa kavuşturulması gereken durumlar arasındadır. Bu çalışma kapsamında, halihazırda yükseköğretim kurumlarında yer

alan ve yeni mezun olup, istihdama eklemlenecek Z kuşağının, eğitime katılma süreçlerini, yeni iş modellerinden birisi olan uzaktan iş yapma pratikleri çerçevesinde nasıl deneyimledikleri ele alınmıştır.

4. Metodoloji

Makale kapsamında, eğitimi sürdürürken çeşitli sebeplerden ötürü iş hayatına dahil olan Z kuşağı öğrencilerinin, uzaktan iş modeline ilişkin deneyimleri, fırsatlar, riskler, avantajlar ve dezavantajlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Çalışan öğrenci deneyimlerine ilişkin geniş bir alan yazını bulunmakla birlikte, bunun yeni bir iş modeli olarak uzaktan iş deneyimi çerçevesinde ele alınması gereklilik arz etmektedir. Bunun yanı sıra, işgücü piyasasına yeni dahil olan Z kuşağının çalışma yaşamından beklentileri, kariyer hedefleri ve yeni çalışma modellerine yönelik tutumlarının açıklığa kavuşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bunların dışında alan yazınında, öğrencilerin eğitim ve iş dengesini kurma yöntemlerine ilişkin yeterli bilgi de söz konusu değildir (Broadbridge ve Swanson, 2005, s.238). Bu durum, uzaktan iş modelinin eğitim ve işin bir aradılığı kapsamında yarattığı avantajları ve dezavantajları açığa çıkarması açısından da önemlidir. Öğrencilerin giderek daha fazla iş hayatında yer almaları, çalışmanın akademik başarılar üzerindeki etkilerinin yanı sıra çalışma kadar eğitim politikalarını da etkileyen bir unsur olması açısından önemlidir (Balkız, 2015, s.3). Alan yazındaki bu eksiklikler dikkate alınarak, uzaktan çalışma deneyiminin öğrencilerin eğitim ve iş dengesini sağlamaları üzerindeki etkilerinin anlaşılması amaçlanmıştır.

Araştırmanın uygulanması, Akdeniz Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu tarafından 26.03.2024 tarihli, 06/119 toplantı ve karar sayısı gereğince uygun bulunmuştur. Çalışma, 1995 ile 2010 yılları arasında doğmuş olan, Türkiye'nin çeşitli yükseköğretim kurumlarında ve farklı düzeylerinde öğrenim görürken uzaktan çalışma deneyimine sahip 13 birey ile gerçekleştiren yarı yapılandırılmış görüşmelere dayanan bir nitel araştırmadır. Görüşmecilerin temel sosyo-demografik özelliklerinin yanı sıra çalışırken ki eğitim durumları, kademeleri, yaptıkları işler, o anki kazançları Tablo 1'de gösterilmiştir.

Araştırma kapsamında görüşme yapılan öğrencilerin belirlenmesinde halihazırda belirlenmiş olan katılımcılar aracılığıyla diğer katılımcılara ulaşıldığı kartopu örnekleme tekniği kullanılmıştır (Onwuegbuzie ve Leech, 2007, ss.112-113). Verilerin tekrar etmeye başlayıp, yeni verilere ulaşılmadığı aşamada (Glaser ve Strauss, 2006, s.61) veri toplama süreci sonlandırılmıştır. G2, G4, G5, G6, G11 ve G13 olarak kodlanmış katılımcılarla görüşmeler yüz yüze, G1, G3, G7, G8, G9, G10 ve G12 olarak kodlanmış katılımcılarla ise görüşmeler, farklı şehirlerde yaşamaları sebebiyle online platformlarda gerçekleştirilmiş ve tüm görüşmeler katılımcı izinleri doğrultusunda ses kaydına alınmıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan görüşme verileri, MAXQDA 2020 isimli nitel veri analiz programına aktarılmış ve veriler sistematik ve tematik biçimde kodlanmıştır. Bu programın sağladığı kodları ve alt kodları hiyerarşik şekilde sunan Hiyerarşik Kod – alt Kod modeli, koda dahil olan katılımcı görüşlerini sunan Tek Vaka Modeli (Kodlu bölümler) ve kod-katılımcı eşleşmesini ve yoğunluğunu sunan Kod-Matris Tarayıcısı görsel araçlarından faydalanılmıştır.

Görüşmeler 2024 yılı nisan ve haziran ayarında gerçekleştirilmiş olup toplanan veriler, gerçekleştirilen görüşmeler ve zaman ile kısıtlıdır. Aynı zamanda zamansal ve mekânsal sınırlılıklar sebebiyle görüşmelerin bazılarının çevrimiçi platformlar aracılığıyla gerçekleştirilmiş olması sebebiyle soruların derinleştirilememesi, araştırmanın bir diğer kısıtıdır.

Tablo 1. Katılımcıların sosyo-demografik özellikleri

Katılımcı	Cinsiyet	Medeni durum	Doğum yılı	Doğum yeri	Uzatan çalışırken öğrenim görülen üniversite	Uzaktan çalışma kapsamında gerçekleştirdiği iş	Çalışma süresi	Uzaktan çalışma durumu (Mevcut durum)	Ortalama gelir (çalışılan yıl)
G1	K	Bekar	1999	İsparta	Dokuz Eylül Üniversitesi – Afet Yönetimi-YL Mezunu	Öğretmenlik	1 yıl (2021)	Hayır	Aylık gelir 3.000TL
G2	E	Bekar	2000	Antalya	Akdeniz Üniversitesi, Felsefe Bölümü, Lisans 4. Sınıf	Müşteri temsilcisi	4 ay (2022)	Hayır	Günlük gelir 350 TL
G3	K	Evli	1997	Malatya	Ege Üniversitesi, Yüksek Lisans, Tez Dönemi	Haber sitesi editörlüğü	2023 yılından itibaren	Evet	Asgari ücret
G4	E	Bekar	2000	Denizli	Akdeniz Üniversitesi-Grafik Tasarımı-Lisans Mezun	Grafik tasarım	2018 yılından itibaren	Evet	Proje bazlı olarak 10.000 TL 50.000 TL arası
G5	E	Bekar	2003	Burdur	Isparta Süleyman Demirel Üniversitesi, Bilgisayar Programcılığı, 1. Sınıf	Çağrı merkezi	2 ay (2024)	Hayır	Aylık 12.000 TL
G6	K	Bekar	2001	İsparta	Akdeniz Üniversitesi- Sosyoloji Yüksek Lisans, Ders Dönemi	Hesap Yöneticisi	7 ay (2023-2024)	Hayır	Aylık 14.000 TL
G7	E	Bekar	2000	Malatya	İnönü Üniversitesi, Siyaset Bilimleri, Lisans 4. sınıf	Çağrı merkezi-müşteri temsilcisi	2019 yılından itibaren	Evet	Asgari ücret
G8	E	Bekar	1998	Erzurum	Marmara Üniversitesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık, Doktora, Ders Dönemi	Rehberlik ve psikolojik danışmanlık	2021 yılından itibaren	Evet	Aylık 45.000 TL
G9	E	Bekar	2000	Adana	Osmangazi Üniversitesi, Tıbbi Sekreterlik ve Dokümantasyon Mezun	Çağrı karşılama-Müşteri temsilcisi	1 yıl (2021)	Hayır	Asgari ücret
G10	K	Evli	2000	Elazığ	Erciyes Üniversitesi, Eczacılık, 5. Sınıf	E-ticaret, Ev dekorasyonu	2023 yılından itibaren	Evet	Aylık 35.000 TL
G11	E	Bekar	2000	Kahramanmaraş	Akdeniz Üniversitesi, Tarım Makineleri ve Teknoloji Mühendisliği, 4. Sınıf	E-ticaret, Elektrik elektronik	3 ay (2024)	Hayır	Asgari ücret
G12	E	Bekar	2000	Kars	Kafkas Üniversitesi-Sosyal Bilimler Öğretmenliği 2. sınıf	Müşteri temsilcisi, Canlı destek hattı	2022 yılından itibaren	Evet	25.000 TL - 30.000 TL arası
G13	E	Bekar	1995	Şanlıurfa	Ege Üniversitesi Gazetecilik Bölümü, Yüksek Lisans, Tez Dönemi ve Akdeniz Üniversitesi, Felsefe, 4. Sınıf	Dış ticaret, Aracılık, danışmanlık	2024 yılından itibaren	Evet	Aylık 50.000TL

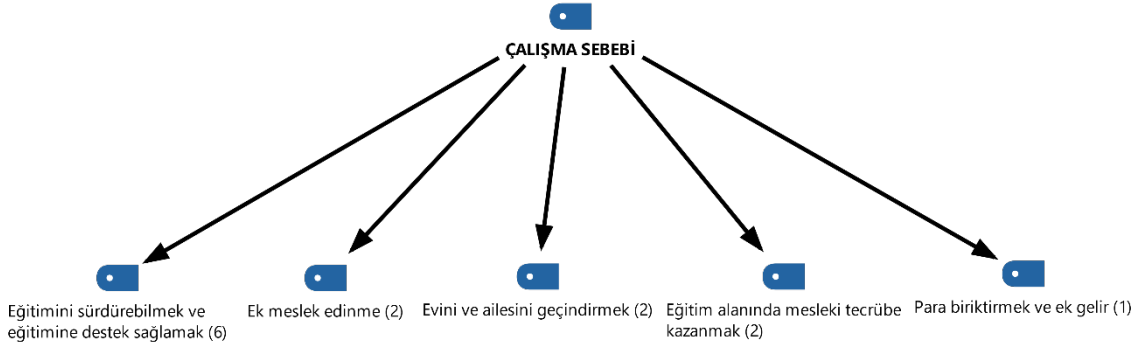
5. Bulgular

Katılımcılarla gerçekleştirilen yarı yapılandırılmış görüşmeler neticesinde elde edilen bulgular, 5 başlık altında incelenmiştir.

5.1. Çalışma Sebepleri

Görüşmelerde katılımcılara, eğitimlerini sürdürürken öncelikli olarak çalışmaya yönelme sebebi sorulmuş ve elde edilen veriler 5 tema kapsamında kategorize edilmiştir.

Şekil 1. Öğrencilerin Öncelikli Çalışma Sebebine İlişkin Hiyerarşik Kod-Alt kod Modeli

"En öncelikle geçim kaygısı. Annemlerden çok destek gelmiyor, kirayı çıkarmaya da ucu ucuna yetişebiliyordum. O yüzden çalışmaya karar verdim." (G5, E, 2003, Önlisans 1. Sınıf)

"Açıkçası kendine yetebilmektir. Aileden bir şey almak çok da iyi olmuyordu, alsam bile yetmiyordu. Destek ek gelir olarak başlamıştım." (G9, E, 2000, Önlisans mezunu)

Verilerde geçim kaygısı ön plana çıkmış olup eğitimi sürdürebilmek ve eğitime destek sağlayabilmek amacıyla katılımcıların çalışmaya yöneldikleri anlaşılmaktadır. Alan yazını da ekonomik kaygılar ve imkansızlıkların, öğrencileri çalışmaya iten önemli unsurlar arasında yer aldığına işaret etmektedir (Kırlıoğlu ve Özdemir, 2023; Özmen, 2023; Aydemir ve diğerleri, 2022; Balkız, 2015, s.67).

Günümüz pazar ekonomisinde istihdama dahil olabilmenin en temel gereklerinden birisi deneyimdir. Kariyer belirsizlikleri ve işgücü piyasasına daha avantajlı katılabilmek adına pek çok öğrenci iş ve eğitimi birleştirmektedir (Hall, 2010, s.448). Hem sektör hem de eğitim kurumlarının iş birliği ile desteklenen iş ve çalışma deneyimi, öğrenciler için olumlu fırsatlar sunabilir (McKee, 2000, s.111). Katılımcıların bir kısmı, maddi olarak ihtiyaçları olmasa dahi mezun olduklarında iş yaşamına daha hızlı dahil olabilmek ve ilerleyebilmek adına çalıştıklarını ifade etmişlerdir.

"Piyasa mezun olduğumuzda yetişmiş bir çalışan olmamızı, yetişmiş bir tasarımcı olmamızı istiyor. Çoğu hatta iki yıl deneyimli bir tasarımcı arıyor. Fakat hiç kimin, nerede yetiştiğini düşünmüyorlar. Bu yüzden de çoğu tasarımcı arkadaşım çok düşük ücretlere mezun olduğunda çalışıyor. İlk sebeplerden birisi kendimi geliştirmek, kendimi bir noktaya getirmek." (G4, E, 2000, Lisans Mezunlu)

Benzer şekilde alan yazında iş deneyimi edinme, gelecek ve kariyerine fayda sağlama gibi durumlar öğrencileri çalışmaya iten sebepler arasında yer almaktadır (Kırlıoğlu ve Özdemir, 2023; Aydemir ve diğerleri, 2022; Balkız, 2015). Bir diğer ifadeyle kültürel sermaye edinme isteği, öğrencilerin istihdama yönelmesinde etkili olmaktadır (Balkız, 2015, s.3). Bu durum, yalnızca tecrübe kazanımına ilişkin olmayıp, piyasada iş bulamama ihtimaline karşın

öğrencilerin aldığı bir tedbir olarak da görünürlük kazanmaktadır. Bu bağlamda katılımcıların bir kısmı, istihdam koşullarındaki belirsizlikleri göz önünde bulundurarak ikinci bir meslek dalına sahip olabilmek için çalıştıklarını belirtmiştir. Bu tema kapsamında elde edilen bulgular, kendine güvenen ve geleceğini garanti altına almak isteyen Z kuşağına ilişkin ipuçları sunmaktadır (Özkan ve Solmaz, 2015, s.480).

"Her zaman ticari yakınlığım vardı, onu da bırakmak istemedim açıkçası. Hem okulla ikisini birden yürütebileceğini düşündüm, bana bir gelir olsun diye değil de okuldan sonra harici bir işim olsun diye. Sırf erken başlamak adına. Farklı bir platforma çevirdim, mağazayı sanallaştırdım diyebilirim." (G11, E, 2000, Lisans 4. sınıf öğrencisi)

Bir diğer tema ise, evliliğe ilişkindir. Öğrencilik sürecinde evli veya çocuk sahibi olan katılımcılar, ev giderlerinde yardımcı olabilmek adına çalıştıkları ifade etmektedirler.

"En başta maddi konular önemli hele de günümüzde yani belli başlı ödemelerimiz oluyor vesaire. Böyle bir şeyle motivasyonla çalışmaya başladım, tabi ki de geçim derdi." (G3, K, 1997, Yüksek lisans, tez dönemi)

"Evli olmam ve geçindirecek bir ev ve çocuk olması." (G10, K, 2000, Lisans 5. sınıf)

Girişimcilik, hayat boyu öğrenme isteği, ekonomik güvencesizlik ve kaygılar, Z kuşağını betimleyici unsurlardır ve bu durum onların sürekli rekabet halinde olmalarını beraberinde getirmektedir (Görmez, 2021, s.526). Bu bağlamda katılımcıların iş yaşamına dahil olma sebeplerine bakıldığında ekonomik güvencesizlik, mesleki tecrübe ve gelecek kaygılarının ön plana çıkması paralellik arz etmektedir.

Kendi ayakları üzerinde durabilmek ve ekonomik özgürlük elde etme isteği öğrencilerin çalışma sebepleri kapsamında karşılaşılan bir diğer önemli unsurdur (Aydemir ve diğerleri, 2022; Balkız, 2015, s.69). Elde edilen verilerde de benzer bulgulara rastlanmış, katılımcılardan biri, maddi ve mesleki kaygıların ötesinde hayat standartlarını yükseltebilmek adına çalışmaya başladığını belirtmiştir.

"Araç almak için" (G7, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

Teknoloji, istihdamın artması veya azalmasında bir etkiye sahip olmamakla birlikte çalışma biçiminde önemli değişiklikler meydana getirebilme kabiliyetine sahiptir (Castells, 2003, ss.356-357). Teknolojik gelişmelerin sağladığı imkanlar ışığında değerlendirildiğinde, uzaktan çalışma kapsamında gelişen iş modelleri, esnek çalışma koşulları ile öğrencilerin eğitimlerini sürdürürken işgücü piyasasına dahil olmalarına imkân sağlayabilir. Katılımcıların ifadelerinden hareketle yüz yüze işlere kıyasla, zamansal ve mekânsal esneklikleri göz önünde bulundurulduğunda uzaktan iş imkânının, öğrenciler için cazip bir alan sunduğu anlaşılmaktadır.

"Okulumun olmasıydı. Baktığım yüz yüze işlerde benim okul günlerime izin verebilecek kimse yoktu. Yapabileceğim diğer işlere baktım. Onlar diyordu ki sadece pazar günü izinlisin ve bu olamaz. Okula gidemem o zaman." (G6, K, 2001, Yüksek lisans, ders dönemi)

"Eğitimi daha iyi ve daha çabuk tamamlamak için işin sağladığı imkanlar, işi daha cazip hale getiriyor bana." (G12, E, 2000, Lisans 2. Sınıf)

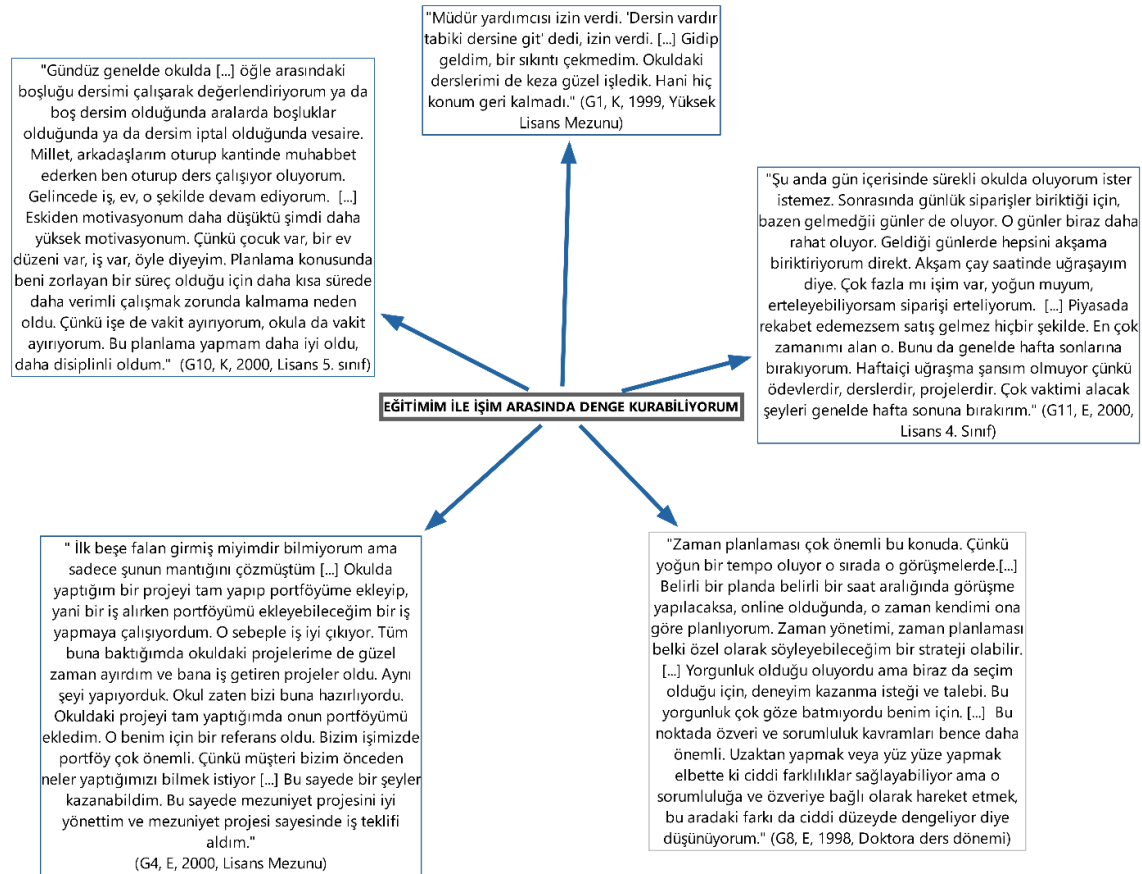
"Bu işe başladım, bu uzaktan değildi, yüz yüze işte çalışıyorduk. Pandemi dolayısıyla uzaktan çalışma durumuna geçtik. Çalışmaya devam ediyordum bende şartlara uyum sağladım diyeyim, yani yaptığım şey buydu. Değişmedi o durum." (G7, E, 2000, Lisans 4. sınıf)

Katılımcılardan ikisi (G1 ve G7) haricinde hepsi uzaktan çalışma modeli kapsamında yer alan bir işi, bilinçli olarak tercih etmişlerdir. Katılımcılar eğitimlerini sürdürürken çalışma saatlerinin derslerine uyum sağlaması, zamandan ve fiziksel çabadan tasarruf gibi faydalarını gözeterek uzaktan çalışma kapsamında yer alan bir iş modeli bilinçli olarak tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Günümüzdeki genç nesil zaman kavramını önemsenmekte olup, zaman harcayan gereksiz olarak gördükleri durumlara tepki göstermekte ve tüm gereksinimlerini sağlayabildikleri ekranlar var iken bir işyerine gitmeyi vakit harcamak olarak görmektedirler (Unvan ve Özturan, 2020, s.558).

5.2. Çalışan mı Öğrenci mi? Daha Çok Hangisi?

İş ve eğitim dengesini konu edinen çalışmalarda farklı bulguların mevcudiyeti dikkat çekmektedir (Holmes, 2008; Balkız, 2015; Hall, 2010). Bu durum, iş ve eğitimin niteliklerinin yanı sıra bireysel motivasyonlar ışığında da keşfedilmesi gereken farklı dinamiklerin olduğuna işaret etmektedir. Bu araştırma kapsamında 5 katılımcı, eğitimi ile işi arasında denge kurabildiğini ve hem eğitimlerinin hem de işlerinin gerekliliklerini yeterli düzeyde sağlayabildiklerini ifade etmiştir.

Şekil 2. Eğitim ile İş Arasında Denge Kurabilme

Eğitimi ile işi arasında denge kurabildiğini ifade eden katılımcıların iki ortak özelliği dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki G1, G4 ve G8'de gözlemlendiği üzere eğitimleri ile yaptıkları işin ilişkili olmasıdır. Benzer bir şekilde yapılan başka bir çalışmada, iş ve çalışmayı birleştirmede sorun yaşamadığını belirten öğrencilerin, kendi alanlarıyla ilgili bir işte çalıştıkları ve eğitimlerini tamamlayıcı bir unsur olarak gördükleri belirtilmiştir (Hall, 2010, s.445). Bağımsız ve serbest olarak çalışan katılımcılar (G4 ve G8) eğitim iş dengesini sağlamalarında, öz disiplin

ve planlamalarının önem arz ettiği anlaşılmaktadır. Bir işyerinde çalışanlar için (G1) ise işveren tutumlarının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Çalışan öğrenci sayısı giderek artmaya devam ederken, öğrenci işleri, bir öğrenme laboratuvarına dönüştürülerek çoklu öğrenme fırsatı için bir kaynak olarak kullanılabilir (Lundberg: 2004, s.211). Okulda öğrenilen teorik bilgilerin iş yaşamında pratik edilmesi durumunda, akademik ve çalışma yaşamı arasında olumlu transferler gerçekleşebilmektedir (Balkız, 2015, s.98).

Bir diğer ön plana çıkan bulgu ise katılımcıların (G10 ve G11) yaptıkları işe ilişkin kültürel bir sermayeye sahip olmasıdır. Bourdieu'ya (2010, ss.49-60) göre bilgi ve eğitim ile edinilen niteliklere karşılık gelen kültürel sermaye, toplumsal yaşamda bireylere konumları itibarıyla çeşitli avantajlar ve kozlar sağlar. Kültürel yatkınlığa sahip olanların eş veya baba gibi aile üyelerine destek ve yardımcı oldukları, bu bağlamda işe çocukluklarından veya uzun bir süredir aşına oldukları ve eğitim dalları ile doğrudan ilişkili olmasa dahi severek yaptıkları görülmektedir. Doğrudan öğrenim gördükleri alan ile bağlantılı olmasa dahi G10'un yaptığı iş, eşinin ve G11'in yaptığı iş ise babasının mesleği ile ilişkilidir.

Bahsi geçtiği üzere G1 ve G7 hariç katılımcıların hepsi, eğitimleri ile sürdürebilecekleri en kolay iş modellerinden birisi olarak görmeleri sebebiyle uzaktan iş modelini tercih etmişlerdir. Buna rağmen 8 katılımcı, eğitim ve iş arasında denge kuramadığını ve verimlilik sağlayamadığını ifade etmiştir.

"İlk iki, üç yılı çok verimliydi. Çünkü o dönem hiçbir iş yapmıyordum. O dönem yüksek lisansta da tez döneminde değildim. Sadece felsefe vardı ve kendimi çok daha geliştirdiğimi, derslerime devam sağladığımı düşünüyorum. Ama şu anda, gelmiş olmak için gibi bir şey. Yani geliyorum, anlıyorum ama aklımda kalmıyor." (G13, E, 1995, Lisans 4. sınıf ve Yüksek lisans Tez dönemi)

"Kendime ayıracak vaktim kalmıyordu. Çok az uyuyordum, beş gün çalışıyordum, iki gün okula gidiyordum. Yani kişisel bir vaktim yok. Eğitime yeterince önem veremedim, kendime yeterince önem veremedim. Bu sırada psikolojik olarak da kötüye gittim. Değişik takıntılarım ortaya çıkmaya başladı. Dokuz saat boyunca tek işiniz bilgisayara bakmak ve asla verimli olmayan, üretken olmayan işler yapmak. Bu psikolojiye hiç iyi gelmiyor. Artık kafayı yemiştim yani. Uykudan feragat, neredeyse sıfır sosyal hayat. Temel ihtiyaçları bir nevi karşılamak. Onun dışında bulabildiğim her vakitte ders çalışmak. En büyük zorluğu eğitime vakit ayıramamaktı. Çünkü beklentim daha yüksekti. Çünkü yöneticimle de konuşmuştuk bana daha büyük bir şey vaat etmişti. Ben kendi planımı bu vaat edilene göre yaptım ama gerçekte öyle olmadı. O yüzden beklenmedik bir durumun içine girdiğim için direkt kafamda kriz kriz alarmı çaldı. Buydu, hem eğitim hem kendime vakit ayıramamak, dışarı çıkmama rekorum okulun olmadığı bir zamandı. Sanırım sömestrde miydi, otuz gündü, yirmi beş gün falan hiç dışarı çıkmadım." (G6, K, 2001, Yüksek Lisans, Ders Dönemi)

"O dönemde eğitim daha geri planda kaldı ama iş de çok önemli değil benim için. Çalışmam şart değil ama okumak benim isteğim olduğu için okumam şart diye değil tamamen okumayı isteyerek geldiğim bir bölüm olduğu için öğrenmek, araştırmak, bilmek istiyordum. O yüzden eğitimin daha ön planda olmasını istiyordum. Eğitim geri plana gidince de işi bırakmak zorunda kaldım." (G2, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

"Eğitime zaman ayıracak enerjim kalmıyordu. Ders programı çok yoğun olmasaydı hallolurdu ama çok yoğun olunca ikisi birden yürümedi. Bir de şey diye düşündüm zaten bilgisayar okuyorum, işim de bilgisayardan, en kolay ben yaparım diye düşünüyordum. Öyle olmadı yani [...] Okula çok fazla gidemiyordum, kalkamıyordum falan, salmışım bayağı. O yüzden iş daha önce geliyordu. Çünkü geçinemiyordum kira parası falan çıkacak, faturalar. O yüzden mecbur. Yapamayınca da dönem bitince dondurdum. Dedim bari askerliği

çıkaramım belki bir fırsat olur bir şey olur diye. Öyle düşündüm.” (G5, E, 2003, Önlisans 1. sınıf)

Elde edilen verilerden hareketle, uzaktan çalışmanın, standart mesai saatlerine benzer şekilde uygulanmasının, akademik verimlilik ve zaman yönetimi açısından olumsuz etkileri olduğu anlaşılmaktadır. Derslerine yeterince odaklanamayan öğrencilerin bazıları bu sebeple işlerinden ayrıldıklarını veya dönemlerini dondurarak eğitimlerine ara vermek durumunda kaldıklarını ifade etmişlerdir.

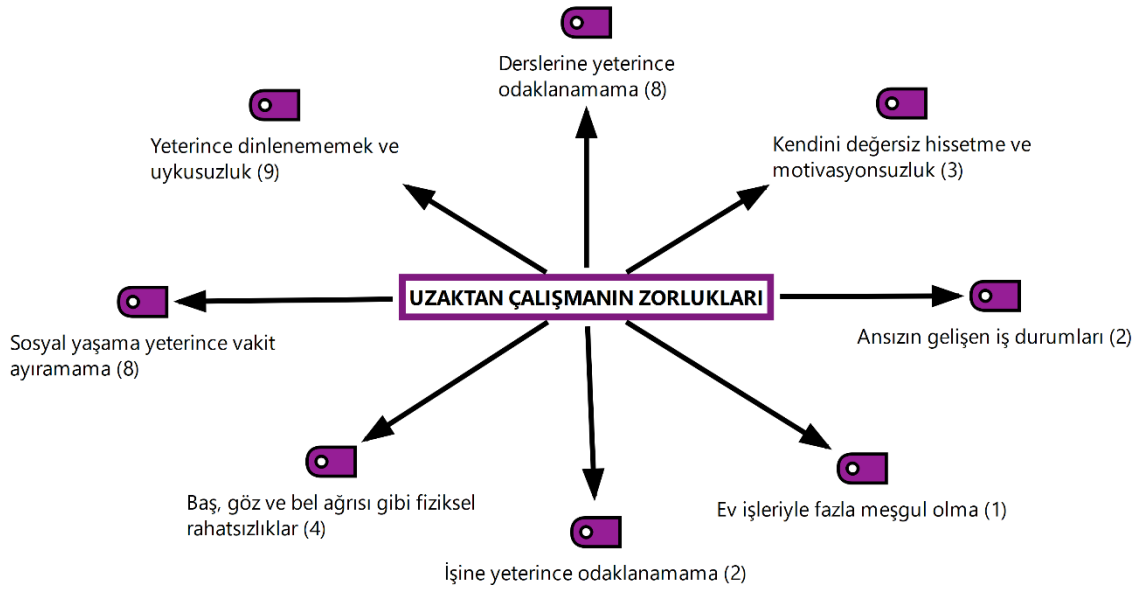
5.3. Uzaktan Çalışmanın Zorlukları: Ne Umduk Ne Bulduk!

Doğru entegrasyon ve motivasyonlarla eğitim ve iş arasında denge sağlanabilse de bu sürecin içerdiği zorluklar göz ardı edilmemelidir. Eğitim ve iş dengesini ele alan çalışmalar, farklı sonuçlara işaret etmektedir. Buna göre öğrencilerin zaman yönetiminde zorlandıkları (Kirlilioğlu ve Özdemir, 2023, ss.48-49), stres ve benzeri psikolojik sorunlar yaşadıkları (Kirlilioğlu ve Özdemir, 2023, s.49; Aydemir ve diğerleri, 2022), sosyal yaşama yeterince vakit ayıramadıkları (Kirlilioğlu ve Özdemir, 2023, ss.50-51; Özmen, 2023; Aydemir ve diğerleri, 2022) ve akademik başarılarını olumsuz yönde etkilediği (Aydemir ve diğerleri, 2022; Balkız, 2015, s.99) ön plana çıkan bulgular arasındadır. Akademik başarılarının düştüğünü ileten öğrenciler, işin yarattığı fiziksel yorgunluğun derse devam etme ve motive olma durumlarını olumsuz etkilediğini ifade etmiştir (Balkız, 2015, s.99). Mesai bitiş saatleri sebebiyle yurda giriş ve toplu taşımaya erişim de öğrencilerin yaşadığı bir diğer önemli zorluktur (Aydemir ve diğerleri 2022, s.281). Bu araştırma kapsamında da benzer ve ek olarak farklı bulgulara rastlanmış olup, Tablo 2’de görseli sunulduğu üzere bazı katılımcılar birden fazla zorluk dile getirmişlerdir.

Tablo 2. Çalışmanın Zorluklarına İlişkin Katılımcı Yoğunluğu (Kod Matris Tarayıcısı)

Kod Sistemi	G13...	G12...	G11...	G10...	G9...	G8...	G7...	G6...	G5...	G4...	G3...	G2...	G1...	TOPLAM
UZAKTAN ÇALIŞMANIN ZORLUKLARI														0
Kendini değersiz hissetme ve motivasyonsuzluk					■		■		■					3
İşine yeterince odaklanamama	■												■	2
Baş, göz ve bel ağrısı gibi fiziksel rahatsızlıklar		■	■						■			■		4
Ansızın gelişen iş durumları	■				■									2
Yeterince dinlenememek ve uykusuzluk	■	■	■	■			■	■		■				7
Sosyal yaşama yeterince vakit ayıramama		■		■	■		■	■	■		■	■		8
Ev işleriyle fazla meşgul olma											■			1
Derslerine yeterince odaklanamama	■	■			■		■	■	■		■	■		8
TOPLAM	4	4	2	2	3	1	4	3	4	1	3	3	1	35

Şekil 3. Uzaktan Çalışmanın Zorlukları

Şekil 3'te görselleştirildiği üzere katılımcılar tarafından en fazla dile getirilen husus yorgunluk ve yeterli düzeyde dinlenememedir:

"Zaman koşulu, zaten çok zorluk yaşıyor ve derslerin olduğu günlerde benim bir saat içerisinde birçok şeyi halletmem gerekiyordu. Düşünün eve geliyorum, hemen bir şeyler atıştırıp bir şeyler yapıyorsunuz çünkü bir saat sonra işe başlayacaksınız. Yani her ne kadar oturduğunuz yerden bir çağrı işi olsa da yoğunluk var, o yoğunluğu kafa kaldırmıyor. Kafa kaldırmadığı içinde doğal olarak öyle birden hemen eve gelip işe başlayamıyorsunuz. Yarım saat, bir saat en azından bir çay ya da bir kahve yapamayınca, ee zaman da olmayınca." (G7, E, 2000, Lisans 4. sınıf)

"Freelance çalışmada savaştığım en büyük şey odaklanma. Şu anki evimde bir çalışma odam varken bile çoğunlukla kütüphaneyi tercih ediyorum. Bu kişisel bir şey tabii ki odaklanma problemimden kaynaklı da olabilir. Fakat en büyük şeylerden birisi zaman yönetimi ve odaklanma. Zaman yönetiminde uyku ile alakalı bir şey. Çünkü okuduğum dönemde derslerime yetişmem lazımdı. Derslerimde birçok bölüme nazaran sözel dersler değil, projeydi hepsi. Yani sekiz tane dersim varsa altısında proje teslimi olduğu için tasarım yaptığım şeyin aynısını proje devam ediyor, ona çalışmam gerekiyor. Bu yüzden de yorucu. Yani bir sınava bir gün öncesinden çalışamaz. Bunu bir döneme yaymam gerekiyor, proje, tasarım, hepsini planlamam gerekiyor. Bu yüzden zaman, en büyük savaştığım şeydi, uyku, odaklanma öyle." (G4, E, 2000, Lisans Mezunu)

İşine yeterince odaklanamama, saptanan bir diğer zorluktur. Özellikle eğitimin yoğun olduğu dönemlerde katılımcılar işlerine odaklanmakta zorluk yaşadıklarını dile getirmiştir.

"Tez dönemindesin, tez yazıyorsun, tabi aklım afette iken derste de ilk yardımı anlatıyorum. Bu biraz zorladı. Çünkü tezimin son aşamasına geldim, tez yazıyorum, komple afet düşünüyorum, yangındı, şu muydu, bu muydu derken falan derste de ilk yardım anlatıyorsun işte serum anlatıyorsun, ilaç anlatıyorsun, ilaçların isimleriyle afette ilgili risk falan onları karıştırdığım oldu." (G1, K, 1999, Yüksek Lisans Mezunu)

Evde geçirilen zamanın artması, aynı zamanda ev işleri ile meşguliyetin de artmasını beraberinde getirmektedir. Bu, ev merkezli çalışmanın dolaylı sonuçlarından birisi olarak ifade edilebilir.

"Ev işleriyle daha çok heba oluyorsunuz. Hani ofise gittiğinizde dışardan yiyelim muhabbeti oluyor ama tüm gün evde olunca ne gerek var, evde yapalım, hani

yyielim, içelim öyle bir şey, ekstra iş gücü.” (G3, K, 1997, Yüksek Lisans Tez Dönemi)

Özel yaşamına ve özgürlüğüne önem veren Z kuşağı için ansızın gelişen iş durumları da sorun alanlarından birisi olarak belirmektedir.

“Öğrencilerle ilgili yapılan toplantı planlamaları bazen sorun olabili. Çünkü herkese ayak uydurmak zorunda kalabiliyorduk. Çünkü olayın esas öznesi onlar oluyor. O yüzden son dakika değişiklikleri olabiliyordu. Başka bir şeyle meşgulken o toplantının araya girmesi elbette sorun yaratabiliyordu bir bunu söyleyebilirim sadece.” (G8, E, 1998, Doktora, ders dönemi)

Saptanan bir diğer tema ise katılımcıların kendilerini değersiz hissetmeleri ve yaşadıkları motivasyonsuzluğa ilişkindir. Burada özellikle yükseköğretim programlarında belirli bir düzeyde eğitim alan ve dereceye sahip olan öğrencilerin, mobing, yeterli takdir görmeme ve vasıfsız iş yapma gibi hususlar neticesinde motivasyonlarının düştüğünü ve bunun eğitimleri dahil olmak üzere hayatlarının pek çok alanında olumsuz bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir.

“İşin vasıfsızlığından dolayı da olabilir çok motivasyonum düştü, kendimi biraz daha değersiz falan hissetmeye başladım. Gece yatıyordum bir kalkıyordum ki geç kalmışım, diğer dersleri de boş veriyordum gidesim gelmiyor diye hiç bayağı motivasyonum düşmüştü.” (G5, E, 2003, Önlisans 1. sınıf)

“Başlarda öyle bir durum yoktu fazla etkilemiyordu ama gün geçtikçe tabii insan psikolojisini etkiliyor [...] Sürekli evin içinde olmak çok yoruyordu. [...] Bilgisayara bakıyorsun, bilgisayara bakmak insanı zaten çok fazla etkiliyor. Bu açıdan özellikle 1 yıldan sonra bazı sıkıntıları başlatmıştı. Keşke başka işe girseydim, keşke şöyle olsaydı, keşke böyle olsaydı.” (G9, E, 2000, Önlisans mezunu)

Bilgisayar başında fazla vakit geçirmenin beraberinde getirdiği fiziksel sorunlar da belirtilen şikayetler arasındadır:

“Bende genelde göz yorgunluğu baş ağrısı yapıyor. Bilgisayar dışında daha sürekli dışarıda olmaya çalışıyorum çünkü gerçekten gözümü yoruyor ve baş ağrısı oluyor ve bende baş ağrısı biraz şiddetli geçer her zaman. Onun dışında genelde açık havada çalışmaya çalışırım. Yani gün içinde kapalı ortamda kalmam çok fazla. Sürekli bilgisayarla muhatap olmak da biraz zor yorucu. Sürekli bir ekrana bakıyorsun, sürekli oradasın, kafan sürekli oraya gidiyor.” (G11, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

“Oturduğun yerden aslında hiçbir yükün yok sadece parmakların çalışıyor ya da beynin çalışıyor en fazla ama o kadar çok mesaj atıyorlar ve belirli kısıtlı süren var. O sürede yetiştirmeye çalışıyorsun çözüm üretiyorsun ve bu bel ağrısına ciddi anlamda bel ağrısına neden oluyordu. Hiç böyle bir şey düşünmüyordum. Çünkü ben saatlerce bilgisayar oynayabilen bir insanım, hiç de bel ağrısı çekmiyorum. Sırtımda yastık varken bile belim ağrıyordu çünkü kitleniyordum nasıl bir çözüm bulabilirim diye, boynum belim kasılıyordu nasıl çözebilirim diye, çözemiordum.” (G2, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

Derslere odaklanamama ön plana çıkan bir diğer sorundur.

“Özellikle tezin son dönemlerinde biraz zorlanmaya başladım. Çünkü bağlamamız gereken bir susam işi vardı. Sürekli olarak iletişim halindeydim. Hocalarımın benden tez için düzeltmemi istedikleri kısımlar vardı. Uykusuz kaldım o dönem ve aklım almamaya başladı. Basit hatalar yapmaya başladım. Bunu ertesi gün fark ediyordum sürekli olarak. Gecesinde yazıyorum hiçbir sıkıntı yok, gündüz bir uyanıyorum çok saçma bir kelime yazmışım. Antalya yerine Antakya yazmışım gibi [...] normalde o tür kelime hataları yapmam ya da de daları yanlış yazmışım. Benzer hatalar çok fazla fark ettim. İşte öyle bir sıkıntı

yaşadım. Uykusuzluğun getirdiği bir problem yaşadım.” (G13, E, 1995, Lisans 4. sınıf ve Yüksek Lisans Tez Dönemi)

“Çağrı almıyorum sonuç itibarıyla istediğim her yerde çalışabilirim diye düşünüyordum. Bir kafede hem okumamı yapıp hem çalışabilirim hem kütüphaneye gidip task [veri işleme görevi] geldikçe yapabilirim, onun dışında ders çalışabilirim diye düşünüyordum. O kadar rahat olmuyor. İkinci bir emre kadar rahatım ama ikinci bir emre kadar sürekli bir gözün bilgisayarda olması gerekiyor. Verim açısından çok bir verim alamadım. Dediğim gibi lisansa göre notlarım düştü. Ama sıfırdan iyidir yine. Sürekli ekrana bakmak gerekiyor yani dalıp bir okuma yapmak mümkün değil.” (G6, K, 2001, Yüksek Lisans, Ders Dönemi)

Sosyal yaşam, Z kuşağının hayatlarının merkezinde olan bir unsurdur. Sürekli evde olma halinin yarattığı psikolojik bunalımlar, katılımcıların söylemlerinde derinden hissedilmektedir. Bu bağlamda iş ve eğitimin yoğunluğu, sosyal yaşamlarına harcayacakları zamanı kısıtlayabilmektedir.

“Sosyal ilişkilerimi kötü yönde etkiliyor. Çünkü okuldan kalan boş zamanlarımda normalde sosyalleşme ayırırken tabii yine kendi kişisel bakımım falan onlara vakit ayırabiliyorum ama sosyalleşmeye çok çok az vakit kalıyor, bekleyen işler oluyor.” (G10, K, 2000, Lisans 5. sınıf)

“Vakit ayırabilmişim gibi geliyordu ama yorgundum sonra çıkarız. Yok ya ben biraz yatayım, sen gel evde otururuz falan çok nadir oluyordu. Yani sonuçta evdesin çok yorulmazsın gibi geliyordu ama yorucu. Fiziksel çalıştığında daha fazla sosyal olabiliyorsun. Çünkü kafan daha az yoruluyor. Online çalıştığında direkt kafan yoruluyor. Fizikselde sekiz saat, on saat çalıştın oturdun iki saat dinlendin kendine geliyorsun. Ama kafan yorulunca hiç öyle olmuyor. Bir saat, yarım saat yok. Trafikte biri kornaya bastı çok rahatsız ediyor, sanki bıçaklanmış gibi sanki annemi öldürmüş gibi öyle hissediyorsun.” (G2, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

Katılımcılar kiralanabilir çalışma ofislerini duyduklarını ama hiç faydalanmadıklarını ifade etmiştir. Katılımcılardan birisi, bu sürece ilişkin deneyimlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Bunu finanse etmediler. Ben gördüm, karşı komşu tadilata başladı ve bir hafta tadilat vardı. Dedim ki böyle böyle bir şey yapalım siz finanse edin küçük bir stüdyo ofis bir haftalığına kiralayalım ama finanse etmediler. O yüzden matkap sesiyle çalıştım. Kendileri bilir.” (G6, K, 2001, Yüksek Lisans, Ders Dönemi)

Toffler, çalışma zamanının esnekleşmesi ile bireylerin günlük işlerine daha rahat vakit ayırabilmesini, zamanın *"kitlesellikten uzaklaşma"*sı olarak ifade eder (Toffler, 2008: 311, 316). Uzaktan çalışma her ne kadar zamansal ve mekânsal kısıtları ortadan kaldırarak daha konforlu bir iş ortamı yaratsa da kendi içerisinde bazı handikaplara sahip olduğu ifade edilebilir. Bu bağlamda teknoloji ile fazla vakit geçirmenin yarattığı fiziksel ve psikolojik hususların önemi göz ardı edilmemelidir. Çünkü yaşanan zorluklar, bireylerin boş vakitlerini de daha verimsiz geçirmeleri yönünde etkide bulunabilmektedir.

Tablo 3. Uzaktan Çalışma Modelinin Katkısı

Kod Sistemi	G13...	G12...	G11...	G10...	G9...	G8...	G7...	G6...	G5...	G4...	G3...	G2...	G1...	TOP...
UZAKTAN ÇALIŞMANIN KATKILARI														0
Katkısı yok														2
Zaman yönetimi														2
İletişim becerilerinin gelişmesi														6
Mesleki becerilerinin gelişmesi														4
TOPLAM	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	14

Katılımcılar uzaktan çalışma deneyiminin her ne kadar çeşitli zorlukları içerdiğini ifade etseler de kazandırdığı bazı beceriler olduğunu da belirtmişlerdir. Bu kapsamda iletişim becerilerinin gelişmesi ön plana çıkan hususlardan birisidir:

"Daha önce de insanlarla konuşurken çekinmiyordum ama sıkılıyordum. Dinlemeyi de fazla sevmiyorum. Bu süreçte insanları dinleyip onlarla daha etkili bir iletişim kurmayı öğrendim. Bazı şeyleri karşı taraf söylemeden kestirmeyi öğrendim. Ne söyleyebileceğini tahmin etmeyi öğrendim. Etkili bir iletişim kurmamda bayağı etkili oldu." (G12, E, 2000, Lisans 2. Sınıf)

Katkısı olmadığını belirten katılımcılar, sürekli evde bulunmanın olumsuz psikolojik etkilerine değinmektedirler. Bu bağlamda tembelleştiklerini ve boş vermişliğin kendilerini körelttiğini ifade etmişlerdir.

"Köreltti [...] enerjimi. Biraz daha dışa dönüktüm ama eve kapamaya daha çok gitti. Bunu pandemide de yaşamıştım evden çıkamayınca bu dezavantajı oldu biraz. Bir de tembelleştim gibi oldu. Aslında tembelleşme, yoğunluktan dolayı bir boş vermişlik başladı. Daha çok işime odaklanmak zorunda kaldım. Çünkü para kazanmam gerekiyor. Okula çok vakit ayıramadım zaten bilgisayar programcılığında mühendislikteki gibi değil 2 seneye tıkıştırıyorlar 4 seneyi çok yoğun geçiyor sürekli ders çalışmak gerekiyor." (G5, E, 2003, Önlisans 1. sınıf)

Eğitimleri ile ilgili bir sektörde çalışan öğrencilerin, uzaktan çalışma pratiklerinin mesleki yetkinliklerinin gelişmesi hususunda katkı sağladığı anlaşılmaktadır.

"Ben normalde dijital pazarlama bilmiyordum hiçbir şekilde. Bu işe girerken öğrendim hepsini. İşte adım adım, nedir, ürün listeleme nedir, rekabet nedir, nedir pazarlama. Nasıl diyeyim birçok şey dijital pazarlama bana öğretti bu sanal ortamda. Adım atarak öğrendim aslında kendimi o şekilde geliştirmeye başladım. Pazarlama alanında beni çok geliştirdiğini söyleyebilirim açıkçası. İnsanlar bakış açısı mücadelem birçok artışı var. Fiziksel yüz yüze görüşüyorsun evet ama online'da da muhatap olmak zorunda kalıyorsun müşteri bir ürün alıyor bu ürün yanlış diye sana tekrar geri gönderiyor. Sen pazar yerinde bir satıcı olarak ona kötü davranamazsın veya tersi cevap veremezsin bu seni etkiler ister istemez çünkü o seni bir değerlendirme puanı verecek. Sana iyi bir yorum yapacak senin mağazan daha ön plana çıkacak. Ona bile iyi davranmak zorunda kalıyorsun ister istemez onlarla mücadele etmeyi öğrendim açıkçası. Biraz iletişim dilini geliştiriyor. Normalde bu kadar fazla konuşan bir insan değilim ama döktürürüm yani." (G11, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

Zaman planlaması, eğitim ve iş dengesi sağlamada önemli hususlardan birisidir. Bu sebeple hem eğitim hem de iş sürecini bir arada yürütmek, zaman yönetimi ve planlamasının gelişmesini teşvik edebilir. Katılımcılardan bazıları, bu yoğun dönemin zamanlarını iyi yönetebilmeleri hususunda yaşamlarına disiplin kazandırdığını belirtmişlerdir.

"Zamanımı yönetmeyi biraz daha iyi yapmaya başladım. Çünkü o gün, o işi halletmem gerekiyor. Bir belge var, halletmem gerekiyor falan. İlk başlarda bununla ilgili sorun yaşıyordum. Çünkü zamanı yönetemiyordum. Ondan sonra kendime ona göre endeksledim zamanımı daha iyi yönetmeye başladım. Hem bir görüşmem varsa bir arkadaşımın buluşacaksam veya bir maç varsa her şeyimi saatlerimi ona göre ayarlayıp düzene koymaya başladım." (G13, E, 1995, Lisans 4. sınıf ve Yüksek Lisans Tez Dönemi)

Tablo 4. Öğrencilik Dönemi Deneyimlerinden Kariyer Yolculuğuna

Kod Sistemi	G13...	G12...	G11...	G10...	G9...	G8...	G7...	G6...	G5...	G4...	G3...	G2...	G1...	TOPLAM
▼ KARIYER YOLCULUĞUNDA ÇALIŞMA MODELİ TERCİHİ														0
Uzaktan	1		1	1					1	1				5
Yüz yüze		1			1	1	1	1			1	1	1	8
Σ TOPLAM	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	13

Öğrencilik dönemleri boyunca uzaktan çalışmaya ilişkin deneyimlerinin, katılımcıların kariyer planlarını şekillendirmede de önemli katkı sağladığı görülmektedir. Bu süreçle ilişkin olumlu deneyimleri olan katılımcıların, kariyer hedeflerinde de uzaktan çalışma modeline yer verdikleri anlaşılmaktadır.

"Bu iş modeli ticarete olan bakışımı değiştirdi. Ben kamuya daha çok yönelmek istiyordum ama ticareti görünce eczane ve kozmetik kendi kozmetik markamı falan düşünmeye başladım. Dermokozmetik üzerine bir eczane veya dermokozmetik markası yine aynı şekilde aynı mağazadan kozmetik markası üzerinden üretim yapıp satış falan o şekilde bir şeyler düşünüyorum." (G10, K, 2000, Lisans 5. sınıf)

"Benim kariyer hedefim aslında hiçbir işe bağlı kalmamak. Ben aslında sekiz beş çalışabilecek biri değilim. Çünkü sabah uyanmak benim için büyük bir sorun. Tamamen zamanı satın almak için kendimi özgürleştirebilmek için her türlü işi yapabilirim. Bu yüzden online ticareti yapıyorum. Babam çünkü sabah yedide gider dükkânı açar akşam üzeri 7.00'de döner mesela. 12 saat çalışır. İmkânsız ben 7'de kalkıp yedi eve dönmem. Çünkü benim sosyal ortamım var arkadaş çevrem var Bir yere bağlı kalamam hiçbir O yüzden benim zaman satın almam lazım bir şekilde. O yüzden zaman satın alabilmek için freelance olur online olur uzaktan bir yürütmem lazım. Ne kadar çabuk finansal özgürlüğüme elde edersem o kadar özgürüm." (G11, E, 2000, Lisans 4. Sınıf)

"Okuduğumuz bölüm uzaktan çalışmada bayağı avantajlı kodlama konusunda falan. O yüzden bu konuda kariyer yapmayı düşünüyorum. Uzaktan çalışma tabii güzel olabilir [...] Bu iş hakkında konuştuğumuz için olumsuz konuşuyorum aslında." (G5, E, 2003, Önlisans 1. sınıf)

Çalışma kapsamında öngörülmeleyen ancak ön plana çıkan bir diğer hususta Z kuşağında gözlemlenen girişimcilik eğilimleridir. Katılımcılar, kendi eğitim aldıkları alanlarda çalışmasalar dahi, uzaktan çalışma deneyimlerini, mesleki alanlarına yansıtmaya yönelik eğilim sergiledikleri anlaşılmaktadır.

"Tercih edeceksen yüz yüze tercih ederim. Sonuçta danışmanlık sürecinde de öyledir. Ama her ikisinde avantajları ve dezavantajları olduğunu düşünüyorum ama yüz yüze daha tercih edilebilir açıkçası. Yüz yüze olunca kişinin fiziksel davranışlarını jest ve mimiklerini gözlemlene anlamında özellikle bütüncül bir değerlendirme anlamında daha kolay oluyor elbette. Aynı zamanda duyabilmek internetle ilgili bir problem olmaması donmalarla ilgili teknolojik olanakların yokluğundan veya zararından kurtuluyoruz eğer yüz yüze bir görüşme gerçekleştiriyorsak. Bunun ciddi dezavantajları da var özellikle etkileşim ve iletişim alanında daha güçlü yüz yüze iletişim." (G8, E, 1998, Doktora ders dönemi)

G1 ve G8 kodlu katılımcılarda ön plana çıktığı üzere, uzaktan çalışmanın avantajlarının farkında olsalar dahi öğretmenlik ve psikolojik danışmanlık gibi yüz yüze etkileşimde daha verimli olunan mesleki dallarda çalıştıkları ve çalışmayı planladıkları için kariyerlerinde yüz yüze çalışmayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir.

Sonuç

Araştırma kapsamında, üniversite eğitimleri sürecinde, uzaktan iş modeli kapsamında çalışma yaşamına dahil olan öğrencilere, eğitim ve iş dengesi kurabilmelerinde uzaktan çalışma modelinin sunduğu avantaj ve dezavantajlar ele alınmıştır. Çalışma, uzaktan iş ve eğitimin bir aradalığının sunduğu fırsat ve risklere ilişkin bulgular sunmanın yanı sıra çalışma hayatına yeni katılım sağlayan Z kuşağının da eğitim deneyimlerine ve iş yaşamlarından beklentilerine ilişkin sunduğu veriler ile alan yazına katkı sunması beklenmektedir. Bulgular, farklı üniversitelerde eğitim görürken uzaktan iş deneyimine sahip, mezun veya hala öğrenimi devam eden 13 katılımcı ile gerçekleştiren görüşmelere dayanan bir nitel araştırmadır.

Elde edilen bulgular neticesinde bazı katılımcıların eğitim ve iş arasında denge kurabilirken diğerlerinin bu dengeyi kuramadığı hatta eğitimleri başta olmak üzere hayatlarının pek çok alanını olumsuz yönde etkilediği saptanmıştır. Buna göre, eğitimi ile işi arasında doğrudan veya yakinen ilişki bulunanların, eğitim ve iş arasında denge kurma, zaman planlaması yapma ve sosyal yaşama vakit ayırma hususunda zorluk çekmedikleri anlaşılmaktadır. Aynı zamanda doğrudan eğitim ile yaptıkları iş arasında ilişki bulunmasa dahi aile meslekleri sebebiyle çalıştıkları alana kültürel bir yatkınlığa sahip olan katılımcıların da denge kurmaya daha yatkın olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmanın keyfi veya zorunluluk olması belirgin bir ayırt edicilik sağlamamakla birlikte, yapılan işe ilişkin kültürel bir yatkınlığa sahip olmak veya o alanda eğitim almak, belirleyici bir unsur teşkil etmektedir. Her ne kadar teknolojiye yatkınlığı ile bilinen Z kuşağında uzaktan çalışma deneyiminin kariyer planları üzerinde önemli etkiye sahip olması beklense de işe yatkınlık, işin yapısal özellikleri (görev tanımları, çalışma saatleri ve ortamındaki esneklik düzeyi vb.) ve işveren ile çalışma arkadaşları ile kurulan ilişkilerin, motivasyon sağlamada önemli unsurlar olduğu ifade edilebilir. Serbest çalışan katılımcılar, her ne kadar zaman yönetiminde daha esnek ve özgür olsalar da eğitim süreçlerinde anlayışlı davranabilen işveren tutumlarına sahip katılımcılarında da uzaktan çalışma deneyimine ilişkin olumlu motivasyonlar geliştiği ifade edilebilir.

Sosyalleşme Z kuşağını tanımlayıcı özelliklerden birisidir. Bu sebeple uzaktan çalışma sürelerinin ve iş yoğunluğunun artması sebebiyle yeterince sosyalleşmeyen öğrencilerin motivasyonlarının düştüğü ve hayatlarının pek çok alanına olumsuz yönde etkide bulunduğu saptanmıştır. Öyle ki işinden tatmin duymama durumunun işe veya eğitime ara vermek ile sonuçlandığı örnekler de bulgular arasındadır.

Günümüzde eğitim süreci, finanse edilmesi ve çözüme kavuşturulması gereken önemli meselelerden birisi haline gelmiştir. Bu kapsamda daha sonra yapılacak çalışmalar açısından, eğitim kurumları ile özel kurumlar arasında öğrenci istihdamına yönelik koordinasyonlu politikaların üretilmesi, eğitim-iş dengesi ve verimliliklerinin sağlanabilmesi açısından önem arz etmektedir. Daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalar için bir diğer öneri ise yükseköğretim öğrencilerinin serbest çalışma pratikleri ve girişimcilik eğilimlerinin derinlemesine araştırılması ve incelenmesidir.

Kaynakça

- Adıgüzel, O., Batur, H. Z., & Ekşili, N. (2014). Kuşakların değişen yüzü ve Y kuşağı ile ortaya çıkan yeni çalışma tarzı: Mobil yakalılar. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (19), 165-182. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23153/247307>
- Akbaş Tuna, A. & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 pandemi döneminde uzaktan çalışma uygulamaları ve çalışma motivasyonunu etkileyen faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1037>
- Aydemir, İ., Ünal, V., Öngören, B., Bıyık, T., Uluocak, N. N., Topçu, R., & Özdemir, E. (2022). Çalışan yükseköğretim öğrencilerinin karşılaştıkları sorunlar. *Üniversite Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 276-285. <https://doi.org/10.32329/uad.1060624>
- Balkız, Ö. I. (2015). Üniversite öğrencileri İşgücü Piyasasında. Ankara: Detay yayıncılık.
- Başdoğan, T. (2015). Esnek çalışanlarda esnek çalışmaya yönelik tutumun iş tatmini üzerine etkisi, [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Bourdieu, P. (2010). Sermaye Biçimleri. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal (drl.), *Sosyal sermaye: Kuram-uygulama-eleştiri* (ss. 45-75). Değişim Yayınları.
- Broadbridge, A., & Swanson, V. (2005). Earning and learning: How term-time employment impacts on students' adjustment to university life. *Journal of Education and Work*, 18(2), 235-249. <https://doi.org/10.1080/13639080500086008>
- Castells, M. (2003). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür. Birinci cilt, Ağ toplumunun yükselişi*. Çev: Kılıç, E.), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Chen, H. (2010). Advertising and generational identity: A theoretical model. In *American Academy of Advertising. Conference. Proceedings (Online)* (p.132). American Academy of Advertising.
- Çelik, S. (2007). Türkiye İşgücü Piyasasının Esnekliği ve Esnek Çalışma Önündeki Engeller. *TC ÇSGB Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü Uzmanlık Tezi, Ankara*.
- Erden Ayhün, S. (2013). Kuşaklar arasındaki farklılıklar ve örgütsel yansımaları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 93-112. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eyad/issue/57423/813902>
- Erol, A. (2021). Dijitalleşme çağında işyerinin değişimi: Sebepleri ve sonuçları. *İnsan ve İnsan*, 8(30), 97-113. <https://doi.org/10.29224/insanveinsan.963201>
- Glaser, B., & Strauss, A. (2006). Discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research. AldineTransaction.
- Görmez, B. (2021). Neoliberal özne olarak Z kuşağı. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 23(2), 509-530. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ahbvuibfd/issue/64683/929221>
- Hall, R. (2010). The work-study relationship: Experiences of full-time university students undertaking part-time employment. *Journal of Education and Work*, 23(5), 439-449. <https://doi.org/10.1080/13639080.2010.515969>
- Holmes, V. (2008). Working to live: Why university students balance full-time study and employment. *Education+ Training*, 50(4), 305-314. <https://doi.org/10.1108/00400910810880542>
- ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) (2020). *Covid-19 ortamında ve sonrasında uzaktan çalışma: Uygulama kılavuzu*. Erişim adresi: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---europe/---ro-geneva/---ilo-ankara/documents/publication/wcms_759299.pdf
- Kahraman, F., & Kahraman, A. B. (2016). Mevsimlik istihdamın eğitimli gençleri: İnşaatlarda çalışan üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 183-201. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sufesosbil/issue/23719/252643>
- Keleş, H. N. (2011). Y kuşağı çalışanlarının motivasyon profillerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 129-139. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/oybd/issue/16338/171055>

- Kirlioğlu, M., & Özdemir, E. (2023). Çalışan üniversite öğrencilerinin deneyimleri: Niteliksel bir çalışma. *Sosyal Çalışma Dergisi*, 7(2), 42-58. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/scd/issue/82328/1369041>
- Koç, N. K. (2017). Çağrı üzerine iş ilişkisinin güvencesizliğinde çalışan üniversite öğrencileri. *Mülkiye dergisi*, 41(3), 83-110. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/37385/432378>
- Kumar, K. (1999). *Sanayi sonrası toplumdan post-modern topluma: Çağdaş dünyanın yeni kuramları*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Lundberg, C. A. (2004). Working and learning: The role of involvement for employed students. *Journal of Student Affairs Research and Practice*, 41(2), 400-414. <https://doi.org/10.2202/1949-6605.1330>
- McKee, W. A. (2000). Enhancing learning by working. *Industry and Higher Education*, 14(2), 109-112. <https://doi.org/10.5367/000000000101294940>
- McLuhan, M. & Fiore, Q. (2019). Yaradığımız medya. Minotauros Kitap.
- Onwuegbuzie, A. J. & Leech, N.L. (2007). A call for qualitative power analyses, *Quality & Quantity*, 41(1), 105-21, <https://doi.org/10.1007/s11135-005-1098-1>
- Özçelik, A. O. (1995). Esnek çalışma. *İ. Ü. İşletme Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-108.
- Özdemir, N. (2019). Kuşaklararasılık ve kültürel değişim. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 125-149. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cm/issue/57213/807898>
- Özkan, M., & Solmaz, B. (2015). The changing face of the employees-generation Z and their perceptions of work (A study applied to university students). *Procedia Economics and Finance*, 26, 476-483. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(15\)00876-X](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(15)00876-X)
- Özmen, K. (2023). Üniversite öğrencilerinin çalışma deneyimleri: Yarı zamanlı çalışma. *Journal of University Research*, 6(4), 394-404. <https://doi.org/10.32329/uad.1360388>
- Öztürkoğlu, Y. (2013). Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri. *Beykoz Akademi Dergisi*, 1(1), 109-129. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/beykozad/issue/52169/682354>
- Şimşek, T., Benk, O., & Kenek, G. (2023). Esnek çalışma konulu lisansüstü tezlerin Maxqda ile bibliyometrik analizi. *Yönetim ve Çalışma Dergisi*, 7(1), 59-86.
- The Future of Work Institute, (2012). The benefits of flexible working arrangements. A Future of Work Report.
- TÜSİAD. (2009). TİSK, TOBB ve TÜSİAD'ın esneklik konusundaki ortak görüş ve önerileri (Gözden Geçirilmiş Metin). Erişim adresi: <http://tusiad.org.tr/tum/item/2364-TISK--tobb-ve-tusiadinesneklik-konusundaki-ortak-gorus-ve-onerileri>
- TİSK. (2022). Yeni nesil çalışma modelleri. Ankara. Erişim adresi: <https://www.TISK.org.tr/dokuman/yeni-nesil-calisma-modelleri-raporu-.pdf>
- Toffler, A. (2008). Üçüncü dalga: Bir fütürist ekonomi analizi klasiği. İstanbul: Koridor Yayıncılık.
- Toprakçı Alp, G. Tuncer, A. D., Sulaiman, S. A. B., & Güngör, A. (2019, November). Çalışma hayatında Y ve Z kuşağının motivasyonel farklılıkları. In *Proceedings on 2nd International Conference on Technology and Science* (ss. 803-810).
- Tosun, C. (2022). Öğrenci emeği: Esnek işgücü piyasasında üniversite öğrencileri, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Bursa Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- UNISON. (2014). *Flexible working making it work*. Erişim adresi: <https://www.unison.org.uk/content/uploads/2014/09/On-line-Catalogue225422.pdf>
- Unvan, M., & Özturan, Ö. (2020). Z kuşağı çalışma alanları: Değişen ofis kavramının tasarımı mekân kurgusuna etkisi. *Mimarlık ve Yaşam*, 5(2), 551-560. <https://doi.org/10.26835/my.810480>
- Yıldırım, A. (2018). X ve Y kuşaklarının esnek çalışmaya olan bakış açıları: Bir alan araştırması, [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

The Influence of Sustainability on Employee's Commitment, Engagement, Individual Environmental Behavior, Wellbeing and Performance

Sürdürülebilirliğin Çalışan Bağlılığı, Kendilerini İşe Vermeleri, Bireysel Çevresel Davranışları, Refah ve Performansları Üzerindeki Etkisi

Hakan YILMAZ

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Dr. | Dr.

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye

İstanbul Commerce University, Department of Business and Administration, İstanbul, Türkiye

hakanyilma@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0670-4768>

<https://ror.org/02v3kkq53>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 09.05.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 13.03.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Yılmaz, H. (2025). The influence of sustainability on employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing and performance. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 233-256. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1481430>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Influence of Sustainability on Employee's Commitment, Engagement, Individual Environmental Behavior, Wellbeing and Performance

Abstract

Generally speaking, as the nature of business life some companies can be successful at implementing sustainability, however many others can't and struggle. The reason behind this may be related with demographic factors and employee's variables. While the benefits of sustainability for the environment and for organizations have been widely documented, there has been relatively little research exploring the influence of sustainability on employee behaviors and outcomes. The research at hand aims to fulfill that need via exploring the link among sustainability and employee commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance in the fast-moving consumer goods (FMCG) sector. By understanding the ways in which sustainability can impact employee behaviors and outcomes, FMCG companies may be better equipped to design and implement sustainable practices that benefit both the environment, their employees, and their organizations. The records submitted in this survey emphasized the cases of firms which have favorably applied sustainability practices. The authors know of no other study dedicated to the investigation of the relation among sustainability and employee commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance in the FMCG sector firms performing in a developing country, Türkiye in particular. Among qualitative research methods in-depth interview technique was utilized to gather data from 52 employees working at different eight FMCG local and international companies in Türkiye. The companies were selected due to their strong focus on sustainability and their commitment to implementing environmentally friendly practices. In order to ensure the validity and reliability of the interview form, a pilot interview was conducted on 20 workers, who were selected by random sampling method, and accordingly necessary adjustments were made in the form. The data were evaluated by content analysis method via ATLAS 7.0 software to form general bilateral themes. Lincoln and Guba's criteria were used for establishing the overall trustworthiness of qualitative research results. The findings of this study suggested that sustainability practices positively impact employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance. According to these data employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance increased after their corporations started adapting sustainability practices, especially at production department and for non-managerial roles. It had also been determined that as years of work experience and number of children increased workers' commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance also enhanced. In addition, international firms' sustainability practices were seen more supportive than local ones in terms of commitment, individual environmental behavior, and performance.

Keywords: Sustainability, Commitment, Engagement, Individual Environmental Behavior, Wellbeing, Performance

Sürdürülebilirliğin Çalışan Bağlılığı, Kendilerini İşe Vermeleri, Bireysel Çevresel Davranışları, Refah ve Performansları Üzerindeki Etkisi

Öz

Genel olarak konuşursak, iş hayatının doğası gereği bazı şirketler sürdürülebilirliği uygulamada başarılı olabilir, ancak birçoğu bunu başaramaz ve zorlanır. Bunun ardındaki neden demografik faktörler ve çalışan değişkenleriyle ilgili olabilir. Sürdürülebilirliğin çevre ve organizasyonlar için faydaları yaygın olarak belgelenmiş olsa da sürdürülebilirliğin çalışan davranışları ve sonuçları üzerindeki etkisini inceleyen nispeten az araştırma yapılmıştır. Eldeki araştırma, sürdürülebilirlik ile çalışan bağlılığı, kendini işe verme, bireysel çevresel davranış, refah ve hızlı tüketim malları (FMCG) sektöründeki performans arasındaki bağlantıyı inceleyerek bu ihtiyacı karşılamayı amaçlamaktadır. Sürdürülebilirliğin çalışan davranışlarını ve sonuçlarını etkileme yollarını anlayarak, FMCG şirketleri çevreye, çalışanlarına ve de aynı zamanda organizasyonlarına fayda sağlayan sürdürülebilirlik uygulamaları tasarlamak ve uygulamak için daha donanımlı olabilirler. Bu ankette sunulan kayıtlar, sürdürülebilirlik uygulamalarını olumlu şekilde uygulayan firmaların durumlarını yansıtmaktadır. Yazarlar, özellikle Türkiye olmak üzere gelişmekte olan bir ülkede faaliyet gösteren FMCG sektörü firmalarında sürdürülebilirlik ile çalışan bağlılığı, kendini işe verme, bireysel çevresel davranış, refah ve performans arasındaki ilişkiyi incelemeye adanmış başka bir çalışma tespit edememiştir. Türkiye'de faaliyet gösteren yerel ve uluslararası sekiz farklı hızlı tüketim malları şirketinde çalışan 52 çalışanın verileri

nitel bir araştırma yaklaşımı olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmaya katılan şirketler, sürdürülebilirliğe güçlü bir şekilde odaklanmaları ve çevre dostu uygulamaları hayata geçirme taahhütleri nedeniyle seçilmiştir. Görüşme formunun geçerliliğini ve güvenilirliğini sağlamak için, rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 20 çalışanla pilot görüşme yapılmış ve buna göre formda gerekli düzeltmeler tamamlanmıştır. Veriler, genel ikili temalar oluşturmak için ATLAS 7.0 yazılımı aracılığıyla içerik analizi yöntemi ile test edilmiştir. Nitel araştırma sonuçlarının genel güvenilirliğini belirlemek için Lincoln ve Guba'nın kriterleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın bulguları, sürdürülebilirlik uygulamalarının çalışanların bağlılığını, katılımını, bireysel çevresel davranışını, refahını ve performansını olumlu yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bu verilere göre, şirketlerin sürdürülebilirlik uygulamalarını benimsemeye başlamasıyla çalışanların bağlılıklarının, kendilerini işe vermelerinin, bireysel çevresel davranışlarının, refah ve performanslarının özellikle üretim departmanında ve yönetim dışı rollerde arttığı tespit edilmiştir. Ayrıca, iş tecrübesi ve çocuk sayısı yükseldikçe bu etkinin arttığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra bağlılık, bireysel çevresel davranış ve performans açısından uluslararası firmaların sürdürülebilirlik uygulamalarının yerel olanlardan daha fazla destekleyici olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, Çalışan Bağlılığı, Kendini İşe Verme, Bireysel Çevresel Davranışlar, Refah, Performans

Introduction

Sustainability has become an increasingly important issue in recent years, with organizations seeking to adopt more environmentally friendly practices and reduce their negative impact on the planet (Song et al., 2020; Li et al., 2018). These days, companies aim to adapt sustainability practices and apply them into business setups and arrangements (Eccles et al., 2014). The fast-moving consumer goods (FMCG) sector is no exception, with many companies in this industry seeking to reduce their environmental footprint and promote sustainable practices (Bashir et al., 2020; Prashar, 2022). FMCG products, which aim to meet the daily routine needs of consumers, are sold quickly and cheaply (Wikipedia, 2022). FMCG sector, which is characterized by intense competition and high demand, has recognized the importance of sustainability practices in maintaining a competitive advantage and meeting the expectations of stakeholders.

Companies are realizing that many employees expect a greater purpose from their work than just a good pay (Sia, 2012). Sustainability can be one of these purposes (Eccles et al., 2014). As companies start to develop their business models to sustainability, they are more focusing on ways of engagement with stakeholders and their employees (Larkins et al., 2018). While the benefits of sustainability for the environment and for organizations have been widely documented, there has been relatively little research exploring the influence of sustainability on employee behaviors and outcomes. The research at hands aims to fulfill that need via exploring the link among sustainability and employee commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance in the FMCG sector. By understanding the ways in which sustainability can impact employee behaviors and outcomes, FMCG companies may be better equipped to design and implement sustainable practices that benefit both the environment, their employees, and their organizations.

The records submitted in this survey emphasized the cases of firms which have favorably applied sustainability practices. The authors know of no other study dedicated to the investigation of the relation among sustainability and employee commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance in the FMCG sector firms performing in a developing country, Türkiye in particular.

Generally, as the nature of business life some companies can be successful at implementing sustainability, however many others can't and struggle. The reason behind this may be related with demographic factors, employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance. Accordingly, the study at hand intends to assist enterprises, which adopted sustainability, to understand its possible effects on worker behaviors and results.

The sections of this paper are as follows: (1) the concept of sustainability; (2) the concept of employee engagement, commitment, wellbeing, and performance (3) method; (4) findings; (5) discussion and implications.

1. Conceptual Framework

1.1. Sustainability

Sustainability, which is derived from the Latin word "sustinere", is a societal purpose that applies to the skill of people to securely co-exist on Earth over a long time (Wikipedia, 2014). Likely, the corporate sustainability is a long-term plan of action that integrates the earth and human beings (Yilmaz, 2023). The concept of sustainability has been put at the forefront as a landmark for the entire business community (Herbohn et al., 2014) since the world continues to evolve. Because environmental issues are rising as clients seek greener practices from firms and workers have started to select eco-conscious businesses as a workplace (Copper, 2022). However, most firms don't have a consistent sustainability policy that is combined with company ideology and culture (Yunis et al., 2018).

It has been acknowledged that sustainability has environmental, economic, and social dimensions. Besides given the fact that environment is at the center, new pillars have also been suggested at literature such as cultural, organizational, technical, and political dimensions (Purvis et al., 2019). The primary theories connecting sustainability to companies are Co-Evolution Theory, Multi-level Perspective, Stakeholder Theory, Corporate Social Responsibility, Legitimacy, Corporate Sustainability, and Green Economics (Vitolla et al., 2017; Chang et al., 2017).

Triple Bottom Line approach argues that companies can't be isolated from their environments, societies (Elkington, 1999) and they are being questioned when only considering higher profits. In this sense, organizations are feeling compelled to adapt sustainability into their business models to have long term relationship with their employees, customers and the environment (Carroll, 2015). Besides, the factors of cost reduction and risk mitigation also led many firms to invest in sustainability initiatives (Dangelico et al., 2017).

Sustainability practices such as waste reduction, energy efficiency, and sustainable sourcing contribute to a positive work environment and increase employee's motivation and sense of purpose (Bansal and Roth, 2000; CIPD, 2020; Yunis et al., 2018). Today we know that people are ready to buy more expensive products/services if creating positive social and environmental effects (Kong et al., 2021). Therefore, enterprises started to include sustainability information in their usual financial and activity reports (KPMG, 2017). Green behavior, product and service innovation is required for sustainability (Song et al., 2020).

Today firms are trying to integrate sustainability into their employee's roles and where there is engagement by laborers in the organization's sustainability agenda (Baykal and Divrik,

2023). They do this by setting sustainability goals, assigning sustainability champions, agreeing worker values with corporate values, supporting change management, and encouraging all employees to be involved in their operation (Sia, 2012).

Research was performed regarding the impacts of the seen existence of a sustainability procedure on dutiful, dedicated laborer records of their green behavior. Merriman and Sen (2012) indicated that worker help for sustainability actions is far from assured although when personal financial encouragements are applied. Shabbir and Wisdom (2020) revealed the positive effect of sustainability on the performance of jobholders and companies.

1.2. Employee Engagement, Commitment, Wellbeing and Performance

The literature suggests that sustainability practices positively impact employee's commitment (Polman and Bhattacharya, 2016; Choi and Yanni, 2014), engagement (Marcus and Gopinath, 2017), individual environmental behavior (do Paço and Laurett, 2019), wellbeing (Wong et al., 2016), and performance (Bhattacharya et al., 2011; Zeng et al., 2010).

Kahn (1990) supplied the first academic description of staff engagement as "the harnessing of organization members' selves to their work roles. In engagement, employees voice themselves both physically and emotionally at their roles (Kahn, 1990). Likely Employee engagement is a notion in the effort to comprehend the link between workers and companies. Accordingly, engaged employees are totally keen on their work and take positive action for the interest and reputation of their firms while protecting the value of their organizations. Thus, companies with "high" employee engagement are anticipated to accomplish better than those with "low" employee engagement (Silic, 2020).

Glavas (2012) argued that when companies are actively involved in sustainability practices their employees can be more engaged in work. In this regard sustainability is related with how engaged workers are with their firm and job (Alzayed et al., 2020). Actions which paralyze jobholders' warmth for their firm may unfavorably effect sustainability (P.M et al., 2022). Moreover, sustainability practices can enhance employee's job satisfaction and organizational commitment, leading to higher levels of performance and productivity (Brammer et al., 2012; Schaltegger et al., 2012; Stoll-Kleemann and O'Riordan, 2015). By the effect of an engaged workforce, corporations both fulfill their own organizational goals and enhance their beneficial effect. Employee commitment is specified as a person's mental to the company (Wikipedia, 2023). Meyer and Allen's (1991) study revealed the three "mind sets" (Affective, Continuance and Normative) that can characterize employees' commitment to their companies. Later, Mercurio (2015) widened this model by examining other research and asserted that emotional dimension of commitment is the heart of organizational commitment.

Later, new models of commitment at the literature had emerged, which added "Habitual, Behavioral and Forced" commitment as new dimensions (Meye et al., 2007). Getting habituated to a job's workflow can end up with dormant commitment to the work. Just like employee engagement, enterprises should invest in commitment as well. Engagement is the driver of commitment in other words it is not possible to achieve commitment at the absence of employee engagement. Committed workforce has; (a) A strong will to remain as a member of the business, (b) A robust belief in the values and objectives of the job, (c) A enthusiasm to take action in the interest of the firm (Mowday et al., 1982; Sahni, 2021). Several studies

indicated that employees' commitment is significantly associated with performance (Bedarkar and Pandita, 2014; Andrew, 2017) and job satisfaction (Dirani and Kuchinke, 2011).

Another study proposed a strong positive link between commitment, job characteristics and job satisfaction (Sahni, 2021). Ahmad and Oranye (2010) argued that there can be a positive relation between empowerment and commitment. Besides, strong employee commitment may assist generating good connections with customers as well. Eventually, it can be concluded that Firms sustainability actions engage the attention of qualified workers whilst enhancing their commitment (Jones et al., 2014).

Performance is a crucial result of work environment and can't be assessed as just the means of capability. At work, performance is the requirements of roles in terms of both contextual and task oriented (Robertson and Cooper, 2015). Organizations should consider and investigate the variable of performance when searching employee engagement in organizational sustainability. Setting sustainability purposes to enhance performance consistent with financial objectives can boost the employee engagement (Merriman et al., 2016). Accordingly, organizations' performance has been searched at many studies to be the origin of laborer sense of intention and performance (Glavas, 2012). Several studies have discovered the effect of sustainability on the performance of companies and their workers (Barauskaite and Streimikiene, 2020; Wang and Sarkis, 2017; Kong et al., 2021; Wagner, 2010). Likely many others revealed that sustainability positively effects employee and organizational performance (Bhattacharya et al., 2011; Zeng et al., 2010).

Scholars argue that sustainability should be acknowledged as a more comprehensive notion since sustainable development concentrates mostly on human well-being (Harrington, 2016). Additionally, sustainability practices can improve employee's health and wellbeing by reducing exposure to hazardous substances and promoting physical activity (CIPD, 2020; WHO, 2018; Wong et al., 2016). Higher engagement levels of workers for sustainability have a positive influence on their wellbeing (Mendes et al., 2022), which creates a win-win model for related all parties.

At the literature there are models like green transformational leadership and multi-level, which organizations may benefit from for designing their own customized actions regarding behavior changes, showing the correlation between performance, wellbeing, leadership, work experience and performance (Abdurachman et al., 2023; Bakker and de Vries, 2021; Sutton and Atkinson, 2023).

Individual environmental behavior can be defined as embracing actions focusing on minimizing any negative impacts on nature and environment (do Paço and Laurett, 2019). Regression findings from relevant research argued that personality characteristics especially emotional stability positively influence individual environmental and green organizational behavior of workers (Erbaşı et al., 2022). Individual environmental behavior strongly effects carbon emission and energy consumption. Moreover, van Valkengoed et al. (2022) suggested a system which classifies the factors of individual environmental behavior. In accordance, Jiang et al. (2018) indicated that for improving individual environmental behavior firms can use contemporary energy conservation methods, build low-carbon communities, reduce carbon emission by using new modern technologies, give economic initiatives to laborers and create good mutual communications. Besides studies implied that there are some other variables that can affect individual behavior such as organizational, environmental,

demographic, cultural, social, and economic factors (Li et al., 2019). According to the data obtained it is not possible to unite and merge all such factors behind pro-environmental behavior to form a single model (Li et al., 2019).

Based on the literature it can be concluded that sustainability can have a positive influence on individual environmental behavior (do Paço and Laurett, 2019). So far it can be concluded that sustainability sound to be a natural cause of environment, social and individual changes.

2. Method

In this study, it was predicted that qualitative methods can provide more effective results than quantitative methods to understand and interpret the effect of sustainability on employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance. In this regard, qualitative research approach was preferred to be used in the research. Contrary to quantitative method, where statistical models permit vast generalizations, qualitative research is the study of social processes and meanings via interviews, observations, and the analysis of documents (Stanford Libraries, 2022). Qualitative research is carried out by supporting the conceptual framework obtained by reaching the literature of the subject of interest with an in-depth search, with research data. Qualitative method includes gathering and reviewing non-numerical data like video, passage, or audio, for perceiving ideas, images and practices (Bhandari, 2022). In order to gather insights into the searched concepts and generate new ideas for the study, in-depth interview method was preferred to be used among the qualitative data collection methods.

It was anticipated that more effective results can be obtained with in-depth interview method to understand and comment the influence of sustainability on employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and their performance. In-depth interviews are mostly long-duration, detailed, face-to-face meetings performed to obtain wanted targets, avoiding group pressure or group influence (Showkat and Parveen, 2017). In order to extract detailed knowledge and deep understand the subject of this study, the inputs were accumulated from the fast-moving consumer goods (FMCG) area in 2019 by applying in-depth interview method.

The companies were selected due to their strong focus on sustainability and their commitment to implementing environmentally friendly practices. The research universe consisted of all the local and international employees of Türkiye located FMCG sector's firms, which adopted sustainability. In many qualitative studies in the literature, it has been shown that detailed data can be collected from a small number of samples (Baltacı, 2018) and that data size is not important for qualitative research in this framework (Neuman and Robson, 2014). In this context, rather than large groups a total of 58 employees, who can provide detailed data meeting the objectives of the study, were randomly selected from different working years, departments, and roles. The reason behind using the simple random sampling is to reduce prejudice while increasing reliability. Among the chosen group, number of 52 workers from 8 different firms accepted to participate in the research, that formed the sample of the research.

Interviewing both local and international FMCG companies and collecting information from participants occupied in different roles and units through an interview form provide the necessary condition for the representativeness of the sample in this qualitative research. Furthermore, different levels of employees can mean diversified perception and awareness.

Firstly, in order to ensure the validity and reliability of the interview form, a pilot interview was conducted on 20 workers, who were selected by random sampling method, and accordingly necessary adjustments were made in the form.

In the first part of the finalized interview form, there are 7 questions in Turkish totally to determine the demographic characteristics of the participants. In the second part, there are 15 close-ended and 15 open-ended questions in Turkish to determine the opinions and the status of the participants about their commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing and performance, the effect of sustainability practices on these and their status before sustainability. At first, forward translation was made by two professional independent translators from Turkish to English. Next, the synthesis processes were conducted by collecting the results of the translations by using the same meaning words. The target of this process is to make sure that it has the same meaning with the first version. Later, back translation and specialists' review was performed via separate two bilingual interpreters to ensure that the sentences have same meaning, are grammatically correct while achieving equivalence. Accordingly, the context of the items of engagement has been edited. Finally at the last stage 3 experts completed assessment forms regarding language resemblance and content validity (comparability mean score was 1.7 and similarity mean score was 2.3), which indicated that no further review is required (Burdick et al., 2017).

The participants were updated about the objective and content of the research, in addition it was explained that their answers could be evaluated within the principle of confidentiality. The answers and notes obtained from face-to-face interviews, which lasted 35 minutes on average, were instantly transferred to the interview forms.

The data were evaluated by content analysis method which is a technique used for studying texts, documents, symbols, audios, and videos (Gheyle and Jacobs, 2017) to form general bilateral themes, requiring coding (Flick, 2014). Firstly, all the forms were read in detail and then entered ATLAS 7.0 software commonly and anonymously. Accordingly, codes and themes were formulated, and comparisons were made between different participant groups (Boeije, 2002). While determining the codes and creating systematic common categories, it is required to form a balance between rigor, logic, and creativity (Costa et al., 2016). Lincoln and Guba's criteria were used for establishing the overall trustworthiness of qualitative research results: transferability (results are relevant to other cases), credibility (outcomes correctly represent the study), dependability (research can be done again), and confirmability (results are based on and reflective of the information gathered from the participants) [Guba, 1994]. Accordingly, all the forms were coded (see Appendix B for briefed coding pattern) and then applied for narrowing the data, and the determined themes reflect the participants' replies. Subsequently, the descriptive codes were grouped, for instance the entire codes linked to sustainability resulted wellbeing examples of participants working at local firms were grouped as "local - wellbeing exemplification" classification.

3. Findings

Demographic characteristics of gender, working years, nationality of the company, roles, department, and number of children showing the participant profile are given in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of the Participants

Gender	Frequency	%	Nationality of The Company	Frequency	%
Male	32	61	Local	37	71
Female	20	39	International	15	29
Total	52	100	Total	52	100
Working Years	Frequency	%	Roles	Frequency	%
1-5 years	8	15	Blue collar	30	58
6-10 years	20	38	White collar – clerk	10	19
11-15 years	19	37	White collar - manager	8	15
> 15 years	5	10	White collar - director	4	8
Total	52	100	Total	52	100
Department	Frequency	%	# of Children	Frequency	%
Production	29	56	0	20	38
Finance & accounting	3	6	1	20	38
Sales & marketing	10	19	2	8	15
Human resources	2	4	3	4	8
Other	8	15	Total	52	100
Total	52	100			

According to the data given at Table 1, 61% of the participants are male, %39 are female while %71 are working at local and 29% are at international companies. The seniority (years of work experience) of 53% of the attendants is between one to ten years, and 47% percent is more than eleven years. Moreover, 58% of the participants in this group are blue collar whilst 42% are white collar. Additionally, when we look at the department where the participants work, it is seen that the majority of them take part in production. Lastly, 38% of the group have no children, and on the contrary 62% have minimum one (Table 1).

In the interviews, the participants were first asked whether they felt committed to their work, whether the sustainability practices of their companies supported them to feel committed to their job, and whether they felt committed to their work before their companies started sustainability applications.

Table 2. Employee's Commitment Close-Ended Responses of the Participants According to Demographic Characteristics

		Gender		Nationality		Working Years		Department		Role		# of Children	
Engagement	Y/N	Male	Female	Local	International	<10 years	>10years	Production	Other	Non-Manager	Manager	None	>1
Are you engaged at your work?	Yes	23	14	25	12	18	19	21	16	28	9	7	30
	No	9	6	17	3	10	5	8	7	12	3	13	2
Does your company's sustainability practices support your engagement in work.	Yes	22	15	25	12	17	20	21	16	27	10	7	29
	No	10	5	12	3	11	4	8	7	13	2	14	2
Did you feel engaged at your work before your company started sustainability practices?	Yes	11	6	7	4	9	8	10	8	16	6	8	8
	No	21	14	30	11	19	16	19	15	24	6	12	24

According to the data obtained, Table 2 provides that 71% of the participants “felt committed to their job” and confirmed that company's sustainability practices support them to feel committed to work whilst 67% declared that “they didn't feel committed to their business before their company started sustainability practices”. Besides, there is no significant ratio

difference between male and female employees' commitment answers. Moreover, results revealed that international firm's sustainability practices were more supportive than local companies for workers to feel committed to their business. Considerable number of the employees having >10 years working experience (37%), working at production department (40%), having at least one child (56%) and performing as a manager (19%) declared that sustainability endorsed their committed to job. Lastly, it had been specified that 38% of the employees started feeling committed to their business after their companies had begun sustainability practices (Table 2).

Table 3. Commitment Open-Ended Responses of the Participants

Theme	Description	
Answers obtained about employee's commitment and sustainability		
Subcategories	Description	Important Quotes Examples
Commitment to job	How do you feel committed to your job?	"When it comes to commitment, I am willing to stay and work longer years because I am feeling like a strong member of the business. I embrace the values and culture of my company, while ready to protect the benefits of my work" (P3, male non-manager).
Company's sustainability practices	How does your company's sustainability practices support you to feel committed to your business?	"I am proud of my firm and happy to work here because it played a pioneer role at our sector in terms of sustainability adaptation. I learned what is sustainability and its importance via the practices of my organization" (P11, female non-manager).
Commitment before sustainability practices?	Describe your commitment to your business before your company started sustainability practices	"Before my firm commenced sustainability practices I was searching for a new job. However, later I appreciate the value of my role here and realized that in the long run together we will thrive by the positive effect of sustainability both on financials and society" (P30, male manager).

When asked about how they are feeling commitment to their work (Table 3), participants often replied without hesitation, along with an expression of satisfaction (P42, male manager). Commitment was rarely described as a self-deceiving, unrealistic concept, when considered with employee benefits like salary (P35, female non-manager; P44, male non-manager). One applicant was very willing to talk long time about how sustainability practices of his company positively changed his attitude towards his work (P20, male manager). Another interviewee explained the word commitment has never been spoken and pronounced at the office because it's sort of literature concept. Nevertheless, it can be seen among employees as a personal choice and especially at the last years sustainability changed the common negative perception that the company is self-oriented, considering everything in their favor. And this development led to commitment at their workplace (P15, male non-manager). One participant with lower-level commitment specified that this situation cannot be totally wrong, according to whom and compared with what, but distinct from others and expectations at work life (P49, female non-manager). Discussing the level of commitment, one attendant directly correlated it with the concept of sustainability, saying that she is feeling more committed to work after experiencing sustainability applications at her organization (P51, female non-manager). Another volunteer replied "once you spent long years of your life at the same company you deliberately and automatically become more committed (P1, male manager). To sum up, provided answers revealed the changing levels of commitment and that there is no optimum level of commitment (Table 3).

Table 4. Engagement Responses of the Participants According to Demographic Characteristics

Engagement	Y/N	Gender		Nationality		Working Years		Department		Role		# of Children	
		Male	Female	Local	International	<10 years	>10years	Production	Other	Non-Manager	Manager	None	>1
Are you engaged at your work?	Yes	25	16	29	12	20	21	26	15	31	10	13	28
	No	7	4	8	3	7	4	3	8	9	2	7	4
Does your company's sustainability practices support your engagement in work.	Yes	22	17	28	11	21	18	23	16	28	11	12	27
	No	10	3	9	4	7	6	6	7	12	1	8	5
Did you feel engaged at your work before your company started sustainability practices?	Yes	8	5	9	4	5	8	7	6	8	5	7	6
	No	24	15	28	11	23	16	22	17	32	7	13	26

The results given at Table 4 pointed out that, %79 of the participants “are engaged at their job” and affirmed that their enterprises' sustainability practices foster their engagement at work whilst 75% declared that “they didn't feel engaged before their company started sustainability practices”. Just like commitment, no significant ratio difference was detected among between male and female employees' engagement replies. Results also uncovered that both international and local firm's sustainability practices encouraged workers to be engaged at work. The respondents having >10 years working experience (40%), employed at production department (44%), having at least one child (52%) and undertaking non-managerial roles (54%) specified that sustainability reinforced engagement at work. Besides, it had been noted that 53% of the laborers started feeling engaged to their organization after their companies had initiated sustainability practices (Table 4).

Table 5. Engagement Open-Ended Responses of the Participants

Theme	Description	
Answers obtained about employee's engagement and sustainability		
Subcategories	Description	Important Quotes Examples
Engagement in work	How do you feel engaged at work?	"When it comes to engagement, recently I am feeling very involved in my job at all aspects, with strong willingness and motivation to participate, contribute and collaborate" (P2, female non-manager).
Company's sustainability practices	How does your company's sustainability practices support your engagement in work?	"As a mother, thinking of my kid's future I am putting much more effort to do better at my work for supporting my firm's sustainability applications for a better world" (P16, male non-manager).
Engagement before sustainability practices?	Describe your level of engagement at your workplace before your company started sustainability practices	"Previously I had no interest and motivation for sustainability. It was to me just a listening subject rather than embracing and implementing. Moreover, at this past stage I spend no time to learn and understand what has been done in this area so far, what the impacts and action points are" (P23, female non-manager).

Table 5 shows that similar to commitment, most of the participants answered positively about their genuine feelings of engagement without any suspect, together with contentment (P1, male manager; P10, female non-manager). Negative comments and feelings were seldomly encountered about engagement and majority felt that they need to be involved (P8, male non-manager; P45, male non-manager). One participant emphasized that her firm's

sustainability applications completely altered her perception, focus and bias against work in good manner (P17, male non-manager). Next attendant confessed that engagement pointed actions as well, which proceeded from sustainability, together with being active, willing to participate and contribute (P28, male non-manager) at work for making things better. One interviewee with low engagement level stated that she is not feeling motivated and cannot be obliged to be engaged as long as she does her work in line with the expectations (P34, female non-manager). Another formerly disengaged participant declared that as sustainability awareness increased at work, his interaction, collaboration, and participation level has also incremented, which means engagement at work. Another volunteer, who feels engaged to work answered "being a parent, I mean having children automatically pushes you to participate in job facilities, workflows, new projects, and plans. Also, the longer you work the higher you feel engaged" (P47, male non-manager). As a result, throughout the interview it has been understood that there is no optimum level of engagement, and it is changing individually with demographic characteristics (Table 5).

Table 6. Individual Environmental Behavior Responses of the Participants According to Demographic Characteristics

	Y/N	Gender		Nationality		Working Years		Department		Role		# of Children	
		Male	Female	Local	International	<10 years	>10years	Production	Other	Non-Manager	Manager	None	>1
Individual environmental behavior													
Do you show individual environmental behavior in your private life?	Yes	30	19	35	14	25	24	27	22	37	12	18	31
	No	2	1	2	1	3	0	2	1	3	0	2	1
Does your company's sustainability applications support individual environmental behavior?	Yes	31	17	33	15	24	24	26	22	36	12	18	30
	No	7	3	4	0	4	0	3	1	4	0	2	2
Did you show individual environmental behavior before your company started sustainability applications?	Yes	11	5	12	4	6	10	3	13	6	10	8	8
	No	21	15	25	11	22	14	26	10	34	2	12	24

The findings given at Table 6 demonstrated that, bulk (94%) of the interviewees "show individual environmental behavior in their private life". They stated that their companies' sustainability practices help individual environmental behavior while 69% asserted that "they didn't show individual environmental behavior before their firm launched sustainability applications". Approximately 94% of male and female employees shows individual environmental behavior and all the searched international firms' sustainability practices, supported individual environmental behavior in private life. The employees having longer years of working experience, employed at production department (50%), having at least one child (58%) and undertaking non-managerial roles (69%) answered that sustainability support individual environmental behavior. It had also been disclosed that 63% of the workers started showing individual environmental behavior since their companies had started sustainability practices (Table 6).

When examined to what extent they are showing individual environmental behavior in their private life (Table 7), participants generally answered positively and in good manner (P30, male non-manager; P26, male non-manager). Throughout the interviews very few applicants admitted that they are not showing- not willing to show individual environmental behavior because they believe they can't personally influence and change the general tendency and that they can have a very minor impact on the results (P24, female non-manager; P33, male non-manager). One interviewee quoted that "balance of nature is critical and since it can easily be disturbed, I am feeling morally responsible to preserve nature" (P40, male non-manager). Another participant specified "I am single and don't have children. But despite this fact I am worrying about the human-caused impacts on nature and my company's sustainability activities triggers me for showing individual environmental behavior by educating and informing me about these environmental projects" (P27, male non-manager). One international company employee stated "I was unfortunately ignoring environmental issues before and my company's sustainability practices drive tendency toward my environmental behavior. For example, I am now totally aware of the effects of plastic pollution on our daily lives, and I am engaged in recycling of plastic wastes (P50, male non-manager). Moreover, next participant explained "the more children you have the more you care and show individual environmental behavior" (P29, female manager). Consequently, answers obtained clearly disclosed that there is no standard and specific level of individual environmental behavior, as it is varying with demographic variables (Table 7).

Table 7. Individual Environmental Behavior Open-Ended Responses of the Participants

Theme	Description	
Answers obtained about employee's individual environmental behavior and sustainability		
Subcategories	Description	Important Quotes Examples
Individual environmental behavior in private life	To what extent do you show individual environmental behavior in your private life?	"Frankly speaking, I have been intensely showing individual environmental behavior in my life since the beginning of my career because as a manager of an international firm I am feeling responsible for the next generation and future (P31, male manager).
Company's sustainability practices	To what extent does your company's sustainability practices support your individual environmental behavior?	"My firm motivates me for showing individual environmental behavior by including me in company's sustainability activities and by giving me a managerial role at these environmental projects" (P5, female manager).
Individual environmental behavior before sustainability practices?	To what extent did you show individual environmental behavior before your company started sustainability practices?	"As a production department worker, I have always been very sensitive to environment, even before my company started sustainability practices. Because my unit can pollute environment unless precautions are taken" (P52, male non-manager).

The data collected (Table 8) exhibited that 85% of the participants "felt emotionally healthy and financially well at work". Likewise, it had been verified that company's sustainability practices support their wellbeing. On the other hand, 73% declared that "they didn't feel emotionally healthy and financially well at work before their company commenced sustainability practices". Furthermore, there is no ratio distinction betwixt female and male jobholders' wellbeing answers. Depending on the answers of the respondents there were found that both international and local firm's sustainability practices were sustaining workers well-being. Significant number of the employees working at production department (39%), having > 10 years working experience (42%), having at least one child (50%) and performing

as non-manager (58%) proclaimed that sustainability fosters their wellbeing. Additionally, results showed that 38% of the employees started feeling emotionally healthy and financially well at work after their corporations had embarked sustainability practices (Table 8).

Table 8. Wellbeing Responses of the Participants According to Demographic Characteristics

Well-being	Y/N	Gender		Nationality		Working Years		Department		Role		# of Children	
		Male	Female	Local	International	<10 years	>10years	Production	Other	Non-Manager	Manager	None	>1
Do you feel emotionally healthy and financially well at work?	Yes	27	17	32	12	22	22	23	21	32	12	16	28
	No	5	3	5	3	6	2	6	2	8	0	4	4
Does your company's sustainability applications foster your wellbeing?	Yes	26	15	30	11	19	22	20	21	30	11	15	26
	No	6	5	7	4	9	2	9	2	10	1	5	6
Did you feel yourself emotionally healthy and financially well at work before your company started sustainability practices?	Yes	8	6	7	7	8	6	7	7	9	5	5	9
	No	24	14	30	8	20	18	22	16	31	7	15	23

Regarding wellbeing (Table 9) direct answers were collected with a sense of balance, harmony, and contentment during the interviews (P39, male non-manager; P7, female non-manager). One participant pointed "I feel relaxed, soft, calm and peaceful at work in terms of wellbeing" (P18, female manager) and another interviewee asserted "I reckon that I mismatch with the culture and sustainability actions of my workplace, which causes less happiness and low levels of individual wellbeing with more conflicts" (P14, male non-manager). Next participant answered enhancements in sustainability patterns empowered her wellness connected round with a common aim and target (P9, male non-manager). Likely, some attendants considered sustainability as a motivating factor for steady wellbeing (P43, male manager). Others gave examples of wellbeing (Table 9), how sustainability strategy supports their emotional and relational wellbeing and how levels of wellbeing can vary (P3, female nonmanager, P46, male manager).

The results given at Table 10 indicated that 73% of the interviewees' "performance scores are high". They stated that their companies' sustainability practices reinforce their performance at work, on the other hand 73% declared that "their performance scores were not high before their firms commenced sustainability practices". There is ratio difference among male and female employees' performance answers: 80% of the female workers accepted that company's sustainability practices support their performance, however this ratio is 68% at male workers (Table 10). According to the data obtained (Table 10) international companies are more involved in sustainability practices than local firms to encourage employees' performance. The respondents having >10 years of job experience (40%), working at production department (38%), having at least one child (52%) and undertaking non-managerial roles (58%) pointed that sustainability supported performance

at work. Moreover, results revealed that 46% of the workers' performance was reported to be high after their organizations had introduced sustainability practices (Table 10).

Table 9. Wellbeing Open-Ended Responses of the Participants

Theme	Description	
Answers obtained about employee's wellbeing and sustainability		
Subcategories	Description	Important Quotes Examples
Wellbeing at work	Describe your well-being at work	"To be honest I can't complain, I have balance of almost everything at work considering pays, physical health, job satisfaction, performance, flexible working hours, relationship with others and having fun at work. Fundamentally, I can find a balance between those things." (P22, male non-manager).
Company's sustainability practices	To what extent does your company's sustainability practices support your wellbeing at work?	"Actually, I genuinely consider it as an active action bullet point. My enterprise's sustainability activities encourage me for being very comfortable at work and also create a sense of meaning at my work-life" (P11, male non-manager).
Wellbeing before sustainability practices?	Describe your level of wellbeing at your workplace before your company started sustainability practices	"As a sales manager, I have always felt like the best of myself that I can be at the office, regardless of commencement of my corporation's sustainability practices" (P21, male manager).

Table 10. Performance Responses of the Participants According to Demographic Characteristics

		Gender		Nationality		Working Years		Department		Role		# of Children	
		Male	Female	Local	International	<10 years	>10years	Production	Other	Non-Manager	Manager	None	> 1
Performance	Y/N												
Is your performance score high?	Yes	22	16	27	11	18	20	19	19	30	8	12	26
	No	10	4	10	4	10	4	10	4	10	4	8	6
Do your company's sustainability practices support your performance at work?	Yes	22	16	29	9	17	21	20	18	30	8	11	27
	No	10	4	8	6	11	3	9	5	10	4	9	5
Was your performance score high before you started your company's sustainability practices?	Yes	8	6	10	4	11	3	9	5	13	1	7	7
	No	6	14	27	11	17	21	20	18	27	11	13	25

When asked about how they are performing at work (Table 11), interviewees frequently answered positively with an expression of self-confidence and with a smile at their face (P13, male non-manager; P6, male non-manager). Very few staff confessed their low level of performance, disconnecting it with sustainability (P12, female non-manager). One participant (P25, male non-manager) provided examples about how her company's sustainability practices endorsed her continuous performance at work: "trainings, reward giving environmental tasks, contests, awareness sessions increased my motivation, which led to focus down to my job, helping me achieving better results and increasing my level of performance" (P32, female non-manager). Another participant considered sustainability as a fast pace for increasing motivation and performance level, stating that "formerly I was performing on the average. At those years my self-knowledge, interest and appreciation

were very low for sustainability. Later my firm's sustainability practices triggered me learn this concept, its dimensions, and effects deeply. So, I embrace it together with my colleagues and team synergy leveraged my outcomes positively" (P37, male manager). Next interviewee quoted that the sustainability strategy of her company contributes to overall satisfaction and mutual communication, which endorses performance results (P48, female non-manager). Furthermore, another participant answered "from a practical perspective being a manager with children, you directly want to lead and guide others about sustainability and about my firm's applications supporting it. This is how I am more comfortable with it considering my role at the company as well (P38, male non-manager). Lastly, gathered answers showed the changing levels of performance and that there is no standard optimum level of it (Table 11).

Table 11. Performance Open-Ended Responses of the Participants

Theme	Description	
Answers obtained about employee's performance and sustainability		
Subcategories	Description	Important Quotes Examples
Performance at work	How good is your performance at work?	"Being father, I am doing my best at work to be able to raise my children's and provide them a better life and future. Just like everybody around the table will do" (P4, female non-manager).
Company's sustainability practices	To what extent does your company's sustainability practices support your performance at work?	"To me my international company plays an important role for supporting sustainability and its pioneer role inspires me for being a high performing employee and being a sensitive person for the planet" (P36, female non-manager).
Performance before sustainability practices?	Describe your performance level at work before your company started sustainability practices	"To me, one should show high performance at work regardless of environmental issues. I believe performance has a lot to do with communication and personal features. This is what I've seen since the beginning of my career. Accordingly, my performance level has always been high even before my firm started sustainability practices" (P41, female manager).

The following answers were received when these participants were asked which sustainability practices, they liked the most in their company: using the green energy sources and supply chains, supporting the social responsibility projects, using greener office applications, making new investments in an environmentally friendly design, and giving financial support for social responsibility projects.

Additionally, when the participants, who expressed their opinion that sustainability practices support engagement, commitment, individual environmental behavior, wellbeing, and performance, were asked the most important reason for this, the following answers were received:

- The desire to leave a better future for their children and the next generation, which motivates them,
- The absence of risk in sustainability practices and its impact on the elimination of possible risks,
- It improves the economy, social order and working conditions,
- Environmental and family pressure/expectation,
- Willingness to serve, to gain experience and to achieve something on one's own,
- Supporting career opportunities and employment through new investments,
- The idea of starting their own businesses in the future.

Discussion and Conclusion

This research supports the literature by highlighting the importance of sustainability and its findings have important implications for FMCG companies, seeking to adopt more sustainable practices as well as for researchers and practitioners interested in understanding the correlation between sustainability and employee outcomes. That is necessary for organizations to be able to grow and survive by incorporating with their workers and the environment. This research also brings innovation by including non-common demographic variables like department, role, and number of children. By focusing on sustainability, organizations may be able to create a positive work environment that promotes employee commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance.

Based on the literature and above rationale the outcomes of this review suggest that sustainability can has a positive influence on employee commitment (Polman & Bhattacharya, 2016; Choi and Yanni, 2014), engagement (Marcus and Gopinath, 2017), individual environmental behavior (do Paço and Laurett, 2019), wellbeing (Wong et al., 2016; CIPD, 2020), and performance (Bhattacharya et al., 2011; Zeng et al., 2010). Specifically, employees who work long years for organizations with a strong focus on sustainability reported feeling more committed to their work, more engaged in their job duties, more motivated to engage in environmentally friendly behaviors in their personal lives, and more likely to report higher levels of wellbeing.

In terms of performance outcomes, there was some evidence to suggest that employees who work for sustainable organizations may experience improved performance. This was evident in the comments of several interviewees, who reported feeling more motivated and energized because of their work in a sustainable organization. Moreover, sustainability practices such as waste reduction and sustainable sourcing improve the quality of work, making it more meaningful and rewarding. The participants also reported that sustainability practices increase their awareness of environmental issues and promote individual environmental behavior, such as reducing energy consumption and waste. The participants also reported that sustainability practices improve their health and wellbeing by reducing exposure to hazardous substances and promoting physical activity.

Finally, according to these data employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance increased after their corporations started adapting sustainability practices, especially at production department and for non-managerial roles (Tschelisnig and Westerlaken, 2022; Mendes et al., 2022; D'Arco and Marino, 2022; Zeng et al., 2010). It had also been determined that as years of work experience and number of children increased workers' commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance also enhanced. In addition, international firms' sustainability practices were more supportive than local ones in terms of commitment, individual environmental behavior, and performance.

Therefore, obtaining these results in accordance with expectations reveals that FMCG companies should invest in sustainability practices to improve their employees', which will result in organizational success. Not only do they have the ability to directly boost productivity, but they can also implant organizational loyalty and trust, that in turn can be reflected in clients. This is a win-win for sustainable business, employees and all our futures (Bashir et al., 2020; Yilmaz, 2021). Lastly, data gathered certainly showed that there is no

standard and specific level of employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance, as they can be changing with demographic variables.

In order to support sustainability, it is suggested to:

- Increase awareness, make every employee a sustainability champion and reward them,
- Concreate sustainable practices with employees by defining a comprehensive target,
- Ensure that sustainability is apparent at the organization via trainings and campaigns,
- Align personal and corporate values,
- Encourage the desire to leave a better future for their children and the next generation.

After literature review it has been seen that the study at hands validates to be the rare publication which searches the influence of sustainability on employee's commitment, engagement, individual environmental behavior, wellbeing, and performance at FMCG local and international companies in Türkiye. This research also brings innovation by including non-common demographic variables like department, role, and number of children. Nevertheless, the results of this paper can be interpreted under some limitations: (a) the dataset was collected from a specific sector with a limited number of workers (b) it does not include age comparison, (c) time-varying company and employee traits were ignored, (d) there is a probability of affection due to social interaction between interviewees employed at the same office.

Despite the results are compliant with other studies, regarding the future researches it is advised to (a) diversify and extend the population, (b) examine the mediator and moderator effects of the variables, (c) add new variables to the model that can be related to sustainability, (d) use quantitative methods as well besides qualitative, (e) continue to search at the near future as well for exploring the route of its evolution.

Appendix

Coding Scheme

The below scheme is the summary of the codes applied at the qualitative data analysis. The briefed codes arose at ATLAS 7.0 are mentioned in parenthesis.

Theme 1: Answers obtained about employee's commitment and sustainability

- Feeling about committed to work (Feeling-comnt)
- Company's sustainability practices supporting commitment (sustn practices- comnt)
- Description of commitment to work before sustainability practices (Pre-comnt-sustn)
- Examples of high level of commitment (High_comnt)
- Examples of low level of commitment (Low_comnt)

Theme 2: Answers obtained about employee's engagement and sustainability

- Feeling about engagement at work (Feeling-engmt)
- Company's sustainability practices supporting engagement (sustn practices- engmt)
- Description of engagement at work before sustainability practices (Pre-engmt-sustn)
- Examples of high level of engagement (High_engmt)
- Examples of low level of engagement (Low_engmt)

Theme 3: Answers obtained about employee's individual environmental behavior and sustainability

- Feeling about individual environmental behavior (Feeling-ienvbhvr)
- Company's sustainability practices supporting individual environmental behavior (sustn practices- ienvbhvr)
- Description of engagement at work before sustainability practices (Pre-engmt-sustn)
- Examples of high level of engagement (High_engmt)
- Examples of low level of engagement (Low_engmt)

References

- Abdurachman, D., Ramdhan, R.M., Karsoma A., Kisahwan D., Winarno A., & Hermana D. (2023). Corporate social responsibility: Micro foundation framework for high employee performance in a developing country. *Administrative Sciences*, 13(8), 186. <https://doi.org/10.3390/admsci13080186>
- Ahmad, N., & Oranye, N. O. (2010). Empowerment, job satisfaction and organizational commitment: a comparative analysis of nurses working in Malaysia and England. *Journal of Nursing Management*, 18(5), 582–91. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2834.2010.01093.x>
- Alzayed, M., Jauhar, J., Mohaidin, Z., & Murshid, M. (2020). Effects of inter-organizational justice on dimensions of organizational citizenship behaviours: a study on Kuwait Ministries' employees. *Management and Labour Studies*, 45, 444–470. <https://doi.org/10.1177/0258042X20939026>
- Andrew, A. (2017). Employees' commitment and its impact on organizational performance. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 5(2), 1–13, <https://doi.org/10.9734/AJEBA/2017/38396>
- Bakker, A. B., & de Vries, J.D. (2021). Job demands–resources theory and self-regulation: new explanations and remedies for job burnout. *Anxiety Stress Coping*, 34, 1–21. <https://doi.org/10.1080/10615806.2020.1797695>
- Baltacı, A. (2018). A conceptual review of sampling methods and sample size problems in qualitative research. *Journal of Bitlis Eren University Institute of Social Sciences*, 7(1), 231–274. Retrieved from: <https://dergipark.org.tr/en/pub/bitlissos/issue/38061/399955>
- Bansal, P., & Roth, K. (2000). Why companies go green: a model of ecological responsiveness. *Academy of Management Journal*, 43(4), 717–736. <https://doi.org/10.2307/1556363>
- Barauskaite, G., & Streimikiene, D. (2020). Corporate social responsibility and financial performance of companies: the puzzle of concepts, definitions and assessment methods. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(1), 278–287. <https://doi.org/10.1002/csr.2048>
- Bashir, H., Jørgensen, S., Pedersen, L.J.T., & Skard, S. (2020). Experimenting with sustainable business models in fast moving consumer goods. *Journal of Cleaner Production*, 270, 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122302>
- Baykal E., & Divrik B. (2023). Employee involvement in sustainability projects in emergent markets: Evidence from Turkey. *Sustainability*, 15(18), 1–19. <https://doi.org/10.3390/su151813929>
- Bedarkar, M., & Pandita, D. (2014). A study on the drivers of employee engagement impacting employee performance. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 133, 106–115. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.04.174>
- Bhandari, P. (2022). What is qualitative research? Methods & examples. Retrieved from: <https://www.scribbr.com/methodology/qualitative-research> (Accessed: 03.03.2023).
- Bhattacharya, C. B., Sen, S., & Korschun, D. (2011). Leveraging corporate responsibility: The stakeholder route to maximizing business and social value. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boeije H. A. (2002). Purposeful approach to the constant comparative method in the analysis of qualitative interviews. *Qual Quant*, 36(4), 391–409. <https://doi.org/10.1023/A:1020909529486>
- Brammer, S., Hoejmoose, S., & Marchant, K. (2012). Environmental management in SMEs in the UK: practices, pressures and perceived benefits. *Business Strategy and the Environment*, 21(7), 423–434. <https://doi.org/10.1002/bse.717>
- Burdick, R. K., LeBlond, D. J., Pfahler, L. B., Quiroz, J., Sidor, L., Vukovinsky, K., & Zhang, L. (2017). Statistical applications for chemistry, manufacturing and controls (CMC) in the pharmaceutical industry (Vol. 10, pp. 978–3). Cham, Switzerland: Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-319-50186-4_9
- Chang, R.D., Zuo, J. Zhao, Z.Y., Zillante, G., Gan, X.L., & Soebarto, V. (2017). Evolving theories of sustainability and firms: history, future directions and implications for renewable energy research. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 72, 48–56. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2017.01.029>
- Choi, Y., & Yanni, Y. (2014). The influence of perceived corporate sustainability practices on employees and organizational performance sustainability. *Sustainability*, 6, 348–364. <https://doi.org/10.3390/su6010348>

- CIPD (2020). Annual report and accounts. Retrieved from: <https://www.cipd.co.uk/about/who-we-are/annual-report> (Accessed: 09.05.2022).
- Copper, S. (2022). How sustainability affects employee engagement, satisfaction and trust. Retrieved from: <https://mikemcrichtie.com/how-sustainability-affects-employee-engagement-satisfaction-and-trust/> (Accessed: 09.01.2022).
- Costa, C., Breda, Z., Pinho, I., Bakas, F., & Durão, M. (2016). Performing a hematic Analysis: An Exploratory Study about Managers' Perceptions on Gender Equality. *The Qualitative Report*, 21(13), 34-47. Retrieved from: <https://nsuworks.nova.edu/tqr/vol21/iss13/4>
- Dangelico, R. M., Pujari, D., & Pontrandolfo, P. (2017). Green product innovation in manufacturing firms: a sustainability-oriented dynamic capability perspective. *Business Strategy and the Environment*, 26, 490-506. <https://doi.org/10.1002/bse.1932>
- D'Arco, M., & Marino, V. (2022). Environmental citizenship behavior and sustainability apps: an empirical investigation. *Transforming Government: People, Process and Policy*, 16(2), 185-202. <https://doi.org/10.1108/TG-07-2021-0118>
- Dirani, K. M., & Kuchinke, K. P. (2011). Job satisfaction and organizational commitment: validating the Arabic satisfaction and commitment questionnaire (ASCQ), testing the correlations, and investigating the effects of demographic variables in the Lebanese banking sector. *The International Journal of Human Resource Management*, 22(5), 1180. <https://doi.org/10.1080/09585192.2011.556801>
- do Paço, A., & Laurett, R. (2019). Environmental behaviour and sustainable development. in Leal Filho, W. (Ed.) *Encyclopedia of Sustainability in Higher Education*. Cham: Springer.
- Eccles, R. G., Ioannou, I., & Serafeim, G. (2014). The impact of corporate sustainability on organizational processes and performance. *Management Science*, 60(11), 2835-2857. <https://www.jstor.org/stable/24550546>
- Elkington, J. (1999). *Cannibals with forks: the triple bottom line of 21st century business*. Oxford: Capstone Publishers.
- Erbaşı, A., Çalışkan, A., & Akdeniz, G. (2022). The effect of personality traits on green organizational behavior. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 12(2), 154-185. <https://doi.org/10.18074/ckuiibfd.903230>
- Flick, U. (2014). *The SAGE handbook of qualitative data analysis*. SAGE Publications Ltd, <https://doi.org/10.4135/9781446282243>
- Gheyle, N., & Jacobs, T. (2017). Content analysis: a short overview. Internal research note, 1-17. <https://doi.org/10.13140/RG.2.2.33689.31841>
- Glavas, A. (2012). Employee engagement and sustainability: a model for implementing meaningfulness at and in work. *The Journal of Corporate Citizenship*, 46, 13-29. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/jcorpciti.46.13>
- Guba, E., & Lincoln Y. (1994). *Sage Handbook of Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Harrington, L. M. B. (2016). Sustainability theory and conceptual considerations: a review of key ideas for sustainability, and the rural context. *Papers in Applied Geography*, 2(4), 365-382. <https://doi.org/10.1080/23754931.2016.1239222>
- Herbohn, K., Walker, J., & Loo, H. Y. M. (2014). Corporate social responsibility: the link between sustainability disclosure and sustainability performance. *ABACUS – A Journal of Accounting, Finance and Business Studies*, 50(4), 422-459. <https://doi.org/10.1111/abac.12036>
- Jiang, P., Dong, H., Zhu, Y., Alimujiang, A., Zhang, Z. & Ma, W. (2018). Individual environmental behavior: a key role in building low-carbon communities in China. *Front Energy*, 12, 456-465. <https://doi.org/10.1007/s11708-018-0566-y>
- Jones, D. A., Willness, C. R., & Madey, S. (2014). Why are job seekers attracted by corporate social performance? Experimental and field tests of three signal-based mechanisms. *Academy of Management Journal*, 57(2), 383-404. <https://doi.org/10.5465/amj.2011.0848>
- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692-724. <https://doi.org/10.2307/256287>

- Kent Business School. (2021). Can sustainability action improve employee wellbeing? Retrieved from: <https://blogs.kent.ac.uk/kbs-news-events/2021/11/can-sustainability-action-improve-employee-wellbeing/> (Accessed: 22.09.2021).
- Carroll, A. B. (2015). Corporate social responsibility: the centerpiece of competing and complementary frameworks. *Organizational Dynamics*, 44, 87–96. <http://dx.doi.org/10.1016/j.orgdyn.2015.02.002>
- Kong, L., Sial, M. S., Ahmad, N., Sehleanu, M., Li, Z., Zia-Ud-Din, M., & Badulescu, D. (2021). CSR as a potential motivator to shape employees' view towards nature for a sustainable workplace environment. *Sustainability*, 13(3), 1499. <https://doi.org/10.3390/su13031499>
- KPMG (2017). The KPMG survey of corporate responsibility reporting. Retrieved from: <https://home.kpmg/xx/en/home/insights/2017/10/the-kpmg-survey-of-corporate-responsibility-reporting2017.html> (Accessed: 17.02.2022).
- Larkins, M., Wright, W., & Dann, S. (2018). Sustainability and engagement: strange bedfellows in the undergraduate textbook. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 19(6), 1053-1074. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-09-2017-0152>
- Li, D., Huang, M., Ren, S., Chen, X., & Ning, L. (2018). Environmental legitimacy, green innovation, and corporate environmental legitimacy, green innovation, and corporate. *Journal of Business Ethics*, 150, 1089-1104. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3187-6>
- Li, D., Zhao, L., Ma, S., Shao, S., & Zhang, L. (2019). What influences an individual's pro-environmental behavior? A literature review. *Resources, Conservation and Recycling*, 146, 28-34. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec>
- Marcus, A., & Gopinath, N.M. (2017). Impact of the demographic variables on the employee engagement - an analysis. *ICTACT Journal on Management Studies*, 3(2), 502-510. <https://doi.org/10.21917/ijms.2017.0068>
- Mendes, T., Pereira, L., Gonçalves, R., Dias, Á., & Costa, R. (2022). Sustainable practices impacting employee engagement and well-being. *Progress in Industrial Ecology, An International Journal*. 15. 239. <https://doi.org/10.1504/PIE.2022.125618>.
- Mercurio, Z. A. (2015). Affective commitment as a core essence of organizational commitment an integrative literature review. *Human Resource Development Review*, 14(4), 389–414. <https://doi.org/10.1177/1534484315603612>
- Merriman, K.K., Sen S., Felo A.J. & Litzky, B.E. (2016). Employees and sustainability: the role of incentives. *Journal of Managerial Psychology*, 31(4), 820-836. <https://doi.org/10.1108/JMP-09-2014-0285>
- Merriman, K.K., & Sen, S. (2012). Incenting managers towards the triple bottom line: an agency and social norm perspective. *Human Resource Management*, 51(6), 851-872. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1790622>
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1, 61–89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-Z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-Z)
- Meyer, J. P., Srinivas, E. S., Lal, J. B., & Topolnysky, L. (2007). Employee commitment and support for an organizational change: test of the three-component model in two cultures. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 80(2), 185. <https://doi.org/10.1348/096317906X118685>
- Mowday, R, Porter, L., & Steers, R. (1982). Employee-organization linkages: the psychology of commitment, absenteeism and turnover. London: Academic Press.
- Nellist, G. (2022). By looking to nature, health products manufacturer Melaleuca is breaking barriers. Retrieved from: <https://www.digitaljournal.com/business/by-looking-to-nature-health-products-manufacturer-melaleuca-is-breaking-barriers/article> (Accessed: 17.02.2022).
- Neuman, W. L., & Robson, K. (2014). Basics of social research. Toronto: Pearson Canada.
- Norton, T.A., Zacher, H., & Ashkanasy, N.M. (2014). Organizational sustainability policies and employee green behavior: the mediating role of work climate perception. *Journal of Environmental Psychology*, 38, 49-54. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.12.008>
- P.M, N., Jose, G., Vincent, M.T., & John, A. (2022). Workplace bullying, engagement and employability: moderating role of organization-based self-esteem. *Employee Responsibilities and Rights Journal*, 34(2). <https://doi.org/10.1007/s10672-022-09420-7>

- Polman, P., & Bhattacharya, C.B. (2016). Engaging employees to create a sustainable business. *Stanford Social Innovation Review*, 14(4), 34–39. <https://doi.org/10.48558/30F3-S174>
- Prashar, A. (2022). Supply chain sustainability drivers for fast-moving consumer goods (FMCG) sector: an Indian perspective. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 71(3). <https://doi.org/10.1108/IJPPM-10-2021-0582>
- Purvis, B., Mao, Y., & Robinson, D. (2019). Three pillars of sustainability: in search of conceptual origins. *Sustainability Science*, 14(3), 681–695. <https://doi.org/10.1007/s11625-018-0627-5>
- Robertson, I.T., & Cooper, C.L. (2015). *Personnel psychology and human resources management: a reader for students and practitioners*. Wiley. ISBN 978-1-119-09060-1.
- Sahni, J. (2021). Employee engagement among millennial workforce: empirical study on selected antecedents and consequences. *SAGE Open*, 11(1). <https://doi.org/10.1177/21582440211002208>
- Schaltegger, S., Lüdeke-Freund, F., & Hansen, E.G. (2012). Business cases for sustainability: the role of business model innovation for corporate sustainability. *International Journal of Innovation and Sustainable Development*, 6(2), 95–119. <https://doi.org/10.1504/IJISD.2012.046944>
- Shabbir, M. S., & Wisdom, O. (2020). The relationship between corporate social responsibility, environmental investments and financial performance: evidence from manufacturing companies. *Environmental Science and Pollution Research*, 27, 1–12. <https://doi.org/10.1007/s11356-020-10217-0>
- Showkat, N., & Parveen, H. (2017). In-depth interview. *Communications Research*, 2(30), 1–9.
- Sia, J. Y. (2012). A survey of factors influencing employee engagement. (MBA Thesis), Universiti Sains, Malaysia.
- Silic, M., Marzi, G., Caputo, A., & Bal, P. M. (April 2020). The effects of a gamified human resource management system on job satisfaction and engagement. *Human Resource Management Journal*, 30(2), 260–277. <https://doi.org/10.1111/1748-8583.12272>
- Song, W., Wang, G.-Z., & Ma, X. (2020). Environmental innovation practices and green product innovation performance: a perspective from organizational climate. *Sustainable Development*, 28, 224–234. <https://doi.org/10.1002/sd.1990>
- Stanford Libraries. (2022). Qualitative research. Retrieved from: https://guides.library.stanford.edu/qualitative_research (Accessed: 17.02.2023).
- Stoll-Kleemann, S., & O’riordan, T. (2015). The sustainability challenges of our meat and dairy diets. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 57, 34–48. <https://doi.org/10.1080/00139157.2015.1025644>
- Sutton, A., & Atkinson, C. (2023). Performance at the cost of well-being? Testing the multi-level effects of HR practices on organizational performance via employee experiences and well-being. *Evidence-based HRM*, 11. <https://doi.org/10.1108/EBHRM-12-2022-0299>
- Tschelisnig, G., & Westerlaken, R. (2022). The impact of sustainability at the workplace on the employee’s motivation and satisfaction. *Research in Hospitality Management*, 12(2), 177–181. <https://doi.org/10.1080/22243534.2022.2133179>
- van Valkengoed, A.M., Abrahamse, W., & Steg, L. (2022). To select effective interventions for pro-environmental behaviour change, we need to consider determinants of behaviour. *Nature Human Behaviour*, 6, 1482–1492. <https://doi.org/10.1038/s41562-022-01473-w>
- Vitolla, F., Rubino, M., & Garzoni, A. (2017). The integration of CSR into strategic management: A dynamic approach based on social management philosophy. *Corporate Governance*, 17(1), 89–116. <https://doi.org/10.1108/CG-03-2016-0064>
- Wagner, M. (2010). The role of corporate sustainability performance for economic performance: a firm-level analysis of moderation effects. *Ecological Economics*, 69(7), 1553–1560. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2010.02.017>
- Wang, Z., & Sarkis, J. (2017). Corporate social responsibility governance, outcomes, and financial performance. *Journal of Cleaner Production*, 162, 1607–1616. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.06.142>
- WHO, (2018). World health statistics 2018: monitoring health for the SDGs, sustainable development goals. Retrieved from: <https://apps.who.int/iris/handle/10665/272596> (Accessed: 17.02.2023).

- Wikipedia. (2022). Corporate sustainability. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Corporate_sustainability (Accessed: 12.12.2022).
- Wikipedia. (2002). Fast-moving consumer goods. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Fast-moving_consumer_goods#cite_ref-3 (Accessed: 09.01.2023).
- Wikipedia. (2023). Employee Engagement. Retrieved from: https://en.wikipedia.org/wiki/Employee_engagement (Accessed: 22.04.2023).
- Wong, F. Y., Ho, J., & Azahari, A.R. (2016). The influence of sustainable organization practices and employee well-being on turnover intention. *Journal of Social Sciences and Humanities*, 24, 47-62.
- Yılmaz, H. (2021). Management practices for business continuity during the Covid-19 pandemic period. in S. Yılmaz (Ed.) *Contemporary Business Issues*, Ankara: Akademisyen Publishing House.
- Yılmaz, H. (2023). The effect of sustainable innovation performance and business continuity planning of large scale firms on corporate sustainability. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(1), 405-420, <https://doi.org/10.11616/asbi.1216495>
- Yunis M.S., Jamali D., & Hashim H. (2018). Corporate social responsibility of foreign multinationals in a developing country context: insights from Pakistan. *Sustainability*, 10(10), 3511. <https://doi.org/10.3390/su10103511>
- Zeng, S. X., Meng, X. H., Yin, H. T., Tam, C. M., & Sun, L. (2010). Impact of Cleaner Production on Business Performance. *Journal of Cleaner Production*, 18, 975-983. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2010.02.019>

HİTİT SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Hitit Journal of Social Sciences

e-ISSN: 2757-7949

Cilt | Volume: 18 • Sayı | Number: 1

Nisan | April 2025

Emeklilik Sistemlerinde Değişim ve Kuşakların Emekliliği

Changes in Retirement Systems and Retirement of Generations

Yavuz Kağan YASIM

Corresponding Author | Sorumlu Yazar

Doç. Dr. | Assoc. Prof.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi,

Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Bölümü, Ankara, Türkiye

Ankara Hacı Bayram Veli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences,

Department of Labor Economics and Industrial Relations, Ankara, Türkiye

yavuz.yasim@hbv.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-3542-5493>

<https://ror.org/05mskc574>

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 11.09.2024

Kabul Tarihi | Accepted: 16.04.2025

Yayın Tarihi | Published: 30.04.2025

Atıf | Cite As

Yasim, Y. K. (2025). Emeklilik sistemlerinde değişim ve kuşakların emekliliği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 257-273.
<https://doi.org/10.17218/hititsbd.1548505>

Değerlendirme: Bu makalenin ön incelemesi iki iç hakem (editörler-yayın kurulu üyeleri) içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak (Turnitin) intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim: husbededitor@hitit.edu.tr
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Çıkar Çatışması: Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.

Finansman: Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.

Telif Hakkı & Lisans: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Review: Single anonymized-Two Internal (Editorial board members) and Double anonymized - Two External Double-blind Peer Review

It was confirmed that it did not contain plagiarism by similarity scanning (Turnitin).

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while conducting and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Complaints: husbededitor@hitit.edu.tr -
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/hititsbd>

Conflicts of Interest: The author(s) has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author(s) acknowledge that they received no external funding to support this research.

Copyright & License: Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

Changes in Retirement Systems and Retirement of Generations

Abstract

People are significantly influenced by the economic, cultural, and political events of the era in which they live, leading to differences in individual characteristics and perspectives. In Western literature, individuals are classified according to their birth period and are identified using various generational labels. Although the sociocultural differences between generations have been widely examined in the literature, this study presents an intergenerational comparative analysis specifically focused on the retirement dimension of social security systems. Retirement systems, built within the framework of the modern welfare state, are under substantial pressure due to demographic transformations—such as population aging—and structural changes in the labor market. In this context, the study analyzes how economic policies, demographic trends, and the social characteristics of generations affect retirement systems. It comparatively examines the retirement conditions of different generations, ranging from the Lost Generation to Generation Beta. This study elaborates on the historical development of public pension systems in Europe and the United States, detailing the reforms driven by increased life expectancy, declining fertility rates, and concerns about financial sustainability. The findings reveal that early cohorts such as the Silent Generation and the Baby Boomers had more favorable retirement conditions, while Generations X, Y, and Z face later retirement ages, lower pensions, and growing economic uncertainty. Moreover, the study emphasizes that technological advancements and automation have further complicated the employment-based financing of retirement systems. It argues that in order to ensure sustainability, funding must extend beyond labor income to include alternative sources such as capital gains and robot taxation. Otherwise, an increase in elderly poverty appears inevitable. In conclusion, the study underscores that retirement systems must be restructured not only from the perspective of financial sustainability but also in line with principles of intergenerational equity and social welfare.

Keywords: Social Security, generations, retirement age, retirement, aging

Emeklilik Sistemlerinde Değişim ve Kuşakların Emekliliği

Öz

İnsanlar, yaşadıkları dönemin ekonomik, kültürel ve siyasal olaylarından büyük ölçüde etkilenmekte; bu durum, bireylerin farklı niteliklere ve anlayışlara sahip olmasına yol açmaktadır. Batı literatüründe bireyler, doğdukları döneme göre sınıflandırılmakta ve çeşitli kuşak isimleriyle tanımlanmaktadır. Kuşaklar arasındaki sosyokültürel farklılıklar pek çok çalışmada ele alınmış olmakla birlikte, bu çalışmada sosyal güvenlik sistemlerinin özellikle emeklilik boyutuna ilişkin kuşaklar arası karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Modern refah devleti anlayışı çerçevesinde inşa edilen emeklilik sistemleri, nüfusun yaşlanması gibi demografik dönüşümler ve işgücü piyasasında yaşanan yapısal değişiklikler nedeniyle ciddi bir baskı altındadır. Bu bağlamda çalışma, ekonomik politikalar, demografik eğilimler ve kuşakların toplumsal özelliklerinin emeklilik sistemleri üzerindeki etkilerini analiz etmekte; Kayıp Kuşak'tan Beta Kuşağı'na kadar uzanan geniş bir zaman aralığında, kuşaklara göre emeklilik koşullarını karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Bu çalışmada, Avrupa ve ABD'deki kamusal emeklilik sistemlerinin tarihsel gelişimi ele alınarak, yaşam süresinin uzaması, doğurganlık oranlarındaki düşüş ve mali sürdürülebilirlik gibi nedenlerle yapılan reformlar detaylandırılmıştır. Bulgular, Sessiz Kuşak ve Bebek Patlaması Kuşağı gibi erken dönem nesillerin daha elverişli emeklilik koşullarına sahip olduğunu; buna karşın, X, Y ve Z kuşaklarının daha ileri yaşta emeklilik, daha düşük maaşlar ve artan ekonomik belirsizliklerle karşı karşıya kaldığını ortaya koymaktadır. Ayrıca teknolojik gelişmelerin ve otomasyonun istihdama dayalı emeklilik finansmanını daha da zorlaştırdığı vurgulanmakta; sistemin sürdürülebilirliği için yalnızca emek gelirlerine değil, aynı zamanda sermaye kazançları ve robot vergisi gibi alternatif finansman kaynaklarına yönelmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi takdirde yaşlı yoksulluğunun artması kaçınılmaz görünmektedir. Sonuç olarak çalışma, emeklilik sistemlerinin yalnızca mali sürdürülebilirlik perspektifiyle değil, aynı zamanda kuşaklar arası adalet ve sosyal refah ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Güvenlik, kuşaklar, emeklilik yaşı, emeklilik, yaşlanma

Giriş

Her ne kadar 20. YY'ın ilk yarısı Batı medeniyetlerinde kriz ve savaşlarla geçmiş olsa da, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem ekonomik ve sosyal açıdan önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönem literatürde Keynesyen Refah Devleti dönemi olarak görülmüştür. Briggs'e göre, refah devleti, üç alanda faal durumdadır: Birincisi, bireylere ve ailelere, minimum bir düzeyde gelir garantisi sağlamaktadır. İkincisi, kişilerin, belirli sosyal risklerin (hastalık, yaşlılık, işsizlik vb.) üstesinden gelmelerinde onlara yardımcı olmaktadır. Üçüncüsü ise, sosyal refah hizmetleri aracılığıyla, tüm vatandaşların en iyi yaşam standartlarına sahip olmalarını üstlenmektedir (Özdemir, 2010, s.156). Refah devleti denilen yapının ifade edilen bu yükümlülükleri yerine getirebilmesi için sosyal refah kurumlarını oluşturmak ve kaynak tahsis etmek için doğal olarak devletin ekonomide giderek daha fazla rol alması 20. yüzyılın önemli bir niteliği olarak kendini göstermiştir. 1930 ve 1940'lı yıllarda özellikle Keynes ve Beveridge tarafından dile getirilen sosyal refah için ekonomiye devlet müdahalesinin gerekli olduğu şeklindeki görüşün benimsendiği ülkelerde toplumsal risklere karşı devlet, çalışan ve emeklileri sosyal sigorta sistemi yoluyla, diğer toplumsal grupları da sosyal yardım programları aracılığıyla sosyal güvenli sistemi içine alarak koruma ve asgari düzeyde bir yaşam seviyesi sağlama görevini üstlenmiştir (Erdoğan, 2013, s.55). Nitekim bu dönem, çalışanların geleceğe nispeten daha güvenli baktıkları bir dönem olmuştur. Buna karşın 1970'lerde yaşanan petrol krizi, kamunun yaptığı sosyal harcamaların tartışılmasına neden olmuştur. Devamında yaşanan küreselleşme süreci ve teknolojiye yaşanan değişimler, sosyal güvenlik sistemlerinin geleceğini tartışılmalı hale getirmiştir.

Son 100 yılda yaşanan bu değişimler, farklı dönemlerde doğanlar için farklı emeklilik koşullarının oluşmasına neden olmuştur. Bu çalışmada, batı literatüründe kuşaklar olarak ifade edilen farklı dönem doğanların emeklilik koşullarına ilişkin karşılaştırma ve değerlendirmeler yapılmıştır.

1. Sosyal Güvenliğin Kapsamı ve Emeklilik

1.1. Sosyal Güvenlik İçinde Emekliliğin Yeri

Sosyal güvenlik toplumsal huzur için olmazsa olmazlardandır. Sosyal güvenlik kavramının temelinde sosyal riskler yatmaktadır. Sosyal risk, bireylerin giderlerinde artışa ve/veya gelirlerinde bir azalışa yol açan olay veya durumlardır (Yasim, 2019, s.128). Tarihsel süreç içerisinde sosyal güvenlik ihtiyacı öncelikle ailesel dayanışma mekanizmaları ve dinsel kurumlar aracılığıyla giderilmiştir.

Yaşlılık emekli maaşları Roma İmparatorluğu'ndan beri var olmasına karşın, Sanayi Devrimi'ne kadar bu hak askerler, yüksek memurlar ve kilise yetkilileri gibi ayrıcalıklı küçük bir kesime tanınmıştır (Yasim, 2019, s.128). Tarihsel süreç içerisinde sosyal güvenliğin kapsamı ve bu güvenlikten faydalanma koşulları sürekli değişime uğramıştır. Yaşlılık ödeneği sağlayan ilk programların 16. ve 17. yüzyıllarda ortaya çıktığına dair raporlar vardır, ancak 1889'da Almanya'da Bismarck tarafından oluşturulan sosyal sigorta sistemi bugün varolan programlara benzeyen ilk düzenlemedir (Röth ve diğerleri, 2016, s.1). Yeni program zorunlu katılım ve işverenlerle, çalışanlar ve sabit oranlarla devletin katkılarının paylaşımına dayanıyordu. Buna karşın avantajlar geçim düzeyinin altındaydı ve emeklilik yaşı 70 olarak belirlenmişti. Bu yaş 1916'da 65'e düşürülmüştür (Anderson, 2019, ss.586-587).

ABD’de, 1890’da Emeklilik Bürosu, en az 65 yaşında olan Birlik ordusu gazilerine, gazi "alışılmadık derecede dinç" olmadığı sürece, sadece yaş temelinde emeklilik maaşı vermeye başlamıştır. 1910 Massachusetts Yaşlılık Emeklilik Komisyonu, yaşlıları 65 ve üzeri yaştakiler olarak tanımlamıştır. 1933’e kadar çıkarılan eyalet yaşlılık emeklilik yasalarının birçoğunun emeklilik yaşı 65’ti. Sosyal Güvenlik 1935’te kurulduğunda, erkekler altmış beş yaşında yardım almaya hak kazandı. 1961’de Kongre, Sosyal Güvenlik programını, azaltılmış yardımlarla 62 yaşında emekliliğe izin verecek şekilde değiştirdi (Costa, 1998, ss.11-14).

Ancak, ortalama yaşam beklentisi bugün olduğundan çok daha düşüktü. 1900’lerin başlarında 20 yaşında bir erkek, 62 yaşına kadar yaşayabilmeyi umuyordu. Bu yüzden az sayıda işçi bu eşiğe ulaşabilmekteydi. İlk kamu emeklilik planları yaşlıları yoksul yardımlarından kurtarmayı ve onlara destek sağlamayı amaçlamaktaydı, bu nedenle çoğu insan yaşlılıkta da çalışmaya devam etmiştir (Anderson, 2019, ss.586-587).

Emekli maaşlarının yoksulluğa karşı koruma ve geliri muhafaza etmek olmak üzere iki temel fonksiyonu bulunmaktadır. Fonksiyonu ne olursa olsun tüm emeklilik politikaları geliri hem yatay (örn. bekarlardan çiftlere veya çocuksuzlardan çocuklu hane halklarına), hem de dikey (yüksek gelirlilerden düşük gelirliye veya tersi) olarak dağıtmaktadır (Anderson, 2019, s.588). Emekli maaşları bu temel amaçlarının dışında bir dizi başka konu ile de bağlantılıdır (Arza ve Kohli, 2007, s.2):

- Emekli maaşları genellikle en büyük kamu transfer programları ve dolayısıyla büyük mali baskıların (ve bazen de fırsatların) kaynağıdır.
- Kişisel tasarruf miktarını ve fon birikimini oluşturarak veya bunları engelleyerek finansal piyasaları etkilerler.
- İstihdam dışına düzgün geçişi kolaylaştırarak işgücü piyasasını düzenlerler.
- İşverenlere işçilerin değiştirilmesine yönelik araçlar sunarak işgüçlerini yönetmelerini sağlar.
- İş ve emeklilik arasında tahmin edilebilir bir dizi ve zaman serisinin kurumsallaşmasına katkı sağlar.
- İşçilere, “yaşam boyu” çalışmalarının tazminatını meşru bir şekilde iddia etmeyi ve böylece toplumlarının ahlaki çalışmasına olan ilgiyi sağlar.
- Büyük gerçek ve potansiyel faydalanıcı grupları oluşturarak yeni sosyal ve politik bölünmeler üretir.
- Korporatist çatışma ve müzakere gündemini yapılandırır.
- İdari ofisler ve işler için fırsatlar sunar.
- Seçim sonuçları için bir ağırlık oluşturur.

Uluslararası Sosyal Güvenlik Örgütüne (ISSA) göre emeklilik olanakları kişilerin gelir güvenliği içinde işgücü piyasalarından emekli olmalarına imkân vermektedir (Röth ve diğerleri, 2016, s.1).

1.2.Emekliliğin Finansmanı

20. YY’ın ilk yarısında çok küçük bir azınlığın istihdama bağlı olarak emekli aylığı hakkı bulunuyordu. Bu dönem gelirlerin fazla, giderlerin de oldukça düşük olduğu bir dönemdi. Bugün, yaşlılık aylığı, genel olarak kamu bütçesinde sağlık hizmetleri ile birlikte en büyük bileşendir (Anderson, 2019, ss.585-586). OECD’de nakit yaşlılık maaşları ve dul-yetim yardımlarına yönelik kamu harcamaları, 2000 ile 2019 yılları arasında gayri safi yurt içi

hasılanın (GSYİH) ortalama %6,5'inden %7,7'ye yükselmiştir. Kamu emeklilikleri genellikle sosyal harcamaların en büyük tek kalemi olup, 2019'da toplam hükümet harcamalarının ortalama %18'ini oluşturmaktadır (OECD, 2023, s.210). Çoğu gelişmiş ülkede, bu emeklilik programları devlet bütçelerinin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir. Yunanistan ve İtalya, emeklilik programlarını finanse etmek için GSYİH'lerinin %16'sından fazlasını harcamaktadırlar (Kwon ve diğerleri, 2019, s.2). AB' de ortalama %10 seviyelerinde olan bu oranın 2060 yılında %12' lere ulaşması beklenmektedir (EU, 2012, s.4). İngiltere' de Bütçe Sorumluluğu Ofisi, Devlet Emekliliği'nin GSYİH'ye oranının 2071 yılına kadar %4,8'den %8,1'e çıkmasını beklemektedir (Office for Budget Responsibility, 2023).

Kamu emeklilik programları yaşlılar için temel gelir güvenliği sağlarken, hükümetler için bu programların sürdürülebilirliği mali bir zorluk oluşturmaktadırlar. 2018 yılında, sosyal katkılar AB Üye Devletlerde yaşlılık aylığının finansmanının ortalama %65,5'ini oluşturmaktadır (EU, 2024, s.59). 27 AB ülkesinin 1 Temmuz 2020 – 1 Temmuz 2023 tarihleri arasında finansal sisteme ilişkin yaptıkları emeklilik reformları şunlardır (EU, 2024, s.60):

- Katkı oranlarındaki değişiklikler (İspanya, Hırvatistan, Macaristan, Portekiz, Slovakya)
- Emeklilik finansmanı karışımında sosyal güvenlik katkılarının payının artırılması (İspanya, Finlandiya, Hırvatistan, Macaristan, Letonya, Slovakya)
- Serbest meslek sahiplerinin kapsam/katkılarını iyileştirmeyi amaçlayan reformlar (İspanya, Letonya, Finlandiya)
- Yeni vergiler yoluyla emeklilik finansman karışımının çeşitlendirilmesi (Macaristan, Portekiz)

Sadece demografik yapıdaki değişimle yakalanan nüfus yaşlanmasının, 2000 ile 2017 arasında ortalama olarak GSYİH'nin %2,5'i oranında emeklilik harcamalarında bir artışı tetiklediği ve daha yüksek istihdamın toplam emeklilik harcamalarını ortalama olarak GSYİH'nin %1,1'i oranında düşürdüğü tahmin edilmektedir. Harcamalar, 2000 ile 2019 arasında Finlandiya, Yunanistan ve Portekiz'de GSYİH'nin yüzde dört puanından fazla, Fransa, İtalya, Japonya, Kore, Meksika, Norveç, İspanya ve Türkiye'de ise yüzde iki ila dört puan arasında artmıştır. Tersine, kamu harcamaları Şili ve Letonya'da yaklaşık yüzde iki puan düşerken, Avustralya, Almanya, Litvanya ve Slovenya'da da düşüş kaydedilmiştir. Kamu emeklilik harcamaları, 2000-19 döneminde 18 ülkede (Avustralya, Avusturya, Çekya, Estonya, Almanya, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İsrail, Litvanya, Hollanda, Yeni Zelanda, Polonya, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık) GSYİH'nin bir oranı olarak nispeten istikrarlıdır. Bu ülkelerde dönem boyunca her iki yönde de yüzde bir puandan az bir değişim yaşanmıştır (OECD, 2023, s.210).

1.3.Emeklilik Yaşının Yükseltilmesi

Demografik yapı özelliklerinden nüfusun yaşlanması hem emeklilik hem de sağlık sigortaları bakımından primli sosyal güvenlik sistemlerinin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır (Alper, 2019, s.354). Ortama yaşam süresinin uzaması ile işçilerin emeklilikte harcaabilecekleri yılların sayısı önemli ölçüde artmıştır. Bu süre erkekler için, 1970'de OECD'de ortalama 11 yıldan az iken 2004'te 18 yıla ve kadınlar için 14 yılın altında iken 23 yıla çıkmıştır (Keese ve diğerleri, 2006, s.10).

Yaşlanan nüfuslar, artan sayıda yararlanıcı ve azalan sayıda katkıda bulunan nedeniyle kamu emeklilik sistemleri için muazzam zorluklar ortaya çıkmaktadır. Sistemlerin finansal istikrarını

sürdürmek için OECD genelindeki politika yapıcılar, emeklilik yaşlarını yükselten emeklilik reformları başlatmışlardır (Barschkett ve diğerleri, 2022, s.1). Böylece, kişilerin çalışma hayatında daha uzun süre kalmaları sistemin gelirlerinin artmasına, daha kısa bir emeklilik dönemi ise giderlerin azalmasına neden olacaktır. Bu basit yöntem yoluyla emeklilik fonlarında artış sağlayabilmek mümkündür. Nitekim beklenen ömürdeki artış trendi devam etmektedir.

1950 ile 2000 yılları arasında Asya'daki yaşam beklentisi 25 yıldan fazla artarak Kuzey Amerika ve Avrupa ile arasındaki farkı 20 yıldan fazladan 10 yıldan aza indirmiştir. 2050 yılına gelindiğinde Asya'nın yaşam beklentisi neredeyse 80 yıla ulaşarak Batı dünyasını neredeyse yakalamış olması beklenmektedir. Hızlı gelişmelere rağmen Afrika, 2050 yılına gelindiğinde yaşam beklentisinde dünyanın geri kalanının gerisinde kalması beklenen tek bölgedir (WEF, 2023). Nitekim Dünya Sağlık Örgütü (WHO) verilerine göre COVID-19 salgını öncesinde, küresel yaşam beklentisi 2000'de 66,8 yıldan 2019'da 73,1 yıla çıkarak 6 yıldan fazla artmıştır. Ancak, COVID-19 salgını sadece iki yılda, doğumda yaşam beklentisindeki yaklaşık on yıllık kazanımları tersine çevirmiştir (<https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates/ghe-life-expectancy-and-healthy-life-expectancy>) .

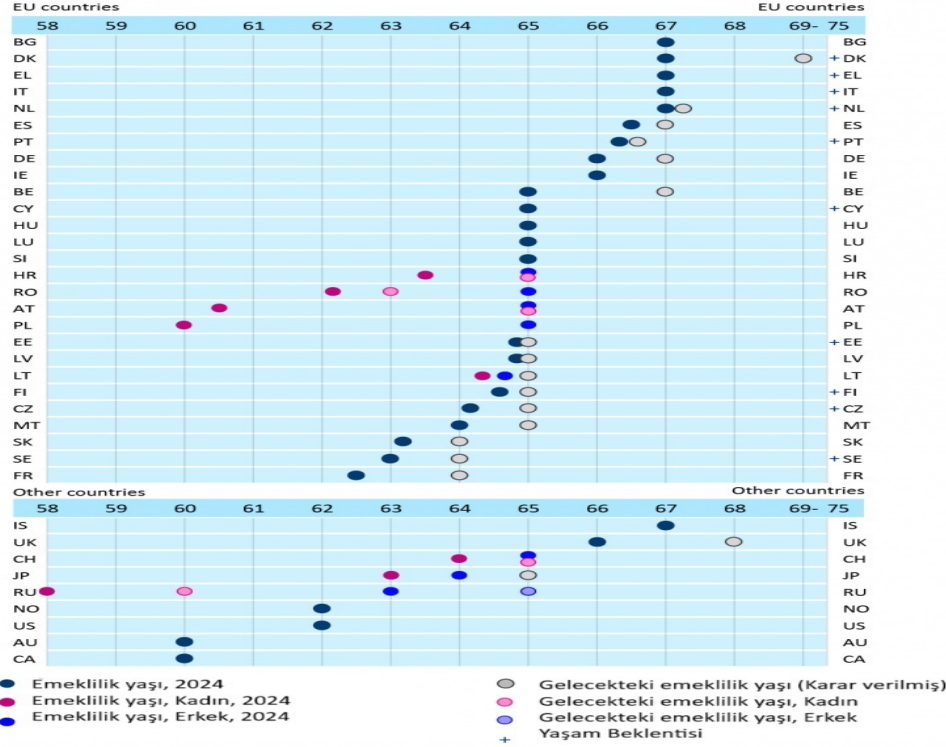
Dünyanın birçok ülkesinde emeklilik yaşlarının kademeli olarak yükseltildiği görülmektedir. Örneğin İngiltere'de Aralık 2018'den itibaren erkek ve kadınların emeklilik yaşı 65'ten yükselerek Ekim 2020'de 66'ya ulaşmıştır. 6 Nisan 1953'te veya sonrasında doğan bir kadın veya 6 Aralık 1953'te veya sonrasında doğan bir erkek bu değişimden etkilenmektedir. Hükümet, Kamu Emeklilik yaşını 2026 ile 2028 arasında 66'dan 67'ye çıkarmayı planlamaktadır. Bu, 6 Nisan 1960'ta veya sonrasında doğanları etkileyecektir. İngiltere, emeklilik yaşını 2044 ile 2046 arasında 67'den 68'e çıkarmayı planlamakla birlikte, bu tarihlerin öne çekilebilmesi de mümkündür (<https://www.turn2us.org.uk/>). Bu durumun gerekçesi, yaşam beklentisindeki değişiklikler gibi farklı faktörlere bağlanmaktadır (<https://www.ageuk.org.uk>)

Almanya'da yasal emeklilik yaşı, 1947'den önce doğan gruplar için 65'tir. 1964 veya sonrasında doğan tüm gruplar için ise kademeli olarak 67 yaşına yükseltilmiştir (Barschkett ve diğerleri, 2022, s.4). Avusturya' da 1 Temmuz 1952 öncesi doğan erkekler için emeklilik yaşı 65'tir. Bu tarihten sonra her 1,5 yıl 6 ay eklenmekte, 1957' den sonra doğanlar için 67'ye çıkmaktadır (<https://guides.dss.gov.au/social-security-guide/3/4/1/10>).

Bazı ülkeler tam emeklilik öncesi daha genç yaşlarda emeklilik imkanı da sağlayabilmektedir. Bu durum genellikle erken emeklilik olarak tanımlanmakta ve elde edilecek faydalarda birtakım kesintilere neden olmaktadır. Örneğin ABD' de 1943-1954 yılları arası doğanlar için normal emeklilik yaşı 65 iken, 62 yaşında emekli olanlar alması gereken gelirin %75'ini alabilmektedir. 1960 ve sonrası doğanlar için ise emeklilik yaşı 67'dir. 1983'te Kongre, insanların daha uzun yaşaması ve yaşlılıkta genel olarak daha sağlıklı olması nedeniyle yaşın kademeli olarak yükseltilmesi için bir yasa çıkarmıştır (<https://www.ssa.gov>). ABD'de emeklilik yaşının tekrar yükseltilmesine yönelik tartışmalar devam etmektedir. Sosyal Güvenlik İdaresinin 2011 tarihli Politika Özeti, Sosyal Güvenlik Danışma Kurulu tarafından tam emeklilik yaşını artırmak için ortaya konulan iki seçeneği karşılaştırmıştır. Halen 67 yaş olan tam emeklilik yaşını 68 yaşa çıkarmak bir seçenek iken bir diğeri ise 70 yıla çıkarmaktır. 2070 yılında 62 yaş ve üzeri Sosyal Güvenlik yararlanıcılarının fayda düzeyi üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, her iki seçeneğin de faydaları azaltacağını, ödeme gücünü

iyileştireceğini ve yoksulluk oranını biraz artıracığını tespit etmişlerdir (<https://www.ssa.gov/policy/docs/policybriefs/pb2011-01.html>). Önerilen yöntemlerden biri de sistemden erken çıkış yollarını kapatmaktır.

Grafik 1. Farklı Ülkelerdeki Emeklilik Yaşları

Kaynak: <https://www.etk.fi/en/work-and-pensions-abroad/international-comparisons/retirement-ages/>

Grafik 1'e göre Avrupa'da emeklilik yaşları ülkeye göre 62 ile 67 yaş arasında değişmektedir. Kanada ve Avusturalya gibi ülkelerde bu yaşı 60'a kadar düşüğü görülmektedir. Buna karşın Almanya, Danimarka, Hollanda, Belçika, Fransa gibi birçok ülke yapmış olduğu düzenlemelerle gelecekteki emeklilik yaşlarını yükseltmiştir. Hırvatistan, Avusturya, Japonya gibi bazı ülkelerde nispeten daha erken yaşta emekli olma imkanına sahip olan kadınların gelecekte erkeklerle aynı yaşta emekli olması öngörülmektedir. Genel olarak emeklilik yaşının 65 olarak belirlendiği ya da gelecek için planlandığı görülmektedir.

Emeklilik yaşının yükseltilmesine ilişkin gerekçeler tüm ülkeler için ortaktır. Bu gerekçeler büyük oranda sosyal güvenlik sistemlerinin finansmanı, sürdürülebilir bir finansal sistem ve emeklilik ücretlerinde iyileştirme varsayımına dayanmaktadır. Temelde ise sorunların ana kaynağı yaşam süresinin uzaması ve doğum oranlarının düşmesi gibi demografik nedenlerdir.

Nitekim bazı ülkelerde emeklilik yaşının giderek artan bir şekilde yaşam beklentisiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu mekanizma Finlandiya, Danimarka, Estonya, Yunanistan, İtalya, Hollanda, Portekiz ve Slovakya'da mevcuttur (<https://www.etk.fi/en/work-and-pensions-abroad/international-comparisons/retirement-ages/>). AB'de ortalama emeklilik ömrünün 21 yıl sürmesi beklenmektedir (2022 istatistiklerine göre). AB ülkelerin çoğunda bu süre AB ortalamasına yakın olmakla beraber en kısa emeklilik süresi Bulgaristan ve Letonya'da 17,5 yıldır (EC, 2024, s.39). AB komisyonun 2024 tarihli Emeklilik Yeterlilik Raporuna göre, yeterli emeklilik maaşı giderek daha uzun kariyerlere bağlı olacaktır (EC, 2024, s.77).

Yaşam süresi uzarken çalışma sürelerinin artırılması, aynı zamanda sağlık sistemine de yük getirmektedir. Barschkett ve diğerleri (2022), Almanya’ da kamu sağlık sistemi üzerine yaptıkları çalışmada, emeklilik yaşındaki artışın, örneğin ruh sağlığı, kas-iskelet sistemi hastalıkları ve obezite gibi sağlık sonuçlarını olumsuz etkilediğine dair kanıtlar sunmaktadır. Uzun bir çalışma hayatının sağlıkta bir iyileşmeyi desteklediğine dair destek ise bulamamıştır. Buna karşın fiziksel veya genel sağlık ile emeklilik arasındaki ilişki de literatürde belirsizdir. Bazı çalışma sonuçları olumlu, bazıları ise olumsuz sonuçlar içermektedir (Barschkett ve diğerleri, 2022, s.3).

2. Kuşaklar ve Emekliliği

2.1. Kuşak Kavramı

Kuşak kavramı TDK Sözlük’de felsefi açıdan “yaklaşık olarak aynı yıllarda doğmuş, aynı çağın şartlarını, dolayısıyla birbirine benzer sıkıntıları, kaderleri paylaşmış, benzer ödevlerle yükümlü olmuş kişilerin topluluğu; batın”, toplum bilimi açısından “yaklaşık yirmi beş otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği; göbek, nesil, batın, jenerasyon” olarak tanımlanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr>).

Kuşaklar ile ilgili çalışmaların ilk olarak batı literatüründe yer aldığı görülmektedir. Strauss ve Howe (1991) dört yüzyıllık Amerikan tarihi boyunca, ilk Yeni Dünya sömürgecilerine kadar uzanan tarihe kadar ki süreçte on sekiz kuşak tespit etmiştir (Durmaz ve Okumuş, 2021, s.47). Her bir kuşak birbirinden farklı koşullarda doğmuş, farklı ekonomik, sosyolojik ve siyasal dönemlerde şekillenmiştir.

Farklı yaş grupları arasında bağımlı çalışma algısı, sorun çözme biçimi, kariyer beklentisi değişkenlik gösterebilmektedir. Yaş gruplarının ayırt edilmesinde, Batılı bir kökene sahip olan kuşak kuramlarından yararlanılmaktadır. Kuşak kuramları, belirli tarihler arasında doğan ve içerisinde bulundukları toplum kültürüne göre benzer düşünce, duygu ve davranışlara sahip bireylerin sınıflandırılmasıyla oluşturulmuştur. Sınıflandırma yapılırken, radikal toplumsal değişimler esas alınmıştır (Şalap, 2016, s.2).

Nesiller arasındaki farklılıkların, erken insan sosyalleşmesinin gerçekleştiği çevredeki büyük etkiler nedeniyle ortaya çıktığı teorize edilmiştir; kişilik, değerler, inançlar ve beklentilerin gelişimini etkileyen etkiler, bir kez oluştuktan sonra yetişkinliğe kadar sabit kalmaktadır (Macky ve diğerleri, 2008, s.858). Buna karşın, belirli bir neslin tüm üyelerinin sosyal sınıf, cinsiyet, etnik köken veya ulusal kültürden bağımsız olarak aynı temel sosyokültürel veya sosyoekonomik olayları aynı şekilde deneyimleyeceği varsayılmaz. Dahası, nesiller arası kohort üyeliğine atfedilen farklılıkları, aslında yaştan (olgunluk), kariyerdan veya yaşam döngüsü aşamasından kaynaklanan farklılıklardan ayırmak zordur (Macky ve diğerleri, 2008, s.859).

2.2. Kuşakların Özellikleri ve Emeklilik Koşulları

2.2.1. Kayıp Kuşak

1900’ler öncesi doğanları kapsamaktadır. Kayıp Nesil ya da Kayıp Kuşak, I. Dünya Savaşı sırasında erken yetişkinlik dönemindeki sosyal nesil topluluğudur. Bu bağlamda "kayıp", savaş sonrası erken dönemde savaştan sağ kurtulanların çoğunun "kafası karışmış, başıboş dolaşan, amaçsız" ruhuna atıfta bulunur. Kuşağın genç erkekleri, genellikle kendi yaş gruplarının yaşam süresinin belirleyici anı olarak görülen bir çatışma olan Birinci Dünya Savaşı için kitlesel ölçekte seferber edilmiştir. Genç kadınlar da savaşa katkıda bulunmuş, savaştan

etkilenmiş ve sonrasında siyasi ve yaşamın diğer alanlarında daha fazla özgürlük kazanmıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Kayıp_Nesil).

Bu kuşak emeklilik planlarıyla karşılaşan ilk kuşaktır. 1950-1970'lerde emekli olmuşlardır. Sosyal güvenlik sistemlerinin kurulması büyük oranda onların çalıştıkları dönemde gerçekleşmiştir. Kendilerinden önceki dönemlerle var olmayan emeklilik hakkı, yaşlı yoksulluğunun azaltılmasına bir nebze de olsa katkı sağlamıştır.

2.2.2. Muhteşem Kuşak

1901-1927 yılları arasında doğanları kapsamaktadır. Tom Brokaw'ın 1998 tarihli kitabında gecikmeli olarak kendisine bir isim verilen Muhteşem Kuşak (daha önce G.I. Nesli olarak adlandırılıyordu), Büyük Buhran sırasında büyüyen, II. Dünya Savaşı'na yaşayan kişileri tanımlamaktadır. II. Dünya Savaşı sonrası ekonomik büyüme ve refaha şahitlik etmişlerdir. Sosyal güvenlik sistemlerine katkı sağlayarak emeklilik imkanlarına sahip olmuşlardır.

2.2.3. Sessiz Kuşak

Sessiz Nesil, genel olarak 1928'den 1945'e kadar doğan insanlar için tanımlanır. Time dergisi "Sessiz Nesil" terimini ilk kez 5 Kasım 1951'de "Genç Nesil" başlıklı bir makalede kullandı ancak terimin bu yayımdan önce kullanıldığı görülmektedir:

Genç neslin en şaşırtıcı gerçeği sessizliğidir. Nadir istisnalar dışında, gençlik kürsüye yakın değil. Babalarının ve annelerinin ateşli gençliği ile karşılaştırıldığında, günümüzün genç nesli hâlâ küçük bir ateştir. Manifesto yayımlamaz, konuşma yapmaz, afiş taşımaz (https://tr.wikipedia.org/wiki/Sessiz_Kuşak).

Bu tanıma göre, Sessiz Neslin insanları 2024'te 79 ila 96 yaşları arasındadır. 2010' larda işgücü piyasasından çıkmışlardır. Bu kuşak II. Dünya Savaşı'na görmekle birlikte, aynı zamanda savaş sonrası genişlemenin nimetlerinden de faydalanmıştır.

2019 tarihli raporda, Birleşik Krallık'taki Emekli Yoksulluğu 1970'ler ve 1980'lerde hızla artmış, ancak 1990'larda ve 21. yüzyılın başlarında düşmüştür. Rapora göre, 1926 ile 1945 arasında doğan bireyler olarak tanımlanan sessiz kuşağın %20'si, 70 yaşında yoksulluk içinde yaşarken, Muhteşem Kuşağın %45'i ve benzer yaşlardaki Bebek Patlaması Kuşağının %15'i yoksulluk içinde yaşıyordu (Rahman, 2019).

Yaşlılık yoksulluğundaki çarpıcı azalma, savaş sonrası refah devletinin zengin demokrasilerdeki en büyük başarılarından biridir. Geçtiğimiz yüzyılda emekli maaşlarının çarpıcı biçimde artması işverenlerin ve sendikaların yanı sıra devletin de işçilerin maddi koşullarını iyileştirme çabalarının bir sonucudur (Röth ve diğerleri, 2016, s.1).

2.2.4. Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomers)

Çoğu kaynak, Baby Boomer'ları 1943 ile 1965 arasında doğan kişiler olarak tanımlamaktadır. Bu nesil, önceki nüfus sayımı rakamlarına göre o dönemde doğan fazladan on yedi milyon bebek nedeniyle Baby Boom olarak adlandırılmaktadır (Tolbize, 2008, s.2).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında doğan Bebek Patlaması Kuşağı üyeleri, toplumsal kurumların yeniden yapılanmasına, milletlerin barış ve özgürlük çağrısına, sosyal güvenlik sistemlerinin uygulanmasına ve ülkelerin hukuki yapılandırma sürecine şahit olmuşlardır (Şalap, 2016, s.3). Savaşın ağır sonuçlarını öğrenmeleri sonucunda, birlikte yaşamayı ve birlikte karar almayı tercih etmektedirler. Bu anlamda onlar için çalışma yaşamı sadece para kazanmak anlamına

gelmemektedir. İşyeri ortamı onlar için aile kadar değerlidir. Bu anlamda yapmış oldukları işe sadakatle bağlıdırlar (Şalap, 2016, s.3).

Bu kuşağın üyeleri çalışma hayatında disiplinli, başarılı olmak için 'fedakârlık' gibi bedellerin ödenmesi gerektiğine inanan, çalışkan, işbirliğini seven, kariyerlerine değer veren, işverenlerine sadık ve aynı işyerinde uzun süre çalışan kişilerdir (Demirel, 2021, s.1803). Bu neslin en yaşlıları 80'inin üzerinde iken en gençleri ise 60 yaşlarındadır. Birçoğu (eğer hayattalarsa) emekliliklerinin tadını çıkarmakta, ya da emekliliğe hazırlanmaktadır. Bu nesil, göreceli olarak emeklilik açısından en şanslı nesildir. Düşük prim gün sayıları ile nispeten genç bir yaşta emeklilik şansına sahip olmanın yanı sıra, nispeten iyi bir emeklilik maaşına sahip olmaları muhtemeldir.

Yaşlanma sorununa ilk kez dikkat çeken çalışma, Dünya Bankası tarafından 1994 yılında hazırlanan "Yaşlılık Krizini Önlemek" adlı rapordur. Rapora göre, babyboomers' ların emekliliğe geçişleri ve yaşam süresinin uzaması ekonomik büyüme potansiyelini düşürecek ve kamu finansmanı üzerinde baskı oluşturarak AB'de ekonomi ve bütçeyle ilgili çok geniş kapsamlı sonuçlar ortaya çıkaracaktır (EU, 2012, s.3).

2.2.5. X Kuşağı

X Kuşağının üst sınırı 1982 kadar yüksekken, alt sınırı 1963 kadar inmektedir. X Kuşağı terimi, Douglas Coupland'ın 20. yüzyılın sonunda reşit olacak bir nesil hakkındaki kitabının yayınlanmasının ardından popüler bir söylem haline gelmiştir (Tolbize, 2008, s.3). Siyasi ve ekonomik çalkalanmaların arasında kaldıkları için kötü yaşam koşullarına karşı tedbirli olmak adına birikime ve zenginliğe önem vermişlerdir. Çalışma yaşamı onlar için maddi kazanç sağladığı kadar toplumsal statü kazanmak için de önemlidir. Bu anlamda daha iyi çalışma koşullarını sağlamayı tercih etmektedirler (Şalap, 2016, s.3). Özellikle kadınlar bu dönemde çalışma hayatına ağırlıklı olarak katılmaya başlamıştır. Dolayısı ile bu kuşak her iki ebeveynin de çoğunlukla ev dışında çalıştığı, ebeveynler isteyken her gün saatlerce kendilerine bakmak zorunda kalan ilk kuşaktır (Demirel, 2021, s.1804). Bu kuşak Endüstri 3.0 olarak ifade edilen bilgisayar ve otomasyonda yaşanan teknolojik gelişmeleri yaşamıştır. Bu kuşak aynı zamanda durgun bir iş piyasası, kurumsal küçülme ve sınırlı ücret hareketliliğiyle büyüdüler ve ebeveynlerinden daha az kazanacakları tahmin edilen ilk kişiler oldular (Tolbize, 2008, s.3). Gelişmiş ülkelere bakıldığında, emeklilik yaşıyla ilgili değişimlerin Bebek patlaması kuşağının sonu ile başladığı görülmektedir. Emeklilik yaşının ötelenmesinin mağdurlarını büyük oranda X kuşağı oluşturmaktadır.

2.2.6. Y Kuşağı

Y kuşağı için alt sınır, farklı kaynaklara göre 1978 kadar düşük, üst sınır ise 2002 kadar yüksek olabilir (Tolbize, 2008, s.4). Çalışma yaşamı onlara göre, iyi bir yaşama sahip olmak için bir araçtır. Katı kuralları olan, yönetim kararlarına katılamadıkları, kolayca yükselme imkânı sağlamayan yönetim biçimlerini tercih etmemektedirler. Bu nedenle katılımcı bir yönetim olmadığı sürece işe olan bağlılıkları zayıftır (Şalap, 2016, s.3). Günümüzde dünyada en yüksek nüfus oranına sahip kuşaktır (Demirel, 2021, s.1805). Y kuşağı henüz ya çalışma hayatının başında ya da ortalarında. Endüstri devrimi sonrası ortaya çıkan fordist üretim tarzının katı istihdam yapısı artık yoktur. Çalışma hayatı ve üretim ilişkileri esneklik üzerine kurgulanmıştır. Emeklilik onlar için ulaşması zor bir hedeftir. Çünkü emeklilik sistemlerinde yapılan değişiklikler büyük oranda onları etkilemiş, emekli olabilecekleri yaş artmış, emeklilik kazanımları ise azalmıştır.

2.2.7. Z Kuşağı

Z Kuşağı (günlük dilde "Zoomers" olarak bilinir), Y Kuşağından sonra gelen kişilerdir ve genellikle 1997'den 2010'ların başına kadar doğanlar olarak tanımlanırlar. Z kuşağı, özellikle eğitimde geçen sürenin uzaması nedeniyle çalışma hayatına önceki kuşaklara göre çok daha geç girmektedir. Bu kuşak kendilerinden önceki nesillere göre en şanssız nesildir. Kuşağın ilk temsilcileri yeni yeni çalışma hayatına girmektedir. Bu dönem teknolojik gelişmelerle birlikte kapitalizmin güçlendiği, Endüstri 4.0'la birlikte işsizliğin arttığı bir dönemdir. Şu an için ortalama emeklilik yaşları 65-67 görünmektedir. İlerleyen dönemde bu yaşların 1-2 yaş ötelenmesi de mümkündür. Bundan sonraki kuşaklar için emekli olmanın, asgari yaşam standartlarını garantileyecek bir gelir getirmesi mümkün görünmemektedir. Emeklilik sistemlerinde yapılan reformlar sadece yaşı yükseltmemekte, aynı zamanda emekli maaşlarını da düşürmektedir.

2.2.8. Alfa Kuşağı

2010 yılının son ayından itibaren doğanlar Alfa kuşağı olarak adlandırılmaktadır. Alfa kuşağının üyeleri, genel itibarıyla Y ve X kuşağı mensuplarının çocuklarıdır. Genelde oyuncaklar veya geleneksel medya araçlarından ziyade güncel teknolojik aletler ile vakit geçiren ve içine kapanık bireyler olarak bilinirler (https://tr.wikipedia.org/wiki/Alfa_Kuşağı).

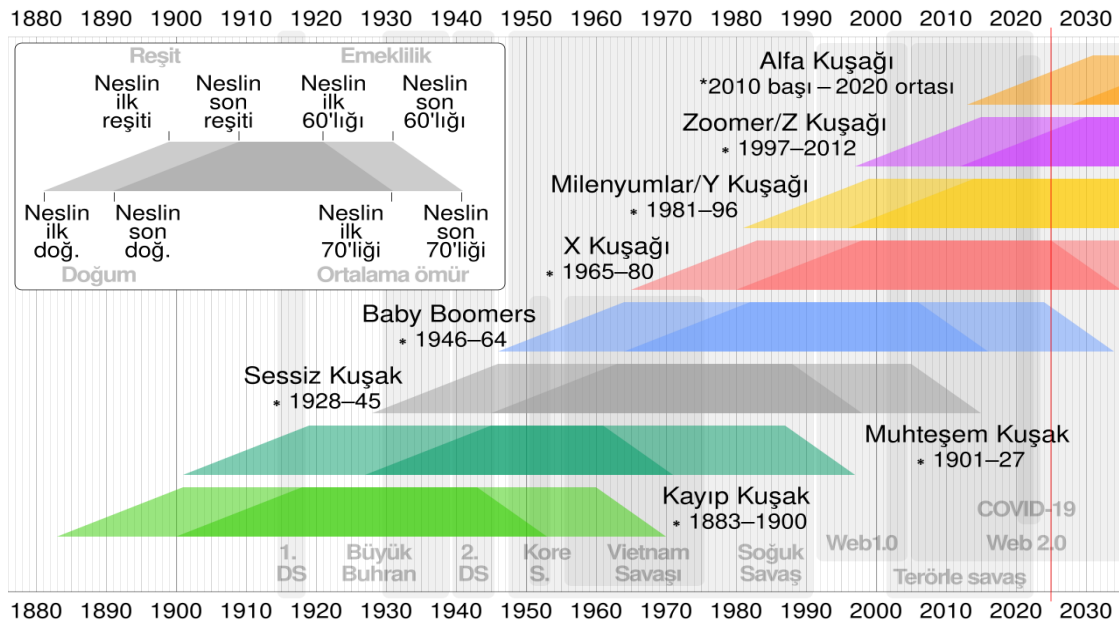
McCrindle ve Fell'in (2020) öngörüsüne göre Alfa kuşağı 2025 yılında 2 milyarlık bir popülasyonla dünya tarihinin en büyük kuşak nüfusuna sahip olacaktır (Demirel, 2021, s.1812). Bu kuşağın en yaşlıları henüz çalışma hayatına hazırlık dönemindeyler. Emeklilik onlar için henüz çok uzaktadır. Ortalama yaşam süresinin uzaması ve emeklilik yaşının artırılmasına yönelik yapılan düzenlemeler dikkate alındığında, bu kuşağın 70' li yaşlarda emeklilik hakkı kazanması muhtemeldir. Teknolojik gelişmelerin içinde doğan bu kuşak, X ve Y kuşağında olduğu gibi uzun süre bir işverene bağlı olarak çalışmaktan uzak görünmektedir. Alfa kuşağı diğer kuşaklara kıyasla daha girişimci bir ruha sahip olacaklardır. Aslında bu kuşaktan sonraki her kuşak bir öncekinden daha girişimci olacaklardır. Çünkü çok erken yaşlarda bilgiye ve gücün kaynağına erişim imkânına sahip olacaklardır (Demirel, 2021, s.1813).

2.2.9. Beta Kuşağı

2025-2039 arası doğacaklar Beta kuşağı olarak adlandırılmaktadır. 2035'e kadar dünya nüfusunun %16'sını bu kuşağın oluşturacağı tahmin edilmektedir. Bu kuşağın çalışma koşullarına ilişkin bilgi doğrudan olarak sadece tahminlerden oluşmaktadır. Emeklilik yaşının şu an için 65'lerde olduğundan yola çıkarak, bu kuşağın emekliliği ancak en erken 2090'larda olacaktır. Her kuşak döneminde emeklilik yaşının biraz daha yükseldiğini göz önüne alırsak, muhtemelen emeklilik çok daha geç bir dönemde mümkün olacaktır. Beta kuşağının gelecekte emeklilik hakkına sahip olmaması da seçeneklerden birisidir. Çünkü ondan önceki kuşakların yaşayacağı finansman sorunlarının sistemin iflasına neden olması ve Beveridge öncesi döneme dönüş de mümkündür.

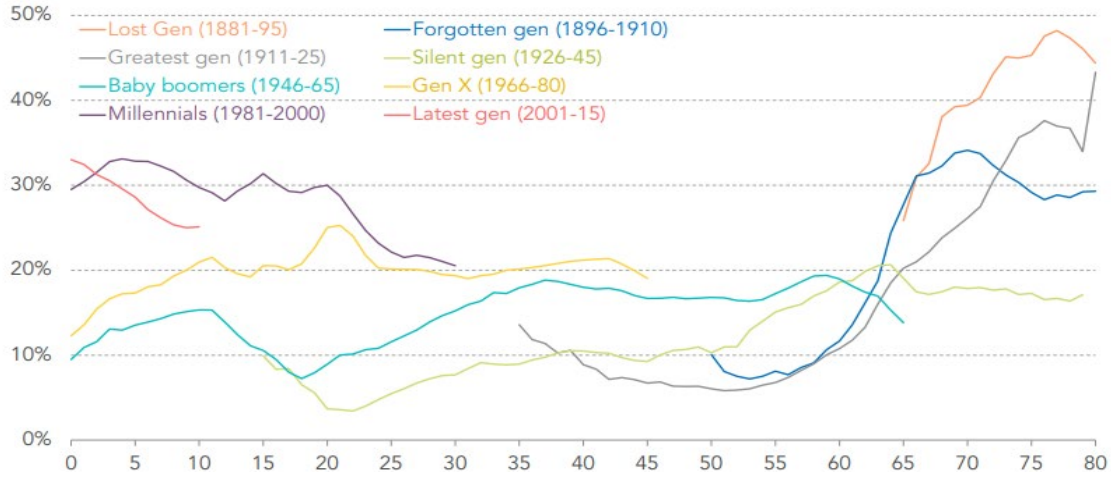
3. Kuşakların Karşılaştırmalı Analizi

Görünmektedir ki, kuşaklar birbirinden farklı koşullarda yaşamının sonucu olarak birbirlerinden oldukça farklı emeklilik koşullarına sahiptir.

Grafik 2: Kuşakların Dönemleri ve Emeklilik Periyotları

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Kay%C4%B1p_Nesil#/media/Dosya:Generation_timeline.svg

Kuşakların yaş periyotlarına ilişkin tarihler Grafik 2’de görülmektedir. Kayıp kuşağın ilk üyeleri 2. Dünya Savaşı’nın bitmesi ile 60’lı yaşlarını tamamlamaya başlamış, son 70’likler ise 1970’lere kadar gelmiştir. Bu kuşak, 1. Dünya Savaşı, Büyük Buhran, 2. Dünya Savaşı gibi son yüzyılın en derin krizlerini yaşamış, sosyal güvenliğin kapsayıcılığından uzak kalmıştır. Muhteşem kuşağın 1960’larla birlikte 60 yaşına gelmeye başladığı, 1990’ların ilk yarısına kadar neslin son doğanlarının 70’li yaşlara geldiği görülmektedir. Modern sosyal güvenlik sistemlerinin ilk emekli ettiği bu kuşak nispeten emeklilik hakkı ve kazanımları açısından şanslı bir gruptur. Sonraki kuşaklara göre daha kısa çalışma süresi ile daha yüksek emekli aylıklarına kavuşmuşlardır. Sessiz kuşak, II. Dünya Savaşı sonrası yüksek büyüme oranları ile iş fırsatlarının bolladığı bir çalışma dönemi geçirmiştir. 1990’larda ilk 60’lıklar ortaya çıkmış, son 70’likleri 2015’i bulmuştur. Sosyal güvenlik reformları bu dönemde gündeme gelmeye başlamıştır. Bu grubun ilk doğanları reformlardan etkilenmemekle birlikte son doğanları için daha geç emeklilik yaşı ve daha düşük kazanımlar söz konusu olmuştur. Bebek patlaması kuşağı 2010’larda emekli olmaya başlamıştır. Bu kuşak büyük oranda emeklilik döneminde. X kuşağının ilk temsilcileri günümüzde 60’larına gelmiştir. Bu kuşak emeklilik sistemlerinde yapılan yeni düzenlemeler nedeniyle beklentilerinden daha geç yaşta emekli olma riskiyle karşı karşıyadır. Y kuşağı henüz çalışma çağındadır. Günümüz koşullarında ilk emeklilerini vermeye 2046 yıllarında başlayacaklardır. Bu kuşak için emeklilik yaşı tüm ülkeler için neredeyse 65 yaş olarak standartlaşmıştır. Z, alfa ve beta kuşakları için gelecek belirsizdir.

Grafik 3: Kuşaklara göre Göreceli Yoksulluk içinde olanların Oranı (1961-2017)

Kaynak: Rahman, F. (2019). The generation of poverty: Poverty over the life course for different generations. Resolution Foundation, s.12.

Emeklilik maaşı, yaşlı yoksulluğunu önlemede önemli bir araçtır. Grafik 3'te İngiltere'de göreceli yoksulluk içinde olanların kuşaklara göre oranı görülmektedir. Yatay ekseninde yaş yer almaktadır. Grafiğe göre, 70'li yaşlarının sonlarındaki emekliler için göreceli yoksulluk oranı (barınma maliyetlerinden sonra) 1980'lerde ve 1990'ların başlarında keskin bir şekilde artmış ve 1911 ile 1925 arasında doğan "muhteşem kuşak" için neredeyse %45'e ulaşmıştır. Emekli yoksulluğu o zamandan beri hızla düşmüş ve 70 yaşındaki göreceli yoksulluk oranları, 1926 ile 1945 arasında doğan bir sonraki nesil emekliler için yarıdan fazla azalarak %20'nin altına düşmüştür. Sessiz kuşak için ise nispeten paralel seyreden ve daha düşük oranda göreceli yoksulluk söz konusudur. Bunun nedenleri arasında emeklilik reformlarından etkilenmeden çalışma hayatından ayrılmaları da yer almaktadır. Şu anda emekliliğe giren savaş sonrası "bebek patlaması" nesli için yoksulluk oranı, kayıtlardaki en düşük seviye olan %15'e düşmüştür.

Yaşanan gelişmeler, emekliliğe ilişkin sürecin bir daire şeklinde başladığı noktaya döneceğini göstermektedir. Emeklilik sistemleri kurulmadan önce ABD' de, 1880'de 64 yaşından büyük erkeklerin çoğunluğu istihdam piyasasında idi. Bu oran istikrarlı ve sürekli olarak düştü ve bugün iş gücünde 64 yaşından büyük erkekler azınlıktır. 64 yaş üstü erkeklerde katılım oranları 1880'de %78'den 1900'de %65'e düştü. 1930'da bu rakam %58'e, 1990'da ise %20'nin altına düşmüştür (Costa, 1998, ss.6-7). İşgücünün ilerleyen yaşlarda iş gücü piyasasından çıkmasında emeklilik gibi bir hakka sahip olması en büyük etkidir. Bu hak ona, ömrünün sonuna kadar asgari bir gelir güvencesi getirmektedir. Gelineen noktada özellikle Alfa ve Beta kuşaklarının bu gelire ulaşmasının zorlaşması, elde edilecek gelirin yaşamaya yetecek bir düzeyde olmayacağı beklentisi, tıpkı emeklilik sistemleri kurulmadan önce olduğu gibi, yaşayabilmek için ölene kadar çalışmayı gerektirecektir.

Sonuç

Refah devleti anlayışı ile yaşanan gelişmeler, neoliberal politikalar ile keskin bir dönüşüme girmiştir. Yaşam süresinin uzaması, nüfusun yaşlanması, işsizliğin artması gibi demografik

değişimlerin yanı sıra yaşanan finansal gelişmeler çalışanların geleceği konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Son 20 yıldır çalışanların emekliliklerine imkân sağlayacak koşullar hükümet ve uluslararası kuruluşların gündemini meşgul etmeye devam etmekte, sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi için öneriler getirilmektedir. Sistemi sürdürülebilir kılma adına yapılan tartışmaların tamamı emek üzerinden yapılmaktadır. Emeklilik yaşı ve gelirin ilişkin "reform" adı altında yapılan düzenlemeler çalışan refahı ve mutluluğunu olumsuz etkilemektedir. Yapılan düzenlemeler ile çalışma hayatında geçirilen sürenin uzamasına rağmen elde edilen kazanımlar düşmektedir. Bu durum gelecekte yaşlı yoksulluğunun artmasına zemin hazırlamaktadır. Yaşlı yoksulluğunu önlemeye yönelik olarak Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlarca kamu sigortalarının yanı sıra özel emeklilik sistemlerine zorunlu katılım önerilmektedir.

Uluslararası çalışma standartları sosyal koruma sistemlerinin finansmanı için ilkeler ve kriterler sağlar. 102 s. ILO sözleşmesinin 71. maddesinin ilk paragrafında, sosyal güvenlik planlarının maliyetinin (yönetim dahil) düşük gelirli kişilerin zorluk çekmesini önlemek için gereken özen gösterilerek, katkılar ve/veya vergilerle toplu olarak finanse edileceğini belirtir. ILO'nun 202 sayılı Tavsiye Kararında, çocuklara, aktif yaştaki kişilere ve yaşlılara temel gelir güvencesi ve temel sağlık hizmeti sağlayan temel sosyal güvenlik garantilerini içeren ulusal sosyal koruma tabanları kavramını ortaya koymaktadır. Aynı zamanda, sosyal güvenlik planlarını finanse eden ve bu planlardan faydalananlar arasındaki sorumluluklar ve çıkarlar arasında optimum dengeyi sağlamaya çalışırken finansmanda dayanışma tavsiyesinde bulunmaktadır.

Endüstri 1.0'dan bugüne üretim teknolojilerinde yaşanan tüm değişimlerde insanların genel korkusu işsizliğin artacağına yönelik olmuştur. World Employment Social Outlook (2019)'a göre 1993'de %62,2 olan küresel çalışma çağındaki nüfus içerisinde istihdam edilenlerin oranı 2018'de %58,4'e düşmüştür. Küresel çalışma çağındaki nüfusun yıllık ortalama büyümesi 1990-95 yılları arasında %1,9'dan 2013-18 döneminde 1,3'e düşmüştür. 2030 yılında da %1,1'e düşmesi beklenmektedir (Yasim, 2019, s.150). Yaşanan bu gelişmeler sosyal güvenliğin finansmanının istihdam edilenler üzerinden sürdürülmesini sıkıntıya sokmaktadır.

Bu yüzden yeni finansman kaynaklarının devreye alınması kaçınılmazdır. Teknolojik gelişmeler emeğin verimliliğini sürekli artırmaktadır. OECD ülkeleri üzerinde yapılan bir çalışma, robotlara yapılan yatırımın 1993-2016 döneminde kişi başına düşen GSYİH büyümesine %10 katkıda bulunduğunu tespit etmiştir. Çalışma, robot yoğunluğunda (çalışılan milyon saat başına robot sayısı olarak tanımlanır) bir birimlik artışın işgücü verimliliğini %0,04 artırdığını bulmuştur. Boston Consulting Group, KOBİ'lerin robotları daha uygun fiyatlı, uyarlanabilir ve programlanması kolay hale getirmesiyle birlikte önümüzdeki 10 yıl içinde verimliliğin %30 artacağını öngörmektedir (Damijan ve diğerleri, 2021). Genel olarak teknolojiye yaşanan gelişmelerin emeğin verimliliğine katkısı sürekli artmaktadır. Bu durum, Endüstri devriminden bu yana çalışma sürelerinin sürekli düşmesine de neden olmuştur. Haftanın 7 günü, günde 15 saat çalışmalardan geline nokta haftada 4 gün, haftada 40 saatin altında çalışma süreleri önerilmekte, denenmekte ve hayata geçirilmektedir. Bu durum işgücüne olan talebin düşmesinin bir sonucudur. Nitekim yapılan çalışmalar, robotların yüksek gelirli ve büyük gelişmekte olan ekonomilerdeki iş gücü talebi üzerinde genel olarak olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Calì ve Presidente, 2021, s.4). Buna karşın üretim sürekli artmaktadır. Mevcut gelişmeler ışığında, artık değeri üreten makinaların sosyal güvenlik sistemi için bir kaynak olarak dikkate alınması gerekmektedir.

Nitekim robot vergisi literatürde tartışılan konulardan birisidir. Ekonomistlerin bir kolu, robotlara vergi koymanın teknolojik ilerlemeyi yavaşlatacak bir eylem olacağını savunmaktadır. Nitekim Avrupa Komisyonun 2017 yılında robot vergisinin dikkate alınmasına ilişkin önerisi bu endişelerle reddedilmiştir. Ancak, zemin kazanıyor gibi görünen başka bir ekonomist kolu, kamu müdahalesi ve robotlara veya robotların yaptığı işe bir tür vergi uygulanması gerektiğini savunmaktadır. İlk neden, robotlara vergi koyarak hükümetlerin, insan emeğinin makineler tarafından yerinden edilmesiyle emeği vergilendirmekten kaynaklanan azalan geliri telafi etmek için vergi geliri elde edebilecek olmasıdır. Robotlara vergi koymanın ikinci nedeni, otomasyondan etkilenen çalışan tipleri arasındaki potansiyel olarak artan eşitsizlikten ve çalışanlardan sermaye sahiplerine gelir aktarımından kaynaklanan gelir ve servet eşitsizliğini önlemek veya sınırlamaktır. Bununla birlikte, robotlar için bir tür vergiye ihtiyaç olduğu konusunda fikir birliğine varılmasına rağmen, vergi politikasının kesin çerçevesi konusunda henüz bir anlaşma yoktur (Damijan ve diğerleri, 2021).

Emek gelirinin düşmesi ile yaşlı yoksulluğunun artması, tüketim mallarına olan talebi de düşürecektir. Bu durum yeni krizlere zemin hazırlamaktadır. Küresel büyümenin devam etmesi gelecek kuşakların emeklilik planları yapabilmesine bağlıdır. Bu yüzden sistemin finansmanının emek dışındaki gelir türleri üzerine genişletilmesi kaçınılmazdır. Sosyal güvenlik sistemlerinin, özelde ise emeklilik sistemlerinin değişken olması bu çalışmanın kısıtını oluşturmaktadır. X kuşağından sonra doğanlar için koşulların değişebilmesi her an mümkündür. Bu çalışmada geleceğe ilişkin demografik projeksiyonlar ve planlanan değişiklikler üzerinden değerlendirmeler yapılmış olsa da, ilerleyen süreçlerde yaşanan gelişmeler değerlendirilerek literatürün zenginleştirilmesi faydalı olacaktır.

Kaynakça

- Alper, Y. (2019). Sosyal güvenlik üzerine yazılarım. Ankara: TAEM Türk Metal Sendikası Araştırma ve Eğitim Merkezi Yayınları.
- Anderson, K. M. (2019). Old-age pensions. In Handbuch Sozialpolitik (Wiesbaden: Springer Fachmedien Wiesbaden. https://doi.org/10.1007/978-3-658-22803-3_29
- Arza C., & Kohli M. (2007) The political economy of pension reform, pension reform in Europa, Routhledge/EUI Studies in the Political Economy of Welfare.
- Barschkett, M., Geyer, J., Haan, P., & Hammerschmid, A. (2022). The effects of an increase in the retirement age on health—Evidence from administrative data. *The Journal of the Economics of Ageing*, 23, 100403. 1-24. <https://doi.org/10.1016/j.jeoa.2022.100403>
- Calì, M., & Presidente, G. (2021). Automation and manufacturing performance in a developing country. World Bank Group Policy Research Working Paper. Erişim adresi: <http://documents.worldbank.org/curated/en/853801620651245338>
- Costa, D. L. (1998). The evolution of retirement. In the evolution of retirement: an American economic history, 1880-1990 (6-31). University of Chicago Press. Erişim adresi: <https://www.nber.org/books-and-chapters/evolution-retirement-american-economic-history-1880-1990>
- Damijan, J., Damijan, S., & Vrh, N. (2021). Tax on robots: whether and how much. GROWINPRO. Erişim adresi: https://www.growinpro.eu/wp-content/uploads/2021/03/working_paper_2020_39.pdf
- Demirel, Z. H. (2021). Çalışma hayatında geleceğin insan kaynağı: Alfa kuşağı. *OPUS*, 11(18), 1796-1827. <https://doi.org/10.26466/opus>
- Durmaz, Ş., & Okumuş, B. (2021). İş hayatında kuşaklar arası farklılıklar ve Z kuşağı. *Pearson Journal*, 8(16), 47-68. <https://doi.org/10.46872/pj.448>
- Erdoğan, M. (2013). Sosyal harcamaların kapsamı ve Türkiye'de sosyal bütçe. Kamu bütçesinde yeni yaklaşımlar. M. Ş. A. kesik içinde, Kamu bütçesinde yeni yaklaşımlar (53-95). Ankara: Seçkin Yayınevi
- European Commission (2012) An agenda for adequate, safe and sustainable pensions, White Paper, Brussels (16.02.2012) Erişim adresi: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/32eda60f-d102-4292-bd01-ea7ac726b731/language-en>
- European Commission: Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion. (2024). The 2024 pension adequacy report : current and future income adequacy in old age in the EU. Volume I. Publications Office of the European Union. Erişim adresi: https://employment-social-affairs.ec.europa.eu/pension-adequacy-report-current-and-future-income-adequacy-old-age-eu_en
- ILO. (2015). World Social Protection Report 2014–15. Geneva, International Labour Office. Erişim adresi: https://www.ilo.org/sites/default/files/wcmsp5/groups/public/@dgreports/@dcomm/documents/publication/wcms_245201.pdf
- Keese, M., Hirsch, D., & Bednarzik, R. (2006). Live Longer, Work Longer. OECD Publishing, Ageing and Employment Policies, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264035881-en> ISBN-92-64-035877 Erişim adresi: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2006/02/live-longer-work-longer_g1qh607a/9789264035881-en.pdf
- Kwon, J., Lee, T., & Rhee, S. (2019). Work capacity and socially sustainable public pension system in aging societies. Policy. Paper presented at the Think 20, Japon. Erişim adresi: <https://t20japan.org/wp-content/uploads/2019/03/t20-japan-tf10-5-sustainable-public-pension-aging-societies.pdf>
- Macky, K., Gardner, D., & Forsyth, S. (2008). Generational differences at work: Introduction and overview. *Journal of Managerial Psychology*, 23(8), 857-861. <https://doi.org/10.1108/02683940810904358>
- OECD. (2023), Pensions at a Glance 2023: OECD and G20 Indicators, OECD Publishing, Paris, <https://doi.org/10.1787/678055dd-en>
- Özdemir, S. (2010). Başlangıcından günümüze refah devletlerinde sosyal harcamaların analizi. In *Journal of Social Policy Conferences*, (50), 153-204. Istanbul University.

- Rahman, F. (2019). The generation of poverty. Poverty over the life course for different generations. Resolution Foundation. Erişim adresi: <https://www.resolutionfoundation.org/app/uploads/2019/05/Generation-of-Poverty-Report.pdf>
- Röth, H., Bongestabs, A., & Nimeh, Z. (2016). Impacts of old age pensions. Erişim adresi: <https://www.issa.int/node/104904>
- Şalap, K. O. (2016). Çalışma yaşamında kuşaklar: kuşakların iş ve özel yaşam dengesine ilişkin yaklaşımları, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul
- Tolbize, A. (2008). Generational differences in the workplace. *Research and Training Center on Community Living*, 5(2), 1-21. Erişim adresi: https://rtc.umn.edu/docs/2_18_Gen_diff_workplace.pdf
- Yasim, Y. K. (2019). Emeklilik Hakkı ve Emeklilikte Yaşa Takılanlar. N. Koç içinde, Güncel Sosyal ve Mali Sorunlara Yönelik Seçme Yazılar (ss. 127-157). Ankara: Siyasal Kitabevi

İnternet Kaynakları

- WHO, GHE: Life expectancy and healthy life expectancy Erişim adresi: <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates/ghe-life-expectancy-and-healthy-life-expectancy>
- World Economic Forum (WEF), 2023. Charted: How life expectancy is changing around the World. Erişim adresi: <https://www.weforum.org/stories/2023/02/charted-how-life-expectancy-is-changing-around-the-world/>
- https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/tps00200/default/table?lang=en&category=t_proj (Erişim tarihi: 15.11.2024)
- <https://www.ageuk.org.uk/information-advice/money-legal/pensions/state-pension/changes-to-state-pension-age/> (Erişim tarihi: 12.11.2024)
- <https://sozluk.gov.tr> (Erişim tarihi: 12.11.2024)
- <https://www.ssa.gov/benefits/retirement/planner/ageincrease.html> (Erişim tarihi: 12.11.2024)
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Kayıp_Nesil (Erişim tarihi: 12.11.2024)
- <https://www.turn2us.org.uk/get-support/information-for-your-situation/state-pension-age-changes/what-is-happening-to-state-pension-age> (Erişim tarihi: 12.11.2024)
- <https://www.who.int/data/gho/data/themes/mortality-and-global-health-estimates/ghe-life-expectancy-and-healthy-life-expectancy> (Erişim tarihi: 10.03.2025)